

Folkbildning för demokrati

Folkbildning för demokrati

Colombianska kvinnors perspektiv på
kunskap som förändringskraft

Eva Nyberg

© *Eva Nyberg*, 2011
ISBN 978-91-7346-704-9
ISSN 0436-1121

Fotograf: Torsten Arpi

Akademisk avhandling i pedagogik, vid Institutionen för pedagogik och specialpedagogik

Avhandlingen finns även i fulltext på

<http://hdl.handle.net/2077/24986>

Distribution: ACTA UNIVERSITATIS GOTHOBURGENSIS
Box 222
SE-405 30 Göteborg, Sweden

Tryck: Geson Hylte Tryck, Göteborg, 2011

Do not monopolise your knowledge nor impose arrogantly your techniques, but respect and combine your skills with the knowledge of the researched or grassroots communities, taking them as full partners and co-researchers. Do not trust elitist versions of history and science which respond to dominant interests, but be receptive to counter-narratives and try to recapture them. Do not depend solely on your culture to interpret facts, but recover local values, traits, beliefs, and arts for action by and with the research organisations. Do not impose your own ponderous scientific style for communicating results, but diffuse and share what you have learned together with the people, in a manner that is wholly understandable and even literary and pleasant, for science should not be necessarily a mystery nor a monopoly of experts and intellectuals.

(Orlando Fals Borda 1995)

Kunskap ger ett nytt sätt att se på världen,
man förstår vad som händer runtomkring.
Om man redan vet, så kan man förändra sitt
sätt att tänka och agera.

(Selith Sencio Quiroz 2009)

Abstract

Title: Popular education for democracy. Colombian women's perspective on knowledge as a power for change
Language: Swedish with an English summary
Keywords: Popular education, empowerment, participation, human rights, gender, citizenship, democratization
ISBN: 978-91-7346-704-9

This thesis explores popular education as a tool for social change and democratization. The aim is to investigate the relation between popular education, empowerment and democratization by studying the meaning of a popular education project to women's life and participation in a local context. The focus is on women's participation as a human right, and the empirical study is carried out in Colombia within a popular education project for democracy.

As a groundwork for the empirical study, research from the fields of popular education, civil society and its political movements, and finally development work for democracy is presented with emphasis on the Latin American context.

Three theoretical perspectives are used as analytical tools for the study. These are put in a framework of empowerment, a concept which here refers to capacity to act for change. Paulo Freire's consciousness rising pedagogy is discussed in terms of cultural oppression, and in connection to the circumstances in Colombia. Martha Nussbaum's theory 'The Capabilities' Approach is used as an articulation of the practical import of human rights. Both Freire and Nussbaum analyze unequal power structures in society as the main obstacle for democratic development, but while Freire focuses on class Nussbaum sees gender as the core problem. They both argue for education that provides people with knowledge and capabilities in order to be able to participate in the development of society as active citizens. This has much in common with the third perspective presented, which is based on Latin American feminist research and a reinterpretation of the concept of citizenship. The authors argue that citizenship, if discussed from a universal rights perspective, can be used to challenge the authoritarian, patriarchal political culture and social structure of the continent. It can also bring women's problems and interests on to the official political agendas.

The empirical study is based on three rounds of interviews with 31 women in total. The first round of interviews was made when the women participated in the popular education project for the first time, and a second one year later. This second interview study followed up on the effects of the participation on both a personal and a more collective level. The data material was analyzed on three levels: a discursive, a social relational and an institutional level.

The results are presented in three chapters, where the first details the introductory interviews, the second the follow up study, while the third analyzes the results in terms of a process of development. On the discursive level, the result shows development in argumentative capacity as well as a deepened understanding of democracy, power- and gender structures. This is related to a positive result also on the social relational level. The women claim respect for their rights and have taken new positions in the social interaction and official political discussions in the villages. They say that there has been a change in attitudes and norms around power, gender, relations and political participation. According to these women, this change can be attributed to the universal rights agenda and the gender perspective on which the education is built. On the institutional level, there is a more scattered picture. One concrete outcome though, is a dialogue table in San Pedro for discussions between citizens and politicians. So far it has succeeded to bring higher education to the community.

Innehåll

Förord

KAPITEL 1

INLEDNING OCH BAKGRUND.....	15
Avhandlingens övergripande syfte.....	17
Forskningsfrågan i sin kontext.....	17
Colombia – en översikt.....	18
Landet, våldet och demokratin.....	18
Situationen kring mänskliga rättigheter.....	19
Sucre – en utsatt region med historiskt folkrörelsemotstånd.....	20
Utbildning för demokrati.....	21
Uppkomsten av ett utvecklingssamarbete.....	22
Parterna i utvecklingssamarbetet.....	23
Projektet: ”Folkbildning för demokrati och fred i norra Colombia”.....	23
Avhandlingens Disposition.....	25

KAPITEL 2

FORSKNING OM FOLKBILDNING, CIVILSAMHÄLLE OCH UTVECKLINGSSAMARBETE FÖR DEMOKRATI.....	29
Folkbildning – utbildning för demokrati.....	30
Folkbildning som kollektiv ideologi med individuella rättighetsanspråk.....	30
Latinamerikanska erfarenheter av ett begrepp och dess praktiker – ”Educación popular”.....	32
Nuevo Educación Popular - en ny folkbildning?.....	35
Civilsamhället och dess politiska aktörer: folkrörelser, sociala rörelser och NGO:er.....	38
Civilsamhället i Latinamerika.....	39
Civila forum för medborgarskap – folkrörelser, sociala rörelser och NGO:er.....	40
Genusperspektiv på civilsamhället.....	42
Makt och feminism i civilsamhället och dess rörelser.....	43
Utvecklingsarbete för demokrati.....	45
Innebörder och förståelser av demokrati.....	45
Behovet av en kontextuell demokratitolkning.....	47
Omformning av informell deliberativ praktik till nya institutionella mönster för demokrati.....	48
Kvinnors politiska mobilisering och omgivningens motstånd.....	49
En ny feministisk agenda för demokrati.....	51
Utvecklingssamarbete för demokrati.....	52
Sammanfattning och reflektioner inför den empiriska studien.....	54

KAPITEL 3

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	57
Empowerment.....	58
Empowermentbegreppets definieringsgrunder och syften	58
Maktdimensioner av empowerment i feministisk belysning.....	60
Metodologiska och praktiska implikationer	61
Kontextuella hänsyn	62
Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen.....	64
Medvetandegörandets pedagogik	66
Kulturellt förtryck	66
Medvetandegörande utbildning.....	68
Kulturell befrielse genom kollektiv handling	69
Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen.....	70
Mänskliga rättigheter som kapaciteter – ett feministiskt perspektiv	71
Kvinnors dubbla underordning	71
Utbildning i argumentativ kapacitet	72
The Capabilities' Approach – kapacitetsteorin	73
Mänskliga rättigheter som kapaciteter – ett sätt att nå genusjämlighet?	75
Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen.....	77
Ett kontextuellt deliberativt demokratiperspektiv	78
En auktoritär, patriarkal politisk kultur och struktur	79
Medborgarskapsbegreppets feministiska omtolkning i deliberativ demokratiutbildning.....	79
Deliberation som utgångspunkt för en demokratisk politisk kultur och struktur	82
Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen.....	83
Sammanfattning och reflektioner inför den empiriska studien.....	84
Preciserat syfte och frågeställningar	86

KAPITEL 4

METOD	87
Metodologiska utgångspunkter och överväganden.....	87
Samhällsforskning i kritiskt perspektiv	87
Feministiska kunskapsanspråk som en del av kritisk samhällsforskning	89
Empirisk kontext, urval och undersökningsgrupp.....	91
Undersökningsgruppen	91
Datainsamling.....	93
Ursprunglig och ändrad planering.....	94
Genomförandet av intervjuerna.....	95
Tolknings- och analysprocess	96
Reflektion över metodval och forskningsprocess	99

KAPITEL 5	
INTRODUKTION TILL RESULTATET	101
KAPITEL 6	
DEL 1: INLEDANDE INTERVJUER.....	105
Att leva med fattigdom och förtryck i vardagen.....	105
Fattigdom som kulturellt förtryck	107
Diskriminering och kränkning av rättigheter.....	109
Livskraftens motstånd.....	112
Kvinnornas uppfattningar om förtryckets grunder (lokal makt- och genusordning).....	115
En traditionell, orättvis maktstruktur i termer av klass och genus	115
Låsta positioner och begränsade valmöjligheter.....	118
Våld som kontroll- och maktmedel.....	120
Värderingar kan ändras	121
Vägar ut ur förtryck.....	122
Det börjar med att överleva – sedan kommer rättigheter.....	124
Folkbildning som medvetandegörande: visionen om en annan ordning	126
Motivation: att tala till människors kapaciteter.....	129
Sjösättning av en empowermentprocess	131
Att tala med kvinnor om demokrati	133
Demokrati som rätt till kunskap om sina rättigheter.....	134
Demokrati som genusjämlighet.....	138
Demokrati som möjlighet att välja sitt liv	140
Demokratiarbete kräver kunskap	143
Hinder och möjligheter för demokratisk utveckling i ett genusperspektiv.....	144
Fattigdomen, kriget och regeringens politik bromsar utvecklingen	145
Den patriarkala maktstrukturen – och dess utmaning.....	148
Kvinnors nya (kunskaps)positioneringar.....	151
Folkbildning som kollektiv empowerment och handling	154
Sammanfattning av inledande intervjuer.....	157
KAPITEL 7	
DEL 2: UPPFÖLJNINGSENTREVJUER.....	161
Förändringar i kvinnornas livssituationer	161
Materiell förbättring som grund för ökat välbefinnande	162
Ökad personlig empowerment	163
Politiskt engagemang.....	167
Uppfattade förändringar i makt- och genusmönster i den lokala kontexten.....	170
Upplåsta positioner.....	170
Begynnande maktförskjutning?.....	174
Möjliga vägar ut ur förtryck – från vision till handling.....	178
Att operationalisera visioner om frihet och demokrati i en kontext av kulturellt förtryck	179
Utveckling av individuell kapacitet.....	181

Empowerment som offentligt engagemang för demokrati.....	184
Ett fördjupat perspektiv på demokrati	187
Demokrati som respekt för rättigheter	187
Demokrati som jämlik deliberation	190
Demokrati som demokratiskt förhållningssätt och kollektiv handling	193
Kvarstående hinder och nya möjligheter för demokratiutveckling i ett genusperspektiv ...	197
Uppnådda mål.....	198
Kvarstående hinder för demokrati.....	200
Ett nytt aktörskap.....	204
Utveckling av kollektiv empowerment och handling.....	207
Sammanfattning av uppföljningsintervjuerna	210
KAPITEL 8	
SAMMANFATTANDE ANALYS I PROCESSPERSPEKTIV	213
Förändringar i kvinnornas livssituationer och dessas grundläggande villkor.....	215
Att benämna sig själv i förhållande till världen.....	216
Att våga ta plats, tala och kräva respekt.....	216
Från politisk förståelse till konsolidering i lokal kontext.....	217
Sammanfattning.....	218
Kvinnornas utveckling av folkbildningsprojektets mål och syften.....	218
Mål och värden i teori och praktik.....	220
Positionering i lokal interaktion	221
Målförankring i politisk lokal kontext	221
Sammanfattning.....	222
Demokratikunskap som främjar både individuella och kontextuella syften	223
Från individuell till kollektiv demokratisyn	224
Befästande av nya värdediskurser	225
Utmaning av kontextbunden auktoritär patriarkal makt	225
Sammanfattning.....	226
Konkreta steg i en utvecklingsprocess mot ökad demokratisering	227
Kritisk omtolkning av påverkansmöjligheter	228
Aktiv påverkan av vardagspraktik	229
Organiserad deliberativ praktik i nya offentliga rum	230
Sammanfattning.....	230
Folkbildningsprojektets påverkan på den sociala kulturella kontexten.....	231
Bidrag i historiskt perspektiv	231
Folkbildning som redskap för demokratiutveckling – problem och utmaningar	232
Ett processperspektiv på demokrati – att anta en ny syn på problem och utveckling....	234
Möten i folkbildningspraktik – att skapa nya diskurser kring det universella och det partikulära.....	235

KAPITEL 9	
SLUTDISKUSSION.....	237
Folkbildning som empowermentprocess – om resurser, aktörskap och måluppfyllelse	237
Folkbildning som verktyg för demokratisering – ett politiskt, pedagogiskt projekt	240
Reflektion över studiens perspektiv och design samt förslag till fortsatt forskning.....	242
SUMMARY	245
REFERENSER.....	259
Bilaga 1 - 5	

Förord

När planet lyfter från Cartagena de Indias klockan sex på morgonen i strålände sol blir jag plötsligt starkt rörd. En omedelbar känsla av glädje och vördnad inför livet och det jag just varit med om; en vistelse i det vackra våldsamma Colombia och ett omtumlande möte med människor i hård kamp för tillvaron. Livets intensitet i detta land! Det är så nära här, så utlämnande, ögonblickligt, kargt och glödande på en och samma gång. Som en smältdegel av djupaste förtvivlan, dansande glädje, förlamande rädsla och kokande vrede. Men mest av allt kärlek tror jag. Människors kärlek till det land som är, och som skulle kunna vara.

En stund senare över Karibien, ovanför det turkosblå havet runt Cuba och Jamaica med klassisk musik i hörlurarna, noterar jag att min flygrädsla verkar ha givit med sig. Så märkligt. Kanske har det land och de människor jag mött förändrat mitt perspektiv på livet, dess innehåll, utmaningar och väsentligheter?

Väl tillbaka i svinden på Kastrup och snart återanpassad till min egen kylslagna, kontrollerade och privilegierade civilisation, började konturerna av denna nu fullbordade avhandling att ta form. Det har varit en utmanande resa att omvandla en så personligt påverkande upplevelse till ett akademiskt projekt. Att till sist ha rott det i hamn är jag framför allt tack skyldig de kvinnor i Colombia som delat med sig av sina liv, av vedermödor och trauman såväl som av drömmar och förhoppningar.

Därutöver har jag ett antal personer här hemma som varit mer eller mindre oundgängliga att tacka. Min huvudhandledare Göran Lassbo har stöttat mig genom den många gånger svajande processen och envist trott på att det ändå skulle bli en avhandling till slut. Tack Göran för din uthållighet och för det strukturerade tänkande du försökt förmedla, ibland i stark motvind men mot slutet med något större lätthet. Lena Halldenius, min biträdande handledare, kom in drygt halvvägs i processen och styrde upp mig på spåret på ett mycket konkret och handfast sätt. Stort tack Lena!

Tack till Edmé Dominguez, mittopponent med både genus- och Latinamerikaerfarenhet, för nödvändig kunskapspåfyllning. Tack till Henrik Nordvall, folkbildningskunnig slutopponent, för ett bra och givande slutseminarium. Det extraseminarium som anordnades för mig vid Mimer, Linköpings universitet, gav många intressanta vinklar och nya insikter. Tack till Ann-Marie Laginder, Bernt

Gustavsson, Staffan Larsson, Lisbeth Eriksson, Andreas Fejes, Robert Aman, Erik Nylander och Henrik Nordvall igen.

Andra personer som varit viktiga på olika sätt är Marianne Andersson och Lisbeth Söderberg. Marianne för support i alla möjliga praktikaliteter, Lisbeth för fullständigt ovärderlig hjälp med redigeringen på slutet. Tusen tack till er båda! Eva Gannerud, Karin Rönnerman och Mia Svenning har också haft sina delar i processen.

Ett stort tack också till er doktorandkollegor på ”Pedagogen”, före detta och nuvarande, för ventilering i allehanda större och mindre diskussioner kring utbildningsvetenskapliga (och andra) frågor och problem: Agneta Simeonsdotter Svensson, Maria Hjalmarsson, Lena Eckerholm, Mikael Nilsson, Caroline Runesdotter, Monica Larsson och Getahun Abraham.

Jose Rivera, Adriana Rodriguez Rivera, Juan Espitia, Wilberto Rivera, Eva Carolina Cárdenas och Boris Avila har bidragit till att jag kunnat sätta mig in i de komplicerade förhållanden i Colombia som svårligen låter sig förstås enbart via litteraturen. Muchas gracias amigos y amigas!

Slutligen vill jag tacka min familj och mina vänner för uppmuntran, respekt för mitt arbete samt tro på min förmåga. Mamma och Reine, Per och Cecilia, Maggan, Ann-Sofie, Ragnhild, Inger och Boris. Och till Demba och Isak, mina söner, vill jag säga:

Låt er inspireras! Utforska livet!

Malmö i mars 2011

Eva Nyberg

KAPITEL 1

INLEDNING OCH BAKGRUND

Denna avhandling undersöker utbildning som förändringsredskap. När möjligheten att förändra samhällsförhållanden diskuteras förs ofta utbildning fram som en potentiell förändringsagent. Frågan har belysts utifrån olika vetenskapliga perspektiv i varierande kontexter, med tonvikt på olika aspekter av förhållandet mellan utbildning, förståelse, agerande och social utveckling. I föreliggande studie behandlas ett folkbildningsprojekt för demokrati i Colombia. Utgångspunkten är att studera hur utbildning kan användas för att påverka individer i syfte att skapa social förändring på kollektiv nivå. Fokus riktas mot *hur* utbildning påverkar människor, *vad för något* de utvecklar utifrån denna påverkan samt *vad de gör* med detta. Av specifikt intresse är vilken betydelse utbildning kan ha för att skapa förutsättningar för demokratisering underifrån i lokala kontexter som präglas av ojämlika förhållanden. De problem som kan omgärda sådana utbildningsinsatser undersöks också i studien.

Då forskningsfrågan berör såväl social rättvisa som delaktighet förutsätts dels ett utbildningsfokus som inbegriper demokratiska värden, dels ett rättighets- och aktörsperspektiv. Eftersom möjligheterna att påverka människors förståelse, attityder, värderingar och handlingar med hjälp av utbildning är avhängiga inte bara personlig förmåga utan också den omgivande samhällsstrukturen, måste utbildning förstås som en påverkansprocess över tid. Processens utfall är relaterat till interaktionsmönster i det lokala, bland annat inom makt- och genusstrukturer. Synen på utbildning som ett möjligt socialt förändringsprojekt, där strukturer uppfattas som förändringsbara och människor som aktörer förmögna att bygga demokrati underifrån, representeras i denna studie av folkbildning med samhällsomvandlande anspråk.

Folkbildning som idé och praktik är mångfacetterad. Begreppet omfattar olika ideologiska ståndpunkter och olika former av utbildningspraktiker, vilka genomförs i demokratiserande såväl som i kontrollerande syften. I kapitel 2 förs en diskussion om detta utifrån historiska, ideologiska och praktiska aspekter. Emellertid framhålls i studien det folkbildningsbegrepp som associeras med rättighe-

ter, demokrati och deltagande. Folkbildning som poängterar dessa termer är ämnad att skapa empowerment, vilket i detta sammanhang innebär att medverka till att människor utvecklar resurser för att påverka sina egna livsomständigheter och delta i samhällets utveckling. Politisk medvetenhet, kritisk insikt och demokratisk kunskap är sådana resurser. Demokrati och demokratisering är ett genomgående tema i studien, men ges ingen exakt politisk definition utan betraktas i stället som en möjlig utvecklingsprocess för människors lika rätt till deltagande. Demokratitemat lämnas därmed öppet för en diskussion om hindrande och möjliggörande faktorer för demokratisering utifrån den forskning, teori och empiri avhandlingen bygger på.

Ovanstående beskrivning av forskningsfrågan och dess bemötande i denna studie föranleder ytterligare ett par avgränsningar. Folkbildning med samhällsomvandlande anspråk har huvudsakligen behandlats i internationell forskning och förknippas ofta med Latinamerika och de sociala rörelsernas kamp mot militärdiktaturena på 1970- och 80-talen. Emellertid har en gren inom svensk folkbildningsforskning under senare år utvecklat en diskussion som framhåller behovet av att knyta an till internationella diskurser kring utbildning som social förändringsfaktor. En del av denna forskning har fokuserat bistånd och utvecklingsamarbete samt sociala rörelser och globala rättviserörelser som arenor för demokratiserande folkbildningsarbete (Wallin, 2000; Nordvall, 2008). En annan har fört en diskussion om folkbildning som universellt fenomen och om universalitet och partikularitet i förhållande till bildning, rättigheter och demokrati (Tösse, 2009; Gustavsson, 2003, 2009). Universalitet står här för något allmängiltigt, alla människors lika värde och därför likaberättigade anspråk på ett gott och värdigt liv, medan partikularitet innebär kontextuellt och kulturellt tolkade livsbetingelser, normer och värden. Genom att studera en situerad påverkansprocess utifrån dessa båda förhållningssätt avser jag bidra till att bredda den internationella utblicken och ge ett ökat utrymme åt röster som sällan får komma till tals i svensk forskning. Avhandlingens fokus avgränsas därför till att studera påverkan av utbildning i ett folkbildningsprojekt för demokratisering i Colombia, företrädesvis ur kvinnors perspektiv.

De problem som påvisats i folkbildningspraxis inom bistånd och utvecklingsamarbete kan delvis relateras till motsägelsefulla förhållanden kring det universella och det partikulära. Detta beror ofta på oklarheter, tolkningsproblem och maktdimensioner som omgärdar folkbildningspraktiken (Wallin, 2000). Ett förhållande som kan antas ha bidragit till sådana oklarheter är att hinder, paradoxer och problem i arbetet med att uppnå olika folkbildningspraktikers demokratiser-

rande syften i tämligen liten utsträckning diskuterats utifrån ett genusperspektiv. Det är i tidigare forskning väl belagt att kvinnors deltagande i samhällsutvecklingen generellt är underordnat mäns (se till exempel Nussbaum, 2000; Sevefjord & Olsson, 2001). För att undersöka den demokratiserande potentialen i folkbildning med samhällsomvandlande anspråk måste därför kvinnors röster explicit fokuseras.

Avhandlingens övergripande syfte

Det övergripande syftet med denna avhandling är att studera effekter på individ- och kollektiv nivå av ett folkbildningsprojekt som syftar till demokratisering, genom att undersöka projektets påverkan på kvinnliga deltagare.

Målet med undersökningen är att öka förståelsen för hur utfallet av utbildningsinsatser är relaterat till dynamiken i deltagarnas förståelse, hantering och utveckling av utbildningens fastställda mål och agendor, samt hur denna dynamik interagerar med omgivande strukturer.

Forskningsfrågan i sin kontext

Den empiriska kontext vari undersökningen placeras karakteriseras till stor del av fattigdom, våld och förtryck där kvinnor är speciellt utsatta. I Colombia, en officiell demokrati, tillhör grava kränkningar av mänskliga rättigheter vardagen för en stor del av befolkningen. Brutala övergrepp, ofrivilliga försvinnanden och våld med dödlig utgång förekommer frekvent (Amnesty 2007, 2009). Detta är en konsekvens av den väpnade konflikt som pågått i landet i ett halvt sekel mellan staten, gerillagrupper och de senaste årtiondena även paramilitär och knarkkarteller. Mot denna bakgrund ämnar jag undersöka hur en folkbildningsinsats med radikala demokratiserande syften påverkar en lokal kontext och dess invånare, och om den i någon mån bidrar till ökade förutsättningar för demokratisk utveckling. Lokal kontext avser här ett geografiskt avgränsat område och den socioekonomiska struktur som är etablerad där. I det traditionellt patriarkala colombianska samhället har de flesta kvinnor mindre resurser till sitt förfogande vad gäller att kunna påverka den egna livssituationen. Folkbildning som syftar till att förändra asymmetriska maktstrukturer, påverka politiken och förbättra människors levnadsförhållanden har enligt tidigare forskning haft varierande framgång i landet (se till exempel La Belle, 1987; Marín & Enarsson, 2007). Det är därför av relevans ur ett demokratiperspektiv att undersöka om, och i så fall

på vilket sätt, kvinnor som deltar i ett specifikt folkbildningsprojekt med delvis ny pedagogisk inriktning upplever nya möjligheter att påverka sitt liv och sin lokala omgivning. Att låta kvinnor som lever i en kontext präglad av komplexa demokratiska problem reflektera över dessa i relation till en universell rättighetsagenda, kan bidra till ökade insikter om hur det universella och det partikulära kan mötas utifrån en omvärderad syn på kunskap och demokrati.

Colombia – en översikt

Nedanstående exempel ger en glimt av det extrema politiska våld som präglar vardagen för miljoner människor i Colombia, oavsett det faktum att landet är en officiell demokrati:

Den 23 februari drogs Alba Milena Gómez Quintero och hennes 18-årige son Miguel Antonio ur den taxi de färdades i av två paramilitärer mellan två militärvägsräddningar på motorvägen San Juan de Arama-Granada i Meta län och sköts omedelbart till döds. Alba Gómez hade någon vecka tidigare lämnat in ett officiellt klagomål mot militären som på falska grunder hade anklagat henne för att vara gerillakollaboratör. (Amnesty International, 2007)

17 unga pojkar mellan 13 och 19 år lockades i våras med från en fattig stadsdel i Bogotá av en grupp civilklädda män, under löften om jobb för bra lön i en by i norra delen av landet. Pojkarna bördes därefter inte av. Anböriga vidtog efterforskningar, och efter några veckor hittades en massgrav några mil från byn med 17 unga pojkar, klädda i gerillauniformer. Militärerna som utförde avrättningen avancerade i karriären efter bragden "Avlägsnande av farliga gerillaelement". (dagstidningen El Tiempo, Colombia, oktober 2008)

Landet, våldet och demokratin

I *Democracy and Violence: The Colombian Paradox* (1997), gör Eva Irene Tuft en historiskt sammanfattande analys av den politiska utvecklingen i landet sedan självständigheten från Spanien 1819 (för en utvecklad beskrivning se bilaga 1). Hon utgår från begreppet elitpakter, vilket härstammar från teori som utvecklats för att förklara förändring från auktoritärt till demokratiskt styre i Latinamerika under 1970- och 80-talen. Begreppet avser sammanslutningar av resursstarka grupper, ofta storgodsägare och rika familjer, som utifrån olika politiska ståndpunkter säger sig samarbeta för social och ekonomisk utveckling (se också Osterling, 1989). Colombia definieras inom denna teori för regimförändring som en väl fungerande demokrati med sina allmänna val vart fjärde år, sin radikala konstitution från 1991 och sin ratificering av samtliga internationella konventioner om mänskliga rättigheter. Enligt Tuft finns dock en tydlig paradox i denna teoretiska beskrivning av verkligheten.

Colombia har ända sedan kolonialtiden präglats av politisk instabilitet med motsättningar mellan konservativa och liberala (se också Fals Borda, 1979, 1986). Konservativa partiet, stött av elitpakter, var motståndare till alla slags reformer som skulle öppna landet mot omvärlden och minska de sociala klyftorna. Landet har stora naturtillgångar och skulle väl kunna försörja sina 46 miljoner invånare, ändå lever 45 % under fattigdomsgränsen och 16 % i extrem fattigdom (enligt UNDP:s Human Poverty Index 2010). Den exkluderande politiken har inneburit att andra partier som velat arbeta för sociala reformer och en mer rättvis fördelning har stängts ute från den offentliga politiken. Tillsammans med den diversifierade geografiska strukturen och otillgängligheten till vissa regioner har detta ytterligare förstärkt marginalisering och fattigdom.

Elitpakter som förklaring till demokratis formella konsolidering i Colombia är i Tufts analys en förenklad bild som snarast speglar en retorisk, elitistisk demokrati och ignorerar den väpnade konflikten och dess påverkan på utvecklingen. Efter den särskilt blodiga epok, *La Violencia*, som utmärkte 1950-talet, upprättades dock ett politiskt samarbetsavtal som var avsett att lugna ner det kaotiska läget. Avtalet, *Frente Nacional*, alternerade regeringsmakten mellan konservativa och liberala i syfte att skapa social och demokratisk utveckling (se bilaga 1). Dessvärre etablerades inga större sociala förändringar då avtalet varken gav utrymme för en allmän utbyggnad av infrastrukturen eller upprättandet av en fungerande statsapparat. De nya utmaningar i civilsamhället i form av studentprotester, folkrörelser och gerillagrupper som sökte rubba de konservativa elitpakternas makthegemoni bemöttes aldrig på demokratiska villkor. I stället slogs de ner med brutalt politiskt och militärt våld. Den militära kontrollen av civilsamhällets funktioner har också inneburit ett sammanbrott för rättssystemet samt i det närmaste total straffrihet för militären och paramilitären trots de ständiga övergreppen mot befolkningen. Militariseringen av samhället och dess demokratiska institutioner till en nivå där armén har kontrollen över både politisk ideologi och rättsväsende, har enligt Tuft omöjliggjort folklig demokrati.

Situationen kring mänskliga rättigheter

2008 publicerade en grupp colombianska forskare en rapport som avslöjade att president Alvaro Uribes konservativa regering hade ett utbrett samröre med paramilitären (se Bonilla et al., 2008). Rapporten fick konsekvenser i form av kraftiga internationella protester, allvarliga ifrågasättanden av Colombia som demokratisk stat och uppmaningar om förbättrad efterlevnad av folkrätten.

Konstitutionen från 1991 har ansetts vara den mest progressiva i Latinamerika i garantierandet av demokratiskt deltagande och skydd för alla grupper i samhället. Trots flera övervakningsinstrument (se bilaga 1) har konstitutionen uppenbarligen haft svag verkan i praktiken. Den internationella kritik mot Colombias hantering av den väpnade konflikten och dess konsekvenser som funnits sedan 1980-talet har ökat i omfång och styrka. Regeringen har bemött kritiken genom att exempelvis döma ut statistiken i internationella rapporter från FN, Amnesty, HRW (Human Rights Watch) samt annan medial rapportering som otillförlitlig och partisk (se exempelvis Nieto Navia, 2010). Likväl fortsätter nationella och internationella organ och människorättsorganisationer rapporteringen om brott mot folkrätten.

Förutom det systematiserade statliga våldet har konfliktens nyare aktörer, paramilitären och narkotikakartellerna, bidragit till ytterligare våldseskalering. Civila colombianer som är medlemmar i politiska eller sociala organisationer och som agerar utanför det smala ramverket av colombiansk traditionell politik, utsätts kontinuerligt för hot och kränkningar av mänskliga rättigheter (Amnesty, 2007, 2009). Deras ansträngningar för att bredda basen för politiskt deltagande och bygga nya politiska strukturer ses alltjämt som ett hot, varför dessa grupper fortsätter att vara måltavla för regeringsstödd repression. De två exempel som inledde avsnittet syftade till att spegla en verklighet som symboliserar demokratin i Colombia för en stor del av dess invånare. Citatet nedan visar att denna verklighet är högst påtaglig i Sucre, platsen för den empiriska studien.

Fyra män knackade på dörren hos en familj i San Pedro, Sucre län, förra hösten . Männen begärde att föräldrarna skulle lämna ut sin trettonåriga dotter till dem. Då föräldrarna vägrade sköts hela familjen ihjäl och huset brändes ned. De fyra paramilitärerna gick fria ”i brist på bevis”. (vittnesmål av informant i San Pedro, Sucre, Colombia, november 2008)

Sucre – en utsatt region med historiskt folkrörelsemotstånd

Sucre är ett fattigt län beläget vid karibiska Atlantkusten i norra Colombia. Historiskt sett har området varit ”bortglömt” i utvecklingen och negligerat av staten och den centrala makten. Den industriella utvecklingen har varit sparsam med undantag för tobaksförädling, och jordbruket koncentrerat till rika storgodsägare med fattiga småbönder som arrendatorer. Dock finns här en tradition av kamp och motstånd (Jose Rivera, 2011).

1967 inledde den liberale presidenten Restrepo demokratiska reformer för jordbruket. Bönderna gavs möjligheter att organisera sig från lokal till nationell nivå genom organisationen ANUC : Asociación Nacional de Usuarios Campesinos

(Nationella föreningen för verksamma bönder, *min översättning*). 1970 hölls den första kongressen i Bogotá där Restrepo talade om landets demokratiska utveckling. Storgodsägarna svarade med kraftiga protester, men i Sucre var organisationen redan igång. 1971 ockuperades 800 *fincas* (stora gårdar) över hela landet och ägarna tvingades till förhandlingar. Detta resulterade i en jordreform som fördelade fem miljoner hektar mark till småbönderna under en tioårsperiod. Samtidigt hade de konservativa tagit makten i Bogotá, och de reformer Restrepo infört revs upp av den nye presidenten Pastrana. Regeringen försökte splittra ANUC genom att lova ekonomiskt stöd till dem som visade solidaritet med staten och storgodsägarna. ANUC delades i två grenar där den ena gick med på regeringens krav och den andra följde motståndets väg. I Sucre där organisationen haft starkt fäste från början, fortsatte den mer radikala grenen ett självständigt arbete med aktioner och marscher stödda av läkare, lärare och studenter. Till kampen värvades folk som redan var aktiva inom Acción Comunal, ett kommunalt utvecklingsprogram, samt några fackligt aktiva från tobaksindustrin. En annan viktig påverkansfaktor var enligt Jose Rivera (2011) en grupp folkbildare som kom på besök från Brasilien och som med sitt utbildningsprogram *Educación Popular* lade grunden till den fortsatta utvecklingen.

Utbildning för demokrati

Gruppen från Brasilien som förespråkade medvetandegörande utbildning som strategi för social förändring var inspirerad av Paulo Freire och lyckades skapa motivation för ANUC att fortsätta ett folkbildande arbete på egen väg. Man bildade nu Linea Sincelejo med utgångspunkt i huvudstaden Sincelejo. Denna självständiga gren av ANUC blev mycket aktiv och drev *Educación Popular* vidare i seminarie- och studiecirkelform i området. 1972 genomförde Linea Sincelejo en egen kongress och en stor manifestation där man framhöll sin vision; att skapa fredlig utveckling och demokrati genom utbildning och respekt för lagar. Detta var grunden till den kommande organisationen ASEMCO: Asociación Empresarial Comunal (Kommunala företagarföreningen), som senare skulle komma att fortsätta utveckla demokratiarbetet i regionen.

Linea Sincelejo drev under resten av 1970- och 80-talet ett utbildnings- och organiseringsarbete vari man utgick från jordbruksbasen men också tog upp andra frågor som utbildning, hälsa och miljö. I slutet av 1990-talet bildades formellt organisationen ASEMCO, inledningsvis med syftet att få småbönderna att samarbeta i kooperativ och samtidigt fortsätta driva sociala frågor på en mer politisk nivå. Kvinnor engagerade sig starkt i de sociala frågorna, men

uppslutningen till det politiska påverkansarbetet var svagare. José Rivera (2011) menar att oviljan hänger samman med det faktum att politiskt engagemang i Colombia alltid innebär risken att utsätta sig för hot och våld. Därutöver krävs utbildning för att engagera sig på beslutsnivå, vilket kvinnor haft färre möjligheter till på grund av de traditionella könsrollerna. Under 1990- och 2000-talet har situationen varit känslig under paramilitärens ökande kontroll. Grava kränkningar av mänskliga rättigheter har förekommit frekvent, människor har försvunnit och mördats och följaktligen är rädslan utbredd. ASEMCO har trots det skarpa läget försökt upprätthålla sin verksamhet. Olika initiativ har tagits för att förbättra situationen i området och utveckla det medvetandegörande utbildningsarbete som inleddes av ANUC på 1970-talet. I tanken om utbildning för demokrati kom man till sist att söka sig utåt för internationellt stöd.

Uppkomsten av ett utvecklingssamarbete

År 2004 genomfördes, som första steg i ett utvecklingssamarbete, en förstudie i Cartagena de Indias av ASEMCO och den svenska ideella föreningen Malmö Tribunal. Bakgrunden till förstudien var situationen i Sucre där stora problem med fattigdom, marginalisering och säkerhet förelåg som en konsekvens av den väpnade konflikten och statens bristande utvecklingspolitik. Jordbruksproduktionen var till stora delar sönderslagen av de väpnade grupperna, och utbredda missförhållanden rådde i fråga om sysselsättning, utbildning och hälsovård. Dessutom pågick ständiga kränkningar av mänskliga rättigheter, i synnerhet mot det stora antalet interna flyktingar. Med denna problematik som grund formulerades i förstudien en ansökan om ett utvecklingsprojekt, vari huvudmålet på sikt angavs vara skapandet av en inkluderande demokrati i regionen. Syftet med projektet definierades i termer av att stärka ASEMCOs kapacitet via folkbildning; utbildning av dess medlemmar i demokrati, mänskliga rättigheter och genuskunskap. Att med hjälp av folkbildning bredda och fördjupa organisationens kunskapsbas antogs vara en adekvat strategi för att uppnå rollen som aktiv, samlande påverkanskraft i regionen för återuppbyggnad och utveckling. Ansökan skickades till Forum Syd/SIDA i Sverige som fann idén hållbar och projektet genomförbart och beviljade medel för ett treårigt utvecklingssamarbete. Under åren 2007-2009 realiserades projektet med utgångspunkt i kommunen San Pedro i Sucre län, ASEMCOs huvudfäste. I den fortsatta texten används benämningen ”projektet” synonymt med ”folkbildningsprojektet”.

Parterna i utvecklingssamarbetet

Som redan nämnts uppstod ASEMCO ur ANUC och Linea Sincelejo som en lokalt organiserad självständig organisation i Sucre på 1990-talet. Genom sitt engagemang i sociala frågor kom den även att utvecklas till en social rörelse. Under slutet av 1990-talet blev ASEMCO en förebild för fredlig konfliktlösning och demokratiarbete i regionen. Vid denna tid började dock verksamheten splittras av de väpnade grupperna. Sporadiska försök till återuppbyggnad gjordes men fick inte ordentligt fäste förrän kring millennieskiftet. ASEMCO är idag en registrerad paraplyorganisation med 16 lokala avdelningar i olika kommuner och byar. Man har 3000 medlemmar, styrelse, stadgar och verksamhetsplan. Målsättningen är att få politiskt och institutionellt inflytande över den lokala och regionala utvecklingen (ASEMCO, 2004).

Föreningen Malmö Tribunal bildades i Malmö år 2000 och definieras som en NGO (Non Governmental Organization), en ideell förening. Man har styrelse, stadgar och verksamhetsplan och högsta beslutande organ är årsmötet. Det primära syftet var att skapa fiktiva tribunaler för brott mot folkrätten. Ett par offentligt uppmärksammade tribunaler genomfördes innan verksamheten omriktades mot folkbildningsarbete kring demokrati och mänskliga rättigheter i Sverige samt konkret, praktiskt utvecklingssamarbete med basorganisationer i syd. Malmö Tribunal utgår i samarbetet från internationella konventioner om mänskliga rättigheter. I dagsläget är utvecklingssamarbetet koncentrerat till Colombia (Malmö Tribunal, 2008).

Projektet: "Folkbildning för demokrati och fred i norra Colombia"

Folkbildningsprojektets syfte, innehåll och metodik har utformats av ASEMCO genom en behovsinventering som företagits gemensamt av organisationens sexton lokala avdelningar, representerade av åtta kvinnor och åtta män (för en detaljerad projektplan se bilaga 2). Svenska statens krav i utvecklingssamarbetet, vilka bland annat innefattar samarbetsorganisationens fulla delaktighet och ansvarstagande för projektet, den svenska organisationens fulla insyn samt en tydlig genusaspekt, har formellt tillgodosetts. Malmö Tribunals roll i samarbetet har varit att tillhandahålla en konsulterande funktion samt att tillsammans med ASEMCO utvärdera och rapportera projektets resultat till Forum Syd/SIDA. I detta sammanhang föreligger en maktdimension som kommer att diskuteras i resultatkapitlet.

Själva folkbildningen har genomförts i seminarieform vid sex tillfällen i staden Santiago de Tolú vid Atlantkusten, med uppföljning och fortbildning i form av

studiecirkel i deltagarnas 16 byar och kommuner. Under vår- och hösttermin varje år (2007, 2008, 2009) har ett stort seminarium genomförts med sammanlagt hundra deltagare, vilket innebär att sexhundra personer fått grundläggande utbildning i demokrati, mänskliga rättigheter, genus och miljö. Lika många till beräknas ha fått utbildningen genom de efterföljande studiecirkelarna i lokala byar och kommuner under resten av året. Resten av medlemmarna förväntas nå genom ytterligare spridning via lokalkommittéer, familjenätverk och den sociala interaktionen i byarna.

Kunskapsinnehållet har förmedlats och bearbetats vid föreläsningar med anslutande diskussioner (bilaga 3 visar seminariernas utbildningsschema i detalj). Colombias och lokalsamhällets sociala och politiska struktur har tagits som utgångspunkt i en inledande diskussion om makt och förändring. I demokratiföreläsningarna har demokratibegreppet diskuterats i filosofiska, politiska och institutionella termer och gestaltats genom praktiska exempel i ett historiskt perspektiv. Föreläsningarna i mänskliga rättigheter har behandlat såväl FN:s allmänna deklaration om de mänskliga rättigheterna från 1948 som CEDAW: Convention on the Elimination of all kinds of Discrimination Against Women, och andra internationella konventioner. En diskussion om universella rättigheter har omfattat både filosofiska och juridiska aspekter. Konstitutionen och dess övervakningsinstrument har använts för att illustrera praktiska exempel och rättsfall. Även föreläsningarna i genuskunskap har tagit upp teoretiska och praktiska dimensioner och behandlat kön, genus som social konstruktion, resurser, makt, roller och social interaktion. Sammanfattningsvis har allt kunskapsinnehåll relaterats till den lokala kontexten och omsatts i praktiska exempel från vardagen. Slutligen har de nya kunskaperna bearbetats ytterligare i en praktisk diskussion om politiskt deltagande och konkretiserats i formulering av möjliga alternativa utvecklingsplaner för kommunerna. I det sammanhanget har ASEMCO som organisation, dess demokratiska roll och dess möjlighet att påverka kommunalpolitiken diskuterats. Stark betoning läggs på medlemmarna som resurs och på vikten av samorganisering med andra organisationer och grupper i civilsamhället för att skapa en folkrörelse för demokrati.

I anslutning till utbildningen under seminarierna följer en IT-kurs. Denna definieras som ett viktigt led i den demokratiska processen, både utifrån dess individuella kunskapsfrämjande dimension och dess samordnande funktion för mediering av politisk kunskap och kollektiv handling.

Avhandlingens Disposition

Avhandlingen omfattar nio kapitel.

Efter denna inledning följer i kapitel 2 en diskussion utifrån tidigare forskning som relaterar till studiens frågeställning. Diskussionen inleds med en genomgång av folkbildningsforskning som refererar ett kort historiskt perspektiv, ideologiska utgångspunkter, rättighetsanknytning samt utvecklingen av latinamerikansk folkbildningstradition. Därefter ges en överblick över civilsamhället som fenomen med fokus på Latinamerika. Här diskuteras folkrörelser, sociala rörelser och NGO:er som arenor för medborgarskap. Jag reflekterar också över civilsamhället ur ett genusperspektiv där jag tar upp en kortare diskussion om makt och feminism. Kapitlet avrundas med reflektioner kring utvecklingsarbete för demokrati, där demokratibegreppet sätts i arbete utifrån termer som förståelse, kontextualitet, deliberativ praktik samt feministisk mobilisering. Avslutningsvis ges exempel på internationellt utvecklingsamarbete för demokrati.

Kapitel 3 presenterar avhandlingens teoretiska utgångspunkter. *Empowerment* behandlas ur företrädesvis ett feministiskt perspektiv (Kabeer, 2001). Mot bakgrund av studiens aktörs- och processperspektiv ger jag här den specifika definitionen *En utvecklingsprocess mot en persons eller grupps kapacitet att göra effektiva val som syftar till social eller politisk förändring*. Empowerment i den betydelsen kan sägas präglade de tre teoretiska perspektiv som avhandlingen grundas på. *Medvetandegörandets pedagogik* utgör det första perspektivet, där Paulo Freire utvecklar en syn på förhållandet mellan utbildning och social förändring med hjälp av begreppen *kulturellt förtryck, kollektiv handling samt kulturell befrielse*. Freire menar att dominerande makteliter utövar ett socialt och politiskt förtryck över fattiga människor, men med hjälp av *medvetandegörande utbildning* kan de förvärva insikter om de orättfärdiga maktförhållandena och om sin egen kapacitet att förändra dessa. Genom utbildning och organiserad handling kan de då gemensamt utmana förtrycket och skapa nya förutsättningar för jämlikhet och demokrati, vilket i Freires termer motsvarar *kulturell befrielse*. (Freire, 1972,1974).

Det andra teoretiska perspektivet är Martha Nussbaums kapacitetsteori. *Kvinnors dubbla underordning* diskuteras här i relation till mäns ekonomiska och sexuella överordning. Om kvinnor får utbildning i *argumentativ kapacitet* varvid de lär sig formulera sig kring till exempel makt och rättigheter för att kräva respekt, kan de positionera sig med större auktoritet i lokala kontexter. Härmed kan patriarkal makt utmanas och *genusjämlighet* i bästa fall bli en konsekvens. Nussbaum talar

också om *mänskliga rättigheter som kapaciteter*. Hon argumenterar härvid för att en konkret rättighetspolitik som definierar vad en människa kan vara och göra för att leva ett värdigt liv, är lättare för stater och regeringar att leva upp till än en abstrakt ekonomisk rättighetssyn (Nussbaum, 2000, 2006).

Latinamerikanska feministiska demokratiteoretiker står för det tredje perspektivet. De framhåller i detta kvinnors underordning som ett resultat av en *auktoritär, patriarkal politisk kultur och struktur* i vilken män tar sig ett självklart företräde på alla plan i samhället och hindrar kvinnors tillträde till politisk offentlighet på nationell såväl som på lokal nivå. Dagnino (2005), Yuval Davis & Werbner (2007) med flera visar hur en *feministisk omtolkning av medborgarskapsbegreppet* baserad på ett universellt rättighetsperspektiv bidrar till att lyfta fram kvinnor som aktörer med förutsättningar att skapa en mer *demokratisk politisk kultur*. En sådan liknas i avhandlingen vid deliberativ demokrati (en demokratiform som förutsätter alla medborgares demokratiska överläggande om allmänna politiska frågor i offentligheten) såtillvida att kvinnor och män deltar i lokal offentlig politisk diskussion på jämlika villkor.

I kapitel 4 beskrivs avhandlingens metod. Den empiriska undersökningen bygger på intervjuer vid tre tillfällen i Colombia. Jag har haft den dubbla rollen av forskare och aktivt involverad i projektet vilket problematiseras i kapitlet. Medveten om det eventuella dilemmat i denna särskilda omständighet har jag beskrivit arbetsprocessen så noggrant som möjligt i syfte att behålla den vetenskapliga distansen och därmed markera studiens trovärdighet. Att ha en given plats i kontextens praxis underlättar tillträdet och kommunikationen och därigenom förståelsen av det partikulära, samtidigt som det krävs kontinuerlig självreflektion för att undvika ett inkräktande av aktivistens entusiasm på den distanserade analysen. Jag redogör därför detaljerat för metodologiska utgångspunkter och överväganden, urval och undersökningsgrupp, datainsamling samt tolknings- och analysprocess. En reflektion över forskningsprocessen som helhet avrundar kapitlet. Tillvägagångssättet för studien kan definieras som en abduktiv process på så vis att arbetet framskridit i en växelverkan mellan teori och praktik, utifrån den epistemologiska inställningen att teori och praktik ses som lika värdefulla i kunskapsproduktionen.

Kapitel 5 är en introduktion till resultatet och förankrar resultatredovisningen i avhandlingens presenterade forskning och teori.

I kapitel 6 redogörs för de inledande intervjuerna med de kvinnor som deltar i folkbildningsprojektet för första gången. En första grupp informanter intervju-

ades 2007 och en ny grupp 2008. I intervjusamtalen beskriver kvinnorna sina livssituationer, den lokala kontexten, hur de uppfattar folkbildningsprojektet och dess syften samt sina tankar kring demokrati och demokratisk utveckling.

Kapitel 7 redovisar resultatet av de uppföljningsintervjuer som genomfördes med delar av undersökningsgruppen ett år efter det första deltagandet (2008 med den första gruppen, 2009 med den andra). De inledande frågorna följs här upp genom att kvinnorna beskriver utvecklingen både hos sig själva och i den lokala kontexten i relation till folkbildningsprojektet.

En sammanfattande analys av hela resultatet i processperspektiv utgör innehållet i kapitel 8. Tre analysnivåer studeras; en diskursiv, en socialt relationell samt en institutionell nivå. På den diskursiva och den socialt relationella nivån framstår resultat som kan kopplas till påverkan av folkbildningsprojektet. Hos kvinnorna syns både en utvecklad förståelse för demokrati-, rättighets- och genusbegreppen samt en ökad argumentativ kapacitet, två viktiga komponenter som har betydelse för såväl social interaktion som roller och positioneringar i den lokala kontexten. På den institutionella nivån visar resultatet en mer splittrad bild.

I kapitel 9 förs en avrundande diskussion som knyter resultatet till studiens utgångspunkter och relaterar utfallet av folkbildningsprojektet till en yttre kontext. Jag reflekterar också över forskningsprocessen och hur de val jag gjort bidrar till ny kunskap i ett utbildningsvetenskapligt perspektiv. Sist ges förslag till fortsatt forskning.

KAPITEL 2

FORSKNING OM FOLKBILDNING, CIVILSAMHÄLLE OCH UTVECKLINGSARBETE FÖR DEMOKRATI

I föreliggande kapitel presenteras forskning från tre områden av relevans för avhandlingens syfte: själva folkbildningsfältet, civilsamhället och dess politiska rörelser samt utvecklingsarbete för demokrati. Forskningsfrågan föranleder en utvidgad pedagogisk diskussion som omfattar såväl de två inledningsvis nämnda forskningsdiskussionerna som en överblick över det empiriska fält i vilket studien företas.

Avsnittet om folkbildning fokuserar företrädesvis medborgarutbildning i relation till demokrati som en övergripande rättighets- och utvecklingsfråga. Därefter förs en diskussion om civilsamhället och dess rörelser med tonvikt på latinamerikansk forskning, där medborgarskapsbegreppet belyses i ett genusperspektiv. Även avsnittet om demokrati koncentreras främst till den latinamerikanska kontexten i vilken demokratisering har en stark koppling till folkrörelsehistoria och sociala rörelser. Forskningen på området är omfattande och den bild som ges här är långt ifrån heltäckande. De aspekter jag tar upp speglar intentionen att föra en demokratidiskussion utifrån begreppen civilsamhälle, sociala rörelser, genus, rättigheter och medborgarskap. Sist görs en reflektion över hur refererad forskning kan relateras till tanken om bildning och demokrati som förmedling mellan det universella och partikulära. Valet av litteratur har inriktats mot deltagande som politisk handling för förändring av sociala villkor, men också mot omgivande strukturella förutsättningar och maktaspekter. Presenterad forskning har ett aktörsperspektiv och till stora delar ett feministiskt perspektiv, vilket ska ses som en överbyggande länk till nästa kapitel där de teoretiska utgångspunkterna diskuteras utifrån kvinnors möjligheter att bli aktiva medborgare för demokrati i civilsamhället, givet dess omgivande villkor.

Folkbildning – utbildning för demokrati

Placeringen av avhandlingens empiriska studie inom det pedagogiska fältet inleds med en diskussion om folkbildning som ideologi och fenomen. Här avses den mer radikala varianten av folkbildning som främst associeras med sociala rörelser och konkret uttrycker samhällsomvandlande anspråk. Annan aktivitet som också faller under benämningen folkbildning, som exempelvis folkhögskolors verksamhet eller studiecirkel i intresseämnen, ligger utanför studiens fokus. Radikal folkbildning och dess syften problematiseras utifrån olika påverkansfaktorer som relaterar till exempelvis kontext, genus- och maktstrukturer. Därmed beaktas det forskningsspår som uttrycker att folkbildning måste ges en tvärvetenskaplig belysning eftersom fenomenet sträcker sig långt utöver den pedagogiska disciplinens gränser (se till exempel Arvidsson, 1992; Gustavsson, 2009). En annan faktor som kan ses som begränsande för teoretisk folkbildningsdiskurs är enligt Gustavsson koncentrationen till EU och den politik som förs på området i Europa. Sålunda vill jag placera min studie längs den utvecklingslinje i folkbildningsforskningen som söker vidga perspektiven i internationell bemärkelse.

Folkbildning som kollektiv ideologi med individuella rättighetsanspråk

En viktig utgångspunkt för avhandlingens empiriska undersökning är folkbildningsprojektets samtidiga inriktning på individuella rättigheter och organiserad kollektiv kunskapsutveckling för demokrati. Det förra kan kopplas till folkbildningstankens humanistiska ursprung medan det senare karakteriserar mer radikala former av folkbildning med samhällsomvandlande anspråk. Det empiriska projektets dubbla inriktning föranleder ett resonemang om det eventuella teoretiska dilemma själva folkbildningsbegreppet kan ge upphov till utifrån sin inneböende och ibland svårfångade dialektik. Ska folkbildning stå för folkets rätt till sitt kulturarv, självbildning och personlig utveckling, eller för kollektiv kamp för demokrati som ju också kräver disciplinering? Motsätter sig dessa två syften varandra? Vilka rättigheter, friheter, värden och ideal ska folkbildning förmedla? Här föreligger en möjlighet att utveckla diskussionen om folkbildningens individuella och kollektiva dimension i relation till universella och partikulära värden, en utveckling som bidrar till att utvidga det internationella perspektivet. Nedan görs en kort ideologisk-historisk sammanfattning av folkbildningsforskning, varvid jag söker specificera användbara innebörder för nya tolkningar i ett kontextuellt perspektiv.

En ursprunglig folkbildningstanke har enligt Gustavsson (1992) varit att även det arbetande folket, inte bara de privilegierade klasserna, ska få ta del av kulturarvet. Denna tanke är rotad i det västerländska humanistiska kulturbegreppet med grund i upplysningen. Här betonas individuella fri- och rättigheter med koppling till den klassiska filosofiska bildningstanken, att människan skapar sig själv i en oändlig, fri process. Traditionen har starka individualistiska ideal, vilket har fortsatt präglat västerländska industriländers samhällsutveckling. Folkbildning i denna bemärkelse kan delvis sägas vara en personlig angelägenhet; att bilda sig gynnar den egna utvecklingen och framtiden.

De individuella rättigheter folkbildningen syftade till att främja var emellertid ett resultat av folkrörelsers kollektiva kamp för att utmana det dåvarande odemokratiska samhället i Europa. Det var med andra ord i det tidiga 1900-talets folkliga mobilisering för demokratisering som folkbildning blev ett medel för de rörelser som verkade för samhällelig förändring. En grundläggande tanke var att utbildning skulle utgöra en integrerad del av folkrörelsernas arbete för samhällsförändring (Ambjörnsson, 1988; Johansson, 1983; Larsson, 1999). Med ursprung i England spreds folkbildningen över Europa och Nordamerika. 1919 bildades World Association for Adult Education och 1929 hölls en världskongress i Cambridge med representanter från Europa, Nordamerika och några latinamerikanska länder, bland annat Colombia. Folkbildning var således under 1900-talets början en aktuell fråga med stor geografisk täckning. Undervisningen var ämnad att både skapa patriotism i meningen medborgerlig lojalitet och bidra till en omvandling av samhället i demokratisk riktning (Wallin, 2000). Radikaliteten i denna bildning för folket kan ifrågasättas utifrån intentionen om disciplinering.

Den ideologiska utvecklingen från kulturell befrielse genom individuell bildning med rötter i humanismens kulturbegrepp till folkrörelsernas systematisering av ny kunskap och disciplinerad organisering för samhällsförändring, speglar sålunda en process som uttrycker både individuella och kollektiva ideal och rättighetsanspråk. Processen är pluralistisk och kontextrelaterad, den tar sig olika uttryck beroende på de förhållanden som råder. Om det överhuvudtaget går att identifiera några gemensamma drag i tidigare och samtida folkbildningsprocesser framstår demokratitanken som den mest förankrade, även om den i sig skiftar i innebörd, mening och praktisk implementering.

I nyare forskning hävdas att det idag är mer korrekt att tala om folkbildande praktiker än generell folkbildning. Här utvecklas resonemanget i en för avhand-

lingen intressant riktning. Det betonas att begreppet är svårdefinierat, omfattande och mångfacetterat, och dess betydelse dessutom historiskt och kontextuellt relativ. Henrik Nordvall uttrycker till exempel att "...de praktiker, de former av lärande, med samhällsomvandlande anspråk som sker idag inom olika progressiva sociala rörelser, är meningsfulla att se just som folkbildande praktiker" (Nordvall, 2002). Ett liknande förhållningssätt intar Arvidsson (2002) i kopplingen av folkbildning till det internationella begreppet "lifelong learning", livslångt lärande. Här påpekas att folkrörelser och sociala rörelser bildar en utgångspunkt för forskningens förståelse av folkbildningens innehåll genom att ett så kallat folkbildnings skeende i linje med rörelsernas intentioner kan studeras. Ett sådant perspektiv är på grund av sina praktiska konsekvenser intressant för den empiriska studien. Det uttrycker att folkbildning ingår i någon form av mobilisering, syftar till kulturell eller social förändring, bygger på ett fritt kunskapsökande och ofta har en kollektivistisk inriktning.

I min användning av folkbildningsbegreppet fokuserar jag relationen mellan en *radikal folkbildningsideologi* och dess *folkbildande praktik* i en diskussion som omfattar individuella och kollektiva värden och rättigheter. Tanken kan associeras till Gustavssons resonemang om universalitet och partikularitet (Gustavsson, 2003, 2009), som definierar det universella som något slags allmänmänskligt försvarbart värde och det partikulära som kulturellt tolkade uppfattningar om ett gott liv. I det aktuella folkbildningsprojektet finns en sådan diskussion på agendan i syfte att skapa förutsättningar för en annan utveckling än den det traditionella folkrörelsearbetet hittills uppnått. Detta föranleder en tillbakablick på latinamerikansk användning och utveckling av folkbildningsbegreppet.

Latinamerikanska erfarenheter av ett begrepp och dess praktiker – "Educación popular"

Kerstin Wallin tar i sin avhandling om svenskt fackligt bistånd till Chile upp den problematik som kan föreligga i tolkningssituationen kring folkbildningsbegreppet (Wallin, 2000). Hon menar att det krävs stor lyhördhet i kommunikationen kring begrepp vars förståelse och innebörder inte självklart låter sig översättas tvärs över kontexter. Enligt Wallin kan *Educación Popular* tolkas på olika sätt då det stått för många olika utbildningsformer i Latinamerika, från alfabetisering till praktisk yrkesutbildning. Även Liam Kane (2001) belyser problemet med generalisering. Wallins resultat visar på att det kunskapsbidrag för fackligt demokratiarbete som var tänkt att utvecklas med hjälp av svensk studiecirkelmetodik i Chile, misslyckades på ett kollektivt organisatoriskt plan på grund av tolkningskollisioner kring folkbildningsbegreppets innebörd och användning.

Observationen har, inte minst ur en maktaspekt, viss betydelse för min studie där liknande förutsättningar föreligger i utvecklingssamarbetet och mötet mellan de svenska och colombianska folkbildarna.

Parallella begrepp till *Educación Popular* har till exempel varit *formación* och *desarollo de la capacidad personal* som betyder utbildning respektive utveckling av personlig kapacitet. Kane påpekar att samtliga begrepp kan gälla olika utbildningar inom ramen för aktiviteter som organiseras av stat eller kommun, sociala rörelser eller NGO:er (Kane, 2001). Även begreppen *circulo de estudios* (studiecirkel) och *taller* (workshop) förekommer i samband med utbildningsaktiviteter som kan jämföras med svensk folkbildning. Det finns således ingen given definition av *Educación Popular*, men betydelsen anges ofta i termer av praktiskt folkbildningsarbete, som hos CEAAL (Consejo de Educación de Adultos de América Latina – Rådet för vuxenutbildning i Latinamerika, *min översättning*): ”An educative practice located within a wider process that intends that popular sectors constitute themselves as organized and conscious political subjects.” (Huidobro, 1983). Om man översätter Huidobros definition till ”En utbildningspraktik lokaliserad inom en större process vilken syftar till att konstituera folkliga sektorer som organiserade och medvetna politiska subjekt”, får man en motsvarighet till den betydelse ASEMCO tillerkänner *Educación Popular* i sin egen långsiktiga målsättning (se bilaga 2).

Wallin gör en indelning av latinamerikansk folkbildningshistoria i tre perioder och påpekar då att begreppet använts långt tidigare i betydelsen ”Utbildning för folket”. Från 1890 till 1940 sågs *Educación Popular* som statens ansvar och var styrt av nationella behov. 1921 bildades det första folkuniversitetet i Peru, som drev undervisning bland fattiga arbetare. I Mexiko genomfördes på 1920-talet det första organiserade försöket till alfabetisering i stor skala. I flera andra länder förespråkades den engelska modellen ”University Extension”, där ett av målen var individens aktiva medverkan i samhället på lokal och nationell nivå genom diskussionsgrupper kring aktuella problem. Mellan 1940 och 1970 omformulerades begreppets användning i protest mot den förhärskande samhällsmodellen som i de flesta fall var militärdiktatur. Under 1960-talet utvecklades vuxenutbildningen i Latinamerika längs två huvudlinjer. Dels fortfor kopplingen mellan vuxenutbildningsprogram och den dominerande politisk-ekonomiska strukturen, ett slags top-down moderniseringsprogram där olika målgrupper deltog direkt under motiverande löften om materiellt förbättrade villkor. Den andra linjen var ”Be-roendeskolans”, en mer kritisk icke-formell utbildning som ville utveckla alternativ som kunde ersätta den rådande samhällsmodellen och få folk att ta aktiv del i

processen för att frigöra sig från förtrycket. Till den senare hörde Paulo Freire och forskare som var knutna till ICAE (International Council for Adult Education). Företrädarna för Beroendeskolans radikaliserade folkbildningen ytterligare under den tredje fasen efter 1970, i det som Wallin ser som en del av reaktionen mot militärdiktaturerna. Vid en världskonferens i Cartagena, Colombia 1977 presenterade Orlando Fals Borda en ny radikal utbildningsmetod, ”participatorisk forskning” (Fals Borda, 1973). Metoden gick ut på att deltagarna skulle förbättra sina livsvillkor genom att utifrån sina egna erfarenheter tillsammans med forskarna delta aktivt i själva forskningsprocessen som företogs i lokalsamhället. Kunskapen hämtades från kritisk teori, användes i analyser av rådande förhållanden och utvecklades i praktiskt arbete. Det handlade om att skapa ”*poder popular*”, folkmakt (Fals Borda, 1979, 1986). Folkbildning i detta perspektiv kan definieras som medborgarutbildning för demokratisering; att människor ska utbildas i sådana kunskaper som krävs för att som aktiva medborgare själva utveckla samhället i demokratisk riktning.

Trots entusiasmen förelåg problem med att genomföra folkbildning som verkligen bidrog till demokratisk utveckling på djupet. En forskningsöversikt över ett stort antal folkbildningsprogram i Latinamerika under 1970- och 80-talen belyser svårigheterna (La Belle, 1987). Här identifieras tre viktiga mål som påverkat utfallet. Det första är att främja organisatorisk kapacitet och demokratiskt deltagande inom organisationer och rörelser och deras närsamhällen, det andra att förena klasser för att vinna mer politisk och ekonomisk makt åt de fattiga, och det tredje att utforma strategier som ökar fattigas makt och inflytande. Det första målet speglar ett beroende av yttre ledarskap och kommunala strukturer för deltagande, vilket om den yttre kontrollen är stark motsäger målet och kan leda till dominans, elitistisk syn och nytt förtryck. Klassmålet är också motsägelsefullt. Kampen mot militärdiktaturerna företogs i gemensam uppslutning tvärs över klassgränser, men likväl är skillnaden mellan de sociala skikten i Latinamerika alltför gigantisk. Strategier för att öka de fattigas inflytande har åstadkommit lite i förhållande till de neoliberala ideal som styr Latinamerikansk ekonomi i det koloniala bakvattnet, säger La Belle. Det problem han ser i folkbildningens preserveerande riskfaktor kopplas till brist på politisk tradition lokalt som kan fostra politiska rörelser, och till dominerande gruppers ockupering av det sociala och politiska utrymmet (jämför elitpakterna i Colombia). Folkbildningspedagogiken har således svårt att påverka verkligheten om den inte sammanlänkas med social organisering och politisk handling. Därmed brister den i långsiktiga demokratiska effekter, vilket även påpekats tidigare av Gajardo (1978) och Tovar Gómez (1980).

Andra forskare menar att folkbildningen stagnerat i Latinamerika efter 1990 (se exempelvis Pilár Ubilla, 1996; Torres, 1993; Ruiz, 2006). Här hänvisas till interna faktorer som lösa strukturer eller ensidig fokusering på mikronivå, men delvis också till yttre faktorer som Sovjetunionens och Östeuropas sammanbrott och världsekonomin's alltmer neoliberala vridning. De organisationer som drev *Educación Popular* utarmades i många fall under diktaturena. Därutöver sågs folkbildning inte sällan av de politiska partierna som populistisk och ett hinder för den politiska kampen. Många menade också att när diktaturena fick ge vika för civilt styre behövdes inte längre den vänsterpolitiska folkbildningen. Kane (2010) föredrar uttrycket ”förvirring i folkrörelserna”. Han menar att det idag är svårt att säga vad folkbildning egentligen står för eftersom den överlappar andra aspekter av politisk, kulturell handling och oftare är inbakad i en specifik praktik än utövad som enskilt projekt. Ruiz (2006) påpekar till exempel att de radikala idéerna har integrerats i nya sociala rörelsers arbete och inriktats mer mot mänskliga rättigheter, medborgarskap, demokrati och miljö.

Naturligtvis finns, som Kane också beskriver i sin artikel, många exempel på lyckade folkbildningsprogram- och projekt som bidragit starkt till kommunal utveckling. *Educación Popular* har ökat individers, grupper och organisationers förståelse av problem och utveckling av nya handlingsmönster, vilket skapat empowerment som bidragit till social förändring och demokratisk utveckling lokalt. Jag väljer dock att inte redovisa olika projekt här, då tanken med genomgången har varit att framhålla mer problematiska aspekter. I stället vill jag ta upp några luckor i forskningen som har betydelse för kunskapsutvecklingen. En sådan brist är den remarkabla frånvaron av ett genusperspektiv i forskningen. Därför utvecklas nedan en diskussion kring nya sätt att se på folkbildning och *Educación Popular*.

Nuevo Educación Popular - en ny folkbildning?

Att ta en universell rättighetsdiskurs med betoning av genusperspektivet som utgångspunkt för folkbildningsarbete i partikulära kontexter lägger en ny innebörd i folkbildningsbegreppet. Om individuella och kollektiva värden och rättigheter diskuteras utifrån en analys av makt- och genusförhållanden i specifika kontexter får det implikationer för lokal demokratisk utveckling. En förenig av det individuella och det kollektiva i folkbildningspraktikers teori och praxis utgör således ett grundläggande villkor i all folkbildning som gör anspråk på att syfta till demokrati, för individer såväl som för grupper och samhällen. Individers

kunskap om sina rättigheter kan också bidra till större motivation för aktivt deltagande (se till exempel Onsér-Franzén & Rubenson, 1995; Stromqvist, 2007).

Staffan Larsson (2006) belyser detta ytterligare i en diskussion om sambandet mellan utbildning och motivation. Han framhåller en dialektik mellan samhällsliga tillstånd och individers liv, då det primärt handlar om individer vilkas liv förändras, även om utbildningen sker i kollektiva projekt. Larsson resonerar kring vuxnas utbildning som en del av identitetsutvecklingen, hur specifika samhällstillstånd och studier samspelar i att forma en identitet eller subjektivitet. Utbildning kan då vara en öppning till större frihet i ett liv som präglas av begränsande samhällsstrukturer och dessas avsättning i de psykologiska strukturerna, eftersom dess värde ses i att den erbjuder en ny identitet eller ett mindre inskränkt liv. Jag menar att detta perspektiv kan överföras till avhandlingens empiriska kontext och ges väsentlig betydelse i ett genusperspektiv. Ett transformativt lärande har sitt ursprung i kritisk pedagogik och syftar till att människor ska bli kapabla till mer rationella val gällande sina livsbanor (se också Fals Borda, 1986). Sådant lärande kan till exempel ske i tvångsfria samtal och deliberativ diskussion mellan medborgare, som kan leda till åsiktsbildning för demokratisk handling (Englund, 2008). En kollektiv demokratiprocess måste motiveras genom individuell mening, den mening som motiverar individer att delta aktivt som medborgare.

Bernt Gustavsson skiljer i sin avhandling (1995) ut olika bildningsideal där *medborgarbildning* är en tradition som fokuserar kunskaper av betydelse för deltagande i exempelvis kommunpolitik, medan *självbildning* är en mer politisk och rörelseorienterad form av bildningsideal där frågor om att sprida rörelsens ideologi och kultur är centrala. Enligt folkbildningsprojektets beskrivning (se bilaga 2) förenas båda dessa former i ASEMCOs idé om *Educación Popular*. Dels är syftet att ge människor insikt om sina individuella rättigheter förenat med ett universellt bildningsideal, dels finns analysen av den lokala kontexten vilket i sin tur syftar till en nyorientering av partikulära värden. Såväl medborgarbildning för aktivt deltagande som självbildning för politisk kapacitetsförstärkning av rörelsen ingår i policyn kring folkbildningsprojektet. Bildningstanken omfattar således både subjektivitet och objektivitet, vilket ställer dess relation till demokrati på sin spets i det kontextuella sammanhanget. Gustavsson (2003) menar att om forskningen kan öppna sig utåt för en universalistisk pluralism uppstår nya tolkningsmöjligheter, och bildning och demokrati kan då tjäna som förmedlingar mellan det universella och det partikulära. Detta skulle kunna liknas vid det *möte*

mellan universalitet och partikularitet som Quennerstedt (2011) ser som mer fruktbart än *spänningen* mellan det universella och det partikulära.

Om demokratisering tas som utgångspunkt i folkbildningsforskningen innebär det att fråga sig hur demokratiska former och fora skapas och underhålls, och hur de platser ska se ut vari en medborgerlig praktik kan äga rum där människor uppmuntras att argumentera, aktivera sig och bli skapande (Nordberg, 1997). Detta är något annat än omplantering av pedagogiska eller organisatoriska utbildningsmodeller i länder med helt andra förutsättningar, menar Gustavsson. Sundgren (1998) behandlar samma tema när han påpekar att en kritiskt samhällsvetenskaplig folkbildningsforskning bör ställa frågan om vilka intressen som verksamheten främjar och vilka den blockerar.

En kritisk folkbildning bör reflektera över sin egen roll i samtiden, fortsätter Sundgren. Dess legitimitet förankras fortfarande i demokratiuppgiften och i frivilligheten, och därför är det viktigt för samhällsvetenskaplig forskning att fokusera makten i lika stor utsträckning som folket i folkbildningen. Arvidsson står för en utvidgad maktanalys i sin kritik mot att folkbildningens historia är starkt präglad av ett manligt perspektiv, trots att den folkliga kunskapen och bildningen ofta förvaltats av kvinnor (Arvidsson, 2002). Inte heller i den latinamerikanska forskningen har jag funnit att problemen associerats till bristen på ett genusperspektiv. Inom den radikala folkbildningspedagogiken i Latinamerika finns idag en bredare syn på utbildning, makt och samhälle än på Freires tid (Carillo, 2007), men det läggs större fokus på hur man ska bemöta och utmana den nyliberala modellen än att diskutera hur kvinnor ska få tillträde till makt. Luz Amparo Caputo Silva (2008) är en av få som berör detta. Hon konstaterar i sin forskning om relationen mellan kvinnors utbildning och politiska deltagande i Colombia att lite hänt sedan den nya radikala konstitutionen antogs 1991, ett påvert resultat som skulle kunna kompenseras av adekvat folkbildning. Trots bristen på genusperspektiv i folkbildningsforskningen syns begynnande tecken på en förändring. Ett kanadensiskt nätverk av forskare, "Feminist Popular Education" som är inspirerat av både feminism och folkbildning, tillkom till exempel som en reaktion på att kön och ras är underkommunicerade i Freires pedagogik (McKenzie et al., 2006). Nätverket vill göra forskningen uppmärksam på att ideologi inte bara är idéer utan också praxis, i vilken erfarenhetskunskap räknas högt exempelvis i oppositionella rörelser som leds av kvinnor (Kjellqvist-Gutierrez, 2004). Ett genusperspektiv i folkbildningsforskningen är således motiverat dels av rättviseskäl, dels utifrån tanken om bildning och demokrati som förmedlingar mellan det universella och partikulära.

Civilsamhället och dess politiska aktörer: folkrörelser, sociala rörelser och NGO:er

Civilsamhället som idé har sina rötter långt bakåt i västerländsk politisk teori- bildning. Det myntades på 1800-talet som ett dualistiskt begrepp som uttryckte två, i moderniseringen grundade, stora förändringar: delningen mellan den privata och den offentliga sfären samt differentieringen mellan stat och samhälle (Eva Jeppsson Grassman, 2004). Cohen och Arato definierar i *Civil Society and Political Theory* (1992) civilsamhället som en sfär av social interaktion mellan marknaden och staten. Denna innefattar en privat dimension där familjen utgör den viktigaste enheten och en mer officiell dimension där olika organisationer, föreningar och sociala rörelser utövar kollektiva handlingar i en slags offentlig kommunikation. Det civila samhällets roll i demokratier har förstärkts och omfattar främst två funktioner, att utbilda invånarna till demokratiska medborgare samt att vara en motvikt till staten och garantera pluralism i samhället. Avritzer (2006) påpekar att demokratin i Europa var ett resultat av sociala rörelsers ansträngningar, varför civilsamhället som begrepp länge förknippades med västvärlden. Dock menar Cohen och Arato att begreppet också använts om länder som styrts av såväl kommunistiska regimer som militärjuntor. Sedan den tredje vågens demokratisering i Latinamerika på 1980-talet, har emellertid det internationella samfundet i allt större utsträckning kommit att ge civilsamhället en nyckelroll för demokrati och utveckling även i utvecklingsländer i syd.

Inom såväl folkbildningsforskning som utvecklingsforskning och utvecklings- samarbete anses utbildning av människor för ett aktivt medborgarskap vara en väg mot att stärka civilsamhället (se till exempel Albinson m.fl., 2002). Civilsam- hället är dock komplext och diversifierat, och tanken att skapa ett samhälle med aktiva medborgare som tillsammans verkar för demokratiutveckling har kritise- rats för att vara utopisk. Ändå beläggs frekvent både i demokrati- och utveck- lingsforskning vikten av att anta ett underifrånperspektiv i idén om förstärkning av civilsamhället, för att det ska kunna spela en avgörande roll i utvecklingen av samhällen som inte är redan utvecklade demokratier. Folkrörelser, sociala rörel- ser och gräsrotsorganisationer eller NGO:er (Non Governmental Organizations) ges idag en väsentlig roll i ett globalt demokratiperspektiv bland annat på grund av den motiverande form av medborgarutbildning de bedriver. Nedan beskrivs civilsamhället i Latinamerika i ett problematiserande perspektiv, dels utifrån be- greppets användning som arena för sociala rörelser, dels utifrån dess anknytning till medborgarskapsbegreppet och dess feministiska omtolkning.

Civilsamhället i Latinamerika

Begreppet civilsamhälle har delvis haft en annan innebörd på den latinamerikanska kontinenten. Bland andra Fals Borda (1973, 1979, 1986) och Feinberg och Zamosc (2006) menar att utvecklingen här måste ses i relation till kolonialismens konsekvenser. Det samhälle som byggdes under 300 år av kolonisering hade ett starkt privat utrymme som gjorde formella relationer personliga och etablerade en stark hierarki mellan alla samhällets medlemmar. I denna sociala struktur fanns ingen plats för ett civilsamhälle då det inte fanns utrymme för jämlikhet, och den privata sfären och staten var sammansmälta. Avritzer påpekar dock att civilsamhället återuppstod som begrepp på den politiska och sociala arenan under sent 1900-tal. Begreppet inriktas idag på att förklara civilsamhället som skilt från både staten och marknaden, och har betydelse för att förklara de sociala processer som ägt rum i Latinamerika.

En sådan forskningsinriktning har Feinberg och Zamosc (2006) antagit när de undersökt i vilken utsträckning civilsamhället bidragit till att stärka demokratiska institutioner på kontinenten. Utfallet har visat sig vara olika i olika länder utifrån variation i ekonomisk utveckling, politisk struktur, rättssystemets funktion och tillsynen av rättigheter, samt huruvida landet kan betraktas som en välfärdsstat på grundläggande nivå. En påverkansfaktor är också i vilken grad medborgarna kan förena kollektiv ansträngning för gemensamma krav med stöd av organisationer och rörelser. Fungerar sociala rörelser i utövandet av ett aktivt medborgarskap finns ett starkt civilsamhälle, och organisationerna kan då vara centrala agenter för maktfördelning och arbeta för reformer och demokratisk utveckling. I andra fall är organisationerna för svaga och präglas av inre strider och konflikter och kan i sämsta fall bli medarbetare åt staten och korrupta regimers elitism, ett problem som också diskuteras av Alvarez (1998).

Enligt Avritzer (2006) finns fortfarande ingen gemensam grund för att förklara vad civilsamhället är i Latinamerika eller vilken roll det kan spela i processen för att fördjupa demokratiska praktiker i de nya demokratierna. Därför måste en undersökning av civilsamhället utgå från fyra viktiga variabler; typ av regim, relationer mellan auktoritet och ekonomisk liberalism, tidigare politisk tradition samt nivå av förnyelse hos sociala rörelser. Många länder uppvisar stor komplexitet på samtliga områden. Av intresse för avhandlingen är den andinska modell Avritzer beskriver, där Colombia och andra länder belägna kring Anderna ingår. Colombias statsapparat är svag mitt i den väpnade konflikten och kan inte garantera den rättighetsstruktur som är en förutsättning för civilsamhället, vilket därmed tvingas konstituera sig självt utan garantier för

politisk säkerhet. Organiseringen av det politiska i civilsamhället har inget samband med det etablerade politiska samhället, vilket oftast ser civilsamhället som en fara och ett hot. De många former av kollektiv handling som pågår här är oftast underlägsna den destruktiva dynamiken i statens politik, menar Avritzer. Förklaringen är att ingen militär ”breakdown” skedde i landet som i de flesta andra på kontinenten under 1970-talet, men att staten istället hela tiden utövat en auktoritär politik delegerad via en brutal militärapparat som varit skoningslös i förtrycket av sociala rörelser och passivisering av det offentliga politiska rummet (se bilaga 1). Problemet i Colombia är, trots starka former av kollektiv handling, frånvaron av kanaler för att koordinera ideologisk och praktisk samverkan för nya stabila former för politisk mediering.

Det behov av att begreppsliggöra civilsamhället ur ett underifrånperspektiv som den colombianske sociologen Orlando Fals Borda påtalade i sin teori om Participatory Action Research på 1970-talet, kvarstår. Oxhorn (2007) instämmer i att dominerande teorier idag har en elitistisk syn som bidrar till att marginalisera en stor del av Latinamerikas befolkning. Dessutom riskeras den bräckliga demokratiska stabiliteten genom att denna syn missförstår de latinamerikanska civilsamhällets problematiska natur. Tendensen att ta ett individperspektiv undergräver nödvändigheten av en mer relevant förstärkning av kollektiva identiteter och organisering (jämför diskussionen kring *Educación Popular*). Oxhorn argumenterar således för ett nytänkande kring civilsamhället som begrepp. Detta måste utgå från ett kollektivistiskt perspektiv, betona maktrelationer och involvera folk i aktivt deltagande där utbildning transformerar människors rädsla till motivation för politisk mobilisering.

Civila forum för medborgarskap – folkrörelser, sociala rörelser och NGO:er

I utvecklingsforskning som betonar civilsamhällets roll för demokratin är medborgarskapsbegreppets hantering av vikt för det underifrånperspektiv man menar är ett villkor för reell demokratiutveckling. Innan jag presenterar den latinamerikanska forskningen på området är det, mot bakgrund av avhandlingens syfte, relevant att gå tillbaka till det radikala folkbildningsperspektiv som belystes i föregående avsnitt och relatera det till civilsamhällets aktörssammanhang.

Enligt Bernt Gustavsson (1992) har folkbildningens grundläggande idéer återuppstått i nya sociala rörelser världen över. Begreppet sociala rörelser är omdiskuterat men anses allmänt omfatta ett flertal konstellationer där inslag av både gamla och nya rörelser, NGO:er och gräsrotsorganisationer förekommer. Eng-

berg (2005) beskriver sociala rörelser som lösare organisationer och mer heterogena nätverk än de tidigare folkrörelserna. Nya sociala rörelser brukar definieras som nätverk av handlingar utförda av en mängd individer, grupper och organisationer som är engagerade i politisk eller kulturell kamp på basis av en gemensam identitet och gemensamma erfarenheter. De synliggör maktförhållanden och ifrågasätter samhället och etablerade normer på ett fundamentalt sätt. Centrala element är konflikt, identitet och kollektiv handling för att åstadkomma samhällsförändringar. Ett viktigt moment i processen är folkbildning som skapar strategier för handling.

Alvarez, Dagnino och Escobar (1998) påpekar att det i Latinamerika funnits en diskussion om gamla och nya sociala rörelser sedan 1980-talet. Till de gamla räknas urbana rörelser, bonderörelsen, arbetarrörelsen och grannskapsrörelser, vilkas kamp främst gällde materiella behov. I de nya sociala rörelserna, till vilka exempelvis kvinnorörelsen, ursprungsfolkrörelser och miljörörelsen räknas, är identitet viktig tillsammans med nya sätt att göra politik. Jamison och Wettergren (2006) ser sociala rörelser som processer och menar att det är viktigt att skilja på vad rörelserna är när de bildas och vad de blir när (och om, *min anmärkning*) de institutionaliseras. Alvarez, Dagnino och Escobar anser att kollektiv identitet och strategi är avhängigt kultur och kontext, en aspekt som blir viktig i Jamisons' processperspektiv såtillvida att framväxten av en medborgaridentitet ofta är en process som tar tid. Ett aktivt medborgarskap kan ha mer eller mindre gynnsamma förutsättningar beroende på vilken hänsyn och utrymme rörelserna ställer till förfogande för diskussion kring identitet, kultur och politik. Demokratiska ideal riskerar att tappa i kraft på vägen mot institutionalisering om inte en sådan diskussion hålls levande. Detta resonemang är värt att beakta i samband med det processperspektiv som kan sägas prägla ASEMCO, en bonderörelse i utveckling.

Evelina Dagnino är en ledande röst inom den latinamerikanska debatten om medborgarskap. Hon menar att den neoliberal, elitistiska nyttoversionen av begreppet orsakar dilemman för den demokratiserande betydelsen och användningen av medborgarskap i Latinamerika. Begreppets betydelse bör istället användas som ett viktigt vapen i kamp mot social och ekonomisk exkludering och utmana dominant uppfattningar av politik (Dagnino, 2002, 2005). Den omdefiniering medborgarskapsbegreppet undergått de senaste decennierna, främst i sociala rörelser och gräsrotsorganisationer i civilsamhället, har i första hand syftat till att konfrontera existerande gränser för den politiska arenan. Att bredda definitionen av politik för att erkänna nya subjekt, teman,

utrymmen och institutioner har varit ett viktigt steg mot att återinföra demokrati i auktoritära länder, säger Dagnino. Här är sambandet mellan medborgarskap och rättigheter en avgörande utgångspunkt, särskilt i länder med väpnad konflikt som Colombia. Själva ursprunget till nuvarande användning av begreppet står också att finna i utvecklingen av ett rättighetsbegrepp och en rättighetspolitik. Det var först rörelser för mänskliga rättigheter som under 1970- och 80-talen initierade nya praktiker och etiska principer som är levande i dagens sociala rörelser och dessas betoning av aktivt medborgarskap.

Även Sabatini (2007) associerar medborgarskapsbegreppet till sociala rörelser, som en komplex process av identitetsformering och utveckling av krav samt artikulering av dessa gentemot myndigheter och politiska eliter och styrsystem. Denna reflektion kan relateras till ASEMCOs syften (se bilaga 2). Sabatini är trots de negativa tendenserna med ineffektivt, korrupt styre och statens svaga roll i många länder, ändå försiktigt optimistisk inför Latinamerikas framtid. Han ser, precis som Dagnino, de senaste 20 årens ökning av demokratiska fri- och rättigheter och deltagande som ett resultat av sociala rörelsers arbete.

Genusperspektiv på civilsamhället

Avhandlingens fokusering på kvinnors deltagande föranleder en diskussion om kvinnors roller och positioner i det offentliga. I anslutning till Oxhorns uppmaning om nytänkande kring civilsamhället menar jag att detta pågår i den feministiska medborgarskapsforskningen i Latinamerika (se till exempel Dominguez, 2004; Dagnino, 2002). Innan jag utvecklar genusperspektivet med hjälp av de latinamerikanska feministerna låter jag följande definition gestalta en viktig utgångspunkt: Ett genusperspektiv i forskning om civilsamhället är ett perspektiv som uppmärksammar olikheter mellan kvinnors och mäns samhälleliga och kulturella roller och utmanar sociala och kulturella konstruktioner av könsidentitet och könsordning (Blennberger, 2004). Precis detta är de latinamerikanska feministernas utgångspunkt, och den förankras i ett universellt rättighetstänkande.

Dock finns anledning till vissa reservationer inför en universell rättighetsdiskurs och dess okänslighet för kontextuell skillnad. Cornwall och Molyneux (2006), påpekar att internationella institutioner för utveckling sedan slutet av 1990-talet i ökande grad har använt ett universellt rättighetsspråk i policy och praktik och lyft ett feministiskt perspektiv vilket har givit kvinnor världen över ett politiskt erkännande. Kvinnor har varit de mest aktiva i kampen för att vinna acceptans för en utvecklingsagenda baserad på ett rättighetsperspektiv, eftersom en fortsatt diskriminering baserad på genus utestänger kvinnor från politiska arenor. Corn-

wall och Molyneux belyser emellertid några komplexa dilemman som visar på svårigheterna med att tolka en universell rättighetsagenda till kvinnors förtjänst. En agenda av liberala rättigheter utformad i ett västerländskt universellt perspektiv passar inte självklart in i existerande rättighetspraktiker i olika kulturella kontexter, och kan lika lite göra anspråk på att vara en självklar förebild för hur kvinnor bör positionera sig i dessa. Det är inte heller säkert att existensen av staters rättighetsregimer motsvarar kvinnors verklighet (jämför Caputo Silvas hänvisning till Colombias konstitution, s. 37). FN:s kvinnokonvention har bidragit till acceptansen av kvinnors rätt till ett aktivt medborgarskap, men en ökad synlighet av kvinnor i det offentliga är ingen garanti för ett stöd för kvinnors rättigheter, menar Cornwall och Molyneux.

Även Christina Ewig (1999) och Sara Bradshaw (2006) är kritiska i sin forskning om NGO:ers användning av en rättighetsdiskurs som metod för mobilisering av kvinnor i Nicaragua och menar att det finns en begränsning i denna användning. Trots att det finns en möjlighet i det förenande rättighetspråket som incitament för kollektiv handling, är begreppet rättighetsbaserad utveckling ett inte särskilt väl förstått begrepp bland stora grupper av kvinnor. Rättigheter i relation till medborgarskap måste således diskuteras i förhållande till olika dimensioner av makt, inte minst den ofta hierarkiska makten i rörelser och organisationers interna struktur.

Makt och feminism i civilsamhället och dess rörelser

Av väsentligt intresse för avhandlingens fokus på kvinnors rätt till deltagande är enligt ovanstående resonemang en diskussion om makt- och genusordning i lokala kontexter. Nira Yuval-Davis och Pnina Werbner (2005) har vidareutvecklat den diskussion kring medborgarskap som etablerades vid en internationell konferens i London 1996 med namnet Women, Citizenship and Difference. Under konferensen grundlades en ny feministisk inriktning baserad på interaktion mellan teoretisk analys, politiskt praktiskt engagemang och situerad kunskap. Medborgarskapsbegreppet anses inom denna inriktning, trots sin heterogena karaktär, kunna vara ett användbart redskap för att både analysera och främja kvinnors situation. Yuval-Davis och Werbner framhåller härvidlag att forskningen bör betona kvinnors lokala mobilisering och politiska aktörskap och undersöka dess effekter och politiska möjligheter.

En feministisk diskussion som enligt Dominguez (2004) är av vikt i ett maktperspektiv är skillnaden mellan essentialister och likhetsfeminister. De förra bygger en medborgarskapsdiskurs på kvinnors specifika attribut och förtjänster

som politiskt bidrag (se till exempel Pateman, 1989). Dominguez menar dock att dessa förtjänster använts för att skapa ett könat medborgarskap, till skillnad från västerländska industriländers syn på medborgarskap vilken är grundad i en liberal, individualistisk tradition. Essentialismen är problematisk eftersom kvinnor inte är en homogen grupp och alla inte självklart tillskriver sig de kvinnliga förtjänster den könade medborgarskapstraditionen framhåller som politisk legitimeringsstrategi. Därför ifrågasätter Dominguez könsrelaterade attribut som grund för rättigheter och politiskt inflytande, och yrkar på en ny analys av medborgarskapsbegreppet utifrån ett feministiskt perspektiv som inkluderar frågor om makt, konfliktiv praktik, antagonismer, pluralism och kulturell identitet. Först då kan det fylla sin rättmätiga funktion som grund för verklig demokratiutveckling. Även Chantal Mouffe (1992) menar att ett könsneutralt medborgarskapsbegrepp är att föredra eftersom ett essentialistiskt bevarar konservativa maktstrukturer. Andra talar för ett medborgarskap som erkänner kvinnors olikheter (Young, 1989). Dominguez och andra kritiker till essentialistisk feminism lyfter i stället fram nödvändigheten av att ändra den politiska kulturen och dess maktparametrar, en utmaning som måste ta utgångspunkt i förändring av utbildningsmönster och attityder (se vidare diskussion om empowerment i kapitel 3). Kvinnor har något att bidra med till en ny politisk stil som inte är patriarkal och auktoritär, och dessa bidrag innefattar vardagliga problem och lokal kontext utan att för den skull utgå ifrån specifika kvinnliga attribut. Dominguez påpekar dock att förändring av den politiska strukturen och den manligt dominerade makten är problematisk då formulering av ett program som kan förena mångfald och söka nyckelfrågor som appellerar till alla inte är en enkel uppgift. Folkbildning som antar ett verkligt jämlikhetsperspektiv skulle kunna vara ett alternativ i denna strävan.

Kanske skulle man kunna begrunda den förändrade syn på medborgarskapsbegreppet och dess användning som Yuval-Davis och Werbner, Dominguez och andra talar om, i relation till Bernt Gustavssons ambition om att låta bildning och demokrati vara förmedlingar mellan det universella och det partikulära. Interaktionen mellan teoretisk analys, politiskt praktiskt engagemang och situerad kunskap (vilket för övrigt motsvarar Fals Bordas partipatoriska forskning) skulle då kunna formuleras i en folkbildningspraktik som låter särart, särskilda identiteter och lokala förutsättningar bli en del av en universell diskussion om genus, rättigheter och demokrati.

Utvecklingsarbete för demokrati

I detta avsnitt visas hur demokratiutvecklingen i Latinamerika varit starkt länkad till folkrörelser och sociala rörelser samt dessas betoning av aktivt medborgarskap. Företrädesvis behandlas kvinnors rätt till deltagande i samhällsutvecklingen och inflytande över sina egna livsvillkor. De senare decenniernas latinamerikanska diskussion kring civilsamhälle och medborgarskap, som i stor utsträckning styrts av feministiska teoretiker, kan också användas för uttolkning av ett deliberativt demokratiperspektiv (en diskussion som fortsätter i kapitel 3). En deliberativ demokratiuppfattning innebär att se demokrati som en välinformerad och genomtänkt dialog kring politiska beslut i offentligheten där medborgarna är fria att delta eller inte. Den betonar således alla medborgares rätt till deltagande i samhället på jämlika villkor (se till exempel Habermas, 1984; Gutmann & Thompson, 2000). Utifrån en forskningsambition om att belysa folkbildning med demokratiserande anspråk i ett rättighets- och genusperspektiv för att utveckla diskussionen om det universella och partikulära, finns anledning att reflektera över deliberativ demokrati och dess progressiva syn på medborgare som aktörer.

Innebörder och förståelser av demokrati

Carens (2007) påpekar att begreppen demokrati och medborgarskap inte är neutrala termer; de bär ett positivt värde. Demokrati är en god sak och medborgare är människor som har rättigheter och ska behandlas jämlikt. Därför är demokratiperspektiv som fokuserar *antingen* medborgerliga politiska *eller* sociala, ekonomiska och kulturella rättigheter fruktlösa. Forskningen måste uppmärksamma samtliga rättigheter och se bortom formella rättigheter för att analysera hur politik och medborgarskap fungerar i praktiken för att skapa demokratisering. Här måste hänsyn tas till specifika lokala kontexter. Att samtliga länder på den latinamerikanska kontinenten idag har demokrati och rättigheter befast i konstitutionen, innebär inte automatiskt att medborgarna har kännedom om sina rättigheter eller känner sig vare sig omslutna av eller delaktiga i demokratin. Det är därför viktigt att länka abstrakta normativa teorier om demokrati, medborgarskap och rättvisa till en diskussion om konkreta empiriska fall, säger Carens.

En utgångspunkt är således att undersöka innebörder av demokrati utifrån lokal kontext. Camp och Yanner (2007) belyser till exempel problemet med delaktighet i sin forskning om kvinnors uppfattningar om demokrati och medborgarskap i en studie från tre kontexter; Mexiko, USA samt mexikanska

kvinnor i USA. Forskningen visar att kvinnor i större utsträckning än män valde jämlikhet, laglydighet och brottsbekämpning som uppgifter för en demokratisk regering medan män mer betonade demokratiska procedurer. Kvinnors politiska deltagande var i allmänhet lägre än mäns, och de hade lägre förtroende och lägre förväntningar på demokrati än män. Camp och Yanner styrker därmed tanken att lokal kontext är viktig för uppfattningar om och förväntningar på demokrati. I USA var skillnaden minst mellan könen medan den var störst i Mexiko, vilket författarna menar kan härledas till den socioekonomiska utvecklingen och kvinnors sämre situation generellt i landet. Detta kan tolkas som att inkluderingen av kvinnor brister trots en lagstadgad rätt till samhälleligt deltagande, vilket är ett hinder för demokratiutveckling. Även Barquet och Osses (2004) ser brist på information och otillräcklig kunskap som stora hinder för kvinnors engagemang. Många medborgare, varav fler kvinnor än män, betraktar politik som ett komplicerat ämne, vilket tyder på såväl svårtillgänglighet för politiskt deltagande som betydande sociala och kulturella barriärer mot kvinnors deltagande.

Utifrån inledande resonemang om demokrati- och medborgarskapsbegreppens positiva värde och ovanstående forskningsexempels negativa resultat, är det nödvändigt att koppla människors uppfattningar om deltagande och medborgarskap till en utvidgad förståelse av demokratibegreppets innebörder. En viktig påverkansfaktor för förståelsen av demokratiutveckling är exempelvis att göra det offentliga politiska utrymmet tillgängligt för kvinnor, och grunda utbildning om demokrati i kvinnors egna kontextuella upplevelser. Hur utveckling av förståelse sker är avhängigt maktstrukturer i lokala kontexter. Barquet och Osses förespråkar ett etablerande av nya artikuleringsrum där kvinnor känner sig välkomna och där både regeringsrepresentanter och medborgare involveras i diskussion. Utifrån en deliberativ demokratisyn anser de medborgarnas informerade kunskap om samhälle och demokratifrågor vara en förutsättning för att nå utveckling. Det krävs kunskap för ett aktivt medborgarskap, och medborgarna måste förutom förståelse också tillägna sig en kritisk attityd i utövandet av demokrati och även känna sin möjlighet till inflytande över offentliga agendor och beslutsfattande. Belysning av maktdimensioner och satsning på argumentativa kapaciteter som innehåll i utbildningsinsatser för demokrati bidrar till en utvidgad förståelse av demokrati och dess innebörder. Folkbildning med demokratianspråk betonar också det väsentliga i att utgå från det kända, de lokala erfarenheterna (se till exempel Fals Borda, 1973, 1986).

Behovet av en kontextuell demokratitolkning

Avritzer (2002) använder den latinamerikanska kontexten som bas för en mer generös och hoppfull förståelse av demokratisk utveckling och möjlighet till demokrati, än den europeiskt grundade demokratiska elitism som han menar karakteriserar valet av eliter genom allmänna periodiska val. I Latinamerika öppnade demokratisk kollektiv handling upp utrymme för folkligt politiskt deltagande på ett något annorlunda sätt. I Argentina och Brasilien var demokratiseringsprocessen kopplad till en rörelse för mänskliga rättigheter och i Mexico hade urbana sociala rörelser som grannskapsrörelser och kvinnorörelser en viktig roll (se till exempel Dominguez, 2004). I Colombia drev Orlando Fals Borda sina "Participatory Action Research"-projekt som involverade fattiga småbönder i forskningsprocessen (jfr Freire). Trots alla exempel på folklig mobilisering och kollektiv handling har demokratin i Latinamerika emellertid analyserats utifrån väletablerade demokratiteorier som fokuserar eliters kamp om det politiska utrymmet, vilket gestaltar den demokratiska elitistiska traditionen, menar Avritzer (se Tuft i kapitel 1). Han förespråkar en annan politisk uppfattning som relaterar till det offentliga rummet där medborgare kan delta som jämlingar och diskutera kollektiva projekt för samhället för att peka ut riktningen för politiskt beslutsfattande. Denna syn kan jämföras med deliberativ demokrati (se kapitel 3). Demokratisering ses här som en samhälllig praktik i behov av institutionalisering, och enligt Avritzer innebär full demokrati kapaciteten att förändra nya politiska praktiker från social innovationsnivå till en offentlig form av beslutsfattande grundad på alla medborgares aktiva deltagande. Det första steget i demokratiseringen är då mobilisering, därefter institutionalisering och sist konsolidering. Avritzer menar att konsolidering är det som pågår i Latinamerika idag.

I min tolkning av det Avritzer är ute efter så måste konsolidering också beaktas ur ett genusperspektiv som ett sätt att betona civilsamhällets möjligheter att uppnå nya institutionella mönster för demokrati. I Colombia är också institutionaliseringen av demokrati en ofullgånge process som har lång väg kvar till konsolidering, vilket kan ses som en bromseffekt både för och av kvinnors tillträde till det vardagspolitiska utrymmet (Caputo Silva, 2008). Avritzer argumenterar för att den nuvarande utmaningen ligger i uppdelningen mellan mer traditionella sätt att vinna kontroll över statsapparaten och ett mer öppet, jämlikt utrymme som öppnats upp av de sociala rörelserna. Han menar att det är omöjligt att utveckla demokrati i Latinamerika genom politiska eliter (jämför Tufts diskussion, bilaga 1) och att det istället måste ske genom medborgarnas

deltagande i offentligheten i form av deliberativa praktiker, vilket också skulle kunna tolkas som försök till direktdemokrati. Argumentationen för en alternativ kontextuell deliberativ demokrati är användbar för avhandlingen och kan, utvecklad av genusperspektivet, utgöra ett viktigt steg i granskningen av folkbildningsprojektets metoder som utgår från både deliberativ dialog och genus.

Omformning av informell deliberativ praktik till nya institutionella mönster för demokrati

Omvandlingen av informell deliberativ praktik och dess konsolidering i nya institutionella mönster för demokrati måste således tolkas i makt- och genuspolitiska termer för att betyda något i ett demokratiskt kontextuellt perspektiv.

Evelina Dagnino problematiserar konsolideringen av demokrati från en kritisk synvinkel som innefattar lokala makt- och genusaspekter. Hon framhåller att gemensamma kollektiva mål kan vara viktigare i en lokal kontext än individuella materiella villkor, men påpekar samtidigt att omgivande maktstrukturer ofta begränsar kollektiva initiativ till verklig förändring. I ett internationellt forskningsprojekt, ”Civil Society and Governance”, med syfte att undersöka om civilsamhällets deltagande och dess möte med staten kunde bidra till mer demokratiska former av beslutsfattande och därmed främja social rättvisa och minskad exkludering, förklarar hon sin inställning. Dagnino fann i sina forskningsresultat från en delstudie i Brasilien belägg för maktindelning i formandet av offentliga rum där man lyckats skapa en verkligt offentlig politik öppen för medborgarnas inflytande (Dagnino, 2002). Av specifikt intresse för avhandlingen är en fallstudie om ett råd för kvinnors rättigheter som skapats för dialog mellan kvinnoorganisationer och staten. Dagninos resultat visar att civilt deltagande i offentligheten inte är en linjär process av demokratibyggande, utan ofta motsägelsefull och fragmenterad. Processen är också kopplad till en mängd faktorer som exempelvis statens auktoritära struktur, politiska partier som enbart visat intresse för medborgerligt deltagande under valperioder, samt risken att organisationerna tar över statens ansvar för åtaganden kring social utveckling. Ändå kan just konfrontationen mellan ett auktoritärt och ett deliberativt perspektiv utgöra ett huvudsakligt demokratiserande resultat, menar Dagnino. Detta är av intresse att undersöka närmare i folkbildningsprojektet i Colombia som syftar till maktindelning i det lokala.

Maktindelning är, även om den är själva målet för utvecklingsprojekt som syftar till demokratisering, långt ifrån oproblematiskt. I studien om kvinnoråden synliggörs

diskrepansen mellan beslutskontroll och implementering av politiken. Organisationerna får bara möjlighet till implementeringen och hamnar i själva verket vid sidan om i beslutsprocessen. Därmed blir ofta deliberativ kraft förvandlad till konsultering, konstaterar Dagnino. Ska maktindelning ha någon mening måste den expandera till bredare offentliga sfärer som verkligen inkluderar alla. När det brister i kanaler för kommunikation blir civilsamhällets nätverk ofta bara en parallell institution utan reellt politiskt inflytande. Deliberation är inte enkelt, säger Dagnino; det krävs kunskap och förståelse som folk i allmänhet inte har. Följaktligen ses utbildning som ett nödvändigt villkor för effektivt deltagande. En viktig faktor som relaterar till utbildningens demokratiserande potential är att diskutera innehållet samt hur den ska göras tillgänglig för alla.

En annan fråga som har betydelse för omvandling av deliberativ praktik till nya institutionella mönster för demokrati är hur den lokala politiska makten responderar på utbildning som syftar till att skapa sådana förutsättningar. I avhandlingens kontext är den patriarkala makten i fokus. Dominguez (2004) pekar på förståelseaspekten som avgörande för motivation och medborgerligt engagemang. Den djupare förståelse av makt- och genusförhållanden som är en förutsättning för förändring måste konsolideras hos alla deltagare, och är därför ett villkor som måste uppfyllas om en motståndspraktik som förmår förena kvinnor och män i kollektiv handling för demokrati ska kunna uppnås. Dominguez tydliggör hur sådan kontextuell förståelse måste baseras på kvinnors individuella upplevelser av demokrati utifrån sin vardagskontext. Här förefaller en universell rättighetsdiskurs trots sina brister vara ett verktyg för att erövra legitimt utrymme i lokal deliberativ praktik, primärt i genusrelationer och, möjligen, sekundärt i ett klassperspektiv. De empiriska förutsättningarna för studiens folkbildningsprojekt är präglade av en historisk kontext. Kommande tolkning av kvinnornas upplevelser av sitt deltagande i projektet kan underlättas genom att ta en titt på hur andra kvinnor upplevt politiskt deltagande under påverkan av denna kontext.

Kvinnors politiska mobilisering och omgivningens motstånd

Den utgångspunkt av kontextuell förståelse kring makt- och genusförhållanden som ovan identifierats som väsentlig för demokratiutveckling, lyfter frågan om politisk motivation och dess handlingsuttryck såväl som existerande hinder för detta. Nedan presenteras ett sammandrag av en forskningslinje som belyser

kvinnors politiska mobilisering och det motstånd engagemanget möter i en begränsande omgivning.

Jaquette och Wolchik (1998) har studerat kvinnors roll i förändringsprocesser. I Latinamerika var, som redan nämnts, kvinnor starkt involverade i den politiska oppositionen mot de auktoritära militärregimerna. De agerade inte bara som individer utifrån egna behov utan även som deltagare i en mängd olika sociala rörelser, däribland kvinnorörelser, som konstituerats utifrån solidaritet och kollektiv förståelse av demokrati som mothegemonisk ordning. En del kvinnor gick med i grupper för mänskliga rättigheter, för vilka de argentinska mödrarna på Plaza de Mayo i Buenos Aires var förebild. Fattiga kvinnor i städerna organiserade bojkotter för att protestera mot höjda matpriser och ordnade gemensamma gatukök för överlevnad under den ekonomiska krisen. I Brasilien startades kooperativa daghem av fattiga mödrar i städerna tillsammans med grupper sammansatta av kvinnor från universiteten och olika partier som öppet kallade sig feminister och krävde sina rättigheter. Ytterligare ett forum för mobiliseringen utgjordes av olika gerillagrupper, där kvinnor i bland annat El Salvador och Cuba engagerade sig för en revolution de trodde skulle leda till bättre villkor för alla (Shayne, 2007). Enligt Shayne infriades inte kvinnornas förhoppningar utan de blev snarare utnyttjade enligt sina specifika kvinnliga egenskaper och ansågs ha ett strategiskt värde då de till exempel ökade gruppernas rörelsefrihet i en extremt fientlig omgivning. Kvinnliga revolutionärer skapade broar och allianser på ett sätt män inte kunde, säger Shayne. Hon anser att det var kvinnor som utvecklade den politiska öppenhet hos gerillan som ledde till stödet från vänstergrupper. Men de kvinnliga revolutionärerna är också bärare av olika identiteter, dels som revolutionära subjekt med stark empowerment, dels som undertryckta kvinnor. Liknande förhållanden föreligger i den lokala kontexten, där ASEMCOs kvinnor deltog i kampen för jordreformer men inte tillerkänts någon egen politisk auktoritet i ordets rätta bemärkelse.

Alla dessa initiativ skulle kunna ses som nya institutionella mönster för demokrati. Sammantaget drev kvinnor på gräsrotsnivå igenom många politiska framsteg, men övergången till demokrati innebar också oväntade problem för kvinnorörelsen och för sociala rörelser generellt (Jaquette & Wolchik, 1998). I demokratiseringens inledande fas var förändringspolitiken intensiv. Retorik och massmobilisering var genomgående eftersom de starka demokratiska koncepten måste få genomslag i praktiken och i genomförbar lagstiftning. Det behövdes också organiserade ansträngningar för att bibehålla den nya respekten för

kvinnofrågor. Sociala rörelser som tidigare varit stolta över sin oberoende ställning tvingades nu samarbeta med staten vilket medförde en fragmentarisering och uppsplittring i mindre grupper. Splittringen resulterade också i meningsskiljaktigheter mellan essentialister och feminister med en mer radikal uppfattning.

De problem forskningen beskriver sammanfattas övergripande i en rapport av Llanos och Sample (2008). Enligt denna har processen av kvinnors tillträde till offentlig politik varit långsam och hindrats av strukturella faktorer som bidrar till ojämlikheten. Sådana faktorer är exempelvis frånvaro av villkor som stöder kvinnor inom politiska partier vilket innebär en auktoritär patriarkal politisk kultur, svårigheter att få finansiering till politiska kampanjer samt dålig täckning i media. Forskarna ser dessa hindrande faktorer som effekter av en kultur som fortfarande är ofördelaktig gentemot kvinnor i det offentliga, vilket i sin tur påverkar villkoren även på det lokala planet. Utmaningen är inte bara att få in fler kvinnor på den politiska arenan, utan även att se till att kvinnors intressen representeras på samtliga nivåer. Detta kräver en ny demokratisk politisk kultur på genomgripande nivå, nationellt såväl som regionalt och lokalt.

En ny feministisk agenda för demokrati

Kanske kan den senaste tidens feministiska utvecklingsforskning sägas vara på väg att skapa teoretiska förutsättningar för en sådan demokratisk politisk kultur som är mer inkluderande. Utvecklingen av en global feministisk agenda under decennierna efter FN:s första kvinnokonferens 1975 har förstärkt synen på att kvinnors kamp för fullt politiskt medborgarskap är ett signifikant globalt fenomen, skriver Jaquette och Wolchik (1998). Efter konferensen upprättades till exempel transnationella länkar mellan feminister i världen, vilket gav inspiration även till ett regionalt forum för Latinamerika. ”*Los Encuentros*” blev latinamerikanska kvinnors forum för att bygga upp solidaritet, formulera diskurser och skapa nya former för politisk praxis som en väg att utmana patriarkala makthegemonier (Alvarez & Friedman & Beckman, 2003).

Jaquette och Wolchik (1998) samt Yuval-Davis och Werbner (2005) bekräftar de feministiska konferensernas betydelse för demokratiutvecklingen i Latinamerika, inte minst som deliberativ inspiration för folkbildande praktiker. Den utbildning och det arbete som sker i lokala, regionala och internationella nätverk, tvärs över klass- och kulturgränser, är en viktig del av både den teoretiska kunskapsutvecklingen och dess praktiska implementering på kontinenten. Frågan kvarstår till sist hur långt en teoretiskt fastställd agenda för demokrati når ut i lokal periferi med

sitt inkluderande syfte, givet de strukturella sociala skillnader som fortfarande präglar miljoner latinamerikanska kvinnors vardag. Avhandlingen syftar till att vara en del av svaret på frågan. Som avslutning lyfts därför åter utvecklingssamarbetet upp till diskussion i ett nytt ljus. Utifrån ovanstående forskningsgenomgång söker jag forma nya referensramar för folkbildningspraktik som syftar till demokratiutveckling i ett genusperspektiv. Inom dessa referensramar måste det partikulära möta det universella.

Utvecklingssamarbete för demokrati

Mot bakgrund av valet att fokusera kvinnor i relationen mellan folkbildning och demokratiutveckling, vill jag här ytterligare understryka vikten av kommunikation kring utvecklingssamarbetets villkor. Detta förefaller särdeles angeläget i relation till genusperspektivet, och till tanken om bildning och demokrati som förmedlingar mellan det partikulära och det universella.

Under 1990-talet antog Sverige en ny biståndspolitik med stora satsningar på stöd till civilsamhället som aktör för demokratisk utveckling. Gräsrotsorganisationer, bondeorganisationer, kvinnoorganisationer, fackföreningar samt grupper för mänskliga rättigheter prioriterades. Med denna mobilisering förutsågs ett ökat civilt politiskt deltagande kring nya frågor och behov, som skulle skapa ett aktivt civilsamhälle för fred och demokrati och bryta mönster av politisk uteslutning och marginalisering. Julin och Sandgren konstaterade exempelvis i en rapport (1995) att biståndet dittills inte nått kvinnor i den utsträckning man hoppats. Detta hänvisades till såväl förhållanden i mottagarländerna och att kraften i där rådande kulturella och sociala mönster underskattats, som till att biståndet planerats och genomförts av män och att jämställdhetsfrågor inte varit prioriterade. NGO:er tillerkändes nu en ännu viktigare roll som utbildningsfora i civilsamhället och som inflytelserika påverkansaktörer av regeringar angående effektivisering av konstitutionell politik och rättighetstillsyn, inte minst ur ett genusperspektiv. NGO:er ansågs också bra på att skapa deliberativ kommunikation.

2008 modifierades inriktningen i den svenska biståndspolitikerna ytterligare i skriften *"Frihet från förtryck"* (Riksdagen, 2008), där en större tilltro till tillväxt som utvecklingsfaktor åter lyste igenom. Dagens internationella utvecklingssamarbete fortsätter dock att betona demokrati ur ett underifrånperspektiv, men utifrån en mer kritisk inställning till sociala rörelser och NGO:er varvid en granskning av rörelsernas interna demokrati ofta rekommenderas (Albinson m.fl., 2002). I det sammanhanget påminner Wallins diskussion om tolkningskollisioner om beho-

vet av en flerdimensionell reflektion över makt och utveckling där deltagarna i utvecklingssamarbetet, inte bara styrelserepresentanterna, involveras direkt i kommunikationen. 1995 reflekterade Carolyn Medel-Añonuevo över från vilket och vems perspektiv vi ska utvärdera de antaganden som ligger till grund för program och projekt, en reflektion som också gjorts inom den radikala folkbildningsforskningen i Sverige. Trots att kvinnors deltagande och roll i utvecklingen fastslås i ett universellt rättighetsperspektiv som en mänsklig rättighet, ett absolut villkor i utvecklingssamarbetet och en grundläggande förutsättning för demokrati, har forskningen inte uppmärksammat kvinnors deltagande i termer av deras egna uppfattningar. Cebotarev (2006) infogar att folkbildningsprogram som anses effektiva för att ge kvinnor empowerment bara är delvis adekvata. De understryker ofta frågor om ojämlikhet i den offentliga sfären, men negligerar att kvinnor ofta har svårt att komma ur sina traditionellt bestämda genuspositioner inom familjen.

Utbildning för kvinnors empowerment

För att illustrera det nyss sagda ges här ett konkret exempel på folkbildningsriktat utvecklingssamarbete som söker en sådan riktning.

Marín och Enarsson (2007) har studerat den brittiska biståndsorganisationen Oxfams arbete i regionen Bajo Atrato i norra Colombia. Här lever 15 000 internflyktingar i fördrivning från den väpnade konflikten i en bristfällig social situation. Den lokala diskussionen om offren för konflikten fokuserar oftast på män eftersom det är fler män som mist livet på grund av våldet, vilket leder till att kvinnors utsatthet och lidande i konflikten osynliggörs. Inte heller erkänns kvinnors viktiga roll i byars och kommuners överlevnad och återuppbyggnad.

Forskningen belyser hur Oxfam försöker bidra till utveckling genom satsning på workshops för kvinnor för att öka deras delaktighet i samhället. Syftet är att uppmuntra och stödja kvinnors avancemang och deltagande i offentligheten som ett sätt att skapa demokratiutveckling. Biståndsarbetarna har tidigare, vid kommunala och lokala möten och i workshops, noterat att debatten förstärker stereotypa genuspönster och att de kvinnor som vågar prata möts av en nedlåtande attityd från män. I kommunalt styre tilldelas kvinnor sekreterarposter utan reell makt för att visa NGO:er att kvinnor är involverade. Ledare säger också ofta att de gärna skulle ta in fler kvinnor ”om de var kvalificerade”. Oxfams bidrag är att omdirigera debatten i riktning mot kvinnornas ökade involvering och engagemang. Genom att förändra former och metoder vid mötena och ifrågasätta uppdelningen av idéer om privat och offentligt, försöker

man öppna upp nytt politiskt utrymme för kvinnorna. Då männen framhärdar i sin negativa syn på kvinnor som aktörer försöker man visa på fördelarna med att involvera alla medborgare. Workshops med enbart kvinnor hålls i syfte att stärka självkänsla, bygga empowerment och ge en kunskapsbas som håller för att möta männens argument utifrån en ny position. Kvinnorna lyckas då utifrån en ny gemensam strategi grundad på argumentativ förmåga skapa ett kollektivt avancemang och bevisa sin kapacitet för deltagande i offentligheten. Maríns och Enarssons slutsats är att Oxfams projekt varit framgångsrikt och resulterat i en förändring av kvinnors villkor, vilket fått generellt positiva effekter på den lokala utvecklingen.

Sammanfattning och reflektioner inför den empiriska studien

Den forskning som presenterats i kapitlet har varit ämnad att visa hur folkbildning som verktyg för demokratiutveckling kan relateras till, och påverkas av, andra forskningsfält och sektorer. De områden som berörs här, civilsamhället och dess politiska rörelser samt utvecklingsarbete för demokrati utgör basen för avhandlingens syfte och empiriska studie.

Folkbildning som ideologi och praktik tar sig, beroende på kontext, olika uttryck i de fora i civilsamhället vari människor ges möjlighet att delta i samhällsutvecklingen. Ett övergripande syfte med folkbildning kan sägas vara att människor ska få sådana kunskaper som är nödvändiga för att engagera sig som aktiva medborgare för demokratisering. I det latinamerikanska sammanhanget är det företrädesvis den radikala formen av folkbildning med samhällsomvandlande anspråk som åsyftas. Jag ser ingen anledning att betvivla samförståndet kring detta syfte i folkbildningsinriktat internationellt utvecklingssamarbete. Däremot har olika tolkningsgrunder ofta visat sig försvåra samarbetet och påverka resultatet (se till exempel Wallin, 2000), ett faktum som inte sällan har med tolkningen kring det partikulära och det universella att göra.

Avritzer, Dominguez och andra latinamerikanska forskare har påpekat det problematiska med att utgå från ett västerländskt neoliberalt, ibland kallat elitistiskt, demokratiperspektiv som fokuserar det individualistiska och glömmer att se partikulära kontextuella behov. Om sociala rörelser och NGO:er tolkar demokrati som en grundläggande utvecklings-, rättighets- och jämställdhetsfråga, finns rimligen goda förutsättningar för att folkbildningspraktiken verkligen blir en medborgarutbildning som förmår uppnå demokratisk utveckling i någon form

i den lokala kontexten. En sådan tolkning och dess konkreta uttryck förefaller dock beroende av att parterna i utvecklingssamarbetet företar en veritabel diskussion tillsammans med deltagarna, en deliberativ dialog kring makt, utveckling och universella kontra partikulära värden.

Utbildning som social förändringsfaktor är således avhängigt de möjligheter och resurser som står till buds i en specifik kontext vid ett särskilt tillfälle. La Belle varnade för att folkbildning kan vara lika preserveerande som framåtsträvande, bland annat beroende på hur sociala rörelser tar vara på de möjligheter som existerar i form av människors vilja till förändring och lyckas forma en ny politisk praktik av den. Om rörelserna inte klarar att leva upp till sina egna demokratiska ideal på grund av yttre press eller inre maktkamp, fallerar sannolikt det demokratiska projektet. Sålunda kan både de yttre omgivande villkoren och de inre strukturerna och valen verka hindrande eller möjliggörande för demokratisering. En avgörande påverkansfaktor tycks vara skärningspunkten mellan individuell motivation och kollektiv handling. Folkbildning som betonar kvinnors rätt till deltagande kan ha potential för att skapa såväl individuell motivation som starkare allianser för demokrati, förutsatt att deltagandet får den respekt, innehåll och respons som kan motivera tillräckligt för att forma kollektiv handling. Erfarenheter från den latinamerikanska demokratiseringskampen visar att sådan respons i stort uteblev, varför kvinnor istället kom att bilda sina egna organisationer och driva sina intressefrågor själva. Folkbildningspraktiker med genusperspektiv som låter kvinnor vara med och forma en gemensam utvecklingsagenda baserad på en deliberativ dialog om universella och partikulära värden och behov, torde vidga möjligheterna att skapa nya institutionella mönster för demokrati. Utvecklingssamarbete måste utvecklas i sin kontext, av dess medborgare, för att uppnå demokratisisk påverkan på institutionell nivå.

Kontext är enligt Bermudez-Peña (2008) alltid förändringsbar, liksom dess aktörers förståelse, positioneringar, relationer, perspektiv och handlingar. Utifrån ett sådant förändringsperspektiv har folkbildning visat sig vara ett kraftfullt verktyg i demokratiutveckling genom att tillhandahålla ett öppet forum för genuin dialog och stimulera kunskapsutveckling och attityder på ett sätt som har förmått vanliga medborgare, varav ett ökande antal kvinnor, att delta aktivt i politiska reformer. Ett problem är dock att mäta om projekt som pågår under några få år verkligen bidrar till reell demokratiutveckling. Ändå betonar även kritiker som La Belle värdet av att ta tillvara de erfarenheter projekten ger för att bygga upp en kunskapsbas som kan generera förutsättningar för mer långsiktiga resultat i utvecklingssamarbetet.

KAPITEL 3

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Avhandlingens övergripande frågeställning ligger inom fältet folkbildning för demokrati. Det inledande syftet formulerades i termer av att undersöka effekter på individnivå och kollektiv nivå av ett folkbildningsprojekt som syftar till demokratisering. Målet med detta angavs vara att öka förståelsen för hur utbildningsinsatser är relaterade till dynamiken i deltagarnas förståelse, hantering och utveckling av utbildningens fastställda mål, samt hur denna dynamik interagerar med omgivande strukturer. Det valda problemet berör såväl individuell som kollektiv påverkan genom utbildning, och motiverar därför en teoretisk infallsvinkel som belyser förhållandet mellan aktör och struktur. Mot denna bakgrund har tre teoretiska perspektiv valts: folkbildning som medvetandegörande utbildning, mänskliga rättigheter i feministisk belysning samt ett kontextuellt perspektiv på demokrati. Dessa har dessutom relaterats till varandra inom en sammanhållande ram av empowerment, ett begrepp som utmärker samtliga tre teorier.

Teorierna representeras av Paulo Freire, Martha Nussbaum och feministiska demokratiteoretiker med latinamerikanskt perspektiv, bland andra Edmé Dominguez, Evelina Dagnino och Sonia Alvarez. Freires tankar om utbildningens potential, att befria från förtryck och ge människor insikt om att de själva kan vara aktörer för social rättvisa, präglar fortfarande latinamerikansk folkbildning i stor utsträckning. Nussbaum tillför ett konkret, feministiskt rättighetsperspektiv som länkar samman filosofisk demokrati- och utvecklingsdiskurs byggd på universella värden med fattiga kvinnors vardagsverklighet. Demokratibegreppet studeras huvudsakligen utifrån den latinamerikanska kontexten, men associeras delvis också till deliberativ demokrati. Tillsammans med den latinamerikanska demokratiforskning som förespråkar medborgarskapsbegreppets feministiska omtolkning söks här nya perspektiv på deliberativ demokrati utifrån en genusaspekt. Avslutningsvis sammanfattas den teoretiska presentationen i några för studien styrande riktlinjer. Dessa leder fram till en precisering av avhandlingens syfte och frågeställningar.

Modellen nedan är ämnad att guida den fortsatta läsningen genom att fungera som en sammanhållande strukturfärd över teoriernas bidrag kring kontextanalys, utvecklingsmöjligheter och mål.

Teoretiskt perspektiv	Situation	Åtgärd	Mål
Freire	Kulturellt förtryck	Medvetandegörande utbildning	Kulturell befrielse genom kollektiv handling
Nussbaum	Kvinnors dubbla underordning	Utbildning i argumentativ kapacitet, Kapacitetsteorin	Mänskliga rättigheter som kapaciteter, genusjämlighet
Latinamerikansk feministisk teori	Auktoritär, patriarkal politisk kultur	Feministisk omtolkning av medborgarskap	Demokratisk politisk kultur

Empowerment

Empowermentbegreppet beskrivs ofta i termer av aktörskap och handling, och innefattar då komponenter som medvetandegörande, förståelse, identitet, mobilisering, kapacitet, möjligheter och val. Samtliga komponenter speglas i de tre teoretiska perspektiven och har alla att göra med aktiv social handling, ett grundläggande mål för folkbildning generellt såväl som för det aktuella folkbildningsprojektet.

Jag definierar i detta sammanhang empowerment som: *En utvecklingsprocess mot en persons eller gruppns kapacitet att göra effektiva val som syftar till social eller politisk förändring.* Denna definition grundar jag på nedanstående diskussion där olika idéer om och uttolkningar av begreppet presenteras. Jag tar också upp begreppets makt-dimensioner belysta ur ett feministiskt perspektiv samt de metodologiska och praktiska konsekvenser detta får i utvecklingssamarbete. Maktaspekten leder vidare till ett resonemang om aktörskapets kontextuella förutsättningar. Sist görs en sammanfattande reflektion över begreppets användbarhet och betydelse för avhandlingen.

Empowermentbegreppets definieringsgrunder och syften

I definitioner av empowerment betonas den individuella eller den kollektiva dimensionen av begreppet, men ofta betonas båda. Alsop och Heinsohn (2005) definierar empowerment som en persons kapacitet att göra effektiva val, förmå-

gan att omvandla val till önskade handlingar och resultat. I vilken utsträckning en person uppvisar empowerment påverkas enligt dem av personligt aktörskap (handlingsförmåga) och struktur av möjligheter (den institutionella kontext där valen görs). Kesia Strandell uttrycker, i sällskap med många andra feministiska utvecklingsforskare, att begreppet innehåller tre ömsesidigt förstärkande komponenter som är nödvändiga för att en empowermentprocess ska kunna ske: medvetenhet om maktstrukturer, självkänsla samt aktörskap och känsla av aktörskap. Relaterat till en sådan process kan begreppet sägas stå för frånvaro av hjälplöshet, maktlöshet, underordning och förtryck (Strandell, 2006). Det fokuserar på lösningar istället för problem och ser till människors styrka och kunskap istället för vad de saknar. Denna användningsform av begreppet är med sin aktiva framtoning utgångspunkt för min studie.

I grunden för min egen definition av empowerment som förespråkar utveckling och förändring, ligger tanken att maktförhållanden inte är statiska. Det processperspektiv jag antar innebär att empowerment är en utvecklingsprocess som kan förändra begränsande maktförhållanden. Keller och Mbwe (1991) presenterar ett liknande perspektiv genom att diskutera empowerment som en process vari kvinnor blir kapabla att organisera sig för att öka sin självkänsla, vilket har med identitet att göra, försäkra sig om den självständiga rättigheten att göra sina egna val och kontrollera resurser för att bidra till att utmana och eliminera sin underordning. Här handlar det om tillförsäkrande av makt i positiv mening. Enligt Gita Sen (1993), handlar empowerment om att förändra maktrelationer som begränsar kvinnors möjligheter och självständighet och påverkar hälsa och välbefinnande. Även Malhotra (2002) fokuserar maktaspekten och dess möjliga förändring i synen på empowerment som process. Kvinnors empowerment kräver således systematisk omvandling i grunden av institutioner som stödjer patriarkala strukturer, vilket de menar är den största utmaningen.

Ovanstående översikt av empowermentbegreppets definitioner framhåller dess kärna som relationen mellan medvetande och struktur samt en häri möjlig kvalitativ förändring. Befintliga processinriktade perspektiv på empowerment etablerar dock inga klara riktlinjer för hur en förändringsprocess kan eller bör gå till. Naila Kabeer (2001) gör en djupare analys av relationen mellan empowerment och makt genom att fokusera tre komponenter: *resurser*, *aktörskap* och *måluppfyllelse*, som skulle kunna användas som plattform för en empirisk studie om förändring och utveckling. Komponenterna utvecklas nedan för att forma en utgångspunkt för det feministiska perspektivet i avhandlingens empiriska analys.

Maktdimensioner av empowerment i feministisk belysning

Resurser kan vara materiella, personella, informationella eller sociala och distribueras via en mängd olika institutioner och processer. Tillgången bestäms av regler, normer och praktiker som är företrädande i olika institutioner eller domäner som till exempel familjenormer, patron-klientförhållanden eller informella löneavtal. Dessa regler, normer och praktiker ger vissa aktörer auktoritet över andra i att bestämma principer för distribution och utbyte inom olika samhällssfärer. Distributionen av resurser följer således distributionen av auktoritativa resurser vilka innebär förmågan att definiera prioriteter och ställa och driva igenom krav. Familjeöverhuvuden, ledare för organisationer och eliten inom ett samhälle är utrustade med beslutsfattare auktoritet som hänger samman med deras positioneringar inom institutioner och sfärer, vilket i sin tur hänger samman med ekonomisk eller utbildningsmässig auktoritet.

När det gäller empowerment är de villkor på vilka människor får tillgång till resurser lika viktiga som själva resurserna, menar Kabeer. Tillgång kan vara villkorad enligt extremt ojämlika och utnyttjande, eller mer värdiga och rättvisa premisser. Empowerment innebär förändring i de villkor på vilka resurser blir eller görs tillgängliga och erövrats.

Aktörskap är förmågan att definiera sina mål och handla för att uppnå dem. Utöver synligt, konkret handlande innebär aktörskap också mening, motivation och syfte som individer lägger i sitt agerande; betydelsen av uppfattningar om och upplevelser av aktörskapet. Reflektion och analys omfattas av aktörskapet, såväl som förhandling, manipulation, protest och motstånd. Reflektion och handling är både individuell och kollektiv. Relaterat till makt kan aktörskap tolkas i positiv och negativ mening, där det positiva står för *makt att* och det negativa för *makt över*. I positiv mening kan aktörskap exempelvis referera till människors kapacitet att definiera sina egna livsval och uppnå egna mål, medan aktörskap i negativ mening innebär såväl att köra över andra genom hot, tvång eller våld som att (legitimt) övertyga och styra med hjälp av regler. Makt har också sina mer subtila former, menar Kabeer. Resurser och aktörskap konstituerar tillsammans kapaciteter som utgör grunden för de möjligheter människor har att leva de liv de vill och att uppnå värdefulla sätt att vara och göra (jfr Nussbaums syn på rättigheter som kapaciteter som beskrivs i nästa avsnitt).

Måluppfyllelse utgör, som en funktion av de två andra, den tredje dimensionen av makt. När misslyckande att uppnå det man vill i livet reflekterar asymmetrier i

den underliggande distributionen av kapaciteter, kan detta ses som ”disempowerment”, motsatsen till empowerment, säger Kabeer (2001, 2005).

Kabeers analys är användbar för min studie genom kopplingen mellan empowerment och makt och genom möjligheten till analys på både individuell och kollektiv nivå. Hon uppmärksammar en utbredd ojämlikhet i kvinnors och mäns möjligheter att välja, vilket får konsekvenser av ojämlikhet i resurser, aktörskap och måluppfyllelse. Fattigdom är enligt Kabeer en grundläggande orsak till detta förhållande, men av lika stor vikt är sociala, kulturella och historiska mönster och traditioner. Jag tolkar Kabeer som att både klass och genus är nödvändiga utgångspunkter i en maktanalys som undersöker empowerment.

Metodologiska och praktiska implikationer

Sambandet mellan empowerment och genus inom utvecklingsforskningen påtalas av bland andra Sevefjord och Olsson. Författarna uttrycker ett behov av en effektiv metodologi för att arbeta med genusfrågor inom detta forskningsfält, och menar härvidlag att dialogen mellan teoretiker och praktiker på området måste förbättras om en effektiv genuspolicy ska kunna ta plats i utvecklingsarbetet. Den medvetenhet om genusfrågor som utvecklats sedan Beijingkonferensen 1995 om kvinnors rättigheter, och som bidragit till ökade resurser för kvinnor och specifikt kvinnoinriktade projekt, har i isolerade fall resulterat i ökad empowerment men inte nödvändigtvis medfört en förbättring av kvinnors livsvillkor (Sevefjord & Olsson, 2001). Författarna menar att processen går långsamt på grund av att kvinnor i stor utsträckning fortfarande får reellt tillträde till politisk makt i mycket lägre utsträckning än män. De påpekar att ett huvudmål i svensk biståndspolitik är kvinnors ökade delaktighet i politiskt beslutsfattande, vilket anses vara en förutsättning för utveckling på andra områden. Detta är dock svåruppnåeligt utan effektiva metoder att mäta vad som fungerar i utvecklingsarbetet och varför det fungerar, under vilka omständigheter och i vilka kontexter. Genusforskning beskriver vanligen ojämlikhet och orättvisor men utan att adressera de underliggande mekanismerna eller leta vägar till förändring, säger Sevefjord och Olsson. Några viktiga frågor forskningen därför behöver ställa är:

- Vad händer när genusaktivister och forskare som länge arbetat i motvind plötsligt vinner makt? Händer något alls? Används makten till att adressera problem som tidigare ansågs högprioriterade, och undersöks det och forskas kring dessa problem? Om det görs, hur påverkar resultaten debatten och den studerade verkligheten?

- Vad skulle hända om en radikal diskussion om tillgång till makt och inflytande fördes in i utvecklingssamarbetet generellt? Hålls en sådan diskussion levande eller förs den av avskilda grupper i slutna rum inom specifika parametrar?

Sevefjord och Olsson menar alltså att det behövs fler maktanalyser med genusperspektiv i diskussionen om utvecklingssamarbetet. Eftersom en stor del av utvecklingsforskningen inte är genusbaserad är det viktigt att fråga sig hur relevanta de problem som beforskas är, för vem och i vilken kontext. Detta har påpekats frekvent under senare decennier av latinamerikanska forskare (se kapitel 2). I linje med sådan forskning framstår det således som viktigt att föra diskussionen på plats i lokala kontexter där utvecklingssamarbetet pågår. Att skapa empowerment förutsätter att kvinnor i lokala kontexter deltar i dialog där de kan utmana den lokala praktikens genusordning under deliberativa former som fungerar som ramar för utvecklingssamarbetet. I avhandlingens empiriska kontext erbjuds i och med folkbildningsprojektet ett sådant tillfälle till deliberativ dialog. De frågor Sevefjord och Olsson uppmanar till är viktiga att ställa i den colombianska kontexten.

Ett annat metodologiskt problem är mätbarhetskraven i utvecklingssamarbete. Det är, utöver människors egna utsagor om stärkt självförtroende och upplevd ny styrka, ofta svårt att mäta synbara effekter av empowermentinriktat arbete. Mål och metoder i utvecklingssamarbete bestäms oftast av ledare och styrelser för basorganisationer, vilket innebär att deltagarnas inflytande primärt är av låg grad. Däremot är formerna för arbetet ofta mer demokratiska och syftar till deliberativ dialog som grund för utveckling av lokala förändringsstrategier, varför det trots allt föreligger möjligheter att få ett pedagogiskt värde i försöken att mäta empowerment. Utifrån Sevefjords och Olssons frågor är det därför av vikt att studera folkbildningsprojektets ideologiska bas och hur den uppfattas, såväl som valda metoder och fördelning av innehållet i relation till genusaspekter. Det är här, i diskussioner och deliberativa samtal, som en process av empowerment eventuellt tar sin början. I en idealisk demokratisk utveckling påbörjas här ett aktörskap som utformas genom deltagarnas kommunikation och interaktion och som kan få effekter som sträcker sig utanför projektets ramar, ut i den lokala kontexten.

Kontextuella hänsyn

För att sätta empowermentbegreppet i sitt empiriska sammanhang refererar jag till Carr Summerson (2003) som påpekar vikten av social, historisk och politisk

kontext i teori och praxis kring empowerment. Hon bygger på Paulo Freires grundtankar om människors medvetenhet som förutsättning för politiskt aktörskap, men menar att dessa tankar idag måste vidareutvecklas med hjälp av ett kontextuellt feministiskt perspektiv. Ett sådant betonar positionalitet, tolkning, identitetsbygge och mobilisering för förändring, aspekter som ger en mer komplex belysning av sociala, historiska och kulturella faktorer. I det aktuella folkbildningsprojektet har detta varit en utgångspunkt för tankarna om att skapa en mer hållbar demokratisk utveckling. Det feministiska perspektivet är enligt Summerson mer processinriktat och fokuserar i större utsträckning de kontextuella faktorernas förändringsbenägenhet. En radikalisering av Freires medvetandekrav framhåller inte bara identifiering av problem utan också dekonstruering av problemet och social handling, vilket innebär att se de underliggande orsakerna till orättvisor som möjliga att påverka och förändra (jfr diskussionen utifrån Gramsci, Huidobro och Nordvall i kapitel 2). Det är därför viktigt att studera hur detta hanteras i den empiriska kontexten.

Grader av empowerment kan således variera mellan, och inom, olika kontexter. Så även inom olika delar av en persons liv och i interaktionen med andra beroende på deras position. Det är också viktigt i ett kontextuellt perspektiv att undersöka om konsekvenser av val som verkar vara grundade i empowerment leder till verklig förändring i social interaktion eller reproduktion av ojämlika mönster. Val innehåller en strukturell dimension, och individers och grupper val och handlingar kan påverka strukturella begränsningar; modifiera, utmana och förändra dem. Kabeer (2001) varnar dock för att låta sig luras av synbara förändringar som kan vara mer tillfälliga. Att studera individers och grupper aktörskap där man eventuellt kan iaktta resultat vad gäller självkänsla och handlingsförmåga, medför inte per automatik en förändring av institutionella regler och resurser. Lika lite kan förändring i genus- och klasstrukturen förutsättas genom direkta resultat i specifika projekt, menar Kabeer. För att förändring ska bli en meningsfull och hållbar process av empowerment krävs djupgående effekter på både individuell och strukturell nivå. Först då kan man tala om deliberativ demokratiutveckling. Förbättringar av ekonomisk distribution utan förändring av en diskriminerande, ojämlik struktur kan förbättra människors liv men inte ge dem empowerment i politisk mening.

Den viktigaste kontextuella aspekten i diskussionen om kvinnors empowerment förefaller därmed vara att kvinnor själva är involverade i processen på samtliga nivåer som aktörer för förändring snarare än som mottagare. Som Narayan (2000) påpekar är insikten om vikten av eget aktörskap grunden i ett

underifrånperspektiv. Även Friedmann (1992) menar att deltagande och social inkludering är en förutsättning för att empowerment ska kunna nå institutionell nivå. På mikronivån handlar det om kvinnors insikt om att de kan vara aktörer för förändring i sina egna liv, och på mesonivån om möjligheter till förändring i den lokala kontextens sociala struktur och interaktion. Här måste kvinnors empowerment ses i sin specifika sociokulturella, historiska och ekonomisk-politiska kontext – men kanske också utifrån operationella definitioner som grundas på universella värden baserade på en internationell diskurs om mänskliga rättigheter (Nussbaum, 2000).

Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen

Inledningsvis nämndes några viktiga komponenter som vanligtvis ingår i definitioner av empowerment: medvetandegörande, förståelse, identitet, mobilisering, kapacitet, möjligheter och val. Komponenterna kan också ses som centrala aspekter av social och politisk handling och ingår ofta i den teoretiska grunden för sociala rörelsers arbete (se kapitel 2). Empowerment kan därmed sägas vara både ett diskursivt och ett socialt viktigt redskap i utvecklingsarbete och utvecklings*samarbete* som syftar till demokrati. Trots nämnda svårigheter att mäta förekomsten av empowerment i olika projekt, kan begreppet koordinerat i diskursiv och social handling betraktas som en grundläggande premiss för social och politisk institutionell påverkan. Utifrån den tanken blir den definition jag formulerade, *En utvecklingsprocess mot en persons eller gruppns kapacitet att göra effektiva val som syftar till social eller politisk förändring*, relevant som utgångspunkt för den empiriska studien. Eftersom ASEMCO delvis kan ses som en social rörelse utifrån sina samhällsomvandlande anspråk (se kapitel 1), är empowerment ett lämpligt analysverktyg i ambitionen att granska folkbildningsprojektets diskursiva och sociala påverkan på deltagarna.

Det är framför allt påverkan av de kvinnliga deltagarna som är av intresse i studien. Därför tas ett feministiskt perspektiv som utgångspunkt i analysen av förhållandet mellan folkbildningsprojektets mål, förutsättningar, metoder och resultat i den lokala kontexten. Enligt Kabeer (2001) innebär empowerment förändring i de villkor på vilka resurser blir eller görs tillgängliga och erövrade. Villkoren är alltså lika väsentliga som resurserna eftersom tillgången till resurser ofta är villkorad enligt extremt ojämlika premisser. Kabeers konstaterande sammanfattar det gemensamma i olika feministiska diskurser kring empowerment, nämligen att samtliga ser en systematisk omvandling i grunden av institutioner som stödjer patriarkala strukturer som den viktigaste utmaningen (se till exempel

Keller & Mbwewe, 1991; Sen, 1993; Nussbaum, 2000; Malhotra, 2002). I denna mening handlar då empowerment om att lyfta individuell kapacitet till en nivå där kvinnors röster och aktörskap kan koordineras till kollektiv handling för förändring. En sådan process sker dock inte i ett neutralt vacuum, utan i en kontext präglad av just kulturella, sociala och politiska institutionella mönster, normer och beteenden. Motståndet kan variera, men begränsande mekanismer är alltid ett faktum för kvinnors deltagande. Resurser *blir* inte tillgängliga, de *görs* tillgängliga eller måste, oftare, *erövr*as.

I detta sammanhang måste förhållandet mellan ASEMCOs övergripande mål, folkbildningsprojektets vad, hur och varför, samt deltagarnas motivation granskas i relation till ovan beskrivna makt- och genusaspekter. Folkbildningsprojektets mål är i slutändan kollektiv handling för förändring som indikerar social rättvisa och demokrati för alla, inte bara för kvinnor. Ett viktigt delmål på vägen antas dock vara kvinnors ökade delaktighet i den demokratiska processen. Utbildning som inriktas på medvetandegörande förståelse av lokal kontext har, som jag tolkar Kabeer och de andra, bättre förutsättningar att stärka lokal identitet och mobilisera till förändrande handling om den samtidigt betonar individers kapacitet, möjligheter och val utifrån en universell rättighetsagenda. Dock påpekar Kabeer att empowerment som skapas på en till synes jämlik basis inte per automatik bidrar till systematisk omvandling av begränsande institutioner och strukturer. Avgörande är bland annat huruvida eventuella förändringar i den sociala interaktionen får konsekvenser på institutionell nivå, vilket i sin tur beror på hur kvinnor och män hanterar, utvecklar och driver nya utvecklingsdiskurser. Folkbildning som syftar till demokrati kan, utifrån en deliberativ dialog som omfattar ovanstående aspekter och utgår från både klass- och genusperspektiv, bidra till förändring i synen på resurser och makt. Sådana försök har visat sig fruktbara vad gäller att skapa mer demokratiska villkor för kvinnor (se Marín & Enarssons diskussion i kapitel 2).

Den radikala diskussion om tillgång till makt och inflytande som Sevefjord och Olsson (2001) efterlyser i utvecklingssamarbetet, kan således vara en relevant indikation på verklig empowerment i folkbildning. Utbildningsinsatser som lyfter den diskussionen kan föra fram auktoritära dominansförhållanden i ljuset och möjliggöra en jämlik distribution av kapaciteter som kan motivera deltagare, kvinnor såväl som män, att göra nya val.

Medvetandegörandets pedagogik

Medvetandegörandets pedagogik, även benämnd dialogpedagogik och befrielsepedagogik, är förknippad med teologen och folkbildaren Paulo Freire som verkade i militärdiktaturens Brasilien och andra länder i Latinamerika under 1960- och 70-talen. Freires betydelse på kontinenten är påfallande och har sin grund i hans idéer om att de fattiga i syd inte skulle låta sig matas med den rika världens kunskaper utan själva komma till medvetenhet och erövra sin värld. Pedagogiken omfattar några för avhandlingen viktiga aspekter; medvetandegörande, dialog, förankring i människors levda erfarenheter samt praxis. Det inledande verket *Pedagogy of the Oppressed* (1972) fick ett stort inflytande över hela världen trots sitt delvis svårtillgängliga, filosofiska språk. I den mer tillgängliga *Pedagogy of Hope* (1995) reflekterade Freire själv över den första bokens mottagande och utvecklingen därefter.

En fördjupning i medvetandegörandets pedagogik är motiverad här eftersom medvetandegörande är primärt i alla former av radikal folkbildning. Freire har dock kritiserats för en alltför intellektuell hållning (se bland andra Huidobro 1981), och för att pedagogiken inte förmår påverka social förändring i tillräcklig utsträckning. Då ASEMCOs teoretiska grund för folkbildningsprojektet bygger på Freires filosofi men kompletteras av ett genusperspektiv och ett universellt rättighetsperspektiv, ges här en möjlighet att utveckla det kritiska radikala folkbildningsperspektivet på ett nytt sätt. Idén är således att utgå från medvetandegörandets pedagogik och utveckla den i ett feministiskt perspektiv i syfte att forma ett nytt spår för studiet av kontextuell folkbildningspraktik, ett spår som gör anspråk på att omfatta en deliberativ demokratisyn. En annan anledning att utgå från medvetandegörandets pedagogik är att avhandlingen fokuserar *början* av den empowermentprocess som förväntas bli effekten av projektet; det är kvinnornas individuella utvecklingsprocess som studeras som utgångspunkt för kollektiv empowerment och ett eventuellt kollektivt engagemang för demokrati. Jag avstår dock från att utveckla de mer filosofiska delarna av Freires teori och tar istället upp de moment i vilka jag ser såväl beröringspunkter med Martha Nussbaums teori som öppningar mot deliberativ demokrati.

Kulturellt förtryck

Kulturellt förtryck är ett grundläggande begrepp hos Freire. Han menade härmed att det är eliternas herravälde som gör folket likgiltigt och sänker ner det i tystnadens kultur. Analysen av hur förtryckande eliter tämjer människor till

underkastelse genom kulturell invasion är central i Freires teori; att människor berövas sitt språk och sin identitet och internaliserar myter om sin egen underlägsenhet. Även det formella utbildningssystemet kontrolleras av de styrande eliterna och syftar till att bevara rådande ordning och kuva människor till att vara objekt i mönstret, det är en förlamande undervisning som bedrivs i systemets tjänst. (Jämför Medel-Añonuevos kritik av det colombianska utbildningssystemet i kapitel 2.) Detta kulturella förtryck är enligt Freire avhumaniserande. Det leder i förlängningen till passivitet och aggressioner mot egna som kommer ur hopplöshet och frustration. Freire menar att det finns en klivenhet i den förtryckta personligheten som delvis bottnar i beundran och avund gentemot förtryckarna och deras livsstil, deras högre kunskapsnivå och rikare kulturella liv. I den nedtryckta vardagen är det också svårt att ta det första steget för att förändra sin situation då passivitet har blivit en vana. Människor kan leva med en falsk syn på världen som, paradoxalt nog, gör livet mer uthärdligt. Så länge de fortsätter att vara omedvetna om orsakerna till sitt tillstånd accepterar de sin exploatering, menar Freire (1972). Här finns paralleller till Martha Nussbaums diskussion om kvinnors underordning.

Den delvis paternalistiska inställning som Freire kritiserats för hänger samman med att de fattiga utbildade bönder han undervisade var offer för ett kulturellt förtryck, vilket de var så adapterade till att de inte själva kunde förväntas resa sig. I detta resonemang finns likheter med beskrivningar av de colombianska politiska makteliternas kontroll i relation till fattiga bönders underordning (se Tuft i kapitel 1 och bilaga 1). Freires syfte att skapa en kulturell revolution som skulle omvandla det auktoritära samhället och dess förtryckareliter till demokrati, ansågs omöjligt att uppnå utan radikala intellektuella ledare som måste ta initiativet och leda "folket" rätt i processen (jämför de revolutionära gerillagrupperna i Colombia). Samtidigt var förutsättningen för att det hela verkligen skulle utvecklas i demokratisk riktning att ledarna visade fullständig solidaritet och respekt för dem de undervisade. Utan en sådan inställning skulle projektet misslyckas i ambitionen att skapa aktiva medborgare. Ledarna skulle således anta rollen som jämlika samtalspartners i en dialog, där människors erfarenheter från vardagspraktiken skulle lyftas till reflektion, tankeutveckling och i nästa steg aktiv handling för att förändra historien. I avhandlingens lokala kontext är det just detta ASEMCO tagit fasta på.

Medvetandegörande utbildning

Första steget, själva grunden för den problemformulerande undervisning som enligt Freire måste vara basen i ett underifrånperspektiv, är medvetandegörande. Med kritisk medvetenhet kommer uttryck för social missbelåtenhet upp till ytan just för att denna missbelåtenhet är en äkta komponent i en förtryckande situation. Freire menar samtidigt att det finns en rädsla för frihet som bottnar i osäkerhet inför förändring och en sorts trygghet i status quo, och i detta sker ibland en sammanblandning av preferenser. För att höja sig över förtrycket måste man först kritiskt lära känna dess orsaker, så att man genom ett ändrat handlingsätt kan skapa en ny situation där det är möjligt att sträva efter en fullständigare mänsklighet. Befrielse och kamp för återhumanisering måste komma underifrån eftersom de förtryckande eliterna är avhumaniserade i än högre grad än de förtryckta. De förtryckta måste ta vissa risker i kampen för frihet, som rädslan för repressalier vilket är ett svåröverstigligt hinder. Därför måste en pedagogik för förtryckta formas *med*, inte *för*, de förtryckta som individer eller folk, säger Freire (1972, 1974).

De filosofiskt revolutionära formuleringarna kan konkretiseras i mer praxisnära pedagogiska termer. Undervisning måste då som Freire säger ta utgångspunkt i reflektion över förtrycket och dess orsaker, först därefter kan den bli till ett verktyg med vilket människor kan hantera verkligheten kritiskt och omskapande för förändring. Det centrala problemet är hur förtryckta människor själva kan medverka i utvecklingen av en pedagogik som leder till större frihet. Om förverkligandet av en befriande undervisning kräver politisk makt och de förtryckta inte har någon, hur kan man då gå tillväga? frågar sig Freire. Svaret blir att undervisningsprojekt kan utföras med de förtryckta som organisatörer. Grundkonceptet är att lärare och elev möts i dialog och utbildar varandra, snarare än att läraren påtvingar eleven en förutbestämd pedagogik ovanifrån. Ett sådant tillvägagångssätt består av två faser. Den första inriktas på att deltagarna ser sin situation i ett nytt perspektiv, vilket innebär insikten om att rådande förhållanden inte är statiska. Här identifieras vilka konkreta problem som existerar i omgivningen och man får en reflekterande diskussion kring syn på världen, maktförhållanden och etik. I den andra fasen kan då det dominerande systemets falska logik som vidmakthåller myter om de förtrycktas underlägsenhet brytas. Om förtryckets verklighet och orsakssammanhang kan avslöjas genom medvetenhet och dialog, kan de mekanismer som vidmakthåller den förtryckande ordningen aktivt påverkas.

Kulturell befrielse genom kollektiv handling

Att skapa historia innebär för Freire att övervinna avhumanisering och skapa något nytt; möjligheter till förbättring av människors livsvillkor. Sanna förbättringar kan bara ske då människor själva involveras i förändring. Världen är inte en statisk och sluten ordning utan ett problem som man ska arbeta med och lösa. För Freire är varje människa, hur okunnig och nersjunken i tystnadens kultur hon än är, kapabel att betrakta sin värld kritiskt om hon får chansen att delta i ett dialogiskt möte med andra. Om människor genom utbildning får tillgång till verktyg för sådana möten kan de så småningom uppfatta sin personliga och sociala verklighet med dess inneboende motsättningar, bli medvetna om sin egen uppfattning av denna verklighet och handskas kritiskt med den. Det är i deliberativ dialog som kollektiv empowerment skapas och kollektiv handling börjar.

Dialogen som mänskligt fenomen är viktig för Freire. Han menar att ordet har två dimensioner: reflektion och handling. Dessa står i en ständig växelverkan och interaktion. Människor kan bara växa och förändra världen i ord, arbete, handling och reflektion. Att tala, kommunicera, är att förändra världen, men det är inte ett privilegium för ett fåtal människor utan samtliga människors universella rättighet. Dialog är en existentiell nödvändighet, den är gemensam handling och reflektion mot världen i syfte att förändra och humanisera den, och måste i termer av demokratiutveckling därför baseras på kärlek, hopp, ömsesidig respekt och kritiskt tänkande. Utifrån ett sådant perspektiv bör utgångspunkten för ett pedagogiskt utvecklingsprogram, ett biståndsprojekt eller en politisk aktion vara den nuvarande existentiella situationen som måste analyseras i dialog mellan utbildare och deltagare och reflektera deltagarnas behov (Freire, 1974). Alla måste få möjlighet att uttrycka sina tankar om behov och förändring.

Politisk handling på de förtrycktas sida måste vara pedagogiskt handlande i ordets verkliga mening, handling *med* de förtryckta, där människor själva tar ansvaret för förändring. Freire menar att människors problem måste formuleras i praxis i deras relation till världen. Då existerande problematik kommuniceras som en sammanhängande helhet vilken upprätthåller förtryck, överordning och underordning, blir den möjlig att betrakta som ett problem att lösa och inte enbart som en teoretisk fråga. Den resulterande uppfattningen kommer enligt Freire därmed att bli alltmer kritisk, och successivt kommer människor att bli engagerade. Den process som initieras i problemformulerande undervisning och i deliberativ dialog ökar det kritiska tänkandet och ger insikter om större sammanhang. Ju mer utbildningsinsatser förankras i vardagsverkligheten ju

större är chansen att människor motiveras att ta ställning och aktivera sig i handling för en bättre framtid. Att göra livssituationer till föremål för medveten reflektion innebär en ökad förståelse för dialektiken mellan individ och struktur. En sådan kunskapsprocess kan definieras i termer av ett politiskt pedagogiskt projekt.

Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen

Freires grundläggande tankar kring medvetandegörande utbildning och dialog som problematiserande handling är användbara för att undersöka hur folkbildning kan bidra till demokratisk utveckling. Behovet av den lyhördhet Freire efterlyser förstärks genom folkbildningsforskning som framvisar bristande resultat i fråga om utvecklingsmöjligheter på grund av misslyckanden i just kommunikation och dialog kring mål och syften (se Wallins diskussion i kapitel 2). Kulturellt förtryck beskrivs även inom utvecklingsforskning och refererar då liknande förhållanden som de Freire utgår från, avseende exempelvis kvinnors underordning i patriarkala samhällen (Sevefjord & Olsson, 2001; Nussbaum, 2006). I ett genusperspektiv förefaller kulturellt förtryck dock innehålla fler motsägelsefulla komponenter än dem som uttrycks hos Freire. Icke desto mindre är pedagogiken relevant om målet kulturell befrielse tolkas i genustermer.

Den pedagogik för förtryckta som Freire utvecklade, tog utgångspunkt i att göra de förtryckta medvetna om förtrycket och dess orsaker. Stegen i den process mot kulturell befrielse som är det kulturella förtryckets motpol är: *medvetandegörande, insikt, kritisk reflektion, dialog och handling för förändring*. I undervisning som problematiserar den rådande ordningen kan en sådan process påbörjas. Freire menar att då människor själva inser sin kapacitet och sitt värde sker en humaniserande omvandling i demokratisk riktning, där traditionella roller och mönster ifrågasätts och påverkas och folket återtar sin värdighet och sin rätt att delta i och styra samhällsutvecklingen. Förutsättningen för att kulturell befrielse och utveckling ska vara möjlig är att utbildningsledare har tillit till folket och att kommunikativ handling sker på jämlik basis. Detta förutsätter vidare en förändring i lokala kontexters sociala interaktion. Etableras en sådan förändring kan den utgöra en underlättande faktor för förenandet av individuell och kollektiv empowerment.

De av Freire förespråkade stegen i en kollektiv utvecklingsprocess mot kulturell befrielse kan liknas vid Kabeers, Nussbaums och andra feministiska utvecklingsteoretikers syn på empowerment som förändring i de villkor på vilka resurser blir eller görs tillgängliga. Människors insikt om att de kan vara aktörer för

förändring i sina egna liv kan skapa individuell motivation som, om den uppstår ur kritisk reflektion och dialog om auktoritära maktförhållanden, kan leda vidare till ett engagemang för förändring i den lokala kontextens struktur. Här finns hos Freire såväl som hos feministiska demokratiteoretiker en vision om kulturell befrielse som trots olika uttryck i grunden handlar om samma sak, tilltron till människans förmåga att vara aktör i sitt eget liv och sin omgivning, att vara medborgare.

Mänskliga rättigheter som kapaciteter – ett feministiskt perspektiv

Demokratiutveckling såsom den definieras i denna avhandling måste relateras till en diskussion om mänskliga rättigheter. Här får Martha Nussbaums teori om mänskliga kapaciteter inleda, följd av de latinamerikanska feministiska demokratiteoretiker som presenterades i kapitel 2. Kapacitetsteorin är resultatet av ett samarbete med ekonomen Amartya Sen, som påverkat FN:s utvecklingsprogram och dess indikatorer för att mäta utveckling i världen. Nussbaum är tongivande inom den internationella diskussionen om mänskliga rättigheter. I denna bygger hon, utifrån ett feministiskt perspektiv, ett försvar för universella värden som ska utgöra grund för en tvärkulturell dialog och för berättigandet av grundläggande politiska principer kring social rättvisa. Just diskussionen kring universella och partikulära rättigheter är intressant för avhandlingen då en sådan också förekommer i det empiriska projektet. Av relevans är även hur filosofiska argument om utveckling och demokrati kan utformas i praktisk, radikal implementering genom att relateras till kvinnors liv och villkor i utvecklingsländer och till deras feministiska kamp. Nussbaum har dessutom flera beröringspunkter med Freire, framför allt när det gäller människors sätt att hantera och psykiskt överleva förtryck genom att anpassa sig.

Kvinnors dubbla underordning

Nussbaum tar steget vidare från Freires medvetandegörande och kapacitetsförstärkning av individer till att vilja se kapaciteter som grundval för politiska principer och staters konstitutioner. För detta presenterar hon en rak feministisk argumentation, vari filosofiska begrepp om människans sanna värde kopplas till kvinnors konkreta vardagsverklighet. Vad Nussbaum menar är att ett abstrakt teoretiserande om universalism och rättvisediskurser måste kompletteras med studiet av konkreta omständigheter i utvecklingsländer och ett begripliggörande av fattiga kvinnors livsvillkor och vardagsliv (Nussbaum, 2000, 2002). I och med

det kan människors adaptiva preferenser, den rationella acceptans av underordning som gör att man uthärdar förtryck, ges en mer rättvis belysning. Det är därför rimligt att kräva att forskare som skriver om fattigdom och utveckling visar viss förståelse för det komplexa samspel mellan begränsningar och handlande i livet hos de fattiga, och framför allt fattiga kvinnor, för vilka forskarna föreslår åtgärder. Nussbaum hävdar således, i likhet med andra feministiska utvecklings-teoretiker, att det internationella politiska och ekonomiska tänkandet måste uppmärksamma de problem som kvinnor i så gott som varje land har att förhålla sig till. Utan en förståelse av de demokratiska grundproblem som relaterar till makt- och genusordning och som begränsar kvinnor, är alla utvecklingsprojekt som syftar till demokrati otillräckliga.

Nussbaum konkretiserar diskussionen med egna forskningsexempel från NGO:ers utbildningsprojekt för kvinnor i fattiga byar i Indien (Nussbaum, 2002, 2006). Ledarna menar att utvecklingspolitiken i Indien preserves de två grundorsaker som är roten till kvinnors underordning, mäns sexuella dominans och ekonomiska kontroll. Oftast samverkar dessa maktformer till att hålla kvinnor i dubbel underordning. Detta förhållande kan sägas gälla för fattiga kvinnor överallt i världen. Nedan beskrivs kort de två åtgärder som Nussbaum ser som viktiga bidrag till en förändring.

Utbildning i argumentativ kapacitet

Utbildningsprojekten i Indien har som mål både en förändring av socialt konstruerade könsroller och reell påverkan på resursfördelning vari kvinnor ges större ekonomiska valmöjligheter. Oavsett vilken maktform som dominerar tycks utbildning som inriktas på att ifrågasätta könsrollskonstruktioner, normer och attityder kunna leda till första steget i en empowermentprocess för kvinnor. Deliberativa processer kan i bästa fall, utifrån tanken om människors kapaciteter, leda till en omformning av maktstrukturer, säger Nussbaum (2002). Hon har i sina forskningsresultat konstaterat en snabb utveckling i fråga om att vända adaptiva preferenser, vilket innebär att kvinnor efter utbildningen släpper invanda åsikter om underlägsenhet och anpassar sina strävanden efter en ny känsla av värdighet och jämlikhet som frambringats av deras deltagande i projekten. Ett hinder i processen är dock att mäns adaptiva preferenser ofta handlar om en motsvarande känsla av makt och naturlig överordning, vilken inte så enkelt ges upp frivilligt. Trots detta sätter Nussbaum hopp till att kunskap om demokrati, rättigheter och jämlikhet kan bidra till en ny medvetenhet för både kvinnor och män. Om kunskapen upplevs meningsfull utifrån tanken om andra

livsmöjligheter, kan den ta sig uttryck i deliberativ praktik som eventuellt kan leda till formulerandet av strategier för en ny utveckling. Uppnås tillräcklig motivation i diskussionen kan den skapa empowerment som kan få effekter på social och institutionell nivå.

The Capabilities' Approach – kapacitetsteorin

I kapacitetsteorin lägger Nussbaum fram ett rättighetsperspektiv som utifrån en filosofisk grund syftar till att motivera grundläggande konstitutionella principer som hon menar att varje lands regering bör respektera och genomföra som ett minimum av vad respekten för mänskliga rättigheter kräver. Argumentet här är att politisk styrning kan påskynda deliberativa processer.

Ett sådant socialt minimum av rättvisa är att inrikta sig på människors kapaciteter, vad människor är i stånd att vara och göra utifrån en intuitiv filosofisk uppfattning om vad som betingar ett värdigt liv för en människa (Nussbaum, 2000). Här förespråkas universalistiska ramar för en feministisk filosofisk praktik, med lyhördhet för lokala särdrag och omständigheters sätt att forma individers valmöjligheter såväl som deras uppfattningar och preferenser. En universalistisk feminism behöver därmed inte vara imperialistisk eller okänslig för skillnader, påpekar Nussbaum. Presenterad i termer av allmänmänskliga kapaciteter och deras utveckling ger den de bästa ramarna för att resonera om kulturell skillnad där kulturövergripande normer för rättvisa, jämlikhet och mänskliga rättigheter måste vara prioriterade. Nussbaums ställningstagande främjar ett mer radikalt rättighetsperspektiv som uttolkat i utvecklingsländer har bättre förutsättningar att bidra till demokratisk utveckling på kvinnors villkor, relativt de partikulära lokala uttryck som konserverar en auktoritär patriarkal struktur. Just ett sådant radikalt rättighetsperspektiv är grunden i den empiriska studiens folkbildningspraktik, varför det är av intresse att konkretisera tankarna i den lokala kontexten.

I *Women and Human Development* (2000) sammanför Nussbaum sina filosofiska utgångspunkter kring rättigheter och kapaciteter till en lista som hon önskar se som bärande princip för konstitutionella rättigheter och som politiskt mål för regeringars utvecklingspolicy. Förhoppningen är att listan kan bli föremål för en övergripande konsensus mellan personer som annars kan ha helt olika uppfattning om det goda och ett värdigt liv, vilket skulle kunna öka chansen för alla medborgares möjligheter till ett fullvärdigt liv. Nussbaum menar alltså att listan når längre än gängse ekonomiska utvecklingsmål som stater inte lever upp till. Jag återger nedan de för avhandlingens syfte viktigaste kapaciteterna.

- *Liv*: Att kunna leva ett mänskligt liv ända till slutet, inte dö i förtid eller innan livet blivit så förkrympt att det inte längre är värt att leva.
- *Kroppslig hälsa*: Att kunna vara vid god reproduktiv hälsa, få näringsriktig mat och ha tak över huvudet.
- *Kroppslig integritet*: Att kunna röra sig fritt från plats till plats. Att suveränt kunna bestämma över sin kropp, gå säker för övergrepp och sexuellt utnyttjande och familjevåld, ha möjlighet till sexuell tillfredsställelse och själv välja om man vill ha barn eller ej.
- *Sinnen, fantasi och tänkande*: Att kunna använda sina sinnen.... på ett sant mänskligt sätt som har befordrats och odlats av utbildning. Att kunna använda sin fantasi och sitt tänkande i fria former och uttrycka sig genom eget skapande. Att kunna använda sitt eget intellekt i både politiskt och konstnärligt syfte, inom ramen för en garanterad yttrandefrihet och att fritt kunna utöva sin religion. Att kunna söka efter livets djupaste mening på sitt eget sätt. Att kunna njuta av livet.
- *Känslor*: Att kunna ha relationer till individer och saker utanför sig själv. Att kunna älska dem som älskar och bryr sig om en. Att kunna älska, sörja, längta, känna tacksamhet, glädje och berättigad vrede. Att få ha sin känslomässiga utveckling utan avbrott av rädsla, oro eller trauma.
- *Praktiskt förnuft*: Att kunna forma en föreställning om det goda och kritiskt reflektera över hur det egna livet ska levas.
- *Sambörighet*: Att kunna leva tillsammans med andra i fred och visa omtanke och respekt och få omtanke och respekt av dem. Att kunna delta i social interaktion, att knyta vänskapsband som bygger på respekt och rättvisa. Att fritt få delta i politiskt samhälleligt liv och samhällets utveckling.
- *Kontroll över den egna omgivningen*: Att kunna delta effektivt i politiska beslut som påverkar ens eget liv. Att ha rätt till politiskt deltagande och skyddad yttrandefrihet och föreningsfrihet. Att kunna inneha egendom, ha äganderätt på samma villkor som andra. Att kunna söka arbete på samma villkor som andra. Att ha rätt att inte frihetsberövas eller fängslas på lösa grunder.

En viktig implikation för avhandlingens empiriska kontext är Nussbaums påpekande om kombinerade kapaciteter, vilket avser inre förmåga i kombination

med lämpliga yttre villkor för att utöva funktionerna. Medborgare i repressiva icke-demokratier har den inre men inte den kombinerade kapaciteten att tänka och tala fritt, vilket kan tolkas som att inre kapacitet påverkas av långvarig brist på yttre resurser. Knapphet i materiella och sociala omständigheter hindrar således de inre kapaciteternas uttryck, vilket med andra ord betyder att första gradens rättigheter (medborgerliga och politiska) är avhängiga rättigheter av andra graden (ekonomiska, sociala och kulturella). De två gradbeteckningarna är i ständig diskussion utifrån kritik mot det västerländskt universalistiska perspektiv som betonar medborgerliga och politiska rättigheters företräde. Det intressanta i att diskutera Nussbaums teori i relation till ett kritiskt, kontextuellt genusperspektiv är just möjligheten att upptäcka nya tolkningsgrunder för kvinnors rättigheter.

Mänskliga rättigheter som kapaciteter – ett sätt att nå genusjämlighet?

Enligt Nussbaum är rättigheter inte bara verktyg, utan har också ett värde i sig. Att formulera dem i termer av kapaciteter suddar ut gränsen mellan första och andra gradens rättigheter (politiska respektive socioekonomiska) och bygger en filosofisk legitimeringsgrund som kan uttolkas praktiskt och kontextuellt i mer konkreta strategier. Därmed kringgår kapacitetsteorin kritiken mot att universella rättigheter formulerats utifrån en västerländsk värdegrund. För det första menar hon att universella värden kunde etablerats i alla kulturer runt om i världen, och för det andra finns föreställningar om kapacitet och handling överallt. Nussbaum kan ha en poäng i att ett kapacitetsperspektiv på rättigheter, som ju är mer konkret än enbart ett filosofiskt, kan motsvara utvecklingsländernas demokrati- och utvecklingsbehov bättre inte minst vad gäller kvinnors deltagande. Idén kräver sin belysning i ett latinamerikanskt perspektiv. Jag går därför vidare till att relatera resonemanget till latinamerikansk feminism.

Latinamerikansk feminism är relativt okänd utanför den spansktalande världen, skriver Femenías och Oliver (2007). Uppfattningar går isär bland teoretiker huruvida feminism ska studeras kontextuellt eller universellt, och kontextfrågan i sin tur tolkas utifrån olika perspektiv på interaktionen mellan filosofisk feministisk teori och praktik. Författarna beskriver en mängd olika feministiska ursprung och rörelser på kontinenten vilka inte tas upp här då de inte är av direkt betydelse för studien i Colombia. Diskussionen inriktas istället mot att belysa det specifikt latinamerikanska mot bakgrund av Nussbaums strävan att förena teori och praktik för en bättre förståelse av kvinnors kontextuella verklighet.

Femenías och Oliver påpekar att feminister bör förstå latinamerikansk feminism som ett kvinnors politiska projekt och en social rörelse, såväl som en teori som vill dekonstruera snedvridningar i tidigare och externa teorier om regionen. I detta sammanhang funderar, som nämndes i kapitel 2, Cornwall och Molyneux (2006) över hur väl en västinspirerad agenda av liberala rättigheter passar in i existerande rättighetsregimer- och praktiker i Latinamerika. De menar att man måste sätta rättighetsbegreppet i förhållande till hur feminism positioneras och hur rättighetsregimerna motsvarar kvinnors verklighet (jämför exempelvis Caputo Silvas belysning av Colombias konstitutionella misslyckande i praxis vad gäller kvinnors deltagande, kapitel 2). I den postkoloniala världen har kvinnor tvingats kämpa först bredvid män emot auktoritära regimer för fundamentala ekonomiska och sociala rättigheter, sedan emot män för att kräva sina medborgerliga och politiska rättigheter och för att få erkännande av ett fullvärdigt medborgarskap (Werbner, 2005). Det är omöjligt att skilja mellan ekonomiska, sociala, kulturella rättigheter och medborgerliga politiska, menar Werbner, då kvinnors kamp har innefattat båda. Dock finns en skillnad i beskrivningar av latinamerikansk rättighetsfeminism som snarare kan uppfattas i termer av såväl en konservativ som en radikal grund. Tanken utvecklas med stöd i nedanstående resonemang.

Kvinnors aktivism i Latinamerika har ofta definierats som ett politiskt moderskap, en stark identitet som nyckelaktör i familjen och en utgångspunkt för det politiska engagemanget utanför hemmet (Yuval-Davis & Werbner, 2005). En kollektivistisk rättighetsuppfattning tycks prioriterad över en individualistisk vilket uttrycks i att familj anses viktigare än individ. Här finns dock en skiljelinje mellan essentialister, vilka baserar kvinnors rättigheter på moderskapet och specifika kvinnliga attribut, och radikala feminister som förespråkar en strategisk feministisk rättighetstolkning på jämställd grund (se kapitel 2). De senare vill ha en omformning av traditionella auktoritära patriarkala maktstrukturer, och menar att kvinnor har rätt att välja sitt aktörskap på vilka grunder de vill snarare än utifrån ”gemensamma kvinnliga” attribut (se till exempel Dominguez, 2004). Oavsett diskrepansen mellan essentialister och mer radikala feminister har kvinnors politiska mobilisering i Latinamerika byggt på egen kapacitet. Den har till delar inneburit en ökad respekt för rättigheter med viss institutionell bekräftelse, däremot saknas till stora delar fortfarande rättighetsuppfyllelse i praktiken och politisk representation. Werbner påpekar att kvinnors engagemang och politiska aktörskap för demokrati och rättigheter ofta bottenar i egna, släktingars eller vänners upplevelser av dålig eller obefintlig respekt för mänskliga rättigheter, kränkningar av dessa och även våld och attacker från civila såväl som

militär eller andra väpnade grupper. I det avseendet skulle Nussbaums universellt feministiska rättighetsperspektiv kunna ha en positiv betydelse som ny utgångspunkt för en diskussion om rättigheter och kapacitet.

Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen

Detta avsnitt inleddes med Martha Nussbaums syn på hur gränsöverskridande mänskliga strävanden för utveckling och demokrati måste företas i samtidig teori och praxis, och en verklighetskontakt tillföras den akademiska diskussionen (Nussbaum, 2000, 2002). Hennes fokus är främst kvinnors dubbla underordning och hur denna skulle kunna brytas med hjälp av två väsentliga demokratiska principer. Den ena är skapandet av kvinnlig empowerment genom utbildning i argumentativ kapacitet, den andra betraktandet av mänskliga rättigheter som kapaciteter. Utbildning som problematiserar frågor om demokrati, mänskliga rättigheter, makt och genus kan enligt Nussbaum omsättas i deliberativ praktik i exempelvis utvecklingsamarbete och folkbildningspraktiker i lokala kontexter, där sociala konstruktioner av kön och makt med tillhörande attityder, normer och beteenden då kan utmanas. Om innehållet i utbildningen samtidigt utgår från människors kapaciteter, kan motivation och aktion för handling och förändring skapas och nya sociala positioneringar bli en konsekvens som i förlängningen kan leda vidare till förändrade maktstrukturer. I ett vidgat teoretiskt och praktiskt utvecklingsperspektiv utmanar Nussbaum även stater och regeringar att anta ett aktörsperspektiv på mänskliga rättigheter som politiskt utvecklingsmål genom att etablera kapacitetsteorin i sina konstitutioner.

Nussbaum är emellertid medveten om svårigheten i att etablera kapacitetsteorin i repressiva icke-demokratier. Hon påpekar att rörelser i civilsamhället och det internationella utvecklingsarbetet har bättre förutsättningar att driva en utvecklingspolicy som i praktiken bidrar till kvinnors förändrade livsomständigheter. Kvinnors delaktighet och inflytande i den demokratiska processen är dock beroende av andra faktorer som exempelvis de kombinerade kapaciteter av inre förmåga och yttre villkor som Nussbaum påtalar som en viktig påverkansfaktor för utfallet av utbildningsprojekt. Det är således, som också Kabeer (2001) påpekar, en delikat uppgift för utvecklingsamarbete att bidra till deltagarnas kombinerade kapaciteter. Utbildningsinsatser som både skapar individuell empowerment och möjliggör en gemensam formulering av strategier som kan förändra de yttre villkoren i en riktning som tillåter kvinnor ett mer aktivt deltagande i utvecklingen kan klara uppgiften. I folkbildningspraktiker med genusperspektiv skulle kapacitetsteorin kunna utgöra en utgångspunkt i en sådan diskussion.

I avhandlingens empiriska studie förefaller det sålunda möjligt att beakta kapacitetsteorin inom ramen för det kontextuella. Dominguez menar att teoriutvecklingen måste baseras på latinamerikanska kvinnors erfarenheter av och uppfattningar om deltagande och medborgarskap. Det behövs en utmaning av den teoretiska imperialism som, inte minst utifrån en individualistisk rättighetsdiskurs, uppfattas generera feltolkningar av den specifika utvecklingen på kontinenten. Jag har här försökt belysa att även Nussbaum ställer sig kritisk mot den imperialistiska västerländska utvecklingsteorin och dess tolkningsföreträdare. I detta sammanhang betraktas kapacitetsteorin som en adekvat teoretisk och praktisk utvecklingsmöjlighet att diskutera i relation till den latinamerikanska feministiska omtolkningen av medborgarskapsbegreppet, vilket gör den användbar som en del av analysgrunden för folkbildningsprojektet. Utvecklingsdiskurser måste enligt både Nussbaum och latinamerikanska feminister förankras i praktisk verklighet genom medverkan av de kvinnor utvecklings- och demokratiforskningen vill förändra villkoren för (jämför referensen till Fals Borda och participatorisk forskning i kapitel 2). Varje undersökning av demokratiutveckling måste vara kontextuell och förstå hur de mänskliga kapaciteterna realiserar i en bestämd politisk, kulturell och historisk miljö. Detta innebär i sig inte en uteslutning av det universella, utan skapar istället möjligheter för förmedlingar mellan det partikulära och det universella.

Ett kontextuellt deliberativt demokratiperspektiv

De latinamerikanska teoretiker som presenterades i kapitel 2 används här för en utvecklad demokratidiskussion i vilken jag delvis refererar till deliberativ demokrati, eftersom jag på flera sätt ser likheter med denna demokratisyn. Detta förleder en inledande förklaring av det deliberativa demokratibegreppet.

Deliberativ demokrati är en form av demokrati som förutsätter deliberation; rådslående, överläggande på jämlik grund mellan medborgare i offentligheten. I denna betydelse associeras teorin framför allt med Jürgen Habermas, tysk filosof och sociolog med ursprung i Frankfurtskolan och kritisk teori (Molander, 2008). Habermas teori om mänskligt samspel åsyftar ett ömsesidigt utbyte mellan individer i form av ett kommunikativt förnuft, som när det omsätts i kommunikativ handling utgör en demokratisk potential i samhället. Jon Elster har sammanfattat en liknande definition: "Collective decision making with the participation of all who will be affected by the decision or their representatives." (Elster, 1998: 8). Begreppets relevans för den kontextuella demokratidiskussionen ligger i karaktären av direktdemokrati, vilket är ett mål som präglar och präglar såväl latinameri-

kanska sociala rörelser som deras folkbildningspraktiker. Således betonas allas lika rätt till deltagande i en offentlig dialog om samhället och dess utveckling, där människor ska garanteras sina rättigheter som medborgare så att de också kan utöva ett aktivt medborgarskap för demokrati. I kritiken mot deliberativ demokrati framhålls ofta bristen i att lägga tillräcklig vikt vid *vad* det är som argumenteras i deliberationen och *av vem*, en kritik som också framförs på liknande sätt kring utvecklingssamarbete för demokrati och i granskningen av sociala rörelser. Det latinamerikanska perspektivet lyfter de begränsande faktorer i en auktoritär, patriarkal politisk kultur som hindrar kvinnors deltagande i det offentliga, ett problem som kan diskuteras i termer av deliberativ demokrati.

En auktoritär, patriarkal politisk kultur och struktur

I andra kapitlets avsnitt om kvinnors politiska mobilisering i Latinamerika belyses de många begränsande mekanismerna i den traditionella patriarkala strukturen och den auktoritära politiska kulturen. Trots kvinnors aktiva roll i demokratiseringskampen fick de aldrig ett adekvat politiskt erkännande, vilket inneburit kvarstående hinder för reellt deltagande. Dominguez (2004) anser, i sällskap med flera andra latinamerikanska teoretiker, att klassiska teoretiska traditioner har ignorerat kvinnors underordning och därmed bidragit till att konservera några av de mekanismer som hindrar kvinnor att bli aktiva medborgare. Hon menar att de nyare forskningstraditioner i Latinamerika som exempelvis fört fram en feministisk omtolkning av medborgarskapsbegreppet tillfört en nödvändig kontextuell dimension (se kapitel 2). Hos de latinamerikanska feministerna syns således en utveckling av rättighetsbegreppet mot att omfatta kvinnors aktiva deltagande, samtidigt som medborgarskapsdiskursen alltmer framhäver kvinnors roll i demokratiutvecklingen. Detta skapar ett argument för att låta de latinamerikanska feministerna vara uttolkare av Habermas och andra traditionellt västerländska demokratiteoretiker. Deliberativ demokrati som begrepp och idé skulle i det kontextuella sammanhanget också kunna stå för latinamerikansk praxis i alla de alternativa utbildningsinsatser som syftar till att utrusta medborgare med argumentativ kapacitet och empowerment för att förändra sin omgivning. Både kvinnorörelser och sociala rörelser har generellt starka deliberativa inslag. Detta uttrycks också i ASEMCOs och folkbildningsprojektets metodologi.

Medborgarskapsbegreppets feministiska omtolkning i deliberativ demokratiutbildning

Medborgarskapet är den primära utgångspunkten för deliberativ demokratiteori. Ett problem med att diskutera deliberativ demokrati i en latinamerikansk kontext

är emellertid att begreppet egentligen förutsätter fungerande demokratiska institutioner över vilka medborgarna, åtminstone idealt, har reellt inflytande. Holston (2007) påpekar att kontext är långt mer varierande i Latinamerika än i redan utvecklade demokratier i västvärlden vad gäller respekt för medborgerliga rättigheter och institutionella möjligheter till deltagande. Detta bekräftas till exempel av Avritzer (2002), som visat att det i Colombia både finns ett flertal institutionella hinder för utveckling av demokratin i det offentliga och att medborgerligt deltagande knappast stimuleras i den statliga officiella demokratin.

Tulchin och Ruthenburg (2007) hävdar att ett institutionellt demokratiperspektiv missar flera faktorer som utgör viktiga villkor för ett demokratiskt samhälle. De påpekar att andra aspekter av samhället än den offentliga politiska sfären betyder lika mycket för konstruerandet av vitala demokratier, ett faktum som också konstateras i den kontextuella demokratidiskussionen. Betydelsen av sociala och kulturella villkor kan inte underskattas i utvärderingen av relationen mellan demokrati och medborgarskap, det vill säga hur dessa villkor möjliggör eller förhindrar människor att vara aktörer i sina liv och i samhället. Frågan är om demokrati formulerad och utövad i civilsamhället som ett slags lokalt socialt deliberativt projekt har möjlighet att skapa förutsättningar för förändrade villkor på institutionell mikronivå. De sociala och kulturella omständigheter och maktmönster som råder i specifika lokala kontexter måste i så fall vara huvudfokus för deliberationen som ett första steg i riktning mot deliberativ demokrati. Mot bakgrund av det resonemanget blir den feministiska omtolkning av medborgarskapsbegreppet som berörts tidigare relevant att hantera som ett deliberativt demokratiskt projekt. Först sammanfattas här huvudtankarna i deliberationen utifrån Habermas, Gutmann och Thompson, för att slutligen vidareutvecklas i det latinamerikanska feministiska perspektivet.

Huvudtanken i deliberativ demokrati är enligt Habermas (1984) att politiken ska grunda sig på vanliga medborgares överväganden med sig själva och deras kvalificerade diskussioner med varandra i offentligheten. Enligt Gutmann och Thompson (1996) är poängen just det genuina utbytet av åsikter i deliberationen. I *Democratic Education* (1999) diskuterar Amy Gutmann hur det formella utbildningssystemet såväl som vuxenutbildning och "lifelong learning" kan bidra till deliberativ demokrati. Hon menar att medborgare måste få grunden till ett aktivt medborgarskap via utbildning som utrustat dem med kapacitet för deliberation, värdering och bedömning av de politiska beslut deras representanter fattar. Utbildningen måste således innefatta kunskaper som kritiskt tänkande, medveten-

het, tolerans, kontextuell insikt, praktisk bedömning och ömsesidig förståelse. Viljan att diskutera, överlägga, rådslå, är det primära och detta bör vara styrande för en deliberativ utbildning, menar Gutmann. Det finns större förutsättningar för social rättvisa i ett samhälle där medborgarna äger kapacitet att resonera tillsammans om intressefrågor som rör allas välbefinnande och rättigheter. Detta intresse för politik är något annat än det intresse som syftar till makt och kontroll (jämför Kaber: *Makt att*, i avsnittet om empowerment).

I en granskning av utbildning som syftar till demokratiutveckling är det därför nödvändigt att studera hur kommunikativ kapacitet utvecklas och används (Elsater, 1998). Eftersom grunden till all deliberation ligger i kommunikation och dess kvalitativa förändring är det viktigt att respektera de grundläggande villkor som visar hur deliberationen ska gå till. Här är dialog kring bland annat universella och partikulära värden till exempel viktig för förändring av de villkor som upprätthåller maktasymmetrier.

I *Why Deliberative Democracy?* (2004) framför Gutmann och Thompson några teoretiska argument som omfattar fyra viktiga komponenter i deliberativ demokrati och som kan ingå i deliberativ utbildning:

- Kravet på förnuft och resonerande, synliggörande av skäl för åsikter och beslut.
- Tillgång till deliberativ diskussion för alla medborgare.
- Beslut som fattas efter en deliberativ process är bindande för viss tid.
- Processen är dynamisk och öppen för kontinuerlig dialog, omvärdering och nya beslut.

Dessa argument har jag även uttolkat ur den latinamerikanska feministiska demokratiforskningen, där bland annat tillgång till diskussion för alla medborgare framställs som ett rättighetsgrundat krav. Att den demokratiska processen ska vara dynamisk och öppen för kontinuerlig dialog, omvärdering och nya beslut är ett huvudtema vid de tidigare nämnda ”*Los Encuentros*”, de regionala mötena för teoretisk och praktisk kunskapsutveckling kring kvinnors rättigheter, demokrati och medborgarskap. Som tidigare nämnts förespråkar Edmé Dominguez i detta sammanhang och syftar till varatagande av kvinnors egna uppfattningar om rättigheter, deltagande, medborgarskap och demokrati som en förutsättning för förändrade premisser gällande medborgarskapets implementering.

Deliberation som utgångspunkt för en demokratisk politisk kultur och struktur

I Elsters uppfattning kan en genuin deliberation som behandlar ojämlikhet i resurser, fördelning och villkor skapa förutsättningar för omformning av demokratisk praktik till institutionaliserade relationer mellan sociala aktörer och det politiska samhället. Detta kan jämföras med Avritzers resonemang om att omforma deliberativ praktik till nya institutionella mönster för demokrati. Det kan också associeras med Fals Bordas ansträngningar för att förena forskning och teori med politiskt deltagande (Fals Borda, 1973, 1979, 1986). I steget innan är det då, ur ett feministiskt perspektiv, relevant att fråga sig hur de nya institutionella mönstren ska se ut och vilka som får det egentliga inflytandet över deras utformning. Även om kvinnor genom exempelvis utbildning med deliberativa syften och träning i argumentativ kapacitet kan kräva sin rätt att ta plats på den offentliga arenan, innebär inte det att en gemensam feministisk agenda för demokrati snabbt etableras eller att kraven på mer rättvisa och jämlika politiska beslut plötsligt börjar tillmötesgå. Att utmana den komplexa problematik som bottnar i relationen mellan sociala och kulturella påverkansfaktorer och dess begränsande norm- och värdemekanismer är alltså avgörande för att kvinnor ska få reellt inflytande och makt som sträcker sig till institutionell nivå.

Deliberationens villkor varierar efter kontext, och dess innehåll formas utifrån deltagarnas kapacitet och resurser och hur dessa kommuniceras för individuella och kollektiva syften. Det colombianska samhället och dess patriarkala struktur och auktoritära politiska kultur sätter mycket begränsande villkor för deliberation på jämlika villkor (se Avritzer, 2002). Emellertid kan folkbildningsprojektet genom sin deliberativa metodologiska idé ha viss möjlighet att kompensera detta förhållande.

María Julia Bertomeu och María Victoria Costa (2000) menar att värdedefinitioner är viktiga i all medborgarskapsutbildning, och att man behöver diskutera normer och värden för att öka självkännedom och stimulera en pluralistisk diskussion. Ett genusperspektiv kan lyfta en sådan diskussion ytterligare en nivå genom att ta rättighetsuppfyllelsens individuella aspekt som utgångspunkt för vad kollektiva demokratiska värden ska innebära. I en deliberativ diskussion om universella demokratiska principer som frihet och jämlikhet, deklARATIONER om mänskliga rättigheter och olika uppfattningar om demokratiskt styre måste också, utifrån dessa begrepp, ingå en kritisk analys av den egna kontextens sociala och politiska villkor för att stärka demokratiska procedurer. Bertomeu och Costa

betonar därmed nödvändigheten av att placera det lokala och det partikulära i ett större sammanhang av pluralistisk demokratisk universalism.

Aspekter av särskilt intresse för avhandlingen

Enligt Simone Chambers (2003) rör sig deliberativ demokrati idag från ett rent teoretiskt stadium mot att tillämpas i praktiken. Det är inte längre så intressant att se vad deliberativ demokrati *är*, utan vad den *kan göra*. Utifrån en sådan synvinkel finns skäl för att söka tillämpa begreppet i en latinamerikansk kontext och undersöka dess funktion i förhållande till makt- och genusordning, i syfte att upptäcka nya förutsättningar för kvinnors politiska deltagande. I den funktionella mening jag givit begreppet för mitt empiriska syfte finns ett antagande om att deliberativ demokrati kanske bara är möjlig i ett lokalt sammanhang, och att det därför gör det särskilt intressant som perspektiv när man undersöker ett lokalt projekt snarare än att röra sig på en samhällelig metanivå.

Den deliberation som är kärnan i deliberativ demokrati har i sin ideala bemärkelse likheter med den mindre auktoritära politiska kultur Dominguez och Dagnino efterlyser. Utbildning som innefattar argumentativ kapacitet har visat sig främja deliberation och därmed bidra till en mer demokratisk kultur där kvinnor fått ökat inflytande på en kommunikativ nivå i lokala kontexter. De därav framflyttade positionerna har inte sällan resulterat i förändrade roller i den sociala interaktionen vilket, dock mer sällan, lett vidare till aktivt deltagande på institutionell politisk nivå (se till exempel Nussbaum, 2000, 2002; Dagnino, 2005; Marín & Enarsson, 2007). Icke desto mindre menar samtliga refererade latinamerikanska feministiska forskare att aktiv deliberation på lokal nivå inte bara är en väg att väcka medvetenhet och självförtroende och öppna upp nya rum där kvinnors röster blir hörda, utan att kvinnors aktörskap på lokal nivå också är en förutsättning för reellt inflytande över makt. Det handlar om makt i positiv mening, *makt att agera*.

Demokratiska processer måste inledas av vanliga medborgare i dialog om deras förutsättningar och kapaciteter, samt vilka omgivande maktfaktorer som påverkar vardagen. Att uppnå en jämlik deliberation som verkligen kan leda till maktförskjutningar i dessa kontexter, kräver i sin tur att villkoren för och innehållet i deliberationen granskas utifrån både ett partikulärt och ett universellt perspektiv. Jag menar, i likhet med Nussbaum, att kvinnor i partikulära kontexter som präglas av ojämlik makt- och genusordning har ett adekvat tillfälle att höja både sina individuella och kollektiva röster i deliberativ dialog som grundas på ett rättighetsperspektiv med universell inriktning. För att skapa en gemensam

analytisk utgångspunkt för ett deliberativt demokratiperspektiv som tar hänsyn till såväl universella och partikulära värden som specifik kontext, återupptar jag här referensen till Bernt Gustavsson (2009) i kapitel 2. Gustavsson menar att en universalism som släpper det eurocentriska perspektivet och förmår omfatta partikulära tolkningar och villkor, kan frambringa nya kunskapsdimensioner. I dessa skulle en allmän utgångspunkt kunna vara en förening av det rätta och det goda. Det rätta speglar en moralisk aspekt i normen om respekt för humanitet, för det egna jaget och andra människor. Det goda motsvarar den etiska aspekten, en vision om ”det goda livet med och för andra inom rättvisa institutioner” (Gustavsson, 2009). Det goda livet är alltid partikulärt medan det rätta är underkastat ett universellt giltigt socialt minimum om alla människors lika värde och rättigheter. I min tolkning är detta vad både Nussbaum och de latinamerikanska feministerna pratar om i ett strategiskt genusperspektiv.

Sammanfattning och reflektioner inför den empiriska studien

Ambitionen i detta kapitel har varit att skapa en ny teoretisk infallsvinkel för studiet av relationen mellan utbildning och demokratiutveckling. I en modell tecknades inledningsvis de tre valda teoretiska perspektivens utgångspunkter i termer av kontextbeskrivning (situation), utvecklingsmöjligheter (åtgärd) samt mål. Jag har i texten sökt framhäva de gemensamma beröringspunkter i teorierna som belyser såväl människors utsatthet i livssituationer präglade av kulturellt auktoritärt förtryck och underordning, som de begränsande och konserverande maktmekanismerna i dessa sammanhang. Jag har också pekat på de likheter i tänkande om förändring och utveckling som kan skönjas i de tre perspektiven. Slutligen har jag prövat att hantera det deliberativa demokratibegreppet i relation till i viss utsträckning Freire och Nussbaum men framför allt det kontextuella feministiska perspektivet och dess mål om en mer demokratisk politisk kultur och struktur. Samtlig presenterad teori kan sägas stå för ett demokratiperspektiv som innefattar människors rättighetsbaserade, jämlika och aktiva deltagande i samhället. Ett sådant perspektiv tar sin utgångspunkt i utbildning som syftar till medborgerlig empowerment som verktyg för demokratiutveckling. Det tenderar därför att kunna användas i en teoretisk analys av relationen mellan folkbildning och demokratisering.

Jag argumenterade inledningsvis för att min egen definition av empowerment: *En utvecklingsprocess mot en persons eller gruppns kapacitet att göra effektiva val som syftar till*

social eller politisk förändring, skulle kunna vara en relevant utgångspunkt för den empiriska studien. Empowermentbegreppet koordinerat i diskursiv och social handling förefaller som en viktig grundläggande premiss för medborgerlig deliberation och politisk institutionell påverkan. Eftersom kvinnors upplevelser av folkbildningsprojektet och dess eventuella bidrag till ökade påverkansmöjligheter i den lokala kontexten står i fokus, är det viktigt att granska huruvida intentionen om att skapa empowerment i folkbildningsprojektet förmår utvecklas på en diskursiv, en social och möjligen en institutionell nivå. Detta kräver ett reflexivt beaktande av makt- och genusförhållanden vilket innebär att empowerment bör studeras utifrån ett individuellt såväl som ett kollektivt perspektiv. Resurser, aktörskap och måluppfyllelse är, som Kabeer påpekar, viktiga komponenter i en maktanalys som vill belysa strukturella förutsättningar för kvinnors individuella valmöjligheter. De är också viktiga i en belysning av sambandet mellan befintliga förutsättningar, folkbildningsprojektets mål och kvinnors egna uppfattningar om deltagande och demokrati.

Med hjälp av Freire och Nussbaum har jag visat hur den individuella dimensionen av empowerment är en primär förutsättning för att skapa den kollektiva motivation som behövs för politisk och institutionell påverkan. De latinamerikanska feministiska teoretiker som refererats i kapitlet lyfter både en individuell rättighetsaspekt och ett, på individuella rättigheter grundat, kollektivt tolkat feministiskt medborgarskapsbegrepp, som trots olikheter i uppfattningar kring genus och makt anses användbart som mätverktyg för kvinnors deltagande och tillträde till politik. Det kontextuella perspektivet på kvinnors rätt till, och roll i, demokratiutveckling tillför därmed något nytt. Kanske skulle man kunna säga att det närmar sig Bernt Gustavssons resonemang om tanken om bildning och demokrati som förmedling mellan det partikulära och det universella. Teoretiskt har jag försökt uttolka förhållandet i termer av deliberativ demokrati i ett kontextuellt rättighets- och genusperspektiv. Min förhoppning är att på detta sätt kunna upptäcka nya möjligheter att tolka relationen mellan utbildning och demokrati även i praxis.

I kapitel 2 visade jag att även internationell forskning om folkbildning betonar individuell motivation som grund för kollektiv handling (Onsér-Franzén, 1995; Arvidsson, 2002; Larsson, 2006; Stromquist, 2007). Att förespråka utbildning för demokrati innebär, som Nussbaum och Dominguez säger, bland annat att undersöka individens plats i samhället utifrån både ett rättighets- och ett medborgarperspektiv. Om organisatörer av folkbildning antar både ett universellt rättighetsperspektiv och ett kollektivt medborgarperspektiv och förstår kollektiv iden-

titet och social organisering utifrån en ny kontextuell utgångspunkt som omfattar ett genusperspektiv, kan en mer adekvat demokratiutveckling komma till stånd. De teoretiska aspekter som jag vävt in i denna genomgång har varit avsedda att skapa en ny plattform för att studera hur folkbildning kan bidra till demokratiutveckling i ett genusperspektiv. Denna plattform kan skissas på följande sätt:

Folkbildning som gör anspråk på att syfta till demokratiutveckling kan betraktas som ett politiskt pedagogiskt projekt. Den måste granskas både ur en individuell rättighetsprincip och ur ett genusperspektiv som beaktar både det partikulära och det universella. Dess mål, syften och metoder bör studeras utifrån deltagarnas upplevelser och sättas i relation till den omgivande kontextens sociala, kulturella och historiska förutsättningar. I den diskussionen ska demokratins villkor och innehåll, från diskursiv till social till institutionell nivå, vara föremål för deltagande kvinnors reflektion, förståelse och kunskapsanvändning.

Preciserat syfte och frågeställningar

Genomgången forskning och teori visar att folkbildning med samhällsombildande anspråk *kan* bidra till utveckling i riktning mot en ökad grad av demokrati. Den framhåller också att demokratisk utveckling är avhängig hur specifika folkbildningspraktiker hanterar inre och yttre påverkansfaktorer i den sociala, kulturella kontext vari de genomförs. I det sammanhanget lyfts vikten av ett underifrånperspektiv på demokratisering ofta fram. Det är dock mer sällan ett sådant konkretiseras i forskningen i form av kvinnors upplevelser.

Syftet med denna avhandling är att undersöka relationen mellan folkbildning, empowerment och demokratisering genom att studera ett folkbildningsprojekts betydelse för kvinnors liv och deltagande i en lokal kontext.

Undersökningen genomförs med utgångspunkt i följande fyra frågeställningar:

- Hur beskriver kvinnorna sina livssituationer utifrån den lokala kontextens makt- och genusordning?
- Hur uppfattar kvinnorna folkbildningsprojektets mål och syften, och hur förhåller de sig till dessa under projektets gång?
- Vilken kunskap uppfattar kvinnorna som relevant i relation till demokratiutveckling, dels på en individuell, dels på en kontextuell nivå?
- Vilka konkreta steg tar kvinnorna i en utvecklingsprocess mot en ökad grad av demokratisering?

KAPITEL 4

METOD

I detta kapitel presenteras först de metodologiska utgångspunkter och överväganden som ligger till grund för studien. Mot bakgrund av avhandlingens syfte att undersöka relationen mellan utbildning och demokratiutveckling med särskilt fokus på kvinnors deltagande, valdes tre teoretiska perspektiv med uttalad praxisambition. Kapitlet inleds därför med en kortfattad diskussion om hur de teoretiska valen kan placeras inom kritisk samhällsforskning och relateras till feministisk metodologi. Därefter redogörs för urval och undersökningsgrupp, datainsamlingsprocess samt bearbetning och analys av materialet. En reflektion över forskningsprocessen som helhet avrundar kapitlet. Studiens trovärdighet framhålls i den detaljerade redogörelsen och diskuteras löpande genom texten.

Metodologiska utgångspunkter och överväganden

Samhällsforskning i kritiskt perspektiv

För att komma åt kvinnornas upplevelser, uppfattningar och tankar om sitt deltagande i projektet och vad det leder till har intervjun som forskningsmetod ansetts vara det mest lämpliga undersökningsverktyget. Semistrukturerade intervjuer, som följer en på förhand bestämd inriktning men ändå lämnar utrymme för spontana frågor, följdfrågor och berättarinslag, beskrivs ofta som en metod som utjämnar maktobalans i intervjusituationer och skapar en mer jämlik situation där intervjuare och respondent snarare upplever sig som samtalspartners i en dialog (se till exempel Kvale, 1997; Eklund, 2009). Även om det inte låter sig göras att skapa ett jämlikt utgångsläge i en intervjusituation där exempelvis forskarens utbildningsnivå ibland placerar henne i en distanserad maktposition, kan åtgärder som vidtas för att tona ner denna skillnad få en viss balanserande effekt. I kritisk och feministisk forskning vars ambition är att identifiera maktrelationer och dess konsekvenser, kan reflektioner över sådana metodologiska aspekter ha betydelse för resultatet (Ramazanoglu & Holland, 2002).

Den empiriska studiens planering och genomförande har sin början i de valda teoretiska utgångspunkter som beskrivits i föregående kapitel, där några centrala begrepp identifierats som viktiga bärande komponenter. Samtliga använda teorier kan beskrivas som tillhörande den kritiska samhällsforskningen. Empowerment som begrepp är i sin betydelse av personlig kapacitet för aktiv handling inriktat på att bidra till förändring i individers och grupper livssituationer (Ka-beer, 2001; Strandell 2006). Empowerment har använts som sammanhållande ram för de tre teoretiska perspektiven då det utgör en innehållslig komponent i samtliga. Freires medvetandegörande pedagogik syftar till att ge människor insikt om förtryckande maktförhållanden och utveckla egna resurser för att åstadkomma förändring (Freire, 1972, 1974). Nussbaums perspektiv på mänskliga rättigheter som kapaciteter förespråkar utbildning i argumentativ kapacitet som ett sätt för kvinnor att positionera sig i lokala kontexter och utmana en dubbel patriarkal maktordning (Nussbaum, 2000, 2006). Latinamerikansk feministisk demokratiforskning kritiserar det västerländska tolkningsföretäret kring demokrati- och utvecklingsdiskurser, och framhåller vikten av ett kontextuellt perspektiv. Detta grundas på medborgarskapsbegreppets feministiska omtolkning och syftar till att utmana de auktoritära patriarkala politiska strukturer och kulturer som hindrar kvinnors politiska deltagande (se exempelvis Dominguez, 2004; Dagnino, 2005; Yuval-Davis & Werbner, 2005; Avritzer, 2006). Den latinamerikanska feministiska forskningslinje som redovisats diskuterar inte utbildning specifikt men påtalar dess viktiga roll för aktivt medborgarskap. I synen på ett rättighetsgrundat politiskt deltagande har jag funnit beröringspunkter med såväl Freire och Nussbaum som med det deliberativa demokratibegreppet. Jag har därför, som en kritisk metodologisk utgångspunkt, prövat att knyta ihop folkbildning med en universell rättighetsdiskurs och ett kontextuellt feministiskt demokratiperspektiv. De teoretiska valen kan betraktas som en kombination av idéer vilka både beskriver kulturellt förtryck och dess mekanismer och möjliga vägar ut ur förtryck. Teorierna påvisar också behovet av empiriska studier där människor kommer till tals. Detta innebär, som jag ser det, ett kritiskt perspektiv.

En grundtanke i kritisk samhällsvetenskaplig forskning som utgör utgångspunkt för den empiriska studien återges av Maltén på följande sätt: ”Människan är inte enbart formad av sin historia och miljö utan har också själv en skapande roll i samhällsutvecklingen.” (Maltén, 1997: 19). Detta kan tolkas som att den individuella dimensionen är en viktig startpunkt för en empowermentprocess som på sikt förväntas skapa motivation för kollektiv handling, vilket i sin tur kan leda till social förändring och större demokrati. I detta sammanhang blir maktanalys viktig i all kritisk forskning. Enligt Alvesson och Deetz (2000) syftar kritisk forsk-

ning till att rubba den rådande sociala verkligheten och ge impulser till frigörelse från eller motstånd mot det som dominerar och hindrar människor från att fritt fatta beslut. Det går därmed inte att undvika politiska och etiska frågor; det tillhör den kritiska forskningens natur att ställa frågor om vilka och vems teorier och värderingar som har tolkningsföreträde.

Feministiska kunskapsanspråk som en del av kritisk samhällsforskning

Min användning av begreppet genusperspektiv i avhandlingen innebär att jag skriver utifrån ett kvinnoperspektiv som framhåller vikten av att ta vara på kvinnors kunskap och erfarenhet (se exempelvis Dominguez, 2004). Detta är grundat i en utgångsidé om att kvinnors rättigheter och deltagande är av avgörande betydelse för demokratiutveckling. Jag gör inte anspråk på att genomföra en feministisk analys, och diskuterar inte heller olika feministiska teorier. Genus är därmed ingen teknisk term i denna studie utan begreppet används i en friare operationalisering anpassad i relation till den lokala kontexten. Däremot kan studien sägas delvis omfatta feministiska kunskapsanspråk utifrån behovet av att undersöka den lokala kontextens makt- och genusordning som en del av förutsättningarna för demokratiutveckling. Således innebär genusperspektivet här en betoning av kvinnors erfarenheter som kunskap, som en motvikt mot av män bestämda kriterier på kunskap (Ramazanoglu & Holland, 2002). Här behöver dock teorin kompletteras med mer empirinära analysverktyg. En metodologisk utgångspunkt har till exempel tagits i aktualisering av frågor kring faktisk, uppfattad och ideal genusordning (frågor som lyftes i kapitel 2 genom Blennberger).

I den mer utförliga diskussion Ramazanoglu och Holland för om relevansen av feministiska kunskapsanspråk, har jag tagit fasta på ytterligare några frågor av värde för min studie. Författarna menar att det är viktigt att fråga sig vad man vill ge för slags information och hur man ska få det att betyda något i ett kunskapsperspektiv. En feministisk ansats karakteriseras av ett normativt ramverk som relaterar orättvisa, en politik för kvinnor samt en etisk praktik som utmanar orättfärdigt utövande av makt, till teori som begreppsliggör könad makt. Feministisk forskning vill således bidra till förändring av ojämlika villkor. Den empiriska studien utgår till stora delar från ett sådant normativt ramverk i försöket att belysa folkbildningsprojektets mål, syften och praktik mot bakgrund av de teoretiska val som gjorts för att förklara kontexten och dess förutsättningar för kvinnors liv och medborgarskap.

Ramazanoglu och Holland varnar dock för ett metodologiskt problem med att företa empiriska undersökningar av genus och makt som baseras på feministiska kunskapsanspråk. De moment som ses som centrala i feministisk kunskap, kvinnors erfarenhet, det normativa ramverk som legitimeras av feministiskt motstånd samt målet om politiska allianser för emancipation, möts ofta med skepsis från vetenskapligt håll och kritik som utpekar en alltför stark idealism. Eftersom det inte går att få direkt tillträde till de olika verkligheter man vill beskriva är det svårt att göra anspråk på att bevisa samband mellan erfarenhet och verklighet. Det är också omöjligt att bestämma universella kriterier för att etablera sanning eller ens teoretisk validitet i förhållande till människors sociala verklighet. Därför blir det problematiskt att specificera direkta kopplingar mellan feministiska idéer och människors könade livsverkligheter. Ett sätt att hantera problematiken är enligt Ramazanoglu och Holland att ta hänsyn till de komplexa samspelet mellan genusbaserade och andra maktrelationer. I ansvaret för att tolka andras sociala verklighet måste ingå en djup reflektion över normativa, personliga och politiska komponenter, såväl som en konstruering och dekonstruering av representationerna. Det måste finnas en medvetenhet om maktrelationers komplexitet i forskningspraktiken, inte minst vad gäller forskarens egen privilegierade situation. Det krävs, utifrån ofta ojämförbara referensramar och olika värdesystem, både politiskt och emotionellt arbete att lyssna till kvinnors berättelser. Hur forskare uppfattar makt och olikhet påverkar således representationerna av de aktualiteter och erfarenheter som de producerar som kunskap. Här finns risken att forskningen reproducerar ojämlika maktförhållanden.

I avhandlingens empiriska kontext blir dessa metodologiska utmaningar av väsentligt intresse i relation till att folkbildningsprojektet inte enbart riktar sig till kvinnor, utan syftar till att utmana och påverka politisk makt i både ett klass- och genusperspektiv. Jag menar att en undersökning av normativa diskurser såväl som av sociala relationer i vardagslivet är viktiga analyskriterier utifrån grunden att kvinnor ofta lever i specifika sociala förhållanden under utövandet av manlig makt. Att skapa politiska allianser för emancipation är, vare sig det gäller ett klass- eller genusperspektiv, avhängigt både normativa diskurser och social interaktion i lokala kontexter. Om förändring kan uppnås i dessa i tillräcklig utsträckning för att påverka makt- och genusordning, föreligger också möjligheten för en institutionellt förändrad politisk kultur och struktur i vilken kvinnor har samma rättigheter, förutsättningar och tillträde som män.

Empirisk kontext, urval och undersökningsgrupp

Den empiriska kontexten och folkbildningsprojektet presenterades i avhandlingens inledningskapitel. Valet av undersökningskontext bottnade dels i en idé om värdet i att undersöka forskningsfrågan i ett utvecklingsland, dels i en oväntad möjlighet att kunna genomföra den empiriska studien i samband med ett utvecklingsprojekt i Colombia där jag själv var delaktig. Sålunda utgjorde själva undersökningskontexten urvalsbasis för intervjustudien. Nedan beskrivs kortfattat urvalsprocessen kring undersökningsgruppen.

Undersökningsgruppen

I fokus för den empiriska studien står 31 kvinnor, fördelade på två grupper som deltagit i folkbildningsprojektet vid två olika tillfällen. 2007, projektets första år, intervjuades 19 kvinnor som nedan benämns grupp 1. 2008 intervjuades 12 nya kvinnor; grupp 2. Ett år efter det första intervjutillfället träffade jag respektive grupp för att göra uppföljningsintervjuer, vilket alltså kom att ske år 2008 med grupp 1 och år 2009 med grupp 2. Vid uppföljningsintervjuerna förelåg ett visst bortfall, beroende på orsaker som sjukdom, att informanterna inte kunde närvara av praktiska skäl eller att de flyttat. Således deltog 11 av de 19 kvinnorna i grupp 1 i uppföljningen och 7 av de 12 kvinnorna i grupp 2. Trots bortfallet bedömer jag underlaget som tillfredsställande för att kunna genomföra analysen i det tänkta processperspektivet och undersöka om en utvecklingsprocess skett mellan de två intervjutillfällena. Värt att nämna är också att två av kvinnorna som var med första gången har deltagit i uppföljningsintervju både 2008 och 2009. Dessa kvinnor har sålunda medverkat vid samtliga tre intervjutillfällen. De har ledande roller inom organisationen och har varit delaktiga i hela processen från planering till utvärdering av projektet, en aspekt jag fann värdefull i ett jämförelseperspektiv. Alla intervjuade är medlemmar i ASEMCO, vissa sedan lång tid och andra på grund av familjemedlemskap.

Givet utgångsläget, valet att undersöka *ett* specifikt projekt, var principen för strategiskt urval i fråga om exempelvis kulturella, etniska och socioekonomiska faktorer begränsad. Urvalet kan definieras som ett bekvämlighetsurval såtillvida att jag valde ut intervjupersonerna på plats bland de kvinnor som kommit för att delta i seminariet. I samband med installationen av seminariet berättade jag om min studie samt att jag gärna ville få tillfälle att göra några intervjuer om kvinnors deltagande i projektet. Varje gång anmälde sig ett antal kvinnor frivilligt. För att få en bredd i informationen valdes bakgrundsvariabler som ålder, utbildning, yrke och roll i organisationen, och för bästa möjliga spridning kollade jag

registreringslistor och konsulterade ASEMCO innan jag tog beslut. Givet rådande omständigheter har jag alltså vidtagit de åtgärder jag kunnat för att få en representativ spridning inom urvalsgruppen. Antalet informanter valdes enligt en bedömning av vad som ansågs rimligt att hinna med, vilket medförde att jag fick tacka nej till ett par kvinnor som anmält intresse.

Grupp 1 – deltagande kvinnor i seminariet hösten 2007

I augusti 2007 intervjuades 19 kvinnor. Samtliga var interna flyktingar i området och bodde i huvudkommunen San Pedro eller kringliggande mindre byar utom Yulissa som numera bor i storstaden Cartagena. En dryg tredjedel var gifta och hade flera barn, en tredjedel ensamstående med ett eller flera barn. Återstoden hade inte barn. Nedanstående tabell presenterar kvinnorna under fingerade namn.

Tabell 1: Informanter i intervjugrupp 1 med ålder, utbildning, yrke samt roll i Asemco

Namn	Ålder	Utbildning	Yrke	Roll i A.
Amelia	50	Grundskola	Jordbrukare	Ordförande
Nina	49	Grund 4 år	Sömmerska	Medlem
Adina	42	Grundskola	Arbetslös	Medlem
Italina	40	Grund 5 år	Arbetslös	Medlem
Luzma	37	Grundskola	Getbonde	Ledare Lk.*
Margót	35	Gymnasium	Arbetslös	Ledare Lk.
Lauri	34	Grund 4 år	Jordbrukare	Medlem
Darly	34	Grundskola	Sömmerska	Ledare Lk.
Ledys	33	Grundskola	Hembiträde	Ledare Lk.
Yulissa	25	Gymnasium	Sekreterare	Koordinator
Inéz	24	Grundskola	Arbetslös	Medlem
Carmen	21	Gymnasium	Undersköterska	Medlem
Lois	20	Grundskola	Arbetslös	Medlem
Ada	19	Gymnasium	Skolassistent	Medlem
Antonia	18	Gymnasium	Studerande	Medlem
Alma	17	Gymnasium	Studerande	Led. Uk**
Marisa	17	Gymnasium	Studerande	Led. Uk.
Gladys	16	Gymnasium	Studerande	Led. Uk.
Magali	16	Gymnasium	Studerande	Medlem

* Lk = lokalkommitté, ** Uk = lokal ungdomskommitté

Grupp 2 – deltagande kvinnor i seminariet hösten 2008

År 2008 hade jag, för att spara tid, i förväg bett ASEMCOs styrelse välja ut 12 nya kvinnor enligt tidigare spridningsprincip och tillfråga dem om medverkan i en intervju. Förfaringssättet sågs som enda möjlighet för att även hinna söka upp kvinnorna från föregående år för en uppföljningsintervju. Bakgrundsförhållandena för de 12 nya kvinnorna var ungefär desamma som för grupp 1 avseende livssituation, utbildningsnivå, yrkesomständigheter och positioner inom ASEMCO. Folkbildningsprojektets mer framskridna process detta år skulle eventuellt kunna vara en påverkansfaktor för informanternas utgångsläge i intervjuerna såtillvida att det funnits en större kännedom om projektet och därmed vissa förkunskaper. Att detta skulle påverka kvinnornas utsagor på ett sätt som har någon avgörande betydelse för resultatet ser jag dock inte som en risk. Nedanstående tabell presenterar grupp 2.

Tabell 2: Informanter i intervjugrupp 2 med ålder, utbildning, yrke samt roll i Asemco

Namn	Ålder	Utbildning	Yrke	Roll i A.
Juana	61	Ingen	Jordbrukare	Medlem
Lisaida	48	Grund 5 år	Matlagerska	Ledare Lk.
Ida	45	Grund 3 år	Jordbrukare	Medlem
Ruby	44	Gymnasium	Jordbrukare	Ledare Lk.
Ana	31	Gymnasium	Kyrkoarbetare	Ledare Lk.
Maricela	30	Grund 6 år	Jordbrukare	Medlem
Alva	29	Gymnasium	Kyrkoarbetare	Medlem
Yuranis	26	Gymnasium	Sekreterare	Ledare Uk.
Adriana	26	Gymnasium	Arbetslös	Medlem
Selith	21	Gymnasium	Arbetslös	Medlem
Betty	20	Gymnasium	Hembiträde	Ledare Uk.
Margarita	14	Gymnasium	Studerande	Medlem

* Lk = lokalkommitté, ** Uk = lokal ungdomskommitté

Datainsamling

Den empiriska studien har genomförts under tre treveckorsvistelser i Colombia: augusti 2007, november 2008 samt november 2009. På plats har jag under seminarierna fört samtal med deltagarna och gjort observationer varvid jag fört anteckningar och dagboksrapport. Dessa data har inte systematiserats till analysen utan mer fungerat som en sorts inramningsstruktur för mig själv och

som en hjälp att hålla isär min position som delaktig i projektet och som forskare. Det finns därför ingen anledning att presentera dessa tilläggsdata här, utan fokus har lagts enbart på intervjun som metod. Intervjustudien kom delvis att anta andra proportioner och en annan inriktning än vad som var tänkt från början.

Ursprunglig och ändrad planering

Min första tanke var att intervjua ett större antal kvinnor varje år för att få ett brett material som underlag för analysen. Då tiden var begränsad och intervjuerna fick förläggas till de stunder som var över mellan seminarieaktiviteterna, visade sig denna idé ohållbar. Jag tvingades minska ner på antalet intervjuer och beslöt då i stället att komma tillbaka till samma kvinnor för en uppföljning på följande år i syfte att undersöka hur folkbildningen påverkat dem och deras livssituationer i ett processperspektiv. Samma mönster planerades för 2008, att hitta ett mindre antal nya informanter att intervjua och följa upp 2009. Den omformulerade idén för datainsamlingen grundades således delvis på tidsbrist, men också på tanken om att processperspektivet är en väsentlig del i en undersökning av demokratiutveckling. Det korta processperspektiv som är möjligt att få på ett par år är naturligtvis otillräckligt för att säga något faktiskt om demokratiutveckling, men har ändå ansetts kunna tillföra mer till studien än några korta punktnedslag. Av de 19 kvinnor som intervjuades 2007 (grupp 1) deltog, som redan nämnts, 11 i en uppföljning 2008. Av de 12 nya kvinnor (grupp 2) som intervjuades 2008 följdes 7 upp 2009. Det sista året tillkom alltså inga nya informanter. Två av kvinnorna i grupp 1 (Amelia och Yulissa) har medverkat samtliga år. Nedanstående figur visar fördelningen av inledande och uppföljande intervjuer över de tre åren.

Datainsamling	2007	2008	2009
Inledande intervjuer	Grupp 1: 19 kvinnor (se tabell 1)	Grupp 2: 12 nya kvinnor (se tabell 2)	
Uppföljande intervjuer		Grupp 1: 11 kvinnor (från 2007)	Grupp 2: 7 kvinnor (från 2007 + 2008)

Figur 1: Fördelning över intervjuer åren 2007-2009

Genomförandet av intervjuerna

Intervjuerna genomfördes som sagt under seminariedagarna på lediga stunder och kvällar, vid samtliga tre tillfällen. År 2008 företogs även några under IT-kursen. De förlades till avskild plats utomhus inom hotellets område, eller till något hotellrum i nära anslutning till seminarielokalen. Kvinnorna intervjuades till övervägande del enskilt, vid några få tillfällen två, samt en gång tre tillsammans.

Formen för intervjuerna var semistrukturerad och följde en intervjuguide med inledande allmänna frågor om kvinnornas livssituationer och bakgrund samt mer specifika frågor om hur de uppfattade folkbildningens mål, syften och metoder, hur de upplevde deltagandet och hur de relaterade projektet till demokrati (se bilaga 4). Intervjufrågorna hade planerats utifrån avhandlingens frågeställningar, men guiden gav också stort utrymme för utvidgning av berättelserna. Jag lät också informanterna förstå att de hade rätt att neka mig svar på frågor de eventuellt kunde uppfatta som för privata eller av annan anledning inte ville uttala sig om. I uppföljningsintervjuerna, som företogs under samma förhållanden, användes en utvecklad intervjuguide där jag la till sådant som visat sig viktigt vid de inledande intervjuerna och behövde följas upp i en fördjupad diskussion kring folkbildningens konsekvenser för demokratisering och deltagande (se bilaga 5). Samtalen pågick i mellan 25 och 90 minuter. Under samtliga intervjuer koncentrerade jag mig på att lyssna men förde också stödanteckningar. Bandspelare användes vid alla tillfällen vilket godkändes av informanterna. När fem intervjuer återstod 2008 gick bandspelaren sönder, vilket kan ha fått konsekvenser i form av en del missade utsagor. Vid dessa tillfällen var jag extra noga med att skriva ner informanternas berättelser så utförligt som möjligt. Jag är kunnig i spanska, men använde mig ändå som en extra säkerhetsåtgärd av tolk, en colombiansk man som bott många år i Sverige och talade oklanderlig svenska och som också deltog i seminariet. Syftet med tolkanvändningen var således att undvika missuppfattningar samt att säkerställa korrekthet i översättningssituationen.

Vad gäller problemet med maktobalans i intervjusituationen (se exempelvis Alvesson & Sköldberg, 1994; Kvale, 1997), kan detta förhållande avdramatiseras genom att man låter intervjun anta karaktären av dialog och präglas av respekt och solidaritet. Vid övervägande delen av intervjuerna infann sig detta förhållande, och min känsla var att kvinnorna verkligen ställde upp utifrån sitt eget intresse och en övertygelse om mina ärliga avsikter som jag tror de kopplade till min roll i projektet. I detta fall tror jag alltså att min involvering gagnade snarare än hindrade intervjusituationen. Jag upplevde således stämningen som lugn och avslappnad och oftast präglad av stort tillmötesgående och intresse från

informanternas sida. Några få gånger kände jag en mer påtaglig distans som kan ha haft att göra med maktobalans i situationen, men som också kan ha berott på andra saker utom min kännedom. Redan vid förfrågan om kvinnornas medverkan hade jag garanterat dem anonymitet och berättat hur materialet skulle användas, vilket tycktes spela dem mindre roll. Flertalet sa att jag kunde använda deras riktiga namn och att de inte hade något emot att framträda i offentliga sammanhang. Dock har fingerade namn använts av etiska skäl (Kvale, 1997).

Efter själva intervjutillfällena fortfor kontakten med kvinnorna under resterande seminariedagar i sporadiska samtal, vilket resulterade i att några av dem bad mig lägga till viktiga saker de kommit på i efterhand till intervjuerna. Denna önskan har respekterats eftersom den tillfört materialet ytterligare kvaliteter som tolkats som viktiga för underlaget. Jag ansåg det viktigt att få med tankar och associationer som kvinnorna kommit fram till i sina fortsatta diskussioner efter arbetsdagens slut.

Folkbildningsprojektet som sådant har inneburit en ny situation för kvinnorna som i den lokala kontextens vardagliga socialisation är ovana att framträda offentligt, åtminstone i det politiska. Naturligtvis finns en variation i både detta och sättet att uppfatta och tolka folkbildningens mål och syften, vilket kan antas ha bidragit till olika sätt att presentera sig själv och avväga vad man vill berätta i en intervju. Då intervjun utgör undersökningsmetod finns risken att få överdrivet positiva svar som en slags artighetseffekt vilken har att göra med maktobalansen (se till exempel Eklund, 2009). Jag menar dock att de förhållandevis samstämmiga och detaljerade bilder som förmedlats genom informanternas berättelser inte kan förklaras av en sådan artighetsaspekt, utan mer sannolikt är genuint upplevda erfarenheter som därmed måste betraktas som tillförlitliga. Såväl folkbildningsprojektet som intervjuerna är situationer som kräver engagemang, och det finns skäl att anta att ett påbörjat engagemang får ett fortsatt förlopp i en reflekterande samtalssituation. Detta legitimerar i så fall min fältnärvaro som en empirisk tillgång gällande uppgiften att tolka relationen mellan utbildning, empowerment och demokrati.

Tolknings- och analysprocess

Inom kritisk samhällsvetenskaplig forskning är begreppet reflexiv tolkning välanvänt. Alvesson och Sköldberg (1994) ser forskningens värde som bestämt av medvetenheten om och förmågan att hantera tolkningsdimensioner på flera olika nivåer, en åsikt som sammanfaller med Ramazanoglus och Hollands

tidigare nämnda diskussion om vikten av flerdimensionell tolkning i feministisk metodologi. Reflektion anses här viktigare än tekniskt procedurföljande. Att konstruera, ytterligare tolka och omkonstruera empiri på ett reflekterat sätt är väsentligt för att söka ge bästa möjliga representationer av verkligheten. Empirisk forskning präglad av reflektion utgår sålunda från en skepsis mot till synes oproblematiska avspeglingar av hur verkligheten fungerar (Alvesson & Sköldberg, 1994). Författarna menar precis som Ramazanoglu och Holland (2002) att forskarens text alltid står i tvetydig relation till den verklighet som studeras på grund av olika referensramar, verklighetsuppfattningar och värdesystem. Reflektion innebär då att man tolkar sina egna tolkningar, perspektiverar sitt eget perspektiv och sätter sin egen auktoritet som uttolkare och författare i självkritisk belysning.

Tolkningsarbetet påbörjades redan vid intervjuernas början i Colombia. Jag hade utifrån mina valda teorier skapat mig en slags plattform som var tänkt att fungera som referensram för det jag skulle möta i den lokala praktiken och i informanternas berättelser, naturligtvis med reservationen att varken praktiken eller berättelserna självklart skulle låta sig placeras in i teoriernas perspektiv. Med grund i det jag visste om projektets bakgrund och syfte, föreställde jag mig likväl en situation delvis präglad av ett kulturellt förtryck. Detta förtryck antog jag vara kopplat till dels den väpnade konflikten, dels odemokratiska maktförhållanden och orättvisor relaterade till genus i den lokala kontexten. Samtidigt sökte jag upprätta en distans till denna på förhand skapade bild för att kunna gå in i kontexten och intervjusituationerna så förbehållslöst som möjligt. Jag ville alltså inte låta mig styras i alltför hög grad av teorin, utan beslöt att försöka vara öppen för nya eller helt oväntade upptäckter. Således var jag beredd på att tolka informanternas utsagor både enligt teorin och mot bakgrund av den lokala kontextens sociala praktik så som den beskrivits av ASEMCO, men framför allt med respekt och lyhördhet inför kvinnornas egna individuella erfarenheter. Detta innebar att jag var tvungen att försöka hålla en samtidig kritisk distans i tolkningen, i förhållande till det uttalade såväl som till mig själv och mina egna förväntningar.

Många röster inom kritisk samhällsforskning menar att tolkning och reflektion ofta har en emotionell dimension (se till exempel Alvesson & Deetz, 2000; Nussbaum, 2002; Dominguez, 2004). Den emotionella aspekten är viktig eftersom den hänger samman med kultur, normer och värderingar och därmed utövar starkt inflytande på processer som ska studeras vad gäller empowerment, utveckling och motstånd. Kvinnors erfarenheter av förtryck måste då tolkas ge-

nom både deras perspektiv på sig själva, deras upplevelse av förändring och själva aktörskapet sett både inifrån den egna identiteten och utifrån de yttre, omgivande villkoren. Det emotionella har alltid betydelse och måste problematiseras i förhållande till den vetenskapliga, kritiska distansen, eftersom känslor är avhängiga hur man tolkar situationer och därmed förknippade med den kognitiva nivån, menar Alvesson och Sköldbberg (1994).

Jag försökte i intervjuandet anta både en kritisk distans och en emotionell närvaro och hitta en balans mellan dessa i frågor och följdfrågor. Inspelningen av samtalen gav utrymme för att registrera sinnesstämningar och nyanser som annars kunde missas. Jag noterade direkt efter intervjuerna hur samtalen förflutit och vilken typ av respons jag fått, mer faktainriktad eller mer emotionell. Oftast förekom en blandning av dessa. I möjligaste mån skrevs intervjuerna ut ordagrant så snart tillfälle gavs, vilket i hälften av fallen var timmarna efteråt, i en fjärdedel under de närmast följande dagarna samt i en fjärdedel efter hemkomsten till Sverige. Efter varje besvarad fråga dubbelkollade jag med tolken att jag uppfattat svaret korrekt. Jag hade däremot ingen möjlighet att låta kvinnorna läsa utskrifterna efteråt eftersom jag använde svenska direkt i transkriberingen. Tolken var med vid transkriberingen för att få en så korrekt översättning som möjligt.

Vid bearbetningen av materialet, som både vid de inledande och uppföljande intervjuerna skedde vid hemkomsten till Sverige, la jag ut alla utskrifter bredvid varandra och läste först igenom hela intervjuerna, därefter fråga för fråga och svar för svar fem-sex gånger tills dess att jag såg mönster träda fram. Jag kategoriserade då mönstret enligt några huvudteman med koppling till forskningsfrågorna. Dessa beskrev kärnan i materialet: fattigdom och förtryck, förtryckets grunder i den lokala makt- och genusordningen, vägar ut ur förtryck, förståelser av demokrati samt hinder och möjligheter för demokratisk utveckling i genusperspektiv. Under samtliga teman fanns givetvis variationer, varför jag också identifierade mellan två och fyra underrubriker som visade dessa. Slutligen exemplifierades materialet under varje rubrik med citat. Med anledning av att jag i så stor utsträckning som möjligt ville låta kvinnorna träda fram med sina egna röster i materialet är mängden citat omfattande. Då jag sammanställt resultatet enligt nämnda struktur och principer, läste jag igenom det ytterligare ett par gånger varvid jag gjorde delvis nya tolkningar och justerade framställningen. Vid uppföljningsintervjuerna följdes samma arbetsgång med temaområden, underrubriker och citering. Här fördjupades de frågor som ställts i inledningsintervjuerna, och diskuterades i mer problematiserande termer. Efter bearbetningen av

materialet till teman, underrubriker och citering, sammanfattades också varje enskild intervju för sig i syfte att upptäcka betydande skillnader i relation till bestämda variabler. På detta vis har jag genomfört tolkningsprocessen i flera dimensioner, från helhet till delar och tillbaka till helheten igen.

Efter bearbetning och en första tolkning och omtolkning av de inledande och uppföljande intervjuerna sammanfattades och analyserades hela resultatet i ett processperspektiv. Här gick jag tillbaka till avhandlingens fyra frågeställningar och relaterade utifrån dessa det empiriska resultatet till mina teoretiska utgångspunkter. För att ge en nyanserad belysning av den utvecklingsprocess kvinnorna beskrivit kring sitt deltagande i folkbildningen och identifiera en eventuell kvalitativ förändring användes tre analysnivåer, en diskursiv, en socialt relationell samt en institutionell nivå. Syftet med denna indelning var att både få en överblick över hur kvinnorna erfarat folkbildningsprojektet och dess effekter ur ett individuellt och ett kollektivt perspektiv, och att relatera dessa upplevelser till projektets mål, syften och praktik. Detta tillvägagångssätt i analysen antogs kunna ge feministisk kunskap om normativa, sociala och emotionella förutsättningar för en eventuellt förändrad makt- och genusordning i den lokala kontexten, vilket skulle kunna relateras till institutionell makt i ett kritiskt perspektiv.

Reflektion över metodval och forskningsprocess

Forskningsprocessen har varit abduktiv; den har formats i en växelverkan mellan teori och praktik (Alvesson & Sköldbberg, 1994). De inledande teoretiska bestämningarna kring studien har, utifrån de empiriska förhållandenas utseende och förutsättningar, med tiden korrigerats och kompletterats med andra adekvata teoretiska perspektiv. De teorier som först valdes för att belysa relationen mellan utbildning och demokratiutveckling fyllde funktionen att beskriva förtryckets mekanismer och möjliga vägar ut ur förtryck som grund för utbildning och dess demokratiserande potential. Emellertid kom delar av teorierna något till korta i den lokala kontexten med dess specifika kulturella och politiska förutsättningar. Vid den brytpunkten insåg jag nödvändigheten av att anta ett kontextuellt feministiskt perspektiv på demokrati och utveckling för att ge en mer rättvisande bild av de påverkansfaktorer som existerar kring kvinnorna i den lokala kontexten och som är relaterade till makrosamhället i Colombia och Latinamerika. Det föreföll således alltmer oundvikligt att utgå från det kontextuella för att få legitimitet för en allmän diskussion om utbildning som verktyg för demokratisering.

Jag vill också spegla ovanstående reflektion i de latinamerikanska feministernas kritik av västerländska industriländers tolkningsföreträdare i demokrati- och utvecklingsforskning, och därigenom min egen roll i den empiriska kontexten. Forskarrollen har i mitt fall ofrånkomligt blandats med rollen av aktivt delaktig i folkbildningsprojektet, vilket haft både för- och nackdelar. Det finns en risk att man som direkt involverad i det sammanhang man studerar automatiskt tar en partisk eller alltför okritisk utgångsposition eller grips av stark entusiasm, varvid undersökningsmetoden kan bli otillräckligt övervägd och resultatet präglad av alltför stark idealism. En annan nackdel är att relationen till informanterna kan vara påverkad av det uppfattat positiva innehållet i projektet och därmed påverka innehållet i intervjuerna på ett sätt som till exempel döljer underliggande maktmekanismer. Å andra sidan kan min representativa roll för den svenska organisationen och därmed mitt ställningstagande för kvinnors rättigheter och roll i demokratiutvecklingen ha inneburit en öppning till större förtrogenhet i samtalen. Att särskilja mina roller och hålla en vetenskaplig distans har blivit lättare ju längre projektet fortskridit. Jag menar att den eventuella risk för sammanblandning av ideal, projektmål och kritisk granskning som förelegat i min dubbla roll minskat allt eftersom forskningsprocessen framskridit och fördjupats i växelspelet mellan empiri och teori.

KAPITEL 5

INTRODUKTION TILL RESULTATET

Föreliggande kapitel ger en översikt över hur resultatredovisningen är förankrad i avhandlingens teoretiska grund. Därefter presenteras hela resultatet, fördelat över tre kapitel. I kapitel 6 redovisas inledande intervjuer med kvinnor som deltar i folkbildningsprojektet för första gången. Kapitel 7 visar resultatet av uppföljningsintervjuer med kvinnorna kring samma frågor ett år senare. I det avslutande kapitel 8 sammanfattas och analyseras hela resultatet i ett processperspektiv.

Resultatet presenteras mot bakgrund av avhandlingens teoretiska utgångspunkter. Avsikten är att förstå och analysera datamaterialet utifrån valda teoretiska perspektiv med hjälp av några centrala begrepp, men också att pröva teoriernas giltighet som förklaringsmodell för den empiriska kontexten. Folkbildningsprojektet kan definieras som ett politiskt, pedagogiskt projekt med demokratiserande syften. Det har sitt ursprung i den lokala kontextens sociala problematik som präglas av fattigdom och ojämlik maktstruktur, och siktar mot social förändring och demokratisering. Projektet rör sig därmed mellan två nivåer: *förtryckets mekanismer* och *vägar ut ur förtrycket*. Min ambition är att spegla den utvecklingsprocess folkbildningsprojektet initierar ur ett kvinnligt perspektiv, utifrån grundtanken att kvinnors rätt till deltagande är en förutsättning för demokratisering i termer av jämlikhet och social rättvisa. Ett preliminärt antagande från min sida var att resultatet skulle komma att spegla både hindrande och möjliggörande aspekter för demokratisering i den bemärkelsen. Valda teorier ansågs kunna hjälpa till att förklara, generellt och kontextuellt, de påverkansfaktorer som samspelar kring utvecklingsprocesser för demokrati.

Paulo Freire beskriver människors påverkan under *kulturellt förtryck* i en maktanalys som har mycket gemensamt med Martha Nussbaums, vilken dock lägger till ett genusperspektiv som belyser *kvinnors dubbla underordning*. Både Freire och Nussbaum menar att social förändring måste byggas på en grund av människors medvetenhet om sociala orättvisor samt insikt om att förändring är möjlig. Detta ska åstadkommas genom *medvetandegörande utbildning* som främjar mänsklig kapa-

citet och dialog, där Nussbaum särskilt understryker *argumentativ kapacitet* och *rättigheter som kapaciteter*. I föreliggande redovisning används Freires och Nussbaums teorier för att tolka informanternas berättelser om sina livssituationer och deras syn på makt- och genusordning i den lokala kontexten (frågeställning 1, intervjufråga 1-2). De ligger även till grund för delar av analysen kring folkbildningens syften, samt hur dessa tolkas och praktiseras av kvinnorna.

För att tydliggöra det sammanhang projektet tar form inom har ett kontextuellt perspektiv ansetts viktigt. Latinamerikanska feministiska teoretiker belyser, i ett historiskt maktperspektiv, kontextens betydelse för hur demokratiseringsprocesser utvecklats på kontinenten. Här bidrar Dagnino, Dominguez och andra till en social och historisk inramning genom att diskutera latinamerikansk *auktoritär, patriarkal politisk kultur och struktur* i förhållande till kvinnors underordning. Avritzers beskrivning av det colombianska civilsamhället ger ytterligare en kontextuell dimension åt informanternas upplevelser av förtryckets grunder. Kontext är dock, precis som dess materiella betingelser, aktörer, relationsmönster, beteenden och attityder, alltid förhandlings- och förändringsbar (Kabeer 2001). Folkbildningsprojektet syftar just mot sådan förhandling och förändring ur ett makt- och genusperspektiv, då det tar sin utgångspunkt i en rättighetsagenda som relateras till den konkreta omgivningen. Människors uppfattningar om sin omgivning och om tillgängliga resurser samt val- och handlingsmöjligheter, är aspekter av vikt för motivation, aktörskap och *kollektiv handling för befrielse*, komponenter som i sin tur kan definieras i termer av empowerment. I kvinnornas beskrivningar av sin vardag framstår både förtryck och mentalt motstånd i ett slags spänningstillstånd som, tillsammans med folkbildningens förmåga att skapa en vision om en annan ordning, kan vara avgörande för den riktning utvecklingen tar. Hur kvinnorna uppfattar folkbildningens mål och syften (frågeställning 2), samt hur de i relation till detta reflekterar över vägar ut ur förtryck (intervjufråga 3) undersöks och tolkas mot bakgrund av ovanstående teoretiska begrepp.

Som bakgrund för en fördjupad empirisk diskussion kring relationen mellan utbildning och demokratisering används det latinamerikanska perspektivet i kombination med övrig genomgången teoretisk litteratur. Bland andra argumenterar Dominguez, såväl som Nussbaum och Blennberger, för tillvaratagande av kvinnors egna erfarenheter av deltagande för att få en mer rättvisande bild av demokratiutveckling i praktiken. Detta motsvarar de feministiska kunskapsanspråk som beskrivits av Ramazanoglu och Holland (2002) i metodkapitlet. Informanternas uppfattningar om demokrati undersöks utifrån deras vardagserfarenheter och utifrån deras deltagande i folkbildningsprojektet. Projektets demokratiut-

bildning utgår från en agenda av mänskliga rättigheter och genusjämlighet som problematiserar relationen mellan *universella och partikulära demokratiska värden*, och därmed lyfter relationen mellan det individuella och det kollektiva. Då tanken med detta är att skapa både individuell och kollektiv empowerment, är det viktigt att undersöka vad i demokratiutbildningen kvinnorna ser som viktig och användbar kunskap på både ett personligt och ett socialt, kollektivt plan (frågeställning 3, intervjufråga 4).

I den *feministiska omtolkningen av medborgarskapsbegreppet* definieras en ny *demokratisk politisk kultur* som mål, vilket förutsätter kvinnors aktiva medverkan. Folkbildningsprojektet strävar mot detta mål. I vilken mån informanterna upplever nya möjligheter eller ser hindrande faktorer för demokrati studeras i relation till kvinnors roll i demokratiseringen i Latinamerika och den samtidiga bristen på politiskt erkännande (frågeställning 4, intervjufråga 5). Här analyseras kvinnornas egen utveckling mot ett eventuellt ökat aktivt medborgarskap.

Folkbildningsprojektets mål är att skapa en inkluderande demokrati i den lokala kontexten genom att motivera människor till aktivt medborgarskap. I kapitel 8 diskuteras mål i relation till förutsättningar i termer av deliberativ demokrati. Naturligtvis finns begränsningar i vad ett folkbildningsprojekt för demokrati kan åstadkomma i praktiken. Intresset här riktas mot att undersöka hur långt individuell empowerment räcker för att stimulera till kollektiv handling för demokratisering, med särskild tonvikt på en jämlikhetsaspekt.

KAPITEL 6

DEL 1: INLEDANDE INTERVJUER

Folkbildningsprojektet har pågått under tre år, 2007-2009. I denna del presenteras resultatet av intervjuer med kvinnor som deltar i projektet för första gången. År 2007, projektets första år, intervjuades 19 kvinnor från ASEMCO. 2008, då projektet var inne på sitt andra år, intervjuades 12 nya kvinnor, som då deltog för första gången. (För en översikt se tabell 1 och 2 i metodkapitlet.) De övergripande frågor som behandlats i denna del refererar till kvinnornas livssituationer och vardag samt deras uppfattningar om genusrelationer och makt i den lokala kontexten. Jag har frågat dem om deras motiv till att engagera sig i folkbildningsprojektet och hur de uppfattar dess mål och syften. Vidare har jag undersökt uppfattningar om demokrati generellt och i relation till folkbildningen. Slutligen har kvinnornas tankar om hinder och möjligheter för demokratiutveckling i Colombia efterfrågats. Presentationen av resultatet följer denna ordning. Under fem huvudrubriker namngivna enligt de teoretiska aspekter jag behandlat i kapitel 2 och 3 visas de olika teman som tagit form. I texten sammanfattas och tolkas kvinnornas uttalanden. Exempel ges i citat som representerar alla de äldre kvinnorna och flertalet av de yngre. Varje huvudrubrik och de flesta temana introduceras med teoretisk förankring, och varje tema avrundas med en teoretiskt reflekterande kommentar. Några av dessa lyfter fram särskilt intressanta aspekter. Kapitlet avrundas med en sammanfattning.

Att leva med fattigdom och förtryck i vardagen

Utgångspunkten för folkbildningsprojektet är fattigdomen och den ojämlika sociala situationen i området. Paulo Freire och Martha Nussbaum har i maktanalyser baserade på klass och genus beskrivit fattiga människors livsvillkor i termer av förtryck. Förtryckets mekanismer diskuteras av Freire huvudsakligen med grund i eliternas herravälde över folket, medan Nussbaum fokuserar kvinnors dubbla underordning som konsekvens av mäns ekonomiska och sexuella kontroll. Dessa teoretiska utgångspunkter låg till grund för de inledande intervjuerna, i vilka kvinnorna fritt fick beskriva sina livssituationer i den lokala

kontexten. Att ta förtryck som teoretisk utgångspunkt är här inte liktydigt med att definiera kvinnorna som förtryckta, utan ska ses mot bakgrund av folkbildningsprojektets syften.

Samtalen kom att röra sig kring olika och gemensamma erfarenheter, och koppelades ibland till en reflektion över kvinnors liv allmänt i Colombia och i andra delar av världen. Genomgående framträder bilden av ett hårt liv med mycket få förnödenheter och liten kontroll över resurser och utvecklingsmöjligheter. De få möjligheter till försörjning som finns är mycket osäkra och ofta tillfälliga. Några få familjer inom ASEMCO har en något bättre levnadsstandard, och de som har små jordbruk klarar sig bättre än dem som tvingas ta olika arbeten i perioder. Situationen för de kvinnor som är ensamstående med barn är ännu tyngre då de är mer begränsade i fråga om försörjningsmöjligheter. Ständigt närvarande hos alla är också skräcken för paramilitären, som genomfört grava kränkningar och våldsdåd i området tidigare.

Två temaområden framträder tydligt år 2007 när jag talar med kvinnorna i grupp 1: fattigdom och diskriminering. Nästan alla menar att diskriminering är ett grundläggande problem i samhället som drabbar kvinnor på många nivåer och att man som fattig, lågutbildad, och i synnerhet ensamstående kvinna, har svårt att hävda sina rättigheter. Dessa aspekter har enligt kvinnorna en avgörande inverkan på livssituationen. Sålunda skulle man, utifrån Freires och Nussbaums terminologi, kunna benämna kvinnornas livssituationer som till stor del präglade av både materiell fattigdom och kulturellt förtryck, ur en klass- såväl som ur en genusaspekt.

Hos de kvinnor som intervjuades 2008, grupp 2, handlade samtalen i mindre utsträckning om fattigdom och diskriminering trots att detta även här var ett grundläggande problem. Ofta nämndes här också ohälsa som konsekvens. Kvinnorna talade dock mer om livet i allmänhet, och jag noterade en mer varierande inställning till vardagsproblemen. Flera sa till exempel att de trots allt hårt slit såg positivt på sitt liv och på framtiden. Jag identifierade därför utifrån dessa informanternas berättelser ett tredje tema: livskraftens motstånd. De kvinnor som berättat mer om problem än positiva delar av livet, skulle naturligtvis också kunna tillhöra denna kategori eftersom de överlever i kontexten på samma villkor. Dock har jag valt teman efter hur kvinnorna faktiskt uttalat sig, och fler i grupp 2 sa att de trots allt slit, fattigdom och problem såg positivt på sitt liv.

Fattigdom som kulturellt förtryck

Paulo Freire (1972, 1974) talar om att människor som lever i fattigdom under ojämlika sociala villkor befinner sig i en situation av kulturellt förtryck. De har fråntagits sina rättigheter och sitt språk och tvingas underordna sig den kultur som eliternas herravälde utövar. Möjligheterna att ta sig ur förtrycket är begränsade så länge man inte ifrågasätter rådande ordning. I den lokala kontexten skulle detta perspektiv kunna spegla de ojämlika maktförhållanden som har sin grund i jordfördelningen och de sociala skillnaderna mellan stora jordägare stödda av paramilitären, och fattiga invånare i och kring San Pedro. Livssituation och vardag är för samtliga kvinnor präglad av ett stort antal fattigdomsrelaterade problem. De lever med en ständig oro för att få ekonomin att gå ihop, och den mesta energin går åt till att klara familjens överlevnad. Försörjningen är osäker, arbetstillfällena är få och dess villkor otillfredsställande i ett rättighetsperspektiv. Ett flertal är beroende av släktingar för sin försörjning. Många är ensamstående och har stora problem med barntillsyn, de tvingas till och med ibland lämna barnen ensamma vilket medför ytterligare oro och skuld känslor. En konsekvens av fattigdomen är ohälsa, fysisk såväl som psykisk, och tillgången till vård är dessutom begränsad. Citaten nedan belyser problem på såväl mikro- som makronivå och refererar till de ojämlika villkoren.

Det finns inga arbeten här i San Pedro. Det enda är hushållsarbete, men det är dåligt betalt och mycket tungt. Många kvinnor föredrar att sälja handarbete. Man får inte mer pengar för det men det är friare. Det räcker inte till att försörja familjen men det hjälper ju till lite. Min man är sjuk så han kan inte arbeta, han blev förgiftad av kemikalier när han jobbade med röjning. /.../ Det är väldigt svårt... jag väntar på att min äldste son ska kunna ta arbete så vi får lite mer pengar. Han är 18 år nu och har fått löfte om jobb hos Señor Ruiz. /.../ Det största problemet här är fattigdomen. (Italina)

Den fattigdomsrelaterade problematiken är som synes mångbottnad och kan på flera sätt relateras till kulturellt förtryck. De underlägsenhetskänslor som Freire menar är en följd av fattigdom och förtryck tar sig uttryck i indignation över den förödmjukande behandling man tvingas utstå i kontakt med myndigheter. Bristen på respekt tycks vara en konsekvens av materiell nöd och en klassfråga.

Några av kvinnorna lever i starkt ojämlika familjerelationer, vilket bidrar till en känsla av tyngd, hopplöshet och förnedring. Ida har tagit sig ur ett äktenskap som gjorde livet till en plåga för henne. Hon vann befrielse men till priset av ökad fattigdom.

Jag är fattig, jag har ingenting. Min man var inte snäll så jag lämnade honom, det gick inte att leva med honom... han var våldsam både mot mig och barnen.

En dag fick min äldste son nog och sa till honom att han skulle sluta behandla oss illa. Vi lämnade gården och flyttade in hos mina föräldrar. Nu är dom borta... så jag har tagit över gården. Jag har lite kor och getter men det är svårt att få det att gå runt. Vi har ju mat men inte mer, knappt anständiga kläder. /.../ Jag är inte riktigt frisk, jag har ont i hela kroppen...det är av för mycket hårt arbete med gården. Min son hjälper till mycket, men han har ju sin familj också som han måste tänka på,... han kan ju inte komma till mig varje dag. Mina andra barn hjälper mig men dom går ju i gymnasiet. Jag har inte råd att anställa nån som jag egentligen skulle behöva. /.../ Jag har ingen riktig livsglädje kvar, den tog min man kål på... och jag har inte fått tillbaka den. Den kanske kommer, men jag vet inte riktigt faktiskt... (Ida)

I citaten ovan och nedan kan man tolka in Freires tes om avhumanisering; att det kulturella förtrycket får människor att behandla sina egna med samma slags arrogans som eliterna enligt kvinnorna behandlar folket. Darly uttrycker i snabb följd en rad besvikelser som associerar till problem på olika strukturella nivåer, politiskt, kulturellt och socialt. Hon lyfter den väpnade konflikten, myndigheters korruption, fattigdomen och genusaspekten i ett och samma uttalande.

Många män gör kvinnor gravida och vänder dem sedan ryggen. Hur ska de klara sig då med flera barn? Jag känner många kvinnor som hamnat i den situationen. /.../ Själv blev jag ensam när min man gick med gerillan. Han ville kämpa mot den här regeringen som inte gör något för oss, men jag sa till honom att det inte skulle tjäna något till. Titta nu, jag hade rätt! Jag vet inte ens var han är eller om han lever. Det var tre år sen när vår son var nyfödd. Jag har försökt få hjälp från myndigheterna att få reda på något, men de hjälper mig inte, säger att de inte kan göra något. Det kostar pengar som jag inte har. /.../ Min granne har det mycket jobbigt, jag brukar hjälpa henne att passa hennes barn när hon kan få jobb vissa dagar. Hennes yngsta flicka är handikappad och hon försöker få ihop pengar till en rullstol. Hon sliter, jag är orolig för hennes hälsa. Hennes man försvann vid födseln. (Darly)

Kommentar

Informanterna ger uttryck för en upplevd känsla av underordning och stigmatisering, kopplad till grundläggande strukturella skillnader i samhället. Detta förhållande skulle kunna tolkas utifrån Freires teori om ett ”förtryckets förlamande tillstånd” och nedsjunkethet i ”tystnadens kultur”. Freires maktanalys inkluderar en syn på elitgrupperna i samhället som avhumaniserade i sitt utövande av kulturellt förtryck, vilket speglas i kvinnornas upplevelser av kränkande arbetsgivare och myndigheters förödmjukande maktutövande. Människor tämjs till underkastelse och berövas sitt språk och sin kultur, samtidigt som de internaliserar myter om sin egen underlägsenhet, säger Freire. Denna maktanalys kan, utifrån kvinnornas upplevelser av förtrycket, delvis appliceras på den lokala kontexten. Dock ser jag inga direkta belägg för att de

berövats sitt språk och sin kultur. Fattigdom, men inte fullständig uppgivenhet, präglar vardagen. Kvinnorna uttrycker en medvetenhet om ojämlika sociala villkor på ett övergripande plan, även om den inte direkt formuleras i tankar om strategier för förändring. Det handlar om att överleva. I denna kamp syns, som hos Darly, uttryck av solidaritet som refererar till både klass och genus. De kvinnor som lever i svårare fattigdom, där fysisk eller psykisk ohälsa ofta är en direkt konsekvens, speglar en större grad av underordning i vardagen. Att inte ha pengar till mat för dagen, samtidigt som man måste värja sig mot kränkande behandling, minimerar valmöjligheterna och hindrar personlig utveckling. Ändå tycks det fattigdomsrelaterade förtrycket inte vara helt determinerande för kvinnornas liv. Blenberger (2004) menar att det ligger en vetenskaplig fara i att bestämma människor som förtryckta och underlägsna, eftersom det kan utgöra en personreducerande kränkning att fälla ett sådant omdöme. Det är därför viktigt att utvidga frågan om hur kvinnornas liv ser ut.

Diskriminering och kränkning av rättigheter

Martha Nussbaum (2000, 2002, 2006) fokuserar kvinnors dubbla underordning i patriarkala samhällen. I kapitel 3 refererade Nussbaum en utvecklingsdiskurs i Indien som förklarar underordningen utifrån två orsaker: mäns ekonomiska och sexuella dominans över kvinnor. I intervjuerna ger kvinnorna exempel på båda (se Ida och Darly ovan). Nussbaum talar också om adaptiva preferenser, ett slags rationell anpassning till underordning som delvis bottnar i brist på val att handla annorlunda men också i sådan internalisering av myter om egen underlägsenhet som Freire beskrivit som en del av kulturellt förtryck (Freire, 1972, 1974). Eftersom ämnet kom upp direkt i frågan om kvinnornas livssituationer fortsatte jag ställa följdfrågor om på vilka sätt de upplevt sig diskriminerade, och av vilka.

Diskriminering upplevs av samtliga på ett eller annat sätt och kopplas till deras position i familjen, byn och samhället i stort. Flera talar om kränkande behandling och våld i äktenskapet som bottnar i den ”machistakultur” (manlig överordning) som genomsyrar hela samhället. Några av kvinnorna nämner samband mellan fattigdom och frustration som uttrycks i aggressioner mot kvinnor och även kan leda till våld. Jag frågar om folk, kvinnor och män, känner till att konstitutionen föreskriver samtliga mänskliga rättigheter för män såväl som för kvinnor och uppmanar till jämlikhet på alla områden, samt att regeringen är skyldig att garantera tillsynen av kvinnors rättigheter. Informanterna svarar då att man ofta inte vet om sina rättigheter eller inte vågar kräva dem av rädsla för repressalier. En del män uppfattas också ställa till

problem för kvinnor av ren avundsjuka och försöka hindra dem från avancemang utifrån en rädsla för att själva förlora kontrollen.

Några kvinnor har mycket svartsjuka män, vars beteende förbjuder kvinnorna att gå ut från hemmet och delta i andra aktiviteter, utbilda sig, jobba eller träffa andra kvinnor. Vårt samhälle är mycket machista. Männerna ska ha kontroll och dom släpper den inte, hellre dör dom. (Lauri)

I tidigare forskning från Colombia lyfter Marín och Enarsson (2007) fram traditionella genusmönster och problematiserar kvinnors möjligheter till deltagande av samma skäl som mina informanter anger. Det är männens samhälle, männen bestämmer i familjen och överallt annars. Kvinnorna tillåts inte ta plats i det offentliga, och om de skulle försöka motarbetas de. Den lilla arbetsmarknad som finns står också övervägande till buds för män. Flera av informanterna talar om att män inte erkänner kvinnors kapacitet, vilket också belystes i Maríns och Enarssons forskning där män talar nedlåtande om kvinnor och framhåller att det är män man ska satsa utbildningsresurser på (se kapitel 2). Jag får till exempel reda på att kvinnorna i en by gått samman i ett hantverkskooperativ där de tillverkar väskor för försäljning i ett försök till egen försörjning, men deras tidskrävande arbetsinsats syns inte i praktiken för det är männen som tar hand om vinsten. Här kränks rätten till självständighet, egna val och beslut.

I kontakt med myndigheter upplever kvinnorna, som nämndes tidigare, ofta ett nedlåtande bemötande. Är man fattig och lågutbildad är man, som kvinnorna uttrycker det, på samhällets botten. Socialt och ekonomiskt är man förlorare som kvinna, och tilltron till någon slags juridisk rättvisa är obefintlig.

Jag är ensam med fyra barn... min man dödades i en attack från paramilitären förra året. Man får ingen hjälp av myndigheterna och jag känner mig diskriminerad om jag går dit och försöker be om hjälp. Dom behandlar mig som om jag var en sämre människa. Jag läste om att man kan få hjälp med lite pengar av staten som änka, men det verkar inte som om det gäller här. Det stod att man kan få juridisk hjälp men var skulle jag få pengar till det ifrån? Jag har inte gått i skolan så många år och jag tror att dom skulle köra över mig utan att lyssna... eller strunta i mina problem. (Lauri)

Flera av kvinnorna belyser sambandet mellan fattigdom, utbildningsnivå och diskriminering. Det är mycket lätt att förlora självkänslan tillsammans med allt annat man förlorat, säger de, och ännu mer om man inte genom utbildning har fått förmågan att prata för sig och argumentera. Utan utbildning är möjligheterna till försörjning mindre och man får ingen respekt, varken från andra eller från

myndigheter. Ofta får man utstå kränkande behandling och betraktas som en dålig människa.

Maricela har upplevt grava rättighetskränkningar i samband med paramilitärens ockupation av hennes tidigare hemby och lever dessutom i en, som hon själv uttrycker det, förnedrande relation. Hon hoppas dock på att seminariet ska hjälpa henne få krafter till förändring.

Jag har varit med om ett psykiskt trauma. Jag har sett fruktansvärda saker, jag orkar inte berätta. /.../ Och nu lider jag mycket för min man behandlar mig mycket dåligt. Jag vet inte vad jag ska ta mig till, det var därför jag kom hit. Jag hoppas få krafter här, för det ska handla om rättigheter så dom. (Maricela)

Kommentar

Kvinnorna upplever sig diskriminerade av både män, arbetsgivare och myndigheter, en påtvingad multipel underordning som i Freires termer kan uttryckas som kulturellt och avhumaniserande förtryck. Det samband mellan fattigdom, frustration och aggression som informanterna belyser påpekas, som tidigare nämnts, av Freire. Han menar att förtryck leder till passivitet och aggressioner mot egna som kommer ur hopplöshet och frustration. Detta kan dock bara delvis förklara vissa mäns beteende mot kvinnor. En annan förklaring skulle kunna vara den dubbla manliga dominans Martha Nussbaum (2000, 2002) talar om som orsak till kvinnors underordning, ett antagande som även syns i latinamerikansk feministisk forskning och dess betoning av en kulturellt betingad patriarkal, auktoritär maktstruktur. Sådana dominansförhållanden belyses av kvinnorna i intervjuerna, och anses i samband med andra samhällsliga begränsande faktorer utgöra ett oöverstigligt hinder för utvecklingen på både individuell och kollektiv nivå.

Freire och Nussbaum ger alltså liknande tolkningar av förtryckta människors sätt att hantera och psykiskt överleva förtryck genom att anpassa sig, och jag ser i berättelserna uttryck för detta. Däremot ger inte intervjuerna fog för ett konstaterande av kvinnornas totala acceptans av underordningen, varför tesen om adaptiva preferenser förefaller otillräcklig i detta sammanhang. Att finna sig i situationen för att man inte ser andra alternativ, är inte detsamma som att låta sig adapteras eller ge upp. Sålunda menar jag att teorierna har ett begränsat förklaringsvärde i denna empiriska kontext. Kvinnorna framstår inte som så adapterade som Freire och Nussbaum säger. Det finns en kritisk medvetenhet, vilket kan förklaras av den långa traditionen av politiskt motstånd i Sucre (se kapitel 1). Det är handlingsutrymme det är brist på. Den latinamerikanska

forskning jag refererat i kapitel 2 fokuserar till stora delar kontextuell förståelse av makt som grund för förändring, och definierar i högre grad förtryckets mekanismer i relation till handlingsmöjligheter utifrån lokal politisk kultur. Latinamerikanska feminister specificerar alltså de maktspekter Freire och Nussbaum påvisar genom att konkretisera relationen mellan kvinnors politiska medvetenhet och handlingsutrymme. Dominguez säger till exempel att kvinnors egna upplevelser av sitt deltagande i samhället måste undersökas i ljuset av den omgivande maktstruktur de har att relatera till. Den medvetenhet jag upplever att många av kvinnorna har, söker jag i nästa avsnitt undersöka mer i detalj utifrån en utveckling av deras tankar om genus och makt. Först vill jag dock återge några av de berättelser som jag uppfattade som delvis annorlunda.

Livskraftens motstånd

Kvinnorna i grupp 2 som intervjuades 2008 gav till viss del en annan bild. På frågan om hur liv och vardag ser ut generellt i informanternas hemtrakter svarar många av dessa kvinnor att livet är hårt och tufft men att det bara är att kämpa på, det finns inget annat man kan göra. Livet präglas alltså även här för de flesta av hårt slit för överlevnaden, men det finns positiva aspekter som väger upp. Flertalet är av informanterna i denna grupp är gifta och har fasta inkomster från småjordbruk, vilket garanterar deras överlevnad även om det är på gränsen ibland.

Ja, vad ska jag säga? Livet är inte lätt inte här i San Pedro. Det är tufft, men det är bara att kämpa på. Vi kämpar tillsammans hela familjen. Vi har fyra barn som vi vill ge en bra framtid... men vi har ju inte sådana resurser att vi kan hjälpa dem som vi skulle vilja. De flesta är fattiga här. Vi har det inte sämst. Vi har det väl ganska bra ändå... eller bra är väl inte rätt ord ...men vi överlever och har mat så det räcker. Vi är friska och barnen är starka. Det går bra för dom i skolan. /.../ Vår äldsta dotter är 24 år och har flyttat till Sincelejo. Hon har fått arbete i hushåll där hos en familj som har gott om pengar, mannen är läkare. Så hon får en lön hon kan leva på...och dessutom skickar hon pengar till oss varje månad. Det är därför vi är lite bättre lottade än många andra. Det har gjort så att vi kan låta vår näst yngsta dotter söka in till universitetet. Vi får se om hon kommer in. (Lisaida)

För Lisaida tycks dotterns arbete som bidrar till familjens uppehälle, och förhoppningar om att de andra barnen ska kunna få en universitetsutbildning, vara en ljuspunkt i det tunga vardagsslitet. Hon anser sig vara bättre lottad än många andra. Även Ruby tycker sig ha ett tillfredsställande liv med tanke på att hon egentligen avsåg sig bättre möjligheter.

Jag kommer från början från en välbeställd familj. Nu var det såhär att jag gifte mig med en man från en fattig familj och då bröt mina föräldrar kontakten. Därför har jag fått ett annat liv än jag kunde ha haft, men det gör mig ingenting. Visst skulle livet ha varit lättare med bättre ekonomi, men jag älskar min man och jag ångrar mig inte. Vi sliter hårt men vi gör det tillsammans. Vi klarar oss någorlunda. Jag har ett bra liv om jag jämför med många andra. (Ruby)

Juana som är över 60 år har levt i byn hela sitt liv och inte funderat så mycket under tiden hon slitit för brödfödan, säger hon. Ändå tycks hon ha reflekterat över sakernas ordning när hon talar om utbildning och dess relation till livsmöjligheter, i en referens till sitt eget liv:

Jag kan varken läsa eller skriva. Jag har aldrig gått i skolan ser'u. På min tid fick man bara gå till skolan om föräldrarna hade råd. Det har ju påverkat mitt liv på så sätt att jag inte har kunnat göra precis vad jag skulle ha velat. Men jag lever och mår bra. Jag är fattig men det är dom flesta här så det har jag inget monopol på. Jag är en glad människa och jag älskar livet. (Juana)

Jag tolkar Juana som att hon funnit sig i sin livslott för att inga andra möjligheter stått till buds, vilket gäller för de flesta äldre kvinnorna. Några av de yngre, som har bättre utbildning, berättar om engagemang som ger livet meningsfullt innehåll. Yuranis har stor glädje av sitt arbete i ungdomskommittén, det ger henne tillfredsställelse att vara aktiv i livet.

Jag lever ensam med min dotter. Det går ganska bra för jag har arbete och tjänar så att vi klarar oss. Vi har inget över men jag kan köpa mat så det räcker och kläder till Luiza. Jag jobbar som sekreterare på återvinningsföretaget i San Pedro. Det går bra, jag trivs och är glad att jag har arbete. Min mamma passar Luiza när jag är på jobbet. /.../ Sedan är jag ledare för vår ungdomskommitté i Los Camajones. Det är jätteroligt, jag älskar det! Jag gillar att diskutera. Jag brukar uppmuntra ungdomarna att diskutera om allt som händer. En del är blyga men de brukar vänja sig efter ett tag. /.../ Min dotter brukar följa med mig dit, det är bra för henne att se att jag är engagerad. Hon är bara tre år så hon förstår inte så mycket... men jag säger till henne att jag jobbar för att alla ska få det bra i livet. Det är ju det jag försöker göra. (Yuranis)

Alva och Ana är också engagerade i socialt arbete vilket de säger ger livet mening. Deras medlemskap i kyrkan är grunden för arbetet, men de säger sig också ha nytta av sin utbildning. Som jag uppfattar det har välgörenhetsarbetet också politiska grunder.

Vi två jobbar i kyrkan. Det ger livet mening, särskilt när man är ute hos folk som har det väldigt svårt. Det är väldigt många som har ett svårt liv här, framför allt är det ju barnen som lider. Det har varit problem med miljöförgiftning och folk har blivit sjuka utav förgiftat grundvatten. Barnen har drabbats värre eftersom de är svagare. Några har fått epilepsi, och vi hjälper dem med medicin. /.../ Våra familjer har ganska lika liv, vi har barn i samma

ålder och vi umgås mycket och hjälper varandra. Ana och jag har känt varann sen vi var små och vi är väldigt goda vänner. Man måste hjälpas åt här för att klara av livet, för det finns många problem. Har man utbildning från början är det lättare. (Alva)

Selith har en tuff vardag, men talar medvetet om att hon har resurser i sina väl tillägnade skolkunskaper som hon hoppas ska kunna leda till något bra i framtiden.

Min familj är jättestor. Min pappa är gammal och handikappad så mamma måste ta hand om honom hela tiden... han kan inte gå utan ligger bara i sängen. Det är tungt för mamma. Det är därför jag kom hit till seminariet i hennes ställe, hon kan inte lämna pappa. /.../ Vi har inga pengar...det är svårt att få arbete också. Jag har fem syskon, yngre. Dom går i skolan... men jag gör ingenting vet du. Jag skulle verkligen vilja läsa på universitetet, det är min dröm. Jag hade jättebra betyg efter gymnasiet, särskilt i matte och fysik och sånt. Jag skulle vilja arbeta med ekonomi. Just nu är det helt omöjligt för mig att söka till universitetet... jag vet inte hur det skulle gå till, det går bara inte. Jag kan inte lämna mamma heller, jag måste ju hjälpa till med mina småsyskon. /.../ Livet är en pina, men jag kastar inte in handduken. Jag tänker att en dag kommer det en förändring. Titta här, nu sitter jag här! Jag vet inte vad det kan föra med sig, men jag har en känsla av att det är något bra. (Selith)

Kommentar

Att ha en tryggad försörjning, även om den är liten, utgör en starkare livsplattform. Det finns en skillnad i att inte varje dag behöva oroa sig för hur man ska klara sig igenom nästa. Det faktum att folkbildningsprojektet nu pågått i ett år vilket medlemmarna i ASEMCO har kännedom om, bidrar kanske också till att skapa hopp angående den generella utvecklingen i regionen. Enligt kvinnorna finns nu i byarna, vilket styrelsen bekräftar, åter en diskussion kring att organisationen vill skapa demokratisk utveckling och social rättvisa i området. De som deltog i folkbildningen första året har spridit information som utökade diskussionen och förefaller ha bidragit till framtidstro. Av dessa kvinnor är flera redan engagerade i solidaritetsarbete och har grundläggande kunskaper om demokratifrågor som de fått via ASEMCOs studiecirkel, vilka pågått sedan det första seminariet 2007. På ytan verkar det alltså som om organisationen lyckats övertyga medlemmarna om sin förmåga att återuppta kampen för demokrati, vilket några kvinnor också kopplar till det internationella samarbetet. Hur den lokala makt- och genusordningen ser ut och förväntas kunna påverkas av nya demokratiansträngningar, är då en naturlig följdfråga.

Kvinnornas uppfattningar om förtryckets grunder (lokal makt- och genusordning)

De problem informanterna beskrivit bottnar i både makro- och lokalsamhällets sociala och politiska förhållanden vilka jag med utgångspunkt i Freires och Nussbaums maktanalyser definierat som till stor del präglade av förtryckande mekanismer. Kontextuella grunder till förtryck har i teorikapitlet också behandlats av latinamerikanska feministiska teoretiker som Bertomeu och Costa (2000), Dagnino (2002, 2005) och Dominguez (2004). Här lyfts genusperspektivet i beskrivningen av den politiska utvecklingen. Blennberger (2004) menar att ett genusperspektiv på civilsamhället uttrycker vikten av att undersöka vilka föreställningar som finns om genusordningen och vilka faktiska förhållanden som råder. Det kvinnorna berättar om en upplevd mycket stor ojämlikhet och mäns överordnade roll, finns varken anledning att betvivla eller saknar synliga uttryck. Blennberger ställer kvinnors och mäns roller och relationer i fråga om välbefinnande, resurser och makt i centrum, och menar att det här är viktigt att fundera över hur olikheter mellan könen tolkas i lokala kontexter ur ett underifrånperspektiv. Här blir deltagandaspekten viktig att betona i maktanalyser; i vilken mån deltagande i samhället till exempel associeras med manligt och kvinnligt, makt och framgång. Jag har i intervjuerna utgått från kvinnornas uppfattningar om existerande makt- och genusordning och eventuella alternativ, samt deras funderingar kring hur deltagande och makt hänger ihop med att vara kvinna respektive man. Under denna huvudrubrik identifierades utifrån 2007 års intervjuer med kvinnor i grupp 1, tre teman: ”En traditionell orättvis maktstruktur i termer av klass och genus”, ”Låsta positioner och begränsade valmöjligheter”, samt ”Väld som kontroll- och maktmedel”. Intervjuerna med kvinnor i grupp 2 påföljande år föranledde ytterligare ett tema: ”Värderingar kan ändras”.

En traditionell, orättvis maktstruktur i termer av klass och genus

Då jag först frågar hur makten ser ut, vem som har makt och hur den utövas, belyser kvinnorna till att börja med ett klassperspektiv men strax därefter också ett genusperspektiv. Colombia är både ett starkt klassegregerat och ett patriarkalt samhälle. Rika bönder och mer välbeställda familjer tillhör högre sociala strata och det finns inget umgänge mellan olika strata, menar kvinnorna. Dessa kulturella och sociala förhållanden präglar i både Freires och Nussbaums, såväl som i Dominguez mening starkt det lokala. De få relationer mellan fattiga och rika som finns existerar nästan uteslutande i form av rikas anställningar av arbetskraft och kan snarast liknas vid patron-klientförhållanden. I dessa utnyttjar

storgodsägare och privata arbetsgivare både män och kvinnor under förvärdning att de i själva verket sörjer för de anställdas väl och ve på bästa möjliga sätt. Kvinnorna talar medvetet om detta förhållande och använder uttrycket oligarkin om rika familjer med makt. Jag tolkar dem som att livslotten att vara fattig innebär en social stigmatisering som hindrar dem på alla plan i samhället. Fattigdom har lika innebörd för båda könen, men kvinnor stigmatiseras än mer på grund av genusförtrycket.

Om man är fattig tror jag inte det är så stor skillnad om man är kvinna eller man... den som är fattig blir ofta utnyttjad. Dom som äger stora fincas kan bete sig mycket illa mot arbetarna.... Jo förresten, det är ännu svårare för kvinnor om dom blir illa behandlade av sina män. Men det är synd om många män också... det finns dom som är bra mot sina kvinnor men som inte klarar av att försörja sin familj. Då kan dom bli förbittrade och börja bete sig på ett dåligt sätt. (Darly)

I Darlys uppfattning kan genusförtrycket bottna i klassförtrycket och vara en konsekvens av detsamma; när fattiga män fråntas sin värdighet är makt över kvinnorna det enda som återstår. Ledys nedan framhåller det komplexa samspelet mellan klass- och genusförtryck på ett annat sätt, där klasstillhörighet är överordnad genusmedvetenhet.

Det är ju skillnad på folk och folk. I mitt arbete får jag ofta höra att jag ska hålla mig på mattan, så det är ingen idé att försöka börja en diskussion om löneförhöjning till exempel. Ibland har mannen i huset uppfört sig mycket otrevligt mot mig och jag skulle vilja berätta det för hans fru, men hon skulle säkert inte tro mig och då skulle jag få sparken. Så det är bara att bita ihop och låtsas som ingenting. (Ledys)

I de på landsbygden traditionella familjemönstren bestämmer männen, och kvinnorna är i underordnad position både ekonomiskt och socialt. De kvinnor som är änkor och ensamförsörjare har, om de inte har jordbruk kvar, små möjligheter till självförsörjning och får därmed finna sig i att hamna i ny beroendeställning gentemot släktingar eller arbetsgivare. Många menar att "machistakulturen", männens självpåtagna företrädesrätt på alla områden i samhället, bromsar utvecklingen på alla nivåer eftersom den är "cementerad i strukturen". Jag frågar kvinnorna om vad som egentligen är orsaken till den ojämna maktbalansen. De flesta anser fattigdomen och den patriarkala samhällsstrukturen vara en grundläggande orsak. I Margóts kommentar syns den reproducerande kraften i det kulturella mönstret.

Allt handlar om var man föds, vilket är en slump. Jag kunde varit född i en rik släkt, men nu hade jag inte den lyckan så att säga. Det är märkligt att folk som

har det bättre anser sig ha rätt att döma. Dessutom är det så att män anser sig ha rätt att döma över oss kvinnor. (Margót)

Även kvinnorna som intervjuas 2008 talar om att de traditionella mönstren är svåra att rubba. Många av de äldre har ingen eller mycket kort utbildning och har helt enkelt aldrig ifrågasatt sakernas ordning. Dock uttrycks medvetenhet om andra livsformer, och ett hopp om att den yngre generationen kommer att leva ett annorlunda liv.

Vår by är mycket gammalmodig på så vis att man lever likadant som man gjort sedan gamla tider. Det är klart att det blivit lite bättre för folk när de kommit med i organisationen, men på det hela taget har ju folk samma liv. /.../ En sak som kanske ändrat sig lite grann är för ungdomarna... då menar jag att de flesta får ju gå längre i skolan nu än man gjorde på min tid. Och världen ändrar sig ju. Det gör Colombia också... men här ute på landet går utvecklingen sakta. Jag vet inte om du har varit i Bogotá, men där är väldigt annorlunda... mer modernt om jag säger. Där skulle jag tro att det kanske är lite mer jämlikt mellan män och kvinnor, i alla fall i den yngre generationen. /.../ Jag hoppas på att det blir bättre här när våra ungdomar ska ta över. Jag har försökt uppfostra mina barn på ett bra sätt och jag tycker att dom har blivit bra människor. Min son är en mycket snäll man... han skulle aldrig bära sig åt så mot sin fru som min man gjorde mot mig. Det är tack vare att jag uppfostat honom på rätt sätt, och det tackar han mig för idag. (Ida)

Eftersom största delen av livet går åt till ren överlevnad där män och kvinnor kämpar i sina invanda roller, finns inget utrymme till att diskutera könsroller, menar Ruby nedan. Hon verkar ändå sätta hopp till folkbildningen och dess eventuella förmåga att skapa förändringskapacitet, åtminstone i termer av att motivera till diskussion.

Här i San Pedro måste man nog säga att det finns stor ojämlikhet mellan män och kvinnor. Det är många fattiga familjer, och där kämpar ju män och kvinnor tillsammans. Folk måste slita för att få ihop till maten... och då går det bara på utan att man hinner diskutera om hur det egentligen ser ut med roller och rättigheter och sånt. /.../ Man kan nog inte påstå att San Pedro är speciellt demokratiskt, tvärtom. /.../ Det är svårt...men jag tror att nu när folk har fått den här utbildningen så kommer det att diskuteras mer om hur vi har det...och då börjar man tänka på hur man skulle kunna jobba för förändringar. (Ruby)

Kommentar

Hos de flesta kvinnorna finns en medvetenhet om samhällets sociala struktur och den orättvisa maktordningen, där klass och genus samverkar som förtryckande mekanismer. De talar om ett orättfärdigt utnyttjande av människor från lägre samhällsklasser, såväl som om mäns utnyttjande och kontroll av kvinnor. Detta klass- och genusperspektiv speglar, precis som i kopplingen till

kvinnornas berättelser om sina livssituationer, både Freires term kulturellt förtryck och Nussbaums förklaring om mäns över- och kvinnors underordning. Blennbergers genusperspektiv på civilsamhället utgår från hur makt tolkad i genustermer hänger samman med kvinnors och mäns deltagande i samhället. På frågan om hur roller och relationer i fråga om välbefinnande, resurser och makt ser ut i den lokala kontexten betonar kvinnorna en upplevd orättvis genusordning. Den makt som utövas i San Pedro och i Colombia kommer från män, och kvinnorna berättar bara om makt i negativ bemärkelse. Här associeras inte makt till framgång. De reflekterar inte i våra samtal över andra former av makt, positiv makt som förmåga att fatta egna beslut och driva saker (se Kabeers diskussion i kapitel 2). Makt refererar, för kvinnorna i grupp 1 och de flesta i grupp 2, i nuläget enbart till förtryck. Dock uttrycks i viss mån, som hos Ida, tankar om en annan genusordning. Ruby är den enda som tydligt hänvisar till utbildning som en förutsättning för att förändra traditionellt tänkande och bryta mönster. Detta behandlas vidare längre fram i texten.

Låsta positioner och begränsade valmöjligheter

De faktiska, uppfattade och ideala förhållanden kring civilsamhällets genusordning som Blennberger talar om, speglas tämligen likartat hos kvinnorna. Det är utifrån denna aspekt Nussbaums feministiska strategi om medvetandegörande är så central, att kvinnor med olika personliga utgångslägen via en universell rättighetsagenda gemensamt ska kunna utmana en patriarkal maktstruktur. Dominguez (2004) och Dagnino (2002, 2005) talar om en auktoritär, patriarkal maktstruktur där kvinnor hindras att ta plats som aktörer. Exakt detta uttrycker informanterna i sina uttalanden om hur rika utnyttjar fattiga, att umgänget mellan sociala klasser är obefintligt, att man känner sig nedvärderad av bättre beställda personer samt att man upplever sig vara underordnade män och hindrad att agera i sitt eget liv. Kvinnorna belyser alltså många hinder för att vara delaktiga på ett aktivt sätt, hinder som också Dominguez och Dagnino ser som begränsningar för kvinnors aktiva medborgarskap. Återigen bekräftas även Nussbaums konstaterande av mäns dubbla dominans över fattiga kvinnor i den lokala kontextens underliggande struktur av patriarkala ägandeformer och värderingar. Kvinnorna upplever inte att de har möjlighet att göra egna val i livet.

Det har alltid varit männen som bestämt här i trakten, trots att det är vi kvinnor som sliter mest. När min man mördades och jag blev ensam med våra barn, då fick jag klara av gården själv. Min bror och svägerska hjälpte mig så det gick. /.../ Medan min man levde så var det han som tog beslut och jag bara skötte barnen och jobbade med djuren och majs. Det hade varit bättre om vi hade gjort det ekonomiska tillsammans för då hade jag haft mer ordning på det själv.

Min bror har hjälpt mig men jag skulle hellre vilja ha hand om det själv. Men det är svårt att hinna med allt själv. (Lauri)

Ett annat förhållande som kvinnorna menar begränsar deras valmöjligheter är att den formella utbildningen, såväl som arbetsmarknaden, främjar män. Alma är kritisk mot sin skola.

Det handlar inte mycket om jämlikhet i utbildningen i skolan till exempel, lärare tar inte upp det till diskussion, och många lärare är dåliga exempel dessutom. (Alma)

Alma menar att ämneskunskaper är viktiga, men att rättigheter och jämlikhet borde vara ett lika viktigt undervisningsämne. Hennes påpekande om att många lärare är dåliga exempel kan tolkas mot bakgrund av Dominguez och Dagninos diskussion om en patriarkal, auktoritär struktur. De flesta lärarna är medelålders män. Kontextens betydelse verkar således vara en stark påverkansfaktor även i det formella utbildningssystemet. Inéz speglar den patriarkala maktstrukturen på följande vis:

Unga män har fler möjligheter. Kvinnor har små möjligheter till arbete och studier. Det är egentligen diskriminering mot män också när det gäller arbete, men det är ännu svårare för kvinnor. Colombia är `machista`, det är liksom inbyggt i samhället. (Inéz)

Kommentar

En intressant aspekt som uttrycker genusordningens motsägelser är att kvinnorna nämner orättvisor och ojämlikhet i en skämtsam ton, och både kvinnor och män skrattar åt det. Jag tolkar detta fenomen som att man försöker göra de negativa genusomständigheterna uthärdliga för att inte framställa sig som offer i mäns närvaro, och här snuddar man vid adaptiva preferenser. I våra intervjusamtal används dock en annan ton och kvinnorna framhäver det förtryckande i genusordningen, ett bevis på motsatsen till adaptivering. Då männen skrattar anar jag även hos dem en medvetenhet om att tillståndet egentligen inte är önskvärt, eller åtminstone inte politiskt korrekt. Som tidigare påpekats säger Nussbaum (2000) att om man inte ser någon möjlighet till förändring blir det enklast att acceptera sakernas tillstånd, det blir ett sätt att rationalisera att man fogar sig och det kan i förlängningen fortgå tills man utplånar sig själv och sina egna preferenser. Kvinnorna i den lokala kontexten verkar dock ha en annan grund för denna rationalisering, de tycks acceptera tingens ordning högst motvilligt. Det finns en spänning mellan passivisering och protest som kvinnorna har börjat artikulera. Jag ser hos informanterna en klar medvetenhet om den orättvisa genusordningen, även om den ännu inte antagit

former av direkt utmaning. I umgänget mellan könen kastas den då och då fram, och får viss respons.

Våld som kontroll- och maktmedel

En bit in i samtalen får jag spontant höra om övergrepp och våld från egna makar, och i några fall arbetsgivare, vilket kan relateras till det kulturella förtryckets avhumaniserande effekter (Freire, 1972, 1974). Det berättas också om trakasserier i olika skepnad från paramilitären, vilket verkar användas som systematisk skrämeltaktik. Kvinnorna menar att det finns en våldskultur i hela samhället som spridit sig från den väpnade konflikten och förgrenat sig ut på alla nivåer. Fattigdom föder också frustration och i förlängningen kriminalitet och våld. Det är framför allt de äldre kvinnorna som har upplevt våld och talar om det.

Jag vet en kvinna som hade problem med sin man efter att dom blivit bestulna på sina djur... det var korna dom försörjde sig på och hennes man klarade inte av det. Jag fick hjälpa henne så han inte skulle fördärva henne, jag fick ta hem henne till mig. Efter ett tag blev det lite bättre. (Darly)

Darly berättar att män som inte klarar av att försörja sin familj ofta blir deprimerade och tar till sprit, vilket leder till våld. Alkoholism tycks vara ett relativt vanligt problem som kvinnor tvingas stå ut med. Att vara fattig innebär samma börda oavsett kön, men det tar sig olika uttryck. Då männen brister i sitt förväntade försörjningsansvar knäcks deras stolthet, som någon säger, och det går ut över kvinnorna. I den egna förnedringen över att bli ratad på arbetsmarknaden och övergiven av samhället, slår man nedåt. Självförakt tycks utmyнна i förakt för kvinnorna. Det finns också en rädsla för att bli övergiven, som männen försöker styra genom att utöva sexuell makt och våld, och på så sätt försöka tvinga kvinnorna kvar i sedan länge brustna förhållanden. Kvinnorna försöker hålla ihop familjen och lider i tystnad tills den dag de inte står ut längre och kollapsar eller bryter upp från hemmet med barnen.

Kommentar

Den ojämlika genusordningen gestaltas i kvinnornas berättelser på många olika sätt och hanteras olika beroende på de resurser som står tillbuds. Oftast tycks det, som Kabeer (2001) påpekar, bristen på resurser som hindrar kvinnorna från att ta kontroll över situationen. Många uttrycker indignation, men menar att de inte kan göra mycket åt saken eftersom det är mycket svårt att ändra på traditionella mönster. Männens ekonomiska övertag och sexuella kontroll håller kvinnor fast i underläge och förtryck. Även Ceboratev som studerat

genusmönster i Colombia (2006), påtalar kvinnors bundenhet till tradition och svårigheter att bryta sig loss ur traditionellt bestämda genuspositioner inom familjen. Då makt- och dominansförhållanden innefattar våld och kvinnors positioner därmed är än mer kringskurna, är det angeläget att utbildningsinsatser inriktas mot att bryta förtrycket genom att implementera en rättighetsdiskurs och juridiska incitament som primär kunskapsgrund, menar Ceboratev. I nästa tema låter jag de begynnande tankegångar om förändring som kvinnorna i grupp 2 presenterade när jag talade med dem 2008, träda fram.

Värderingar kan ändras

I förtryckande situationer förespråkar Nussbaum och andra feministiska teoretiker utbildning som tar fasta på kvinnors argumentativa kapacitet som ett sätt att komma ur förtryckets låsningar. Sådan utbildning syftar till att öka självkänslan och bidra till empowerment som kan resultera i aktivt inflytande i diskussioner om rättigheter, jämlikhet och rättvisa. Informanterna har givit uttryck för att de diskussioner som förs på något slags jämlik basis inom familjen främst rör överlevnad och materiella frågor. Men i de studiecirkel som ASEMCO startade i byarna 2007 diskuteras också hur värderingar som är fast förankrade i det patriarkala samhället påverkar utvecklingen. Om detta berättar Yuranis som intervjuas 2008. Hon lever, efter fritt val, ensam och menar att hon har mer tid till att tänka på ”sånt här”.

Jag tycker att det är på tiden för lite nya tag här. Då pratar jag nu om roller mellan kvinnor och män. Du vet, det är väldigt traditionellt här såtillvida att männen bestämmer och att vi kvinnor måste rätta oss efter dom. /.../ Sen är det klart att man diskuterar inom familjen, det måste man ju. Men jag tror inte att det handlar tillräckligt mycket om hur man kan ändra på det här ojämlika. Det handlar mer om överlevnadssituationen. Folk är helt upptagna med det. /.../ Jag är ensam jag, och jag har valt det själv. Så jag har mer tid att tänka på sånt här. Och jag tänker mycket på hur jag ska få ungdomarna i vår kommitté att leva på ett bra sätt och anstränga sig för demokrati. /.../ Jag tror ändå att jag är på god väg. Jag blir mycket inspirerad av andra som jag träffar på Internet, såna som håller på och jobbar med såna här frågor. Seminariet här nu är också mycket inspirerande. (Yuranis)

Lisaida upplever sig, trots en underordnad position i familjen utifrån ett genusperspektiv, ha lyckats förmedla en jämlikhetssyn till sin dotter och inspireras av detta till fortsatt ansträngning.

Som jag berättade för dig innan så är det stor ojämlikhet här i San Pedro mellan män och kvinnor. Min äldsta dotter som arbetar i Sincelejo brukar säga till sin far att han ska tänka på att det är jag som sett till att hans barn har bra värderingar. Tänk på att mamma lärt oss att aldrig trampa på någon, och aldrig

låta någon trampa på oss, säger hon till honom. Hon menar väl att det är jag som står för värderingarna i familjen på något sätt. /.../ Nu är det inte så att min man är omöjlig, han tillhör väl dom bättre, men det är ju mycket han gör som inte är direkt demokratiskt så att säga va. Och då får jag se till att han ändrar sig där. Det kommer att bli lättare nu när jag varit med här, då har jag mer på fötterna. (Lisaida)

Kommentar

Edmé Dominguez (2004) menar att det är viktigt att undersöka kvinnors individuella uppfattningar om genus- och maktrelationer. Även Blenberger (2004) betonar, som redan nämnts, att kvinnor själva måste tillfrågas om sina uppfattningar samtidigt som man söker analysera verkliga omständigheter. Utifrån både folkbildningsprojektets utgångspunkter och kvinnornas berättelser verkar det finnas en tro på att de verkliga omständigheterna ska vara möjliga att förändra. Jag märker här en skillnad mellan gifta och ensamstående kvinnor, såväl som mellan äldre och yngre, avseende hur frågor om makt och genus uppfattas kunna ta plats i det vardagliga. Detta kan å andra sidan ha mer med personliga resurser och förmåga än faktiska levnadsförhållanden att göra. Att man har en större frihet som ensam beslutsfattare i sitt liv är dock uppenbart, och Yuranis tycks ha valt ett ensamliv med sin dotter utifrån denna premis. Hon har därmed ett större utrymme att vara aktiv som kvinna, vilket ger henne kraft och inspiration som räcker till både henne själv och ett engagemang för andra. I detta engagemang söker hon påverka värderingar. Lisaida längtar efter att förverkliga sina önskningar om större jämlikhet men är hänvisad till sig själv vad gäller att skapa förändring i familjen, där hon visserligen har starkt stöd av sin dotter. Både Lisaida och Yuranis tycker sig redan i inledningsskedet ha blivit stärkta genom folkbildningen. Blenberger varnar dock för att gå i fällan av en tillfällig synbar förändring som kan inge en falsk känsla av reell maktförskjutning. Det är ingen enkel uppgift att skapa hållbara vägar ut ur förtryck.

Vägar ut ur förtryck

Ovan har informanterna beskrivit sina livssituationer och funderat över grunderna till det förtryck de upplever i den lokala kontexten. De har härvidlag talat om klass- och genusrelaterad makt och givit uttryck för en patriarkal, auktoritär kultur. Kontextuell förståelse av makt är enligt såväl Freire och Nussbaum, som nutida folkbildningsforskare och latinamerikanska feministiska teoretiker, en förutsättning för social förändring. Förståelse och insikt leder inte automatiskt till kollektivt engagemang för förändring, men det är ett första grundläggande villkor för att förändring ska vara möjlig.

Feinberg och Zamosc (2006) skriver att en påverkansfaktor för demokratisering är i vilken utsträckning medborgarna kan framföra gemensamma krav med stöd av organisationer och rörelser. Om organisationerna ska kunna vara centrala agenter för maktfördelning och arbeta för reformer och demokratisk utveckling, krävs således att de utbildar sina medlemmar i de kunskaper som behövs. Avritzer (2006) har associerat det colombianska civilsamhällets svaghet till bristande organisationsunderlag som i sin tur är kopplat till otillräcklig kunskap. De många former av kollektiv handling som pågår är därför underlägsna den destruktiva dynamiken i statens politik. Jag tolkar Avritzer som att lokala försök till kollektiv handling därmed är tämligen fruktlösa som motstrategi gentemot den hegemoniska maktordning som präglar samhället och som informanterna beskrivit utifrån sina egna uppfattningar, om det inte finns en adekvat kunskapsbas. Om man som Oxhorn (2004) och Dominguez (2004) dessutom menar att adekvat kunskapsutveckling börjar med att begreppsliggöra civilsamhället ur ett underifrånperspektiv, kan förutsättningarna möjligen öka för ett kollektivt engagemang som kan påverka den auktoritära politiska kulturen. Folkbildning som tar detta underifrånperspektiv syftar till att skapa både individuell och kollektiv motivation. Det första steget är då, för att tala med Freire och Nussbaum, att skapa en vision om att något annat är möjligt.

Efter att kvinnorna beskrivit sina livssituationer och sina uppfattningar om den lokala kontextens makt- och genusordning, ledde jag in samtalen på hur de uppfattade folkbildningsprojektets mål och syften och hur det i deras mening skulle kunna bidra till förändring. När projektet kom till kvinnornas kännedom såg de det som ett tillfälle att utbilda sig i demokrati och skaffa sig kunskap om mänskliga rättigheter för att i första hand kunna påverka sin egen livssituation, säger de. Ekonomiska och sociala behov tycks således vara det primära motivet för kvinnornas deltagande i projektet, men många berättar att då de väl involverat sig infann sig så småningom en känsla av att vilja fortsätta ett engagemang för utveckling i själva samhället. En bidragande orsak till detta är betoningen av ett genusperspektiv, vilket är ett nytt inslag i ASEMCOs verksamhet. Fyra teman har identifierats under rubriken Väger ut ur förtryck: ”Det börjar med att överleva – sedan kommer rättigheter”, ”Folkbildning som medvetandegörande: visioner om en annan ordning”, ”Motivering: att väcka människors kapaciteter”, samt ”Sjösättning av en empowermentprocess”.

Det börjar med att överleva – sedan kommer rättigheter

I kapitel 2 och 3 beskrev bland andra Dominguez samt Yuval-Davis och Werbner hur kvinnor i Latinamerika kämpat för basbehov och överlevnad under den samtidiga kampen mot militärregimerna. I Colombia har samma kamp försiggått fast på andra premisser vilka beskrivits översiktligt i kapitel 1. När jag inledningsvis frågar varför informanterna valt att gå med i ASEMCO, svarar de flesta att de varit medlemmar länge. Det är en självklar del av livet och vardagen att tillhöra organisationen, det är en nödvändighet för att kunna leva och verka i San Pedro och dess omkringliggande byar. Zonen har varit extremt utsatt i konflikten mellan de väpnade grupperna och många människor har fått sätta livet till. Flertalet har utsatts för grava kränkningar och övergrepp av både paramilitär, gerilla och den reguljära armén, och en del familjer har förlorat allt de äger. Organisationen har då varit ett skydd för överlevnad och ett sätt att klara livhanken när det varit som värst. Flera av kvinnorna anger detta som främsta orsak.

När vi var tvungna att fly från vår gård... paramilitären kom och ville köpa den för en tiondel av vad vi betalat och när vi inte ville gå med på det började dom skjuta framför fötterna på oss så vi fick ta barnen och fly upp i skogen...då höll vi oss undan uppe i bergen en vecka. /.../ Sen kom vi hit till San Pedro. (Adina)

Jag har gått med för att få hjälp att förbättra min livskvalitet. Man får inte tillräcklig hjälp av samhället. Vi fick lämna ifrån oss vår mark under våld, från paramilitären, och min man försvann. Jag kom hit till San Pedro ensam med mina fyra barn och vi fick flytta in hos min släkting. Nu bor vi fem personer i ett rum utan toalett. Så är situationen för de flesta av oss här. (Margót)

Ja, man är ju med i ASEMCO för att man måste. Då menar jag inte att det är tvång, men det är liksom självklart här, alla är med. Så är det bara. /.../ Det måste ju finnas någon slags organisering av livet eftersom det är svårt att klara sig på egen hand här. Många familjer ordnar gemensam försörjning med kooperativt jordbruk... då kan man överleva tillsammans och få hjälp av varandra i svåra tider. /.../ Man får ju också ett skydd mot våldet...om en familj bor ensam ute i zonen där paramilitären har kontroll så är det väldigt lätt för dom att gå in och bränna gården och slå ihjäl folket. Det har hänt, men inte när man bor flera familjer tillsammans och skyddar varandra. (Lisaida)

ASEMCO har, som beskrivits tidigare, karaktären av social rörelse och har genom kopplingen till Linea Sincelejo och ANUC (se kapitel 1) funnits i området under decennier och arbetat för social rättvisa. Medlemskapet har för många av kvinnorna därmed också varit en förhoppning om att kunna förbättra livsförutsättningarna. Ana och Alva nedan deltar i en gruppintervju. De ger uttryck för en

stark kollektiv livsuppfattning som bygger på både överlevnadsstrategi, solidarisk gemenskap och framtidstro. Även Yulissa tycks dela denna uppfattning.

Det är ju en tillhörighet man har, att tillhöra ASEMCO. Vi är colombianer och vi kämpar för vår del av landet... då måste man tillhöra en grupp som har samma slags liv och problem... och tänker samma sak om framtiden. (Ana)

Ja precis va. Det går inte att en och en försöker överleva och kämpa för sig själv, det måste finnas en sammanhållning så att folk känner en gemenskap. (Alva)

Om man inte tillhör ASEMCO hamnar man liksom utanför. /.../ Dom som är mycket fattiga får också hjälp att överleva. Vår familj är interna flyktingar... det är det ju jättemånga som är här. Om inte vi hade fått hjälp och skydd av ASEMCO när vi kom hit till Cinturon Rojo så vet jag ärligt talat inte om vi hade varit i livet idag. (Yulissa)

Många av informanterna är som Lauri och Ida nedan ensamstående mödrar, vilkas män har mördats av paramilitären eller tvångsrekryterats om de inte övertalats att gå med gerillan. Dessa kvinnor är mer utsatta än andra. Eftersom så gott som alla lever under svåra ekonomiska och sociala omständigheter och ingen hjälp från statligt håll är att räkna med, ses ASEMCO som en möjlig väg att återskapa ett värdigt liv.

Jag har gått med i ASEMCO för att det är enda sättet att överleva här, ensam är det helt omöjligt. (Lauri)

Ja, livet har blivit lite bättre sedan jag kom med i ASEMCO. Jag har fått lite mer hopp. Jag vet också att om jag skulle få problem med att få mat till barnen eller något annat, så finns det hjälp. /.../ Förut när jag levde med min man ville jag gå med, men han vägrade. Nu tror jag att det var för att han visste att man pratar om rättigheter här... att kvinnor också har rättigheter. Det var väl det han var rädd för. (Ida)

När folkbildningsprojektet utlystes framstod organisationens övergripande utvecklingsmål med klarare skärpa för kvinnorna, som jag förstår dem. Att skapa social utveckling och en inkluderande demokrati vari människor åtnjuter rätten till liv, frihet, drägliga livsvillkor och deltagande i samhället är saker som det inte går att säga nej till, menar informanterna, i synnerhet som kvinnors rättigheter betonas starkt. De övergripande målen har man känt till tidigare, men genusperspektivet är något nytt.

När dom kom hit från ASEMCO och sa att dom skulle göra en utbildning om mänskliga rättigheter så anmälde jag mig direkt. Dom pratade om att vi skulle förbereda oss med att läsa papper som dom lämnade, och sen skulle vi bli hämtade med buss till Tolú och vara med på ett seminarium. Vi läste och det

stod om demokrati och att vi kan förbättra saker tillsammans. Man blev lite hoppfull. Jag tänkte att om jag går med så kommer vårt liv att bli bättre. Inte minst det här med jämlikhet, vad gäller mig själv. (Adina)

Kommentar

De möjligheter som står till buds för att på egen hand kunna förbättra sitt liv är starkt begränsade. Den lokala kontexten är kringskuren av den väpnade konflikten, där paramilitär och gerilla demonstrerar sin makt genom att terrorisera befolkningen. ASEMCOs verkliga handlingsutrymme är i själva verket begränsat så länge staten upplever organisationen som en fiende (jfr Avritzer, 2002), men i den lokala kontexten uppfattas den ändå erbjuda det skydd utlämnade och utblottade människor behöver. Kvinnorna i citaten ovan uttrycker förhoppningar om att med hjälp av organisationen kunna få hjälp med det som behövs för ett värdigare liv. Margót och Lauri talar om livskvalitet som kopplad till materiella behov, medan Adina utöver det materiella förväntar sig att folkbildningen ska kunna bidra även till andra förbättringar för henne som kvinna. Flera av informanterna ger liknande exempel då de talar om både materiella och sociala behov och berättar om en vilja att förändra som de inte riktigt kunnat kanalisera tidigare. Vardagen handlar i stor utsträckning om att överleva, men i folkbildningsprojektets information kan man läsa om mänskliga rättigheter vilket tolkas som en chans till ett bättre liv, materiellt såväl som i ett mänskligt värdighetsperspektiv.

Folkbildning som medvetandegörande: visionen om en annan ordning

Freire användes tidigare som referens i kvinnornas berättelser om sina livssituationer och dess grunder i fattigdom och ett utbrett klassrelaterat förtryck. Hans teori om att skapa medvetenhet om detta förtryck och därifrån gå vidare med insikter om egen personlig kapacitet för förändringsarbete, är en viktig komponent även i detta nutida folkbildningsprojekt. Just visionen om att något annat är möjligt, antas i många utbildningssammanhang vara en drivande kraft för att få människor att engagera sig. Staffan Larsson (2006) beskriver en dialektisk relation mellan samhällliga tillstånd och individers liv som fanns även hos Freire och som också framstår tydligt i kvinnornas berättelser. Larsson menar att specifika samhällstillstånd kan samspela med utbildning i att forma en identitet eller subjektivitet, och att utbildning kan vara en öppning till en större frihet i ett liv som präglas av begränsande samhällsstrukturer och dessas avsättning i de psykologiska strukturerna. Detta var också Freires inställning, såväl som Nussbaums. Redan innan kvinnorna deltagit i folkbildningen, verkar

det finnas en känsla av att den ska kunna åstadkomma något av det Larsson beskriver. När jag fortsätter fråga om varför de anmält sig till projektet och hur de ser på ASEMCOs mål och syften, anger kvinnorna både personliga skäl och känslan av en plikt att vara med och bidra till utvecklingen i samhället. Tilltron till projektets förändringspotential tycks inledningsvis vara stark. Folkbildning som formulerar kontextuella mål i relation till frågorna vad, hur och varför, som ASEMCO gör, verkar kunna skapa den inledande motivation som är villkoret för en förändringsprocess.

Jag hörde att man kunde anmäla sig till en utbildning som handlade om mänskliga rättigheter och demokrati och blev mycket intresserad. Sen när jag var på ett möte och dom berättade vad det skulle handla om sa jag till min man att jag måste vara med. Han var tveksam först och undrade vad det skulle vara bra för men jag sa att det är väl bra om vi får kunskap om såna saker för det är precis vad som behövs. Då ändrade han sig och vi kom hit båda två. Det var bra för då ser han med egna ögon och tror inte bara att jag hittar på. (Luz Maria)

Jag tror att alla här i San Pedro vill ha förbättring och utveckling. Det är många sociala frågor som är mycket problematiska. Folk är sjuka och det är dålig hälsovård, det finns mycket som inte är bra. Om man ska kunna förändra dessa saker krävs det att man organiserar sig och kämpar gemensamt. (Ana)

Caputo Silva (2008) menar att utbildning som fokuserar kvinnors liv och möjligheter kan spela en avgörande roll i forandet av kapaciteter som tillåter dem att ta egna beslut om sina liv. Då kvinnors rättigheter skrivs ut specifikt i ASEMCOs informationsmaterial, tycks detta vara avgörande för deras beslut om att involvera sig.

Det stod ju om att kvinnor och män ska ha samma möjligheter att delta i utvecklingen, och att vi skulle diskutera om det på seminariet. Jag började inse att mitt liv skulle kunna vara annorlunda. (Darly)

När ASEMCOs styrelse kom till vår by och hade information om seminariet blev jag mycket intresserad. Jag har aldrig varit med om såna här diskussioner i skolan och ingen annanstans heller. Demokrati... vi har ju lärt oss i skolan att Colombia är ett demokratiskt land, men vi har inte pratat om vad det betyder *egentligen*. Jag har faktiskt lärt mig mer om sånt av mormor. Hon har alltid sagt att jag måste kämpa för mig själv som kvinna. Hon säger att jag har två viktiga saker att kämpa för, min självständighet... och att Colombia blir ett bättre land att leva i. Jag ska se till att ASEMCO tänker mer på kvinnor också, säger hon. Förr var det bara män som bestämde i ASEMCO, men nu är det fler kvinnor. (Margarita)

Freire beskriver uppvaknande och insikt som början till förändring i människors liv. Han menar att endast utbildning kan väcka sådan insikt. Colombia idag går

inte att jämföra med Brasilien på 1960-talet, kvinnorna i denna lokala kontext är inte livegna och de har en medvetenhet och insikt om att deras livssituationer kunde vara bättre. Ändå ser jag beröringspunkter mellan Larssons och Freires teorier, som jag menar också uttrycks av Caputo Silva i ett feministiskt individuellt perspektiv. Min uppfattning är att kvinnorna tilltalas av den samtidiga individuella och kollektiva tonen i ASEMCOs mål och syften.

Jag har kommit hit till seminariet för att öka min kunskap och demokrati och rättigheter eftersom de kränks ständigt här i Colombia. Alla rättigheter kränks. Det finns inga politiker som är intresserade av att ge folket medvetenhet, och därför är det viktigt med kurser och projekt som ger möjligheter till påverkan. /.../ Här finns en möjlighet att diskutera demokrati, sedan kan man fortsätta diskutera mellan familj och vänner... nu vågar folk inte diskutera öppet, men med mer kunskap är det lättare. All kunskap kan också förbättra familjens livssituation. (Ana)

Kommentar

I folkbildningsprojektets beskrivning av mål och syften ingår en vision (se bilaga 2). Denna vision speglar en annan ordning som uppges vara möjlig att nå utifrån människors gemensamma ansträngning för demokratisk utveckling, baserad på respekt för individuella rättigheter. Folkbildningens ideologi och funktion i sociala rörelser som beskrevs i kapitel 2, är tydligt uttalad av ASEMCO i den mening som Freire, Gustavsson, Arvidson och Nordvall tillskriver den, det vill säga i både individuell rättighetsbetydelse och kollektiv social betydelse. Även den senare mer radikala inriktning som latinamerikanska folkbildare efter Freire företräder, speglas i projektet. Den systematisering av kunskap man eftersträvar som grund för politiskt inflytande förväntas uppnås genom att man konkretiserar en rättighetsagenda i relation till medlemmarnas vardagliga livserfarenheter. Under seminariets medvetandegörande utbildning som bland annat fokuserar den lokala kontextens ojämlika maktstrukturer i relation till människors liv, tycks visionen börja växa i omfång. Genusperspektivet kan relatera detta visionära förhållande till Nussbaums feministiska kunskapsintentioner, även om referensen inte görs av ASEMCO. Flera av kvinnorna säger att de vill delta i utvecklingen för att skapa demokrati och försöka förändra livssituationen för alla som har det såhär. Visionen om ett annat samhälle blir under seminariet plötsligt verklig när den diskuteras i förhållande till det vardagliga, där kvinnorna problematiserar sina egna och varandras livssituationer. Här framstår en av skärningspunkterna mellan individuell och kollektiv motivation. Den bild man först föreställer sig av det egna livet i ny skepnad, kan i delade perspektiv växa till en större vision där alla i den lokala kontexten omsluts. Kollektiv motivering grundas i individuell.

Motivation: att tala till människors kapaciteter

Freires medvetandegörande pedagogik utgår, som redan konstaterats, från att väcka människor till insikt om sin egen förmåga till handling i världen. I Martha Nussbaums teori *The Capabilities' Approach* som beskrivits i teorikapitlet framhålls ett rättighetsperspektiv som omdefinierar rättigheter i kapaciteter; vad en människa kan vara och göra. Betoningen av kapacitet främjar kvinnors rätt till deltagande och ett aktivt medborgarskap, vilket ska förberedas genom utbildning i argumentativ kapacitet. Rätten att delta i sin egen och samhällets utveckling är motiverande i sig själv, vilket motiverar viljan att skaffa kunskap. Kunskapen om rättigheter tycks alltså vara det primära, och att kunna uttrycka denna kunskap aktivt är ett grundläggande villkor för förändring. Senare latinamerikansk demokratiforskning och medborgarskapsdiskurs (Barquet & Osses, 2004; Caputo Silva, 2008), lyfter också fram utbildning i argumentativ kapacitet som ett verktyg för kvinnors ökade deltagande. När jag frågar informanterna om på vilket sätt de kände sig motiverade att delta i folkbildningen, är det företrädesvis rättighetskunskapen de har i åtanke då den antas kunna leda till förbättringar för kvinnor generellt. Vision och motivation är varandra överlappande begrepp.

Vi måste engagera oss tillsammans om vi ska kunna rå på utvecklingen. Det finns stora orättvisor här, framför allt när det handlar om kvinnorna. Det är inte rätt att kvinnor ska ha det sämre och tvingas leva som tiggare. Om man ska komma tillrätta med problemen måste man utbilda folk, ge kvinnor kunskap om sina rättigheter så att de kan kräva att deras män behandlar dem som människor. /.../ Jag har fått jobba mycket med min man. Idag vet han hur det ligger till, att vi är lika mycket värda och att jag är fast besluten att det är så vi ska uppfostra våra barn. /.../ Är det konstigt att det ser ut som det gör i Colombia när männen tror de har rätt att slå sina kvinnor och barn, och barnen växer upp med det? Nej, det krävs förändring! Framför allt hos männen. Om vi får stopp på det här våldet kanske det finns hopp för hela landet. (Amelia, ordförande)

Amelia uttrycker kraftfullt vision såväl som motivation. Det framstår tydligt att kvinnorna vill öka sin medvetenhet för att kunna delta i samhället, och då är rättighetsperspektivet grundläggande. En del säger att tillgänglig kunskap om rättigheter är obefintlig. Har man väl fått denna kunskap är det lättare att organisera sig tillsammans, och då får man mer styrka och möjlighet till inflytande.

Jag vill lära mig mycket om demokrati och mänskliga rättigheter, det är nödvändigt om man ska kunna skapa förändring i samhället. Man måste känna till att man själv har rättigheter om man ska kunna kämpa för andra. (Lois)

Alma nedan, får sin motivation från sin mammas engagemang som hon följt under flera år. Hon berättar att hon ständigt försöker påverka sina kompisar att engagera sig.

Mamma är väldigt aktiv. Jag vill fortsätta med hennes exempel, jobba för att kvinnor ska få det bättre. /.../ Jag vet att det finns många rika i Colombia och jag tror inte de är särskilt intresserade av att hjälpa de fattiga, jag vet inte... kanske vissa men inte alla. Många tycker nog att det är ens eget fel om man är fattig. Jag tror mer att det beror på orättvisor. /.../ Innan mamma gick med i ASEMCO brukade hon försöka få hjälp av myndigheterna ibland för då var vi väldigt fattiga, men dom sa till henne att hon var lat och att det inte var deras fel att vår familj var fattig. Mamma blev rasande och svarade emot dom, hon har temperament. Hon sa att det inte är ett brott att vara fattig och att hon vägrade att låta sig bli behandlad som en tjuv. /.../ Det är inte alla som vågar svara emot. Det är det jag menar, jag är stolt över mamma, hon står upp för sig själv och för oss. Det är inte alla som har kraft till det, men då får dom som är lite starkare hjälpa dom som inte vågar, som mamma gör. /.../ Det är därför jag tänker vara med och engagera mig. Jag säger det till mina kompisar också, att vi måste försöka påverka. (Alma, dotter till ASEMCOs ordförande)

Kommentar

Även om det primära motivet för kvinnornas deltagande i folkbildningen är individuellt och i viss mån också materiellt, finns en kvinnlig kollektivt delad erfarenhet som tycks motivera till att engagera sig gemensamt för förändring. Det handlar här om identitet och kollektiv styrka, känslan av att få stöd av andra i samma situation. Utifrån gemensamma premisser upplevs genom den nya kunskapen om rättigheter en stark vilja till förändring. Nussbaum (2000) menar att kvinnors kollektiva definiering av sina livsvillkor kan väcka medvetenhet om möjliga kapaciteter, en åsikt som delas av Barquet och Osses (2004) samt Callmer och Scott-Jacobsson (2005). En definition av livssituationen och reflektion över orsakssammanhangen, kan frigöra individuella resurser som i deliberativ dialog kan utvecklas till både individuell och kollektiv handlingskapacitet. Den medvetenhet, inte sällan kritisk, som redan finns, antar en tydligare struktur då den kan formuleras i ett nytt sammanhang som erbjuder nya tolkningsprinciper, ett fenomen som beskrivits även av Clover (et.al. 2004). Kvinnorna omfattade både ett klass- och ett genusperspektiv relaterbara till Freire och Nussbaum, i sina definitioner av den lokala kontextens makt- och genusordning. I sina motiv för engagemanget i folkbildningen anger de huvudsakligen ett genusperspektiv. De tycks alltså inledningsvis utgå från klassperspektivet, vilket jag förmodar är ett resultat av ASEMCOs tidigare politik. Väl involverade ökar genusmedvetenheten, vilket rimligen har att göra med det nya genusperspektivet hos organisationen men också med en uppvaknande styrka hos kvinnorna själva. Här antyds

den skillnad mellan behovs- och strategisk feminism som beskrevs i kapitel 2 och som relaterar till materiella behov respektive aktiv feministisk medvetenhet (se Dominguez 2004). Jag noterar dock, som Dominguez också visar, att informanterna uttrycker sig olika beroende på den tidigare erfarenhet och kunskap de har om genus, vilket i sin tur åter är kopplat till medvetenhet, resurser och makt.

Sjösättning av en empowermentprocess

Naila Kabeer (2001) fokuserar tre komponenter i en analys av relationen mellan empowerment och makt: resurser, aktörskap och måluppfyllelse. Informationella resurser kan till exempel användas i syfte att skapa medvetenhet om strukturella villkor, likväl som till att utmana uppfattningar, attityder och normer kring makt. Empowerment innebär enligt Kabeer förändring i de villkor på vilka resurser blir eller görs tillgängliga och erövrade. Detta är folkbildningsprojektets uttalade syfte. Avhandlingen fokuserar företrädesvis personella och informationella resurser, inte materiella. Vad ASEMCO gör i och med projektet är att vidta en åtgärd mot den rådande situationen och de sociala orättvisorna i den lokala kontexten, en strategi som bygger på människors insikt och i första steget syftar till att väcka tankar om rättigheter, kapacitet och möjlig förändring. Då kvinnorna berättat om sina motiv för att delta i projektet framstår dessa som en önskan om att göra någonting åt en otillfredsställande livssituation. Kvinnorna gör här ett aktivt val. Inledningsvis tycks det handla om materiella behov, men relativt snart framträder också ett genusperspektiv i mer strategiska termer. Den rättighetsdiskurs folkbildningen tillhandahåller diskuteras primärt utifrån ett individuellt perspektiv. Jag menar att detta kan tolkas som starten på en tankeutvecklingsprocess som kan benämnas i termer av empowerment.

Innan jag kom hit brukade jag inte tänka så mycket på demokrati och rättigheter. Man har det svårt i livet men kämpar på så gott det går, vad ska man annars göra? /.../ När jag hörde talas om den här utbildningen tänkte jag att det lät intressant. Det var som att en ny värld öppnades. /.../ Jag tyckte det var bra att lyssna på de olika föredragen och speciellt att man fick diskutera efteråt. Det var så mycket som kom upp som var lika för oss alla som man inte pratar om i andra fall. Jag var med i en grupp där det var två till som hade råkat ut för paramilitären... den enas man blev mördad som min och den andra hade blivit slagen och sparkad när hon försökte skydda sin dotter. Dom hade inte vågat berätta det för någon. Nu sa vi att det kändes som en befrielse och att det kändes som om det fanns en ny säkerhet när vi alla var tillsammans och pratade om det... det var som om alla fick mer hopp på något vis, att livet kan bli bättre. Jag känner mig glad. (Nina)

Nina har vågat öppna sig och prata med andra om de fruktansvärda upplevelser hon varit med om, vilket inger henne ett hopp som inte funnits tidigare. Hon är

inte ensam i sin sorg utan delar den med många andra, och det verkar som om diskussionen om rättigheter bidragit till att skapa en ny tro på framtiden. Ledys nedan har redan agerat för att få det bättre i sitt liv, men under folkbildningen säger hon sig ha blivit inspirerad till ytterligare aktörskap som kan benämnas strategiskt feministiskt.

Ibland har jag tänkt på varför det är så att män bestämmer. Många män här är inte bra mot sina kvinnor. Jag gick ifrån min man för jag stod inte ut med att han var våldsam. Det var inte bra för barnen att se det. Vi har haft det tufft, men det är bättre att klara sig själv och slippa lida. /.../ Man tror att det inte går att göra något åt det, men det gör det. När du pratade om Sverige och hon Ledys sa att det finns en lag om kvinnors rättigheter, tänkte jag att nu får det vara nog. Vi kvinnor ska inte behöva stå ut med vad som helst. Jag önskar att alla i hela Colombia skulle få vara med i det här. (Ledys)

De två citaten ovan visar betydelsen av rättigheten att ta plats. Empowerment börjar med känslan av mänskligt värde.

Kommentar

Aktörskap kan, om man tolkar Ninas och Ledys uttalanden enligt Kabeer, vara konkret handling men också mening, motivation och syfte. Det omfattar också reflektion och analys, protest och motstånd. Negativ makt handlar om att köra över andra genom hot, tvång eller våld. För Nina har sådan makt demonstrerats av paramilitären, för Ledys av hennes egen man. Positiv makt innebär en vändning av den negativa makten eller en utmaning av dess premisser. I positiv mening refererar aktörskap då till människors kapacitet att hitta sina egna resurser, definiera sina egna livsval och uppnå egna mål. Både Nina och Ledys tycks vara på väg i den processen, om än i olika faser där båda talar om både det individuella och det kollektiva. Måluppfyllelse utgör den tredje dimensionen av makt-empowerment. Misslyckande att uppnå det man vill i livet reflekterar asymmetrier i den underliggande distributionen av kapaciteter och är liktydigt med motsatsen till empowerment, menar Kabeer. Projektet syftar som redan nämnts till förändring i den underliggande distributionen av kapaciteter. Det som händer under folkbildningen är att individer utifrån sina egna behov och önsknings mobiliseras till diskussion och vilja till aktivt deltagande. Situationen kan liknas vid Freires beskrivning av uppvaknande och insikt om egna resurser. I seminariernas dialog diskuteras demokrati, utifrån ett individuellt rättighetsperspektiv såväl som med tonvikt på hur alla i den lokala kontexten skulle kunna bidra till demokratisk utveckling genom att agera tillsammans. Det är dags att undersöka hur kvinnorna uppfattar sambandet mellan demokrati och den genusaspekt som är så starkt uttalad i projektet.

Att tala med kvinnor om demokrati

De demokratispekter jag undersöker i denna avhandling rör utveckling för social rättvisa och (rätt till) deltagande i denna utveckling, främst ur ett genusperspektiv. Det förra skulle kunna betraktas som mål och det senare som medel, även om det ur en rättighetsaspekt också kan ses som ett mål i sig. Demokrati såväl som social utveckling och rättvisa är det mål som satts upp mot bakgrund av förtryckets mekanismer i den lokala kontexten, medan (rätt till) deltagande motsvarar ASEMCOs konkreta strategi för att skapa vägar ut ur förtrycket genom folkbildning för aktivt medborgarskap. Aktörskap för demokrati innebär i ett deliberativt demokratiperspektiv, vilket berörs i kapitel 3, medborgares engagerade överläggande i offentligheten utifrån jämlika möjligheter till deltagande. Sådant medborgarbaserat politiskt överläggande, deliberation, förväntas öka samhällets grad av demokratisering. Således betonar teorin både mål och medel i ett processperspektiv, där utgångspunkten är en redan klar förståelse av demokratins innebörd och en gemensam uppfattning av det allmänna bästa (Habermas, 1984, 1990). I detta perspektiv förväntas medborgarna utveckla deliberationen i, för ett demokratiskt samhälle, bästa möjliga riktning. Naturligtvis kan diskuteras vad detta innebär, vilket dock ligger utanför denna studies inriktning. Ett deliberativt demokratiperspektiv har inte sin självklara plats i det colombianska sammanhanget vad gäller förutsättningar, även om det skulle kunna motsvara ASEMCOs målsättning så som jag tolkar den. I folkbildningsprojektets teorigrund har man sökt förena universella demokratiska värden med en kontextuellt inriktad praxis. För att ett deliberativt demokratiperspektiv i analysen av relationen mellan folkbildningens förutsättningar och mål ska vara användbart är det nödvändigt att först undersöka hur kontextuell förståelse av demokrati gestaltas.

Jag har tidigare visat hur folkbildningsprojektet betonar förståelseaspekten som grund för aktivt deltagande som villkor för demokratiutveckling, och särskilt förståelsen av kvinnors lika rätt till deltagande. Boyte (2007) menar att det är viktigt att fråga sig hur medborgarna kan bygga ett demokratiskt samhälle och vilka kunskaper och beteenden samt attityder de behöver, och att man därför måste studera både förståelse och handling. Jag har också visat hur feministiska forskare (Dominguez, 2004; Dagnino, 2005; Yuval-Davis & Werbner, 2005; Cornwall & Molyneux, 2006 samt Bermudez Peña, 2008), lyfter fram latinamerikanska kvinnors bidrag till demokratiutvecklingen och samtidigt beklagar att bristen på erkännande fortfar att begränsa kvinnors möjligheter till officiellt politiskt deltagande och representation. Det är möjligt att denna brist på

erkännande är kopplad till brist på grundläggande förståelse, hos både män och kvinnor, av till synes givna strukturer. Maktaspekterna i det patriarkala samhället och den auktoritära politiska kulturen är enligt latinamerikanska feminister svårforcerade hinder. Det är i detta sammanhang en rättighetsagenda antagits vara det viktigaste redskapet i den feministiska kampen för demokrati, då den bidrar till förståelse av de orsakssammanhang som befästs i och bevarar ojämlika maktförhållanden. Jag ämnar utifrån detta studera kvinnornas uppfattningar om vad som är viktig demokratisk kunskap och hur de relaterar denna kunskap till sitt deltagande som medborgare i samhället. Det första temat definierar demokrati som rätt till kunskap om sina rättigheter. Det andra framhåller begreppet i termer av jämlikhet mellan könen. Ett tredje tema refererar till demokrati som möjlighet att själv kunna välja livsväg, och ett sista till att aktivt demokratiarbete kräver kunskap.

Demokrati som rätt till kunskap om sina rättigheter

Kvinnor har, enligt Cornwall och Molyneux (2006), varit de mest aktiva i kampen för att vinna acceptans för en utvecklingsagenda baserad på ett rättighetsperspektiv. Då det finns svårigheter med att tolka en sådan till kvinnors förtjänst i latinamerikanska maktstrukturer, är det viktigt att studera förståelser och innebörder av demokrati i olika kulturella lokala praktiker, menar Cornwall och Molyneux. Rättighetsdiskurser måste kopplas till en konkret maktdiskussion i dessa praktiker, vilket också påpekas av Craske och Molyneux (2002) samt Femenías och Oliver (2007). Demokratiförståelse tycks hos informanterna inledningsvis röra det närliggande, som maktförhållanden i den lokala kontexten och främst inom familjen. När de ombeds berätta vad demokrati betyder för dem, lägger de oftast en personlig innebörd i begreppet. De talar om sina livserfarenheter, om vardagliga problem. Många uppger att demokrati inte är något man brukar diskutera. Man lever sitt liv och kämpar för brödfödan, och tid till reflektion anses inte riktigt finnas. Flera kvinnor menar att de först i samband med folkbildningsprojektet börjat fundera över demokrati och rättigheter i mer reflekterande och kritiska termer. Magali och Gladys nedan kopplar samman demokrati med rättigheter, för dem tycks rättighetsagendan vara det första som tar plats i en tankeutveckling av demokratibegreppet.

Jag brukade inte prata om sånt här innan med mina vänner, men det har hänt nånting nu med mig som gör att jag känner stark lust att ta med alla jag känner och diskutera allt som jag lärt mig här, det känns jätteviktigt! Det här med lika rättigheter är det viktigaste av allt. (Magali)

Jag känner mig stark efter den här kursen! Det känns som om det kommer att gå bra för mig i livet. /.../ Det gör en skillnad att veta detta som jag vet nu. Jag kommer inte att låta någon utnyttja mig! Det är så många kvinnor som blir utnyttjade för att de inte vågar säga ifrån. /.../ Min mamma har jobbat som hembiträde och blivit väldigt illa behandlad, jag vill inte ens säga vad hon varit med om. Om hon hade vetat det här som vi lärt oss nu kanske det inte hade hänt. Nu kunde inte mamma vara med på kursen för hon måste ta hand om mina småsyskon, men jag ska berätta allt för henne. Jag vet att det kommer att göra henne glad. (Gladys)

Demokratibegreppet för också tankarna till mer grava omständigheter och ett mer politiskt perspektiv. De äldre har bittra erfarenheter av den väpnade konflikten, vilket blir ett samtalsämne som tar mycket utrymme i anspråk under det här temat. Några av kvinnorna i grupp 2 säger att det är svårt att tro att Colombia är en demokrati när man tänker på kriget och allt som händer. Om regeringen verkligen menar att de styr ett demokratiskt land så borde den se till att folk hade det bättre.

Vi lever i ett demokratiskt land... kan du tro det? Inte jag i alla fall. Demokrati på papperet, skulle man kunna säga. Det finns ingen demokrati här! Hur kan regeringen prata om demokrati när folk inte har tillräckligt med mat? /.../ Människor har det svårt här, de flesta är fattiga och många är sjuka. Vi är *desplacados*. Ett demokratiskt land ska ta hand om sitt folk, men inte Colombia! Det enda politikerna i Bogotá är intresserade av är att få röster så de kan sitta kvar vid makten och behålla sina pengar. (Juana)

Regionen har lämnats utanför den sociala utvecklingen och det finns ingen ordentlig kontroll av hur saker fungerar, menar några informanter. De lokala myndigheterna är korrupta och stoppar pengar i sina egna fickor, pengar som är avsedda att gå till hälsovård och utbildning. Det nationella program som finns för stöd till interna flyktingar och som består av en summa pengar, mat och medicin vid behov når inte hit. De mycket få familjer som lyckas få del av programmet, får endast en liten summa som inte räcker mer än någon månad. Trots regeringens fulla kännedom om att Sucre är ett av de län som rymmer flest interna flyktingar, är det näst intill omöjligt att få officiell status som ”*desplacado*”, intern flykting.

Maktaspekten gestaltas i tung bemärkelse då kvinnorna fortsätter berätta om våldsamma övergrepp. Nedan refereras en konversation mellan två kvinnor från en gruppintervju 2007 där demokratifrågan kopplas till makt i termer av eventuell utmaning. Kvinnorna diskuterar hur utbildningen i folkbildningsprojektet fått dem att se med nya ögon på hur kunskap kan bidra till personlig utveckling och mod att kräva respekt för sina rättigheter.

Den här utbildningen skulle jag gått tidigare i mitt liv! Då hade allt varit annorlunda! (Nina)

Ja men du kan fortfarande använda den! Du kan berätta för dina barn så dom ser vad du har fått reda på. Det är viktigt att vi berättar för alla vi känner. /.../ Jag tycker att jag fått nya ögon och att jag kan förstå vissa saker som jag inte förstått innan. Tänk på Las Lagunas! Om vi hade vetat om våra rättigheter då hade vi kanske kunnat stoppa det, eller sett till att dom hade blivit straffade. /.../ Hon som pratade om rättigheter sa ju att det finns sätt att anmäla dom som gör skada mot människor. ...jag menar att jag förstår nu att om man vet sina rättigheter kan man strida för dom utan att vara rädd. (Luz Maria)

Ja men tror du los Paracos bryr sig om ifall vi vet våra rättigheter? Dom har vapen! (Nina)

Dom kanske inte bryr sig om ifall vi vet våra rättigheter men dom kanske tvekar om dom vet att vi kan anmäla dom. Det är väl det demokrati handlar om, att alla ska våga kräva respekt för sina rättigheter. Om man har kunskap vågar man det. /.../ Jag tycker jag är en annan människa nu än innan för att jag vet mycket mer! (Luz Maria)

Las Lagunas är en by i närheten av San Pedro där paramilitären två år tidigare utfört en blodig massaker på 50 människor. Alla känner till händelsen och den berörs av några få kvinnor i våra samtal. Många nämner den inte, förmodligen på grund av skäl som rädsla eller alltför outhärdliga minnen. Att Luz Maria och Nina tar upp den kan tyda på att de verkligen tycker sig ha fått modet att offentligt uttala sig om dessa fruktansvärda brott. Det är som om de tycker sig ha fått ett erkännande som öppnar upp för en ny värdighet där man har rätt att uttrycka även det outtalbara. När människovärdet har kränkts i ordets gravaste bemärkelse, kan den lättnad som följer av att få tala och bli bekräftad kanske bidra till att man kan se sig själv i en ny position med orientering mer mot aktör än offer.

Det refereras också till demokratibegreppet i ett generellt makroperspektiv. Yulissa, som diskuterat mycket med en anhörig, reflekterar:

Min morfar har bott i Sverige i många år och han har alltid pratat med mig om demokrati. Han säger att ni har demokrati i Sverige för att staten har engagerat sig och försökt göra ett rättvist system. Så tänker inte regeringen här, dom lämnar folk åt sitt eget öde. Så vi måste försöka jobba för utveckling själva, vi kan inte vänta på regeringen. /.../ Jag har lärt mig mycket om demokrati av min morfar som jag ska lära ut till andra nu på seminariet. Om alla lär sig lite om vad demokrati är så kan de själva jobba för det, i familjen först och främst, och sen i samhället. (Yulissa)

Juana, Adriana och Lisaida nedan talar om regeringens svek mot folket och om att den officiella demokratin bara existerar på papperet. De ger, ur ett klassperspektiv, en helt annan beskrivning av verkligheten.

Det är precis som jag säger: demokrati i Colombia existerar bara på papperet!
(Juana)

Man kan inte påstå att vi har demokrati i Colombia. Ett demokratiskt land krigar väl inte mot sitt folk? Det är ju folket som drabbas av kriget! Uribe krigar mot FARC, FARC mot paramilitären och paramilitären mot FARC. Folket hamnar emellan och får betala priset. Vet du hur många som har tvingats fly från sina hem och inte har något att överleva på? Det är skandal! Fin demokrati va? (Adriana)

Colombia är inte demokratiskt! Uribe säger det men det stämmer inte. Demokrati betyder att folket är med och bestämmer, men här är det ingen som frågar vad folk tycker. Möjligtvis kan det hända när det är val. Då kommer politiker hit och lovar att folk ska få pengar om de röstar på dom, och många fattiga gör det för det handlar om att överleva. Sen får dom inget i alla fall och har gett sin röst i onödan åt någon som aldrig mer kommer att tänka på dom.
(Lisaida)

Kommentar

Att abstrakta normativa teorier om demokrati måste kopplas till verkliga lokala kontexter, menar även Carens (2007). Han påpekar att många latinamerikanska stater, trots nya demokratiska konstitutioner som garanterar medborgarna säkerhet och följer samtliga konventioner om mänskliga rättigheter, uppvisar stora brister i rättighetstillsyn och förmåga att inkludera människor i samhället. Dominguez (2004) framhäver vikten av att tillfråga kvinnor om deras egna upplevelser av deltagande och demokrati vilket ger forskningen en praxisbelysning som tar hänsyn till de kontextuella faktorer som hindrar eller möjliggör kvinnors deltagande. Demokratiuppfattningar måste sålunda definieras utifrån kontextuell förståelse för att utvecklingsinsatser ska få mening. Den verklighet kvinnorna lever i påverkar deras syn på vad demokrati är och innebär. I berättelserna har tidigare framgått att deras position i den lokala kontexten upplevs starkt begränsad och kringskuren av fattigdom och diskriminering. Denna realitet sammankopplades med samhällets sociala struktur och den våldskultur som är en konsekvens av dels den väpnade konflikten, dels traditionella patriarkaliska mönster. I och med folkbildningen börjar maktaspekten synliggöras i ett annat ljus för kvinnorna. Den nya förståelsen av makt tycks leda fram till en insikt om att demokrati kan innebära rätten till kunskap om sina rättigheter. Många menar att med sådan kunskap till alla skulle situationen inte kunna fortgå som den gör.

Demokrati som genusjämlighet

Alvarez, Dagnino och Escobar (1998) säger att gamla och nya sociala rörelser i Latinamerika har haft olika fokus. Medan de gamla bonderörelserna från 1960- och 70-talen kämpade för materiella rättigheter, är nya som till exempel kvinnorörelser mer inriktade på medborgerliga, politiska rättigheter. ASEMCO, som från början var just en bonderörelse, har med tiden antagit nya ideal som relaterar mer till politiska, medborgerliga rättigheter. Inte bara Freires medvetandegörande pedagogik, utan även radikala kvinnorörelser, har inspirerat folkbildningsprojektet. Detta konkretiseras i den nya rättighets- och genusdiskursen. Edmé Dominguez som studerat kvinnors uppfattningar om demokratifrågor och politiskt deltagande i Mexico, menar att kvinnors åsikter om relationen mellan deltagande och demokrati är ett viktigt analyskriterium för att identifiera förutsättningar för demokratisering och hur dessa kan relateras till genusvariabler. Sålunda menar jag att folkbildning med demokratiseringssyfte tydligt måste vända sig till kvinnor med dessa premisser för att få demokratiskt genomslag.

När vi fortsätter samtalen om demokrati tar jag därför upp medborgarskapsbegreppet, men få av informanterna vill eller kan uttala sig om vad det innebär att vara en aktiv medborgare. Då jag förklarar att det jag syftar på är möjlighet att delta i samhället, talar de om mäns och kvinnors olika förutsättningar som ett grundläggande demokratiskt problem. Det genusperspektiv som kommit att utvecklas i latinamerikansk demokratiforskning lyfter olika feministiska grupper och kvinnoorganisationers försök till upprättande av kvinnors medborgerliga status (se till exempel Jaquette & Wolchik, 1998; Shayne, 2007). Medborgarskapsbegreppet anses trots sin heterogena karaktär kunna vara ett användbart redskap för att både analysera och främja kvinnors situation, säger Yuval-Davis och Werbner (2005). De framhåller vikten av kvinnors lokala mobilisering och politiska aktörskap, vilket är vad ASEMCO vill åstadkomma i ansträngning för lokal demokratisk utveckling. Här finns dock barriärer i empirin varav en är "machistakulturen". Ingen av kvinnorna anser att jämlikhet existerar på något enda plan i Colombia, och alla menar att demokrati är ouppnåelig så länge den patriarkala strukturen består i samhället. De talar mer om brist på resurser och handlingsutrymme, än funderar i konkreta termer över hur ett aktivt medborgarskap skulle kunna se ut. Ledys börjar dock prata om att ett demokratiskt land måste låta män och kvinnor ha lika värde och möjligheter. Hon uppger sig ha blivit mycket inspirerad av en kvinnorrättsaktivist som föreläst under seminariet och driver nu på diskussionen med Luz Maria i en gruppintervju.

Jag kan bara säga såhär: vi har inte demokrati i det här landet och vet du vad det beror på? Att alla män är `machista`. Hela samhället är det. Allt handlar om män och kvinnorna har inga rättigheter. Det är männen som äger och därför tror de att de kan bestämma allt. (Ledys)

Ja, jag håller med dig. Men nu efter den här utbildningen kan man också tänka på ett annat sätt... jag menar...det var ju män som sa att de aldrig har tänkt på det på det här sättet som vi pratade om det. Vissa höll ju med om att det är mycket orättvisor mot kvinnor och att det är fel att det är så. /.../ Jag tror att vi kan få med männen, de är också arga på fattigdomen och regeringen och kriget, och så går det ut över oss, men nu tror jag dom såg att om dom respekterar oss bättre och vi jobbar tillsammans så kan det bli bättre. (Luz Maria)

Luz Maria har tolkat föreläsaren på liknande sätt, men betonar starkare en vision som hon tror är möjlig att realisera. Informanterna omfattar båda dessa perspektiv; det finns en uppgivenhet inför den ojämlika genusstrukturen men samtidigt vissa förhoppningar om att förändring är möjlig. Lisaida och Ruby belyser genusojämlikheten på följande sätt:

Vi har det bra i familjen, men demokrati kan jag inte påstå att det är. /.../ Det är mycket konservativt i San Pedro. Männen bestämmer. Kvinnorna får rätta sig efter männen. Jag gillar det inte... men det är svårt att ändra på gamla vanor. Ta mig och min man till exempel. Han är inte dum mot mig utan vi kämpar tillsammans, men inte vet han vad demokrati är fast han pratar politik med sina vänner. Dom pratar om orättvisor och diskuterar kriget, men dom glömmer att det finns orättvisor i deras egna hus! (Lisaida)

Det finns inte så mycket utrymme att diskutera demokrati för oss kvinnor. Det är mest männen som sitter och diskuterar... och dom är inte speciellt intresserade alltid av att ha med kvinnor i diskussionerna. Dom tror att dom har rätt att bestämma allt, och dom tror inte kvinnor kan något. Det är liksom så det är här, Colombia är männens land om man ska dra det till sin spets. (Ruby)

Kommentar

Det verkar som om en länge undertryckt önskan om att få diskutera den ojämlika genusordning kvinnorna är så väl medvetna om, fick utlopp i och med seminariets inledande föreläsning av kvinnorrättsjuristen. Jag noterade under seminariet att även männen deltog engagerat i diskussionen, vilket tycktes uppmuntra kvinnorna att ta strid för ett flertal frågor med koppling till vardagen. Detta utvidgas under intervjuerna till ett resonemang om traditionens tvingande kraft och den stora svårigheten i att bryta kulturella mönster. Jag vill här lyfta diskrepansen mellan ord och handling, mellan ambition och förverkligande. Under ett offentligt seminarium som handlar om demokratiutveckling och

kvinnors rätt att delta, framstår naturligtvis mäns intresse som en positiv förutsättning. Många kvinnor vittnar dock om ett kollektivt motstånd från männen. Lisaida gör en intressant koppling mellan det privata och det offentliga när hon klagat på makens bristande insikter om innebörden av demokrati trots hans ständiga politiska diskussioner med vänner. Männen lyfter ett klassperspektiv i sina diskussioner, medan genusperspektivet enligt Lisaida förblir oreflekterat. Hon belyser det utmanande i att konfrontera konservativa kulturella mönster.

Luz Maria börjar ändå ana vägar för att utmana ojämlikheten. Martha Nussbaum har i sällskap med flera kvinnliga empowermentteoretiker (Narayan, 2000; Kabeer, 2001; Sevefjord & Olsson, 2001) påpekat att utbildning som väcker eller intensifierar medvetenhet om maktstrukturer och uppmuntrar till dialog, bidrar till stärkt självkänsla och insikt om möjlig förändring. Då ASEMCO utifrån rationella universella rättighetsargument kopplade till utvecklingsmöjligheter för det lokala samhället lyckas få männen att börja lyssna skissas synbarligen de första konturerna av en kollektiv empowermentprocess för demokratisering. Hur processen sedan fortgår är kopplat till de aspekter kvinnorna tagit upp i våra samtal. Nussbaum menar, precis som Tovar-Gómez (1980) och Ruiz (2006), att en empowermentprocess måste utgå från kvinnors villkor för att leda i demokratisk riktning. I den deliberativa praktik seminariet symboliserar, kan Luz Marias förhoppningar om att jobba tillsammans med männen för demokrati tolkas utifrån en uppfattning om att jämlikhet kanske ändå är möjlig att uppnå i den lokala kontexten. Uppfattningen antyder en deliberativ demokratisyn, vars förverkligande förutsätter att männen accepterar kvinnors lika rätt till aktivt deltagande.

Demokrati som möjlighet att välja sitt liv

Naila Kabeer (2001) menar att förutsättningar för en empowermentprocess måste analyseras i termer av resurser, aktörskap och måluppfyllelse, vilka utgör maktaspekter i lokala kontexters kulturella och sociala strukturer. En utbredd ojämlikhet i kvinnors och mäns möjligheter att välja påverkar dessa maktaspekter. Empowerment handlar primärt om att ändra villkoren för makten genom att skapa nya förutsättningar där kvinnor har samma tillgänglighet som män till resurser, aktörskap och måluppfyllelse. Insikt om personliga resurser kan medföra primära val som kan vidga perspektiven. Flera av kvinnorna berättar att de fått nya tankar och idéer under seminariet. En del säger att de inte vetat mycket om demokrati innan, eller ens funderat på det, men funnit en känsla av hopp, glädje

och kraft i de diskussioner de involverats i efter föreläsningarna. I de anslutande grupparbetena upptäcker de sig plötsligt prata om saker de tidigare trott vara ouppnåeliga. De säger att de utifrån diskussionerna om demokrati och dess innebörder, nu kan formulera vad de vill förändra i sitt liv. Alla sätter demokrati i samband med kunskap, om än på olika sätt. De flesta av de äldre menar att de utifrån den nya kunskapen kan sätta ord på orättvisor och på ett bättre sätt förklara vad de vill förändra. De yngre kopplar också demokratibegreppet till en möjlighet att förverkliga sina drömmar. Grunden för att välja att handla ligger i självuppfattningen, vilken kvinnorna själva menar har förändrats.

Jag vill bli läkare. Det finns möjligheter att låna pengar för att studera, men då ska man kunna betala tillbaka också vilket inte är lätt om man kommer från en fattig familj. Så jag pluggar som sjutton för att kunna få ett stipendium. (Antonia)

Jag vill bli sjuksköterska. Jag vill definitivt läsa vidare men mina föräldrar har inte möjligheter, så jag försöker tänka ut hur det ska gå till. (Marisa)

Förståelser och innebörder av demokrati har, utifrån den universella rättighetsdiskurs som presenteras och diskuteras under seminariet, formats till idéer om lika rättigheter och möjligheter att få leva det liv man själv vill. En innebörd av demokrati är, som flera empowermentteoretiker påpekar, möjligheten att göra fria val. I teorikapitlet introducerade jag en egen definition av empowerment: en utvecklingsprocess mot en persons eller grupps kapacitet att göra effektiva val som syftar till social eller politisk förändring. Definitionen tycks speglas i citaten nedan. Fortfarande överväger det individuella perspektivet även om man i viss mån talar för andra, som familjemedlemmar eller andra kvinnor. Inéz och Margót tänker på sina barn i sina framtida visioner om demokrati:

Jag vill hjälpa min dotter att komma framåt i livet. Jag bor ju hos mina föräldrar och har inget jobb just nu, de får försörja oss. Jag är inte nöjd med situationen utan jag hoppas jag kommer att hitta något alternativ med hjälp av ASEMCO. Kanske finns det några uppgifter för mig som jag kan få lite betalt för. /.../ Samtidigt vill jag visa min dotter att det går att engagera sig även om man är fattig. Livet är inte hopplöst. Jag vill vara en bra förebild för min dotter och visa henne att det går att kämpa för bättre villkor. (Inéz)

Du vet, nu tycker jag att jag kan sätta ord på mina problem på ett annat sätt, och förklara bättre vad det är som är fel. Det hjälper mig när jag ska uppfostra mina barn, att veta mer om demokrati och hur livet kan vara om alla respekterar varandra. Mina barn kommer att kunna välja på ett sätt som jag inte har kunnat, och jag vill att de ska välja en bra väg. Det handlar mycket om samarbete...om alla verkligen hjälps åt att anstränga sig för att förbättra livet här, så är det demokrati vi jobbar för. (Margót)

Ibland ser jag ett kollektivt perspektiv skymta fram i det individuella, som när Alma och Gladys nedan betonar yrkesval som ett sätt att påverka utvecklingen mot ett bättre samhälle. Det går alltså att göra effektiva, medvetna val som syftar högre än mot optimering av den egna farmtiden. Man skulle här kunna definiera de unga kvinnornas val enligt en kombinerad individuell och kollektiv demokratiuppfattning som lägger stor vikt vid det egna fria valet men också betonar relationen mellan rättigheter och ansvar. Det jag tidigare antagit utifrån teorier om individuell motivation som villkor för kollektiv handling (se till exempel Larsson, 1999) bekräftas i viss mån av kvinnornas uttalanden. Jag tolkar Gladys och Alma som att de menar att en förening av universella värden om individens fri- och rättigheter och kollektiva värden om social rättvisa är möjlig.

Jag läser till undersköterska men jag vill bli militär. Jag har en dröm: jag vill bevisa att kvinnor har kapacitet för det är det många män som inte tror. Det är viktigt att kvinnor skaffar sig utbildning så att de kan vara självständiga och ta sina egna beslut, annars blir det ingen utveckling och ingen demokrati. /.../ Om kvinnor kommer in på såna ställen i samhället som männen tror är deras privata område så kommer det att bli förändring. Mer jämlikhet. (Alma)

Jag vill jobba med media, kommunikation och journalistik, jag vill vara med och informera mig om yttervärlden. Jag vet att journalist är ett farligt yrke i det här landet, men jag vill berätta för världen vad som händer i Colombia. (Gladys)

Kommentar

Pilár Ubilla (1996) och Bermúdez Peña (2008), menar att folkbildning som syftar till att bryta förtryck och ge människor empowerment för ett aktivt medborgarskap endast är relevant om den utgår från den specifika kontextens underliggande maktstrukturer och kopplas till samhällets makronivå. Detta finns som ett viktigt inslag i projektet. När kvinnorna talar om framtiden, gör de det utifrån nya reflektioner över livssituation, social position i samhället och utsikter till förändring. De reflekterar över rådande ordning, både i det egna lokalsamhället och i Colombia i stort. Att ta del av kunskap om demokrati och mänskliga rättigheter och utifrån denna nya kunskap utveckla egna perspektiv i deliberativ dialog, kan vara början till den empowermentprocess som är grunden för både individuell och kollektiv social förändring. Eftersom syftet med folkbildningen är att skapa starkt självkänsla hos deltagarna genom att ge dem kunskap om demokrati och mänskliga rättigheter, är det kanske inte förvånande att kvinnorna berättar att de upplever just detta. Formerna under seminariet erbjuder deliberativ diskussion och träning i argumentativa kapaciteter, en utbildningsinriktning som i tidigare forskning konstaterats bidra till demokratisk utveckling (se till exempel Nussbaum, 2006; Caputo Silva, 2008).

Den kunskapsbas av demokrati och rättigheter samt den argumentativa träning folkbildningen erbjuder tycks, även om tidigare utbildningsnivå sannolikt också spelar in här, relativt snabbt skapa kontextuell förståelse och medvetenhet och forma deliberativ praktik för nya perspektiv och ny kapacitet. Även om detta sker under arrangerade former och inte automatiskt kan antas omsättas i den lokala kontextens vardag, innebär det en insikt om möjlig förändring i de strukturella villkor som omger kvinnorna. Hos informanterna ser jag tendenser som pekar i riktning mot ett begynnande aktörskap, jag ser en vilja till aktivt medborgarskap för demokrati. Utan kunskap om förtryckets mekanismer och möjliga vägar ut, dröjer sig tystnadens kultur och förtryckets förlamande tillstånd kvar längre.

Jag finner också belägg för det jag nyss konstaterat i ett fjärde tema som formades under intervjuerna med kvinnor i grupp 2, 2008.

Demokratiarbete kräver kunskap

När jag frågar hur man kan göra för att arbeta för demokratiutveckling, säger kvinnorna att engagemang kräver kunskap om mänskliga rättigheter och demokratirelaterade frågor, något de haft för lite av hitintills. De yngre säger sig ha fått viss kunskap om ämnet i skolan, men inte förrän på gymnasienivå. Ingen har dock erfarenhet av djupare diskussioner om demokrati i skolan. De äldre menar att demokratidiskussioner inte funnits som ett naturligt inslag i vardagen tidigare, även om man ibland talar om orättvisor och svåra levnadsförhållanden och i viss mån diskuterar politik. Traditionella genusmönster nämns också som hinder för diskussioner om verklig demokrati.

Jag tror inte man är så van att prata om såna här saker egentligen. För mig är det i alla fall nytt. Jag kan faktiskt inte så mycket om det. Men jag vill verkligen lära mig, jag tycker att det är mycket intressant. Nu när vi håller på och pratar om det så kommer det mer och mer tankar. /.../ Du vet, man är så upptagen med livet...att överleva och tänka ut hur man ska klara av det, att man inte har tid att fundera på riktigt. (Ida)

Demokrati diskuteras inte mycket här, men det kommer att bli ändring på det nu. Folk har inte tillräckliga kunskaper... de äldre har knappast fått sådana kunskaper i skolan på sin tid. Men det är aldrig för sent! Ska man kunna jobba för utveckling och demokrati så måste man känna till mer om det... veta hur man gör för att skapa demokrati. Sådan kunskap som vi får här nu är otroligt viktig, den hjälper till att få igång diskussioner. (Ana)

Jag vet ju en del om demokrati eftersom jag är ungdomsledare. Mycket har jag lärt mig själv på Internet. /.../ Men det är först nu på sista tiden som ASEMCO har börjat med det här med demokrati och mänskliga rättigheter.

Det är enda sättet att... om vi sprider den här kunskapen till alla vi känner så kommer det att gå åt rätt håll. Då kommer folk att börja förstå att livet kan bli bättre, och börja anstränga sig mer. /.../ När jag tänker efter så fick jag lära mig på gymnasiet vad demokrati betydde, men jag tycker inte direkt att vi pratade om det på allvar för det blev liksom inget av det, inte alls som nu. Nu har jag verkligen nya saker att berätta i ungdomskommittén! Jag vet att alla kommer att bli imponerade. (Yuranis)

Kommentar

Här uttrycks att bristen på kunskap är ett reellt hinder för demokratiutveckling, ett faktum som konstaterats av bland andra Barquet och Osses (2004). De äldre kvinnorna som levt längre i de traditionella genusmönstren och varit hänvisade till att underkasta sig ett patriarkalt förtryck, vilket delvis kan relateras till deras lägre utbildningsnivå, är inte vana vid att diskutera offentligt över huvudtaget och i synnerhet inte i termer av demokrati (jämför Jose Rivera 2011 och diskussionen om traditionella roller). Att man pratat om problem i vardagen och orättvisor i samhället med andra kvinnor, ses nu i ljuset av folkbildningen som ett ämne som refererar till demokrati. Ana menar att bara folk får kunskap, något att utgå ifrån, så finns det vilja till diskussion. Yuranis vittnar om att demokratibegreppet måste visualiseras i relation till annat, till människors konkreta vardagserfarenheter, om det ska få en meningsfull innebörd, en insikt som belagts i forskningen (Dominguez, 2004; Jaquette & Summerfield, 2006). Att lära sig betydelsen av ett begrepp måste kopplas till förståelse grundad i verkligheten. Flera latinamerikanska feministiska forskare, såväl som Freire och andra folkbildare, Nussbaum och Habermas, påtalar kunskap som en absolut premiss för utveckling av tänkande och handling för demokrati. I följande avsnitt lyfter jag, utifrån kvinnornas perspektiv, hindrande och möjliggörande faktorer för en sådan utvecklingsprocess.

Hinder och möjligheter för demokratisk utveckling i ett genusperspektiv

Många kvinnor anser att det största hindret för en demokratisk utveckling där alla får det bättre, är politiken. Grundorsaken är kriget och dess konsekvenser, och även om regeringen säger sig vilja få ett slut på kriget så ser man det inte i praktiken, säger kvinnorna. Konflikten omöjliggör utveckling och medverkar till att det blir dålig tolerans mellan olika grupper i samhället, eftersom den genererar våld på alla plan. En annan konsekvens är korrruptionen som genomsyrar samhällets alla nivåer. Informanternas uppfattningar om det generella läget i Colombia kan ses mot Avritzers (2006) beskrivning av Colombia som en svag

stat som inte kan garantera medborgarna politisk säkerhet. Det är på grund av dessa omständigheter kvinnorna framgent menar att de sätter större tillit till ASEMCO och internationella NGO:er än till lokala och statliga myndigheter.

Avritzer menar också att statens auktoritära politik motarbetar civilsamhället och dess försök till utveckling. Som nämnts tidigare kan man dock utvidga synen på civilsamhällets möjligheter om man tar ett underifrånperspektiv (se till exempel Fals Borda, 1986; Oxhorn, 2004). Jag menar då att man i en undersökning av samband mellan utbildning och demokratiutveckling också måste fokusera de möjligheter medborgarna själva upplever i sin kontext. När jag ställer den frågan till informanterna, talar alla om utbildning som en avgörande förutsättning. Folkbildningen är baserad på teoretisk kunskap om demokrati och makt samt en rättighetsagenda och ett genusperspektiv. Med hjälp av sådan kunskap kan man, som kvinnorna uttrycker det, avancera i sitt eget liv. Med samlad gemensam kraft kan man också omsätta kunskapen i organiserad utveckling för att öka demokratin, ett uttalande jag definierar som aktivt medborgarskap. Fyra teman som sammanfattar hinder och möjligheter har formulerats: ”Fattigdomen, kriget och regeringens politik bromsar utvecklingen”, ”Den patriarkala maktstrukturen - och dess utmaning”, ”Kvinnors nya (kunskaps)positioneringar”, samt ”Folkbildning för nya allianser – lokalt och globalt”.

Fattigdomen, kriget och regeringens politik bromsar utvecklingen

Kvinnorna har tidigare beskrivit ett klassperspektiv på livet i den lokala kontexten, som jag associerade till Freires term kulturellt förtryck. När jag frågar vilka som är de största hindren för demokratisk utveckling, återkommer de till fattigdomen som ett grundläggande problem. Den väpnade konflikten vars konsekvenser beskrivits av Avritzer, och som många av kvinnorna refererar till som ”kriget”, har resulterat i än större sociala klyftor och splittrat upp befolkningen i grupper som blivit antagonistiska mot varandra. I all diskussion om konflikten som av kvinnorna kopplas till statens politik, framstår en indignation och frustration över de ohållbara effekter som följer för människor och skapar lidande och stigmatisering. Demokratisk utveckling anses omöjlig i detta läge.

Paramilitären har haft mycket hård kontroll här tidigare. Nu har det varit lugnare sedan ett år tillbaka. Men det är så med paramilitären att man vet aldrig när de kan slå till. Oj, det är många som fått sitt liv förstört utav dom. Och detta får bara pågå utan att det blir några konsekvenser för dom! Kan man kalla det demokrati? Och Uribe säger att Colombia är en demokrati! Nej vet du vad!
(Lisaida)

Amelia och Lauri ger båda uttryck för sambandet mellan fattigdom, kulturellt förtryck och den brist på handlingsutrymme som följer av förtryck och social isolering.

Det finns stor fattigdom här, svält på vissa ställen. De fattigaste behöver mer hjälp men får ingen. /.../ På landet har man allt, odlar, har djur...men sen drivs man från hemmet. Kommer till staden och har ingen kompensation, inget att leva av. /.../ När det inte finns någon hjälp är det svårt att göra något för utvecklingen. Tufft att jobba för samhällsförändringar när man har fullt upp med sin egen försörjning och att skaffa mat till barnen. (Amelia)

Många människor är mycket fattiga. De har inte tillräcklig kunskap och är inte medvetna om att de har rättigheter, så de vågar inte kräva något. De vet hur lätt det är för paramilitären att få tyst på den som protesterar. /.../ Sen har det också varit problem med att dom som har makten försöker köpa folk och skapar fiendlig stämning mellan folk och folk. Om paramilitären vill ha stöd när det är val så är det hur lätt som helst att köpa en röst för några pesos. Då blir det utfrysning, men sen kan de som protesterar lätt göra likadant. Det leder till osämja och avundsjuka mellan människor, och ibland blir det våld utav det. (Lauri)

Vissa av informanterna uttalar också en misstanke om att regeringen i själva verket samarbetar med paramilitären i syfte att hålla kvar folket i fattigdom och under kontroll, en misstanke som bekräftas av Bonilla med flera (2008). Läget uppfattas som mycket låst, och kvinnorna sätter ingen tilltro till regeringens förmåga att hantera konflikten och därmed skapa fred och utveckling.

Jag tror inte det blir fred i Colombia inom den närmaste framtiden. Och det betyder att det inte heller blir någon demokratisk utveckling, för hur ska regeringen kunna satsa på utveckling samtidigt som kriget pågår? /.../ Och förresten är dom inte intresserade av att kriget tar slut ska jag säga dig ... Uribe tjänar på kriget, han samarbetar med paramilitären för dom stöder honom. /.../ Det finns ingen ärlighet hos vår regering, presidenten vill inte utveckla landet. Jo förmodligen bara för dom rika... det är dom som stöder Uribe. Nej förresten, inte bara... många fattiga röstar också på honom...dom är lättlurade. /.../ Det finns korruption när det gäller politiken, 'Rösta på Uribe så kommer ditt liv att bli bättre!' Nej nej, det stämmer inte. Han har inte utträttat något hitintills här. Politikerna driver inga frågor som har med utveckling att göra, det får folk ta tag i själva. (Ruby)

Amelia är också medveten om de statliga handlingsplanerna för social utveckling men är enig med Ruby i att den politiska viljan till en fredlig lösning av konflikten saknas.

När regeringen inte gör något för folk måste man ta saken i händerna själv. /.../ Om vi får hjälp med utbildning så går det att åstadkomma utveckling så att folk får det bättre. /.../ Du vet, politikerna gör ingenting, jag tror bara de

vill ha sin lön. Det är ju också krigets skuld att ingenting händer. /.../ För längesen hade ASEMCO byggt upp en bra situation för folk här i området, men sen kom paramilitären och förstörde allt, brände skörden för folk och sköt dom som vågrade lämna ifrån sig marken. Det var fruktansvärt. Och regeringen har inte gjort någonting för att hjälpa oss. /.../ Jag vill visa mina barn att man måste kämpa emot såna saker, man måste kämpa emot ondska. Och om man vet mycket är det lättare att kämpa. Det gäller också kvinnors rätt, för det är något nytt. Mer jämlikhet innebär mer demokrati. (Amelia)

Amelia fortsätter tala om korruptionen som leder till meningsskiljaktigheter mellan människor som tar ställning för eller emot personer med makt. Konsekvensen blir konflikter på det lokala planet, vilket hon menar är själva avsikten. Om folk hålls kvar i rädsla och inte litat på varandra kan makten fortsätta hålla greppet, som hon uttrycker det. Det är också ett sätt att rent konkret hindra utveckling i och med att människor som vill förbättra sin situation hindras både mentalt, ekonomiskt och socialt. De hjälpprogram som finns är bara retorik, anser Amelia. Den åsikten delar hon med flera andra.

Vi har dåliga politiker som lever på att lura folket! Se bara på vår gymnasieskola här, eleverna har de bästa resultaten i hela länet. Men pengar som ska gå till skolan går direkt ner i fickorna på kommunalpolitikerna. Du ser själv hur det ser ut: klassrum med bara plaststolar, inte en enda dator, ingen utrustning (Adina)

Om folket börjar tänka på demokrati, då är det farligt. Det är därför paramilitären vill hålla folk i skräck och terroriserar människor...så att dom som vågar protestera ska få se vad som kan hända. Och Uribe vet om det, men gör ingenting. (Yulissa)

Kommentar

Det finns i varierande grad hos kvinnorna en medvetenhet om de strukturella problemen där fattigdom, de väpnade gruppernas våld och statens politik samspelar. Vissa informanter tolkar detta samspel som en avsiktlig maktstrategi för att behålla olikheterna i samhället och hindra utveckling. De stora sociala klyftorna upplevs som sammanhängande med konflikten och att regeringen har ett intresse av att vidhålla status quo för att slippa engagera sig i utvecklingsåtgärder som skulle förbättra livet för de fattiga i Colombia (jämför Tufts analys av elitpakter i kapitel 1). I dessa tolkningar och uppfattningar speglas Freires teori om dominerande samhällsgruppers kulturella förtryck och isolering av fattiga, såväl som Avritzers beskrivning av relationen mellan staten och civilsamhället. I min tolkning är kvinnorna emellertid inte adapterade till förtryck utan äger en politisk medvetenhet som de uttrycker på olika sätt. Det är min uppfattning att folkbildningen bidragit till en ny formuleringsförmåga,

särskilt hos dem som varit medlemmar i organisationen en längre tid och redan är bekanta med dess övergripande målsättning. Även om många av kvinnorna uttrycker indignation över sakernas tillstånd snarare än att formulera praktiska handlingsstrategier, ser jag en uttalad vilja till förändring. I de fortsatta samtalen gestaltas denna förändringsvilja företrädesvis i uppfattningar om den patriarkala makten och dess möjliga utmaning.

Den patriarkala maktstrukturen – och dess utmaning

Ett starkt hindrande moment för demokratiutveckling anses, som redan framkommit under flera teman, vara den utbredda genusrelaterade ojämlikheten i samhället. Samtliga latinamerikanska feministiska teoretiker som refererades i kapitel 2 och 3 har utförligt redogjort för det patriarkala samhällets maktordning och ojämlika strukturer. Naila Kabeer, Blennberger, Sevefjord & Olsson samt ett flertal andra empowermentteoretiker belyser också i generella termer genusordningens ojämlikheter gällande tillgång till resurser och distribution av kapaciteter, vilket i sin tur är relaterat till handlingsutrymme och politiskt aktörskap. Det motstånd från män gentemot kvinnors avancemang som uttalas i teorierna (se också Marín & Enarsson, 2007), belyses tydligt även i informanternas berättelser. Många, framför allt de äldre, vittnar om hur mödosamt det är att kräva respekt från männen och ens få dem att inse fördelarna med att erkänna kvinnors lika rätt till deltagande. När jag frågar vad man ska göra åt saken, tycks Amelia nedan mena att rättighetsperspektivet i en demokratiutbildning i första hand måste inrikta sig på mäns respekt för kvinnor. Först därefter kan det kanske utvecklas till att omfatta en gemensam, kollektiv ansträngning för generell demokratiutveckling.

Innan jag blev ordförande hade jag många idéer men jag tyckte inte Armando, min företrädare, lyssnade. Ända sedan vi bestämde att sätta igång med det här projektet har jag vetat vad jag ville förändra, och jag har försökt driva det. Jag har alltid fått med mig kvinnorna men inte männen. /.../ Det krävs mycket hårt arbete för att dom ska ändra sina åsikter. ... Jag har försökt prata om att vi måste anstränga oss tillsammans och att männen måste släppa in oss i diskussioner om vi ska kunna utveckla saker och ting... det är ju för att männen inte släpper fram oss som det inte händer någonting! /.../ Jag hoppas verkligen på det här projektet! Och jag börjar faktiskt se vissa saker som ger mig lite hopp. (Amelia)

Trots att folkbildningsprojektet har uttalade jämlikhetsmål, verkar dessa enligt Amelia inte appellera till alla män. Det tycks handla om både rädsla och konserverande maktstrukturer i kulturen. Caputo Silva (2008), menar i sin forskning om kvinnor och utbildning i Colombia att detta problem måste

åtgärdas med en förbättrad grundutbildning som inriktas på jämställdhet och kvinnors rätt till deltagande. Kvinnor är sämre beställda än män på samtliga områden trots att konstitutionen från 1991 fastslår jämställdhet och lika tillträde till samhällets alla områden. Caputo Silvas krav på en förändrad grundutbildning kan ses som ett försök till attitydförändringar i det patriarkala samhället. I den meningen är det för sent för de äldre männen, vilket ju folkbildningen avser kompensera.

Ett av folkbildningsprojektets delmål är därför att utveckla genusjämlighet i den lokala kontexten utifrån ett rättighetsperspektiv, men även i syfte att skapa gemensam kollektiv handling för påverkan av den lokala utvecklingspolitiken. Haavelsrud (1994) menar att utbildningsstrategier måste grundas i kontextuella behov, men med öppenhet för att maktrelationer och positioner är sociala konstruktioner som kan rekonstrueras. Även Pilár Ubilla påtalar vikten av att öppna dörrar på detta sätt i pedagogiska, politiska och organisativa processer (Pilár Ubilla, 1996). Detta är exakt vad projektet utger sig för att vilja uppnå, en förändring i den lokala kontextens maktstruktur. Den rättighetsdiskurs som tillhandahålls i föreläsningar under seminariet och utvecklas i grupparbeten och diskussioner, är tidigare okänd för många och också för männen. Därför lyfts rättighetsdiskursen i alla intervjuer när jag frågar kvinnorna hur de nuvarande maktförhållandena ska kunna förändras mot större jämlikhet. Alla säger att det är den viktigaste nya kunskapen de fått i utbildningen. Nu har man fått konkreta redskap för att diskutera och åstadkomma en förändring i vardagen. Italina påpekar att det fortfarande finns ett starkt motstånd hos de äldre männen men hon förväntar sig att de förr eller senare kommer att bli tvungna att anpassa sig.

Det vi har fått höra på den här kursen betyder väldigt mycket. Sånt här pratade man inte om för tio år sen, eller fem. Rättigheter. /.../ Förr var det självklart att männen bestämde allt. Nu har jag fått en lite annan syn på det... jag har väl alltid tänkt att det borde vara mer jämlikt, men nu tror jag faktiskt att det går att förändra saker. Jag blir glad när de unga männen här accepterar det på ett annat sätt än de äldre. Men de äldre måste också acceptera det vare sig de vill eller inte. En del har väldigt svårt för det. Men det måste ju gå! (Italina)

Folkbildningsprojektet har tagit upp den lokala kontextens maktordning i termer av både klass och genus, och initierat diskussioner kring det lokala i förhållande till makrosamhället. Några kvinnor uttalar förhoppningar om att männen ska ändra sina attityder när de inser att det man får i utbildningen kommer att leda till förbättrade förhållanden för alla. Folkbildningen ställer jämlikhetskrav på männen, vilket kvinnorna menar är en förutsättning för att det ska bli någon effekt på längre sikt.

Nu när vi håller på med det här, den här utbildningen, tror jag det kan hjälpa jättemycket. Det kan få männen att vakna upp och uppföra sig bättre. (Amelia)

Med kunskap kan varje person åstadkomma demokrati för sig själv och för andra, tänka mer på jämlikhet. Jag visste att det skulle bli positivt att engagera sig i projektet, men inte hur. Nu vet jag att alla kan bidra till samhället, speciellt genom att organisera sig och kämpa tillsammans. Om männen också förändrar sin attityd och tar oss kvinnor på allvar så kan det hända mycket...då ökar kapaciteten i samhället. Om vi kan utrota machismen och behandla barnen lika finns det hopp om demokrati i Colombia. (Alva)

Det finns dock även bland de äldre männen andra uppfattningar och mer jämlika attityder:

I mitt fall är det pappa som är aktiv i organisationen, han har stimulerat mig. /.../ ASEMCO tänker på ungdomar som en resurs i samhället. Det är vi som måste vara starka och sen kämpa för våra barn så att det blir en förändring på dom här orättvisorna säger han. /.../ Jag brukar tänka att min pappa är en bra person och att jag vill bli likadan, bry mig om andra. (Gladys)

Slutligen får Ruby exemplifiera vad flera kvinnor anser vara en hållbar strategi:

Jag brukar prata med min man om hur han vill att våra barn ska få det i framtiden... om han tycker att våra döttrar ska ha mindre möjligheter i livet än våra söner. För så är det för kvinnor, vi har definitivt färre möjligheter än män. /.../ Det är det demokrati handlar om, menar jag. Att alla ska ha lika möjligheter. Det är klart att min man vill att våra barn ska få samma chanser i livet, och när jag säger att då måste han vara med och skapa demokrati först, så börjar han förhoppningsvis förstå vad jag menar. (Ruby)

Kommentar

Martha Nussbaum (2000) menar att det i lokala kontexter alltid finns ett visst mått av motstånd mot förändring, i synnerhet då förändringen gäller makt- och genusförhållanden. Förhållanden kring social och kulturell struktur, såväl som makt- och genusordning, präglar lokala kontexter och dess invånare starkt men är inte statiska, säger Bermudez-Peña (2008). ASEMCO har tagit hjälp av en kvinnorrättsaktivist och jurist för diskussionen om genus och jämlikhet i förhållande till makt och rättigheter. Denna kvinna har talat om hur man kan få rättigheter att betyda något i praktiken, och hur man på individuell och kollektiv nivå kan gå tillväga konkret för att utkräva sin rätt. Hon exemplifierar delar av både Nussbaums och Blennbergers perspektiv och sammanfattar latinamerikansk feministisk teori i en konkretisering av relationen mellan medborgarskap och demokrati såtillvida att även kvinnor ska ha möjlighet att både påverka sitt eget liv och delta i kollektivt beslutsfattande i sin omgivning. Informanterna har tagit till sig denna kunskap, vilket visar sig i de sätt de talar om genus och makt i den lo-

kala kontexten utifrån förhoppningar om att nuvarande ordning är förändringsbar. Dominguez (2004) påpekar, i linje med Rodriguez (2001) och Ruiz (2006) att en förändring av utbildningsmönster och attityder är ett första steg på vägen mot att ändra den politiska kulturen och dess maktparametrar. Det finns hos många av kvinnorna en till synes stark tilltro till folkbildningens förmåga att bidra till förändrade attityder. Huruvida denna önskan kommer att realiseras i verklighetens praktik återstår att undersöka i ett processperspektiv. Förändrade attityder angående makt och genus är en förutsättning för att skapa nya allianser för demokratiutveckling i ett genusperspektiv. Att kvinnor positionerar sig på ett nytt sätt i lokala kontexter utifrån kunskap om demokrati, rättigheter och genus, kan stimulera till sådan utveckling.

Kvinnors nya (kunskaps)positioneringar

Jag menar i detta sammanhang att frågan om vem projektet är till för och vilkas intressen det främjar bör ställas direkt till kvinnorna. I avsnittet om utvecklingsarbete för demokrati (kapitel 2) belyste jag hur biståndet länge planerats av män efter manliga normer. Jag tog också upp den diskrepans som uppstått mellan en förändrad planering inriktad mot kvinnors deltagande, och den verklighet som fortfarande styrs av män. Folkbildningsprojektet har haft till avsikt att inkludera både kvinnor och män i en deliberativ praktik för förändring genom att utgå från en universell rättighetsdiskurs och dess operationalisering i den lokala kontexten. Det ligger då i avhandlingens kunskapsintresse att undersöka hur kvinnorna reflekterar över sina upplevda nya positioner i förhållande till den lokala makt- och genusordningen. Ett sätt att hantera genus som en utvecklingsfråga är enligt Carr Summerson (2003) att titta på positionalitet, tolkning, identitetsbygge och mobilisering för förändring; attribut som alla refererar till sociala, historiska och kulturella faktorer. Detta måste göras ur kvinnors perspektiv. Informanterna har talat mycket om ett rollmönster som gestaltar mäns framhållna positioner i beslutsfattande och offentliga sammanhang och hindrar kvinnors deltagande. Under seminariet har de dock skymtat möjligheter till utmaning av den patriarkala strukturen utifrån en grund av just de faktorer Summerson nämner. Folkbildningen har diskuterat medborgarskapsbegreppet i termer av deltagande och rättvisa och betonat aspekter som identitet, rättigheter, positioner och makt samt mobilisering för förändring i relation till sociala, historiska och kulturella aspekter i den lokala kontexten. Enligt vad kvinnorna berättat för mig har de genom folkbildningen nått insikt om sina egna resurser och att de har möjlighet att välja att agera för förändring utifrån en ny position. Jag frågar nu hur länge de tror att de positiva konsekvenser de upplevt av folkbildningen kommer att bestå fram-

över. Informanterna lyfter då fram hur reflektion och utvecklad argumentativ kapacitet medför ökad respekt, vilket underlättar socialt och politiskt deltagande.

Här i San Pedro har demokratin alltid varit mycket begränsad. Jag reflekterar mer nu efter att jag börjat engagera mig i ASEMCO på allvar. Jag kan se vad som saknats och jag kan se vad som behöver göras. Jag håller på att utbilda mig för att vara ett exempel för mina barn och för andra. /.../ Det är viktigt att öka sina kunskaper... för då kan man vara mer aktiv för en bättre framtid vad gäller demokrati. /.../ Jag har tagit ett stort kliv framåt i livet. (Ruby)

När jag var ung kämpade vi för jorden. Jag var med i början av ASEMCO, när det startades. Då var det inte tal om några rättigheter på det sättet som nu. Jo vår rätt till vår egen jord som hade tagits ifrån oss... men allt det här med mänskliga rättigheter, det var det inte då. /.../ Nu tycker jag det är intressant att tala om kvinnors rättigheter, det kommer att bli annorlunda för våra unga kvinnor. ASEMCO har blivit modernt... det är andra tider nu. /.../ Själv har jag aldrig gått i skolan, jag är helt utbildad. Men jag är ju inte utan kunskap för det! Jag har mycket erfarenhet för jag har levt länge. Jag kan dela med mig av det, och det kan utvecklas till ny kunskap om man slår ihop det med det här vi lärt oss här nu. Vi måste fortsätta att prata om de här sakerna nu när den här kursen är över, det är viktigt att det inte stannar upp! (Juana)

Selith nedan uttrycker vikten av ärlighet, respekt och tillit som förutsättning för kollektiv samverkan.

Jag har kommit på andra saker också här nu under seminariet... som till exempel att det inte går att skapa demokrati genom lögn. /.../ Jag ska berätta en sak. Förra gången när det var val så kom en politiker hit och gav mig lite pengar för att jag skulle rösta på honom. Sen kom det några till... och samma sak där, jag fick pengar av allihop för jag lovade att rösta på dom. Tack vare det kunde jag köpa skor till hela familjen. Men nu tycker jag inte idén var så bra. Det är bättre att vara ärlig mot sig själv och andra för då får man bättre respekt. Det är så demokrati börjar... och då blir det samarbete istället för konkurrens. (Selith)

Det framstår att kvinnorna tolkat folkbildningsprojektets innehåll på både kollektiv och individuell basis i en slags dialektisk process avseende positionering. Selith fortsätter tala om att ställa krav på respekt som en grundläggande förutsättning för kommunikation. För Maricela handlar det om att kräva respekt på den mest elementära individuella nivån.

Många män i San Pedro är machista. Hela samhället är machista. Det gillar inte jag, men jag kan inte göra nånting åt det... utom att jag vägrar låta mig behandlas dåligt. Jag säger till mina killkompisar att de ska uppföra sig med värdighet, för ibland gör dom nämligen inte det. Det gör mig mycket arg när dom håller på och skämtar på ett sådär löjligt sätt, nedlåtande. Sen säger dom att det bara är på skoj men jag anser inte att det är roligt. Man måste säga ifrån med kraft, visa att man menar allvar. Men det räcker inte, för dom behöver

förändra hela sin attityd. Och det är ju det vi pratar om nu här på seminariet, vilket jag tycker är mycket positivt. Killarna lyssnar ju. (Selith)

Jag hoppas att jag ska kunna få det bättre när jag lär mig en massa saker här, att jag ska kunna få min man att ändra sig. Jag kommer att säga till honom att jag inte accepterar att han slår mig och att han inte har rätt att göra det...att jag kan anmäla honom. /.../ Jag tänker inte låta honom fortsätta att behandla mig så som han gör, aldrig! (Maricela)

Avslutningsvis belyses åter egenvärdet och den ökade känslan av personlig kapacitet som en påverkansfaktor för kollektiv empowerment av Ruby och Margarita.

Jag anmälde mig till projektet för att det handlar om framtiden, hur vi kan skapa en bra framtid. Då tänker man ju på barnen framför allt, men man ska väl själv också hinna få del av det. /.../ Jag tror att vi måste jobba för utveckling själva, inte en och en men tillsammans. Det är det som är idén här nu va, att försöka tänka ut hur vi ska komma framåt och ändra på saker som inte är bra. Det krävs organisering, och vi har ju fått en start med folkbildningen. Det är bara att sätta igång. (Ruby)

Utbildning ger ett nytt sätt att se på saker. Nu får man kunskap om sina rättigheter, börjar tänka på ett nytt sätt. Tro på sin förmåga, att man har viktiga saker att bidra med. Man är värd något. (Margarita)

Kommentar

Argumentativ kapacitet framhålls ofta, i feministisk utvecklingsforskning av bland andra Kabeer såväl som i folkbildnings-sammanhang, som en resurs som ger kvinnor empowerment och möjlighet att göra mer effektiva val. Ruby har tagit det konkreta steget att skaffa sig en utbildning i vuxen ålder vilket är mycket ovanligt här. Hon gör det som en investering i sin egen och barnens framtid och för ett mer aktivt medborgarskap. Att samtliga informanter verkar vilja positionera sig annorlunda i den lokala kontexten speglar motivation till att åstadkomma verklig förändring i genusrelationerna, antingen det gäller privatlivet eller det sociala och politiska livet i byarna. Det jag också ser speglas är viljan att vara aktiva medborgare, även om viljan inte uttrycks ordagrant i termer av medborgarskap. I kapitel 3 refererades Strandell (2006) som talar om tre viktiga komponenter som villkor för en empowermentprocess: medvetenhet om maktstrukturer, självkänsla samt aktörskap och känsla av aktörskap. De två första komponenterna ser jag tydligt hos kvinnorna medan den sista verkar kräva djupare ansträngning och kollektivt stöd, vilket åter synliggör en skärningspunkt mellan det individuella och det kollektiva. Som kvinnorna tidigare påtalat krävs också organisatorisk kunskap för att kunna åstadkomma förändring på ett yttre plan, och detta är viktigt i ett genusperspektiv. Avgörande för demokratiutveckling är såle-

des en mer demokratisk politisk kultur. Kvinnornas reflektioner kring identitet, social position och makt har belyst den lokala kontexten ur ett socialt såväl som ett historiskt och kulturellt perspektiv, och deras tolkning av de kunskaper som ges under seminariet tycks vara att positioner såväl som makt är förändringsbara. Demokratisk förändring kräver dock mer än individuell markering och positionering.

Folkbildning som kollektiv empowerment och handling

Latinamerikanska feministiska forskare, såväl som Freire, Nussbaum och Habermas, talar om utbildning som ett grundläggande villkor för aktivt medborgarskap och demokrati. Utan kunskap är aktivt medborgarskap inte möjligt. För att utbildningen ska få avsedda effekter och leda till mer än personlig empowerment krävs också organisering. Feinberg och Zamosc (2006) menar, som påpekats tidigare, att en påverkansfaktor för demokratisering är hur organisationer och rörelser förmår skapa kollektivt engagemang genom att utbilda sina medlemmar till förståelse och kritisk handling. I den personliga motivation folkbildningsprojektet tycks ha skapat genom att lyfta individuella rättigheter måste då en kollektiv, gemensam motivation också åstadkommas för att målen ska uppnås. Här syns åter den viktiga skärningspunkten mellan individuell och kollektiv empowerment, vari det föreligger svårigheter att avgöra vad som skapar vilket. Om folkbildningsprojektet lyckas bidra till kollektiv empowerment antas organisationens kapacitet förstärkas och påverkan på lokal utvecklingspolitik kunna öka. Men projektet skulle också kunna falla på att det endast är de som redan är aktiva i någon mening som blir engagerade. Kunskapsaspekten har genomgående uttalats som primär, då jag frågat informanterna om hur man skulle kunna utveckla den lokala kontexten i demokratisk riktning. Det är viktigt att ha baskunskaper för att överhuvudtaget börja tänka om något på ett utvecklande sätt, har de svarat. Har man inte kunskap om vad demokrati innebär på riktigt kan man inte arbeta för att utveckla det, menar Ana nedan.

Om folk inte har kunskap om demokrati, ens vet vad det innebär att ha demokrati på riktigt så kan de ju inte själva jobba för att utveckla demokrati. Man måste ju veta vad saker innebär om man ska ha möjlighet att förändra. Vi vet vad det innebär att inte ha demokrati och nu har vi lärt oss mycket om grunderna för demokrati. (Ana)

När man väl fått denna kunskap, verkar det vara viktigt för många av kvinnorna att ta utgångspunkt i det närmaste, familjen, för att skapa demokrati i den omedelbara omgivningen. Barnens uppfostran är till exempel ett mål för demokratisk

utveckling. Ana menar till och med att en systematiserad demokratisk uppfostran kan bidra till demokratiutveckling i hela samhället.

Jag tror att om alla börjar med att förändra saker och ting i sitt eget hem, i familjen, så kommer det att hända en del intressanta saker. Det här med rättigheter som hör ihop med demokrati... som jag har uppfattat det hela så hör rättigheter och demokrati ihop, men också skyldigheter. Jag vill se det som att vi har skyldigheter att uppfostra våra barn till att tänka demokratiskt... och för att kunna göra det så måste vi uppträda demokratiskt mot varandra i familjen och visa barnen att män och kvinnor har samma rättigheter. /.../ Då blir det en förändring i hela samhället, om barnen får växa upp med det. /.../ Sen är det förstås andra saker som spelar in...som fattigdomen och våldet. Men någonstans måste man börja. (Ana)

Alva som intervjuades samtidigt som Ana, uttrycker liknande åsikter.

Ja, jag vet vad du menar. Som nu här på seminariet, nu finns det ju mycket mer att diskutera, när man väl fått kunskap. Det vi lärt oss här kan jag koppla till det jag gör och det som händer i verkligheten i San Pedro. /.../ Det är mycket man kommer på som har med den här utbildningen att göra, till exempel rättigheter som du sa Ana. Jag tänker ju spontant på kriget... hur paramilitären kränker människor... de har begått de värsta brotten som finns, utan att få något straff. Deras våld smittar av sig också... eller jag menar... allt våld i kriget smittar liksom av sig till folk som är fattiga och har förlorat allt. Många blir desperata och kommer in i kriminalitet för att överleva... många ungdomar framför allt. Om vi lyckas få dom att förstå dom här sakerna så finns det hopp. /.../ Jag tror man måste börja om från början på något sätt...för att förändra hela samhället...och då är det viktigt att vi tar vår skyldighet att uppfostra barnen rätt, visa dom vad demokrati är. (Alva)

Ana och Alva tycks se fostran som ett slags medborgargärning, en skyldighet man har som medborgare att bidra till ett demokratiskt samhälle. Flera kvinnor påpekar vikten av att lära barn jämlikhetstänkande från grunden för att bidra till den attitydförändring som man menar är en grundsten i utvecklingen mot ett mer rättvist samhälle. Det handlar då om uppfostran som en medborgerlig, politisk och demokratisk, snarare än kvinnlig, plikt. En del av kvinnorna talar mer om eget aktörskap för att bidra till demokrati än att ställa krav på andra eller samhället, medan några menar att organiserade krav på verklig förändring är primärt.

Det måste bli en ändring av mentaliteten hos folk, framför allt hos männen. /.../ Det är många som är fast i hopplöshet och inte tror på framtiden, många ungdomar. Om man börjar med att skaffa sig kunskap, och lär barnen om demokrati och jämlikhet från början i uppfostra och i skolorna, då finns det en chans till bättre utveckling. /.../ Man måste ge folk utbildning. Utbildning är basen för att förändra samhället. (Amelia)

Yulissa och Amelia är också överens om att organisering är ytterligare en viktig förutsättning för att skapa utveckling. När många har en samlad kunskap som kan uttryckas kollektivt med styrka, finns större möjlighet att få politiker att lyssna, vilket även Alma instämmer i.

Det är mycket viktigt att organisera sig i större rörelser och nätverk, för ju fler som nås av folkbildning i demokrati och mänskliga rättigheter...ju större är chanserna att påverka utvecklingen. /.../ Sådan här folkbildning främjar också tolerans och fred mellan olika grupper så att samarbete kommer igång på mer utbredd nivå. (Yulissa)

Ja exakt, precis vad jag tänkte säga också. När tillräckligt många nått medvetenhet och kräver sina rättigheter kan inte regeringen längre nonchalera de problem som finns. Det måste vara vårt främsta syfte! (Amelia)

Folk måste organisera sig mer, bli delaktiga. Det är viktigt att öka medvetenheten hos folk. Som det här projektet med folkbildning, det här seminariet, det är jätteviktigt! Att sprida information och ge kunskap till människor. Det skulle räcka om alla i Colombia lärde sig lite om demokrati. Utbildning av folket om rättigheter och organisering! (Alma)

Selith och Margarita belyser sambandet mellan individuell och kollektiv motivation och empowerment när de talar om att skapa förändring tillsammans genom visionen att alla kan få det bättre.

Jag har fått den här utbildningen och jag är jätteglad för det! Jag har fått mer hopp om min framtid. Det här med organisering är viktigt också om det ska bli demokrati, att vi kan skapa förändring tillsammans. Det ska jag prata med mina vänner om. (Selith)

Jag ska ta upp det här i skolan och föreslå att vi diskuterar om demokrati. Min lärare är väldigt bra och jag tror inte det blir något problem, jag hoppas inte det i alla fall. Jag ska säga att det är vår rättighet att diskutera och att det kan hjälpa till att få en mer rättvis skola. Det måste han ju tycka är bra! (Margarita)

Kommentar

Kvinnorna har talat om folkbildningens individuella vinster främst utifrån ett rättighetsperspektiv som definierar människovärdet och rätten att vara aktiv i sitt eget liv. De påpekar också folkbildningens nytta i ett kollektivt perspektiv i form av kommunikation, delaktighet och organisering som kan leda till politisk påverkan på bredare front. Jag uppfattar att kunskap för kvinnorna äger ett positivt, utvecklande värde, som kan operationaliseras i handling på både en individuell och en kollektiv nivå. Den kommunikativa aspekten anses viktig, vilket kan tolkas utifrån Habermas teori om kommunikativ handling som villkor för jämlik deliberation. Tidigare forskning visar liknande resultat från kvinnors erfarenheter

av rättighetsbaserad utbildning. Bertomeu & Costa (2000) beskriver till exempel en medborgarskapsutbildning baserad på universella normativa principer som syftar till utveckling av moraliskt omdöme och argumentativ kapacitet för deltagande i demokratiska processer. De menar att värdedefinitioner är viktiga i en diskussion om rättighetsuppfyllelsens individuella aspekt kopplad till kollektiva värden. Kvinnorna ger uttryck för detta då de nämner sin uppskattning av de diskussionstillfällen som möjliggjort en omvärdering av genusfrågor. Folkbildningens idé med deliberativa samtal som både bekräftar och utmanar individuella och kollektiva lokala traditioner och historia, är att utveckla nya tankar och perspektiv kring demokrati. Detta är första steget i en demokratisk procedur. Jag ser, genom kvinnornas berättelser och mina observationer under seminariet, delar av denna procedur realiseras. Från detta faktum till att konstatera att en verklig förändring i termer av demokratisering påbörjats, är steget dock långt.

Sammanfattning av inledande intervjuer

I denna inledande del har jag analyserat intervjuer med 31 kvinnor som är medlemmar i ASEMCO och har deltagit för första gången i folkbildningsprojektet. Organisationen har genomfört en grundläggande medlemsutbildning i demokrati, mänskliga rättigheter, genus och miljökunskap (se kapitel 1), i syfte att stärka sin kapacitet som politisk påverkansaktör för demokratisk utveckling i civilsamhället. Ett uttalat genusperspektiv är en ny aspekt i ASEMCOs politiska strategi som förväntas appellera till kvinnor och öka engagemanget. Utifrån denna grund ville jag studera specifikt hur folkbildningsprojektet påverkat kvinnor, samt i vilken mån kvinnorna upplevt att projektet i realiteten skapat ökade förutsättningar för deras delaktighet i samhället. För att undersöka detta problem har jag utgått från en teoretisk grund av medvetandegörande pedagogik, ett genusperspektiv på rättigheter som kapaciteter, samt latinamerikansk, i första hand feministisk, demokratiforskning. I den inledande intervjustudien har kvinnorna berättat om sina livssituationer och vardag, kopplat till uppfattningar om genusrelationer och makt i den lokala kontexten. Jag har också frågat om deras motiv till att engagera sig i folkbildningsprojektet och uppfattningar om projektets mål och syften. Vidare har jag undersökt kvinnornas uppfattningar om demokrati generellt och i relation till folkbildningspraktiken, samt deras syn på hinder och möjligheter för demokratiutveckling i Colombia. Nedanstående text sammanfattar de första resultaten av folkbildningsprojektet i ett genusperspektiv.

Kvinnorna berättade om sina livssituationer på ett sätt som jag fann delvis möjligt att tolka mot Paulo Freires beskrivning av fattiga människors underordning

under kulturellt förtryck. Den beroendesituation de flesta av informanterna befinner sig i relaterar till det patriarkala, klassegregerade samhälle Colombia är. Kvinnorna tycks också med vissa undantag leva i den slags dubbla underordning som beskrivits av Martha Nussbaum och som handlar om ett generellt patriarkalt förtryck. Män utövar ekonomisk såväl som sexuell kontroll i en maktsituation som Nussbaum delvis kopplar till adaptiva preferenser, ett begrepp som refererar till mäns socialt och kulturellt internaliserade överordning såväl som till kvinnors dito underordning. I informanternas berättelser framstår dock en tydlig spänning mellan förtryckets dynamik kontra medvetenhet och protest. Kvinnorna fogar sig i underordning fast de vet att det är fel, de har hittills bara inte sett en möjlighet att göra något åt det. Detta förhållande framstår också i latinamerikanska feministiska teoretikers kontextuella perspektiv vari en auktoritär politisk kultur och struktur är tydlig. I detsamma uttrycks även bristande demokratisk rättighetstillsyn, ett mönster som reproduceras i de institutionella strukturer som fortfar att begränsa kvinnors deltagande. Studien undersöker folkbildningsprojektets eventuella bidrag till förändring av dessa mönster och strukturer, sett ur kvinnornas perspektiv.

Utifrån ovanstående såg jag det som relevant att i ett inledande skede definiera den lokala kontexten utifrån termen förtryckets mekanismer. Folkbildningsprojektet som strategi för förändring kan i sin första fas sägas befinna sig på en slags mellannivå mellan förtryckets mekanismer och nästa nivå som jag kallar vägar ut ur förtryck.

Diskussionen om vägar ut ur förtryck inleddes med informanternas berättelser om sitt medlemskap i ASEMCO och motiv till deltagande i folkbildningsprojektet. Kvinnorna förmedlade här uteslutande en primär överlevnadsstrategi. Att organisationen står som ett slags fysisk garant i detta sammanhang är en viktig utgångspunkt för folkbildningsprojektets möjligheter att uppnå sina syften. Trygghetsfaktorn, det kända, utgör en grund för det kollektiva engagemang folkbildningsprojektet syftar till, och kan dessutom vara en förutsättning för att få gehör även bland männen i utvecklingsarbetets nya inriktning. Det kollektiva demokratiperspektiv som beskrivits i latinamerikansk teoretisk litteratur framhävs ibland tydligt i kvinnornas utsagor som uttryck för solidariska värden i kampen för överlevnad. Däremot tycks den universella rättighetsagendan i folkbildningsprojektet företrädesvis appellera till kvinnorna, som ett hopp om förändring av den begränsande livsstruktur som är avhängig den traditionella genusordningen. Denna individuellt motiverande aspekt anses vara avgörande för möjligheterna till kollektiv demokratisering; att få med kvinnorna på ett nytt

sätt förväntas ge andra resultat i ett demokratiseringsperspektiv. Att dessutom välja att betrakta mänskliga rättigheter i form av kapaciteter har visat sig bidra till att utveckla aktörskap på individuell nivå. Folkbildningsprojektets betoning av medborgerliga och politiska rättigheter tycks frammana djupare motivation hos kvinnorna genom att skapa känslan av aktörskap och möjlig förändring. Visionen om jämlikhet är därmed avgörande för kvinnornas vilja till kollektivt engagemang.

Avhandlingen fokuserar specifikt kvinnors syn på hur ett genusperspektiv på demokrati kan bidra till nämnda utmaning av förtryckets mekanismer. Jämlikhetsvisionen undersöktes därför vidare i fördjupade demokratidiskussioner med kvinnorna. När jag frågade dem vad i folkbildningen de uppfattade som viktig och användbar kunskap för demokratiutveckling, förväntade jag mig kanske en samtalsinriktning mot kollektiv handling och möjligheter till aktivt medborgarskap vilket ju diskuterats utförligt under seminariet. Kvinnorna kom istället att tala om rättighetsagendan utifrån företrädesvis ett individuellt perspektiv, ofta i termer av barnuppföstran och påverkan av män i sin närhet.

Kontextuell förståelse av maktomständigheter som grund för kollektiv handling är en process som inte kan forceras, i synnerhet sedd mot bakgrund av det colombianska civilsamhället Avritzer (2006) beskriver som starkt begränsat och kringskuret. Då kvinnorna formulerar förståelser och innebörder av demokrati framhålls särskilt genusaspekten, vilket kan förklara fokuseringen på individuella rättigheter i denna inledande fas av projektet. Att genusperspektivet fått ett så starkt genomslag är således inte förvånande. Intressant i detta sammanhang är den medvetenhet om maktstrukturen som delvis också, trots ett starkt förändringsmotstånd, tycks reflekteras av män och som kan vara kopplad till klasskillnaderna i samhället. Rättighetsdiskursen har under seminariet skapat ett legitimt utrymme för kvinnorna där männen måste lyssna, vilket till viss del skapar förhoppningar hos kvinnorna om möjlig förändring. En påverkansfaktor här kan vara de nya positioner, grundade i empowerment, som kvinnorna säger sig ha intagit, framför allt i sina familjer men även i någon mån i den lokala kontexten.

I det avslutande temat, hinder och möjligheter för demokratiutveckling i ett genusperspektiv, framträdde både gynnsamma och ogynnsamma prognosfaktorer i informanternas uttalanden. De positiva förutsättningar som ASEMCO tagit fasta på i den lokala kontexten och söker utveckla under seminarierna och den efterföljande studiecirkelverksamheten, verkar i detta inledningskede bidra till viss

måluppfyllelse i termer av motivation och engagemang hos både kvinnor och män. Den genusinriktade demokratiforskning som beskrivits i kapitel 2 och 3, framhåller medborgarskapets feministiska omtolkning som ett relevant verktyg för att mäta reell demokratiutveckling. Att kvinnors personliga empowerment i den lokala kontexten ökat och bidragit till nya positioneringar kan delvis tas som en indikator på demokratiutveckling i genusperspektiv, men medför inte någon direkt utmaning av den lokala kontextens ojämlika maktstruktur.

Frågan är om lokal makt kan utmanas genom utvecklingssamarbete för demokrati. Sociala rörelser och NGO:er har tillskrivits både möjligheter och begränsningar vad gäller demokratiutveckling. En del forskning lyfter förmågan att genom identitetsstärkande folkbildning skapa empowerment på både individuell och kollektiv nivå (se exempelvis Bergstedt, 1995; Alvarez, Dagnino & Escobar, 1998; Jamison, 2006 samt Engberg, 2005). Det är dock nödvändigt att som Sundgren (1998) även förhålla sig till folkbildning ur ett kritiskt perspektiv, granska dess innehåll och värden samt hur innebörder och konsekvenser av aktörernas handlingar ser ut. En fokusering på kvinnors rättigheter och jämlikhet behöver till exempel inte motsvara att kvinnor blir delaktiga på djupet eller involveras i beslutsprocesser. Demokratianalyser av folkbildning måste också omfatta organisationers inre struktur, vilken enligt Alvarez kan vara mer eller mindre demokratisk.

KAPITEL 7

DEL 2: UPPFÖLJNINGSSINTERVJUER

Denna delstudie omfattar uppföljningsintervjuer med 11 av de 19 kvinnor som deltog i projektet 2007 (grupp 1), samt 5 av de 12 nya kvinnor som deltog 2008 (grupp 2). Dessutom medverkade Amelia och Yulissa från grupp 1 även 2009, vilket innebär att dessa två kvinnor intervjuats vid tre tillfällen. Båda grupperna har således intervjuats ett och två år efter sitt första deltagande i folkbildningsprojektet. Under både 2008 och 2009 har ASEMCO förutom seminarierna även drivit ett fortbildningsarbete i form av studiecirkelverksamhet och informationsmöten. Informanterna har närvarat vid dessa sammankomster i varierande utsträckning beroende på intresse och praktiska möjligheter. I resultatet som presenteras i detta kapitel framstår till viss del skillnader mellan de kvinnor som deltagit i fortbildningen och de som inte gjort det. Det ska också påpekas att organisationen själv fördjupat folkbildningsprojektets teoretiska innehåll och utvecklat metoderna. Projektet är en pågående process, varför det händer saker som kan ses från olika synpunkter och perspektiv. Detta diskuteras mer ingående i kapitel 8. I föreliggande delstudie redovisas resultatet av uppföljningsintervjuerna med utgångspunkt i samma frågor som ställdes första gången.

Förändringar i kvinnornas livssituationer

Informanterna ombads här beskriva hur deras liv såg ut ett år efter projektets början. Tidigare forskning om bistånd och utvecklingsarbete har påvisat varierande resultat i förbättrade livschanser för kvinnor (se till exempel Julin & Sandgren, 1995; Medel-Añonuevo, 1995; Ceboratev, 2006). Ofta har utvecklingsinsatser som inriktats på kvinnors empowerment uppnått just det på personlig nivå, medan de mer sällan lett till sänkta fattigdomsnivåer eller reella förändringar angående makt och genus på en generell, kollektiv nivå. ASEMCOs projekt är som redovisats inte specifikt inriktat mot kvinnor, utan syftar till en inkluderande demokrati och generell utveckling i regionen. Dess kontinuerliga arbete med jordbruksutveckling och att skapa inkomstmöjligheter genom olika kooperativa projekt, kan vara en bidragande orsak till den materiella förbättring

många av informanterna nu påtalar. Detta är en inte oviktig aspekt som i del 1 diskuterades i relation till första och andra gradens rättigheter. Dock är det den genusaspekt som betonas starkt i projektet som är av huvudsakligt intresse för avhandlingen. Kvinnorna säger sig ha fått en stärkt självkänsla som de använder i sin vardag till att kräva respekt och diskutera demokrati på allvar, privat såväl som offentligt. Några har blivit mer aktiva i arbetet med organisationen vilket ger dem tillfredsställelse och glädje i vardagen. De kvinnor som intervjuades år 2009 talade i högre utsträckning om ett politiskt engagemang. Tre teman har fastställts här: ”Materiell förbättring som grund för ökat välbefinnande”, ”Ökad personlig empowerment” samt ”Politiskt engagemang”.

Materiell förbättring som grund för ökat välbefinnande

Många kvinnor berättar om en lättnad som har med förbättrade ekonomiska omständigheter att göra. Över detta faktum görs ingen teoretisk reflektion då det ligger utanför avhandlingens syfte. Det finns en kooperativ tradition i området och då läget i den väpnade konflikten varit lugnare det senaste året har jordbruksproduktionen fått möjlighet att utvecklas utan störningar från paramilitären. En utveckling inom jordbruket medför ekonomiska fördelar för organisationens medlemmar.

Mitt liv ser ut ungefär som det alltid har gjort. Jag bor kvar på gården och vi fortsätter med jordbruket. Vi har köpt några nya kor. /.../ Min man har varit sjuk, det var ganska allvarligt, men det gick bra och han är frisk igen. Livet är på det stora hela bra. Det går bra för barnen och mina två äldsta döttrar engagerar sig mycket i ASEMCO. Alma studerar väldigt hårt men jag uppmuntrar henne, hon är så beslutsam. (Amelia)

Adina och Inéz har fått arbete och fast inkomst. Luz Marias man har fått möjlighet till extrainkomst via ett kooperativ vilket också är en konsekvens av den ökade jordbruksproduktionen. Adinas och Luzmas avancemang har inga direkta kopplingar till folkbildningen medan Inéz anställning möjliggjordes tack vare hennes deltagande.

Jag har fått arbete på en stor gård. Jag lagar mat och städar. Det går bra för ägarna är snälla mot mig och behandlar mig väl. /.../ Min man mår mycket bättre. Vi kom till läkare och det visade sig att han hade en svår depression. Han fick medicin och nu mår han bra. (Adina)

När vi träffades sist hade jag det ganska svårt. Jag bodde hos mina föräldrar och jag mätte inte så bra för min dotters pappa hade övergivit oss. Jag hade inget arbete heller, men nu är jag med i styrelsen för ASEMCO och sköter det ekonomiska tillsammans med revisorn. För det får jag en liten lön så jag kan hyra ett rum i stan. (Inéz)

Livet är uthärdligt. Jag har mycket att göra med getterna, men barnen hjälper till. Min man har startat ett majs kooperativ med några andra så det ger oss lite extrainkomster. (Luz Maria)

Kvinnorna menar att de genom folkbildningsprojektet fått en ny styrka som de använder för att ta sig framåt och aktivt försöka påverka sin situation.

Jag har äntligen fått papper, jag trodde aldrig det skulle gå. Jag fick lite pengar som man får då, det var inte så mycket men det räckte till att köpa två rum hos en granne till min kusin där jag bodde innan. Halva huset är mitt nu, och det finns toalett och elektricitet så det är mycket bättre. Nu har jag mitt eget liv och jag hjälper Cornelia med hennes barn när hon arbetar. Jag städar huset också och lagar mat och för det får jag 200 000 pesos i månaden. Det räcker till kläder och mat. (Margót)

Lois har inte fått fast arbete utan försörjer sig fortfarande genom försäljning av egentillverkade smycken. Hon menar att hon hellre är fattig än låter sig utnyttjas.

Jag har tyvärr inte lyckats få något arbete... men jag tillverkar smycken, skärp och väskor som jag säljer. Det är inte lätt att försörja sig på det, men ibland om jag har pengar att åka in till Sincelejo så går affärerna bättre. Där finns det fler som har pengar, så då kan jag få ihop 50-60000 pesos om jag har tur. Men i längden är det väldigt svårt att försörja sig, då krävs ett fast arbete. Jag vill inte ta hushållsarbete för det är så många som blir illa behandlade och utnyttjade... och det vägrar jag... då är jag hellre fattig. (Lois)

Kommentar

Att man fått det bättre i livet ur en materiell aspekt kan inte direkt associeras till folkbildningsprojektet, men samtliga kvinnor lyfter fram en ökad självkänsla och styrka. Detta skulle, för att använda Kabeers (2001) kriterier på empowerment, kunna tolkas som att individuell empowerment är en resurs som bidrar till mer rationella val. Caputo Silva (2008) som forskat om kvinnor och utbildning i Colombia menar att utbildning spelar en avgörande roll i formandet av kapaciteter som tillåter kvinnor att ta egna beslut om sina liv, i enlighet med de fri- och rättigheter som garanteras dem i konstitutionen. Således finns en samverkan mellan personella och materiella resurser, som *kan* ha innebörden att materiell förbättring föregås av personlig empowerment. Makt över ekonomiska beslut hör också till empowerment.

Ökad personlig empowerment

När jag frågar informanterna om något mer förändrats i deras liv, som de eventuellt kan koppla till folkbildningen, refererar de ånyo till rättighetsdiskursen. Diskussionen om första och andra gradens rättigheter har, som tidigare nämnts,

implikationer för det empiriska sammanhanget. Werbner (2005) menar att uppdelningen inte fyller någon funktion i ett latinamerikanskt kontextuellt perspektiv, utan att alla rättigheter hänger ihop och är delar av samma process. Detta uttrycks som jag uppfattar det i ASEMCOs program, såväl som ofta i kvinnornas utsagor. De talar här om att ekonomiskt oberoende leder till ökat välbefinnande. Att ha möjlighet att besluta över sitt eget liv och sin vardag ger säkerhet, styrka och tillfredsställelse med livet, såväl som en känsla av frihet. Jag ser det som att de förändringar i livssituation kvinnorna beskriver har både en materiell och en social grund. Empowerment handlar inte bara om materiella resurser.

Jag trivs bättre med att ha något eget eftersom jag känner mig mer fri. Min dotter är två och ett halvt och jag är glad att det ordnat sig så att jag kan försörja oss själv. Det var tack vare seminariet... jag har haft nytta av vad jag lärde mig där. Jag känner mig stark nu, mycket gladare. (Inéz)

Att Inéz fått arbete inom organisationen är förmodligen huvudanledningen till hennes förbättrade situation, men det har i förlängningen givit mer än bara en inkomst.

Ja livet har omvandlats. Förr, när vi försökte ta tillbaka vår mark, då hade vi ingenting. Av dom som var med på seminariet nu var det tre som var med på den tiden, resten är bara unga. Jag har lärt mig mycket. Tack till organisationen för dess förmåga. (Juana)

Juana jämför mycket med förr när hon pratar. Hon kommer ofta tillbaka till att hon haft ett hårt liv och fått slita ensam, men att hon är glad över de förändringar hon sett ASEMCO genomföra. Livet har blivit lättare, menar hon. När jag frågar om folkbildningsprojektet förändrat henne som människa, säger hon:

Som människa, ja. För jag har varit en kvinna som haft... hur säger man...mina problem. Men med utbildningen har jag lärt mig hantera mina problem och överleva. Jag kan klara mig på alla möten för att jag har lärt mig att formulera mig och uttrycka mig. Det betyder mycket.

Samtliga kvinnor talar mycket om personlig empowerment. Det tycks handla om att man utifrån en ny självrespekt grundad i rättighetsdiskussionen tar det utrymme man behöver för att nå egna mål istället för att stå tillbaka. Att utveckla sina egna resurser verkar främja en interaktion med andra som är mer på ens egna villkor. Lauri nedan bestämde sig för att satsa på sig själv och forma sitt liv enligt egna önsningar istället för att anpassa sig till moraliska normer.

Jag har gift om mig. Jag trodde inte jag skulle kunna göra det, men när jag var med i projektet förra året så fick jag nytt hopp. Jag kände mig till och med glad igen... som jag inte gjort sedan min man dog. /.../ Min nuvarande man hade levererat mjölken från mina kor till San Pedro så vi kände varandra, och en dag frågade han om det inte var lika bra att vi smällde till och gifte oss. Först tänkte jag att det var opassande, men sedan insåg jag att jag inte vill leva ensam resten av mitt liv. Jag tänkte på att jag lovat mig själv efter seminariet att kämpa för mina rättigheter som kvinna och försöka få det bättre. Det är inte ett bra liv att slita ensam med en gård. /.../ Så jag gifte mig med Orlando och det har jag inte ångrat. Vi har det bra. (Lauri)

Genusaspekten lyser starkt igenom i flera berättelser. Lisaida berättar saker som hon inte gjorde vid första intervjutillfället, vilket jag tolkar som att hon verkligen fått mod att tala och stå upp för sina rättigheter. Jag frågar om hon anser att folkbildningen påverkat henne som människa, som kvinna.

Ja det tycker jag. Tack vare utbildningen kan man sakta men säkert minska sin rädsla för att uttrycka sig. Prata med andra och kanske... om förtrycket från min man. Jag accepterar inte längre att han kallar mig värdelös och en nolla. /.../ Jag har blivit utsatt för förnedring och kränkning, men när jag började öppna mig och prata om det så kände jag att jag inte längre var rädd. Innan var jag så förödmjukad... jag var rädd att prata om det, det känns skamligt. Men efter det här sa jag: NEJ! /.../ Och jag har börjat tala mycket om demokrati i familjen, jag försöker behandla mina barn på ett bra sätt. (Lisaida)

Kvinnorna uttrycker upplevd empowerment. Även Amelia kopplar in genusaspekten i den bemärkelsen:

Mitt liv har förändrats, för idag känner jag mig förstärkt och förberedd för att kämpa för mitt samhälle, min by. Och framför allt för kvinnor som människor. Jag har lärt mig att värdera mig själv som kvinna och människa, min kapacitet. Jag känner mig mer levande, som en verklig person. Jag tar mina egna beslut, ingen tvingar mig. Ingen påverkar mig, jag tänker själv. (Amelia)

Flera av de yngre kvinnorna tar upp ett kombinerat individuellt och kollektivt perspektiv på demokrati redan vid frågan om hur folkbildningen påverkat deras liv och dem själva som personer. Yulissa säger:

Ja, personlig utveckling... och kunskap om att organisera. Perspektiv på demokrati. Den har förändrat mycket. Jag gillar nu till exempel att delta i val, rösta, med medvetenhet. Innan ville jag bestämma allt själv också, men nu är jag mer demokratisk som människa och diskuterar mer. Jag har fått redskap att använda för att lösa problem i praktiken. (Yulissa)

Jag tolkar Yulissa som att hon menar sig ha fått kunskaper som är användbara i livet på både ett personligt och ett offentligt plan, kvaliteter för aktörskap. Alma uttrycker liknande tankar. Att rösta med medvetenhet är en genomgående tanke.

Ja till hundra procent. Folkbildningen har förändrat mig till hundra procent. För allt intressant, särskilt det som handlar om mänskliga rättigheter för kvinnor. Jag har vuxit som människa. Jag har lärt mig hur långt kunskapen om mina rättigheter och skyldigheter kan ta mig som kvinna. /.../ Den politiska kunskapen inte minst är viktig, när det handlar om att rösta medvetet. Tack vare den här utbildningen kan vi ungdomar som är framtiden börja förstå mer... om hur vi ska kunna ändra på denna demokrati, som inte liknar den demokrati vi pratar om på seminariet. (Alma)

Selith hänvisar till ett fördjupat politiskt medvetande när hon beskriver hur hon utvecklats med hjälp av kunskaperna i folkbildningen.

När jag fick möjlighet att vara med förra året, kom jag in i saker som jag inte haft en aning om. Jag hade ju kunskap om själva ordet demokrati, men inte i dess egentliga bemärkelse. Från då till nu har jag haft möjlighet att analysera, mig själv och andra, hur man betar sig i livet... och då pratar vi om politiken. Nu ska jag inte rösta på ett fint ansikte, eller för att den personen ger mig pengar, utan för att den verkligen kan skapa förändring för alla, inte bara för mig.

När jag frågar om folkbildningen därmed inneburit något viktigt i hennes liv, säger hon:

Självklart! Ha! Man känner att man har förändrats inuti. Men om man inte använder kunskapen man fått utan slänger den i soporna, då fortsätter man begå samma misstag och gå på likadant. (Selith)

Kommentar

Informanterna talar om ökad självrespekt och tilltro till sin egen förmåga. Den rättighetsdiskurs som förmedlades och elaborerades under seminariet, verkar i sin förlängning ha stärkt kvinnornas självförtroende och bidragit till att de gjort effektiva val som lett till en utveckling i deras livssituationer. Martha Nussbaum (2000) representerar, som redan omtalats, ett rättighetstänkande som istället för att se till vad en människa har är inriktat på vad hon kan vara och göra. En rättighetsagenda som främjar människors kapaciteter för aktörskap når längre än uppsatta sociala och ekonomiska mål som inte motsvaras av statens tillgodo-seende av dessa. Känslan av att kunna påverka sitt liv beskrivs också av Strandell (2006) som en viktig komponent i en empowermentprocess, och av Naila Kabeer (2001) som en viktig personell resurs. I latinamerikansk forskning framställs också ett aktörsperspektiv, där kvinnor tillskrivs kapacitet (se till exempel Dominguez 2004). Jag finner i några av kvinnornas berättelser bevis på att de blivit mer aktiva i sina liv med hänsyn till medborgerliga och politiska rättigheter, då de menar att rösta är en politisk handling som kräver aktiv reflektion. Hos Juana, Lauri och Lisaida ovan ser jag aktörsperspektivet framträda företrädesvis

på en individnivå, medan bland andra Yulissa och Alma framhåller ett mer utåtriktat engagemang. Jag tycker mig också se en dialektisk process i växlingar mellan reflektioner över det egna livet och dess yttre, möjligen påverkbara omständigheter.

Politiskt engagemang

Informanterna talar om aktivitet på ett nytt sätt. Då jag frågar dem om vad de gör i livet nu som är kopplat till folkbildningen, talar de om ett mer medvetet politiskt sätt att vara än tidigare. Demokratiforskning bekräftar ofta att politisk medvetenhet tenderar att leda till ökat engagemang (Freire, 1977; Larsson, 2006; Shayne, 2007). Även Nussbaum (2000, 2006) och Kabeer (2001, 2005) talar om kvinnors ökade handlingsresurser och vilja till aktörskap som vanligen följer av medborgerlig utbildning inriktad på rättigheter och demokrati. Latinamerikansk feministisk forskning har beskrivit kvinnors stora bidrag till demokratiutvecklingen och kvinnors viktiga politiska roll. Aktivism har förekommit både utifrån moderskap och materiella behov, såväl som utifrån mer strategiska feministiska intressen (Yuval-Davis & Werbner, 2005; Dagnino, 2005). Flera av kvinnorna berättar om hur deras engagemang inom ASEMCO intensifierats efter seminariet. De säger att de gillar att vara politiskt aktiva och delta i offentligheten för att det både ökar självkänslan och stärker utvecklingen i den lokala kontexten då många andra kvinnor ser dem som förebilder. Att kvinnor börjar ta mer plats är något som männen måste acceptera, menar Luz Maria, och följaktligen borde en attitydförändring då bli konsekvensen. Deras engagemang i det offentliga tycks bidra till en ny positionering inom familjen.

Jag har mycket att göra i kommittén också men det är det roliga momentet i livet. Jag har blivit mer aktiv där sedan jag var med på seminariet förra året. Det jag lärde mig då har jag undervisat andra i och vi har möten där vi fortsätter förkovra oss. /.../ Jag har fått med många fler kvinnor också. Vi diskuterar våra rättigheter och jag uppmuntrar dom att tvinga sina män att lyssna. En del män vill inte släppa iväg dom till våra träffar, men jag har sagt att då ska dom gå i alla fall. Männen kan ju inte göra så mycket åt det. När dom inser det kommer det att bli förändringar här... och det har det redan gjort. Det är mycket roligt och det har gett resultat på så vis att jag lyckats införa demokrati i familjen. Det kan andra också göra. (Luzma)

Det finns alltså en stark emotionell sida av att vara aktiv, vilket bland annat påpekas i forskning om sociala rörelser och demokrati (se till exempel Alvaro, Dagnino och Escobar, 1998). För Yulissa har en personlig förlust präglat det senaste året, men hennes engagemang i ASEMCO ger livet mening. Hon trivs med sitt aktörskap. Huruvida brottet med pojkvännen har något med kvinnors

rättigheter och empowerment att göra, anförtror hon mig inte direkt här men återkommer senare till saken. Både Luzma och Yulissa bekräftar aktörskapets emotionella vinster.

Ja, för mig är livet också bra. Det är slut med min pojkvän men det håller jag nog på att komma över. /.../ Jag har mycket att göra som vanligt med ASEMCO eftersom det är jag som ser till att allt fungerar med planering, kontakter, transporter och allt vad det är...det är otroligt mycket och intensivt några månader innan seminarierna så jag är ganska stressad ibland. Men jag gillar när det är tempo, jag är en sådan person. Det är jag som sköter det digitala också under seminarierna så jag måste se till att det flyter. /.../ Men det är skillnad att komma upp hit till San Pedro... som att komma tillbaka femtio år i tiden. Jag trivs bättre i stan, jag skulle nog inte kunna bo här jämt. Men det är också skönt med lugnet. (Yulissa)

Amelia och Yulissa intervjuades tillsammans. Eftersom de båda innehar ledande positioner inom ASEMCO handlar livet för dem mer än för andra om engagemanget och arbetet i organisationen. Yulissa som bor i en miljonstad har ett helt annat liv än Amelia som är jordbrukare i San Pedro, men de två kvinnorna har ändå mycket gemensamt i sitt engagemang. De pratar om sin vänskap som något som är viktigt och stärkande för dem i livet, och reflekterar över att den fördjupats ännu mer genom den rättighetsdiskurs som diskuterats under folkbildningen. Amelia säger:

Yulissa och jag har fått en ännu starkare vänskap, och det är för att vi pratar väldigt mycket om kvinnors rättigheter och att vi ska kämpa tillsammans för dom. Mina barn ser ju också hur jag umgås med andra kvinnor och hur mycket vår vänskap betyder. Jag tror att vi blir starka förebilder för våra döttrar. /.../ Jag är mycket glad att Yasmin också blivit intresserad av att engagera sig. Hon är 15 år och säger att hon ska jobba för kvinnors rättigheter hela sitt liv. Det är väldigt roligt att jag lyckats inspirera henne, för det är vad jag hoppades på.

Här kan man möjligen skönja den demokratiska politiska kultur som ASEMCO efterlyser och som bland andra Dominguez (2004) och Barquet och Osses (2004) talar om som väsentlig för kvinnors deltagande, som speciellt motiverande för informanterna. Ruby tycks delvis referera till detta.

Det här att få kunskap om sina rättigheter är så väsentligt. Det ger på något sätt en känsla av värdighet som många kvinnor aldrig känt innan tror jag, särskilt dom som blir illa behandlade i sina äktenskap. Och det är inte bara några få kan jag upplysa dig om! Jag menar att när man är både fattig och förnedrad är man så långt ifrån att engagera sig som det går att komma. Och så är det ju det som i själva verket är det enda som kan skapa förändring... just att engagera sig själv. Då är rättigheter steg ett, sen kommer motivationen och sen blir det fart... och i den här kursen är man välkommen att delta, säga sin mening utan att någon förlöjligar en. Att få säga vad man tycker och se andra lyssna som om man är

värd något... det är starten på demokrati menar jag... och därifrån vidare till verkligt engagemang. Vips så är man kanske inne i politiken! (Ruby)

Hos Ruby syns en stark tilltro till utbildning och dess allmänna betydelse. När jag frågar vidare om kvinnornas aktörskap i politisk mening, antar Yulissa ett institutionellt perspektiv och svarar i termer av organisatoriska förutsättningar.

Folkbildningen innebär ju på kort sikt att arbeta med folket direkt. På lång sikt är det att förbättra livskvalitet, för familjerna, organisationen, för alla. /.../ Jag vill definitivt lära mig mer så att jag kan lösa organisatoriska problem. Det är en nödvändighet för att jobba politiskt, om det ska gå riktigt demokratiskt tillväga så att säga va. Och det finns saker som behöver ändras där. Jag försöker se vårt arbete på lång sikt, hur vi verkligen ska komma framåt med demokratin. Det är inte bara vi själva som måste förändra oss utan olika institutioner, andra organisationer, myndigheter... om det i slutändan ska kunna påverka hela samhället. (Yulissa)

Kommentar

Jag iakttar således vid en första tolkning, jämfört med året innan, en ökad politisk medvetenhet hos kvinnorna. Eller kanske är det snarare så att fler av de kvinnor jag träffar nu beskriver att de börjat engagera sig mer. Luz Maria, såväl som några andra i samma position, säger sig ha blivit mer aktiv som ledare för sin lokalkommitté i San Pedro. Amelia och Yulissa stimulerar varandra i sitt uppdrag och tycks samtidigt vinna ökad styrka och självförtroende. En slutsats som skulle kunna dras av kvinnornas resonemang är att deras livssituationer idag innehåller mer av välbefinnande och framtidstro än innan de engagerade sig i folkbildningsprojektet, samt att de själva varit aktivt delaktiga i denna förändring. Projektet verkar således i någon mån ha bidragit till en känsla av att kunna påverka sitt liv. Enligt Kabeer (2001, 2005) handlar aktörskap om förmågan att definiera sina mål och handla för att uppnå dem. Utöver synligt, konkret handlande innebär aktörskap också mening, motivation och syfte som individer lägger i sitt agerande. Kabeer, såväl som Strandell (2006) menar att uppfattningar om och betydelsen av det egna aktörskapet är viktig. Detta bekräftar även Rodriguez (2001), Ruiz (2006) och Moser med flera (2008). Att politisk medvetenhet, ökad argumentativ förmåga samt känsla av aktörskap tillsammans konstituerar kapaciteter som ökar människors förutsättningar att göra mer effektiva val i livet, är frekvent belagt i feministisk utvecklingsforskning såväl som i övrig demokrati-forskning. Detta förhållande bekräftas också av den empiriska kontextens kvinnor när de uttalar sig om hur folkbildningen bidragit till deras ökade aktörskap.

Uppfattade förändringar i makt- och genusmönster i den lokala kontexten

Den förändring i livssituationer informanterna berättar om tycks ha mycket med utvecklingen av personlig empowerment att göra. Den förefaller också primärt vara relaterad till en ny politisk genusmedvetenhet. Den lokala kontextens makt- och genusordning togs under folkbildningens första seminarier upp till diskussion och problematiserades i grupparbeten där deltagarna fick fundera över såväl underliggande orsaker som alternativa lösningar. Redan inledningsvis etablerades en rättighetsdiskurs avsedd att utvecklas jämsides med diskussionerna kring alternativa utvecklingsplaner för kommunerna. Den kvinnorrättsaktivist, tillika ekonom och jurist, som engagerades för ett par föreläsningar verkade ha en starkt stimulerande effekt på informanterna. Det var här jag såg genusaspekten börja fokuseras tydligare än klassaspekten. Några kvinnor säger att de först efter dessa föreläsningar insett vad det hela egentligen handlade om. När jag nu frågar vad det då handlade om, svarar samtliga kvinnor rätten att delta och rätten till respekt. I kapitel 2 refererade jag en forskningsstudie om utvecklingssamarbete från Colombia där kvinnor i en by efter utbildning i argumentativ kapacitet lyckades utmana männen i offentliga diskussioner, och småningom flytta fram sina positioner i det lokala (se Marín & Enarsson, 2007). Martha Nussbaums forskning om fattiga kvinnor i Indien har påvisat liknande resultat (Nussbaum 2002, 2006). Vid förra intervjutillfället gestaltade kvinnorna patriarkala maktmönster och utbredd diskriminering. Denna gång ger de uttryck för att en del attitydförändringar börjat ta form, vilket kan antas ha ett samband med deras ökade empowerment, krav på respekt och faktiska aktörskap. Två teman representerar här kvinnornas utsagor: ”Upplåsta positioner” samt ”Begynnande maktförskjutning?”.

Upplåsta positioner

Blennerger (2004) påpekar, som diskuterades i del 1, att forskningen om civilsamhälle och medborgarskap måste omfatta ett genusperspektiv i sina anspråk på att vara del av demokratiforskningen. Det finns alltid sociala och kulturella konstruktioner av könsidentitet och könsordning som är kopplade till maktspekter. Empiriska frågor måste ta upp vilka föreställningar som finns och vilka förhållanden som råder vad gäller genusordning. Detta gjordes i de inledande intervjuerna. Normativa frågor är också viktiga och handlar om kritik, ideal och vilken praxis som kan skapa en bättre genusordning. Mot bakgrund av latinamerikanska feministiska teoretikers maktanalyser (se till exempel Dagnino,

2005; Cornwall och Molyneux, 2006; Yuval Davis & Werbner, 2005), som påpekar hur kvarvarande patriarkala strukturer och en auktoritär politisk kultur begränsar kvinnors möjligheter till deltagande, är det av intresse att ånyo fokusera Blennbergers frågor i den empiriska kontexten. Kvinnorna har redan berättat om att de anar början till en attitydförändring hos männen och i lokalsamhället. När jag frågar vad som hänt med relationer mellan kvinnor och män, och om kvinnorna upplevt några förändringar vad gäller makt, ger Amelia följande exempel:

Jaa, vänta nu här... det är faktiskt så att jag ser att det har skett vissa förändringar här. Kvinnor har flyttat fram sina positioner och männen får acceptera det helt enkelt, vad ska dom annars göra? Försöka hålla tillbaka kvinnor med våld? Nej, det är passerat! Det går inte längre, och jag tycker det verkar som om männen också börjar förstå att det som varit har varit fel. Om man är tillräckligt envis så blir det förändringar till slut. Allt vårt arbete har fört med sig frukt, va. (Amelia)

Året därpå (2009, projektets sista år) uttrycker hon sig såhär:

Jag har ju lärt mig väldigt mycket genom folkbildningen, mitt värde som kvinna och att administrera mitt eget hem. Sen kommer jag tillbaka till det här med jämlikhet då som är det viktigaste. Utan att prata i sentimental mening tänker jag att det måste finnas en relation mellan kvinnor och män på alla nivåer, som jämlikar. Nu när vi båda har fått all den här kunskapen är det viktigt att vi också jobbar tillsammans för utveckling. Vi har låst upp det som var låst.

Här lyfter Amelia något viktigt. Ett av ASEMCOs övergripande mål är att skapa nya allianser och nätverk, vari kvinnor och män utövar ett aktivt medborgarskap och gemensamt får inflytande över den lokala utvecklingspolitiken. Amelia tycks instämma med organisationens tankar om att en folkrörelse för demokrati måste fånga upp och motivera både kvinnor och män, men att villkoret för detta är att den demokratiska utgångspunkten och slutmålet måste vara befästa i genusbaserade termer. De traditionellt låsta genuspositionerna måste låsas upp om motivationen och engagemanget för demokratisering ska bära. Ruby nedan menar att männen börjar vakna, men problematiserar också den klassaspekt som är en del av det traditionella, strukturella sammanhanget.

Männen börjar vakna nu, och förstå att dom måste förändra sig rejält. Alla deltar på seminariet och då är relationerna bra. Men ute i några zoner finns fortfarande väldigt mycket machismo, särskilt i arbetarklassen. (Ruby)

Jag undrar hur folkbildningen bidragit till de förändrade attityder hon först nämner.

Ja den har ju gjort mycket för respekten. Det finns mycket mer respekt för oss nu från män. Dom lär sig acceptera att det inte är dom som bestämmer, att dom inte äger kvinnor. (Ruby)

Lisaida, som öppnat sig mycket under intervjun angående förtrycket från sin man, talar om en allmän förbättring när jag frågar henne om hur relationerna mellan könen ser ut på ett socialt och politiskt plan.

Jag tycker mycket om det, för colombianska kvinnor börjar bli mer deltagande i politiken. Innan så fanns det så mycket undertryckta kvinnor i hemmen... men nu har kvinnor mer frihet att välja. Innan kunde inte kvinnor ta plats i politiken men nu kan dom det. /.../ Helt klart har folkbildningen hjälpt till här va. Jag menar... bara för att man är bonde så är det inte så att man inte kan lära sig. Man kan förbättra relationer mellan kvinnor och män. (Lisaida)

Tidigare har Lisaida pratat mycket om hur många män fortsätter förtrycka kvinnor, men hon tycks ändå tro på att kunskap kan åstadkomma förändring. Trots den kvarstående ojämlikheten i hennes eget fall hoppas hon. Juana nedan ger ett exempel ur sitt eget liv.

Man måste ha sin egen värdighet. Har man det blir man respekterad. Jag har aldrig på något möte blivit visad dålig respekt av en man. Aldrig. För jag kräver respekt. Med min före detta man var det ju skillnad, men nu... jag träffade en änkeman förra året och gjorde en kompromiss med honom Jag sa: Jag gillar det här, att gå på möten, utbilda mig, delta i det politiska, prata med folk och jobba för byn. Om du försöker förbjuda mig det så lämnar jag dig. Det var vad jag sa. Och han respekterar mig. Han sa: Nej, jag är inte machista. (Juana)

Det förfaller vara lättare att kräva respekt i en ny situation, man kan ”passa på” inför en förestående förändring som till exempel byte av livspartner. Kanske är det mer frågan om att ta tillfället i akt när seminariet lyfter nya visioner, än att tro att män verkligen håller på att släppa sina preferenser angående makt och kontroll. Jag frågar om Juana tror att folkbildningsprojektet har en del i förändringen.

Javisst! Hör här på detta: Jag lämnade min före detta man för att han var mycket machista. Han slog mig. En dag när jag städade kom han och slog och sparkade mig för att han inte tyckte det blev rent nog på trappan. Jag reste mig, tog allt jag hade och slog tillbaka. Sen reagerade jag: Nej, jag kan inte fortsätta med honom. Jag sa: Det här ska du betala! Jag sa till Gud: Förlåt mig, men han måste betala. Jag väntade tills han somnat, då tog jag en machete i handen... men han var misstänksam, så han hade lagt sig i ett annat rum. Tyvärr, när jag var på väg att sticka kniven i honom, då var barnen i vägen. Jag slog huvudet i en hängmatta där dom sov i mörkret, ja dom var ju stora då mina söner alltså. Dom vaknade och skrek: Nej mamma!! Jag sa till dom att han måste betala. Dom tog ut mig och lugnade mig, gav mig vatten med socker. Det var turl

/.../ Sen gjorde jag ett möte med barnen och berättade: Jag har blivit misshandlad många gånger och jag kan inte fortsätta. Dom förstod. (Juana)

Det var starkt att höra denna berättelse. Jag återgav det långa citatet för att Juana är långt ifrån ensam om denna erfarenhet. Hon visar tydligt det helhetsperspektiv som framträder för många av kvinnorna då de efter att ha fått kunskap om sina rättigheter tar beslutet att aldrig mer låta sig kränkas. Kunskap om rättigheter är en viktig påverkansfaktor för normer, handlingsmönster och relationer i den lokala kontexten, och därmed också för maktutövning i olika former. Det är många som vittnar om hur män börjat ändra sig i sina uppfattningar och till och med ibland går kvinnorna till mötes i diskussioner om makt och fördelning. I fortsatt samtal om rollmönster och relationer mellan könen i den lokala kontexten efter folkbildningen, säger Yulissa såhär:

Killar i min generation tänker annorlunda, fast det förstås finns dom som är konservativa och machista även bland dom. Som du kanske la märke till under diskussionerna så kan dom äldre männen ofta skämta om jämlikhet, men det är för att det är nytt för dom. Dom måste ju acceptera att det kommer nya tider. Det är andra normer nu. Om du tänkte på det så var det kvinnorna som diskuterade mest, eller hur? Det vi gör ger kvinnor styrka! (Yulissa)

Jag konstaterar att Yulissas iakttagelse under seminariet överensstämmer med min egen. Den starkt betonade genusaspekten verkade hanteras olika av männen, vilket jag först uppfattade som en generationsfråga. Yulissas kommentar om att det är andra normer nu och att männen måste acceptera att det kommer nya tider, tyder för mig på ett radikalt utvecklingsperspektiv som har en inneboende förväntan om acceptans i ljuset av en generell förbättring som kommer att gagna alla. Här ser jag för ett ögonblick en parallell till deliberativ demokrati, det goda samtalet och det allmänna bästa. Det är dock vanskligt att efter kort tid uttala sig i dessa termer. Ett par av kvinnorna uttrycker också viss skepsis gentemot folkbildningens förmåga att förändra de strukturella mönstren. Adina menar att våldskulturen är hårt förankrad i samhället och att det gäller att driva alternativa visioner med samlad kraft för att utvecklingen inte ska svänga tillbaka.

Våldet finns fortfarande, kriget är inte över, även om det varit lugnare nu här sista året. Så länge det pågår så kommer våld att vara en del av livet, och de som inte får chans att uppleva att bästa vägen till utveckling handlar om helt andra saker än våld, de kommer aldrig att komma framåt i livet tyvärr. Det är därför det är så viktigt att inte ge upp. (Adina)

Kommentar

Deliberativa processer kan i bästa fall enligt Martha Nussbaum (2000, 2002) leda till en omformning av maktstrukturer. Det första steget i dessa är kommunika-

tion. Att tala är att handla, enligt både Freire, Nussbaum och Habermas. Informanternas uttalanden om begynnande attitydförändringar kan relateras till en teoretisk diskussion om kvinnors roller och positioner i det offentliga, där ett avancemang måste grundas i kommunicerande av rättigheter. Jag har tidigare liknat kommunikationen under seminarierna vid deliberativ dialog, en liknelse som bekräftas genom informanternas berättelser om en förlängd och utvecklad kommunikationsprocess i det lokala. Det är dock enbart kvinnors bild jag får av processen, och den kan vara idealiserad.

Blen Berger (2004) menar att det är viktigt att fråga sig vad som är ideal och verklighet i genusordningen. De föreställningar som finns och de konkreta förhållanden som råder är inte självklart samstämmiga. Vad en ideal genusordning innebär för kvinnorna gestaltas i deras referenser till folkbildningsprojektet som uttryckligen förespråkat genusjämlighet och allas lika rätt till deltagande i samhället, mål de väl kan identifiera sig med. Föreställningarna om att någonting sådant är möjligt att uppnå, finns i stor utsträckning även om några få kvinnor uttrycker viss skepsis. I fråga om välbefinnande, resurser och makt, som enligt Blen Berger är viktiga kriterier på genusordningen, framhåller kvinnorna en utveckling i positiv riktning. De gör dock inte detta i definitioner av att makten verkligen förändrats, men likväl i upplevelsen av att ha fått starkare inflytande. Huruvida mäns uppfattade attitydförändring verkligen är resultatet av folkbildningsprojektets rättighetsdiskussioner är, som sagt, svårt att avgöra. Den skulle också kunna vara ett uttryck för acceptans av det krav man vet är förbundet med projektets existens, eller för kvinnornas ökade engagemang. Här framstår såväl den lokala maktstrukturens dolda dimensioner, som den icke obetydliga maktaspekt som relaterar till parterna i utvecklingsarbetet. Det senare sparas dock till avhandlingens slutdiskussion. På sin plats är först ytterligare fördjupning i det lokala maktperspektivet.

Begynnande maktförskjutning?

Att påstå att det går att iakttä en begynnande maktförskjutning i den lokala kontexten vore således att alltför lättvindligt och okritiskt slå fast folkbildningsprojektets demokratiserande potential ur en genusaspekt. Trots den upplevda förändringen i fråga om mäns attityder och respekt, som kvinnorna anser kommer sig främst av egen förbättrad argumentativ förmåga och ökad handlingskapacitet, syns inga reella tecken på verklig maktförskjutning. De fast förankrade patriarkala strukturerna, såväl som ett tydligt klassamhälle, är mer svåröverkomliga än det nuvarande förstärkta jämlikhetsperspektivet ger sken av. Dominguez (2004),

Dagnino (2005), Bertomeu och Costa (2000) menar, i sällskap med fler latinamerikanska teoretiker, att kvinnor alltså begränsas tillträde till offentlig makt. Många utvecklingsforskare (se till exempel Sevefjord och Olsson 2001) varnar också för att låta sig luras av till synes positiva förändringar som kan vara tillfälliga. De tidigare omtalade maktrelationerna mellan staten, paramilitären och civilsamhället som Avritzer beskrivit (se kapitel 2) kvarstår, och kan antas vara svårare hinder att forcera än män som deltar i utbildning för jämlikhet och demokrati. Jag vill i sammanhanget dock ånyo understryka vikten av att ge utrymme åt kvinnors egna upplevelser och erfarenheter av deltagande, demokrati och makt. Att fastslå att demokratisk förändring i en genusaspekt är omöjlig att påvisa efter ett treårigt utvecklingsamarbete för demokrati, är lika determinerande för utvecklingsarbete som det är naivt att okritiskt söka framhålla positiva demokrati-effekter på otillräckliga grunder. Jag frågar nu direkt om kvinnor fått mer makt, och vad det i så fall beror på. Lauri framhåller då ett nyanserat perspektiv där hon belyser både problem och möjligheter kring min fråga.

Nej... jo, det beror på. Jag pratar mycket med Orlando. Jag är glad att han ser på oss som jämlika, jag har aldrig ens behövt diskutera det med honom. Och många andra kvinnor har fått sina män att börja respektera dom efter den här utbildningen. /.../ Men sen finns det ju andra saker som är svårare att påverka då. Det är ju många som inte haft chansen att vara med i projektet och där tror jag det fortsätter likadant... men då får ju vi som varit med försöka påverka där. /.../ Men om man ser på hela samhället i stort... jag vet inte riktigt, men inte tror jag att det kan förändras över en natt bara för att vi lyckats ändra på saker och ting här i trakten. Så enkelt är det ju inte. Makt är makt och dom som har mest av den släpper den inte ifrån sig utan att slåss. (Lauri)

Selith visar vid frågan om förändrade makt- och genusmönster en mer skeptisk syn, som ändå blandas med hopp om förändring i och med kunskapsutvecklingen i det lokala.

I Colombia existerar det som kallas el machismo. Män säger till kvinnor att stanna hemma och inte utveckla sig. Och då finns alltid den rivaliteten va... Om en kvinna specialiserar sig på något och skaffar en man som inte har mycket utbildning, då känner han sig underlägsen bara för att han är machista och då kommer en konfrontation, bråk hemma. Så är det. Män har mycket svårt att acceptera att kvinnor kan vara mer avancerade. Det handlar om maktbegär och kontroll, det är inte sunt vet du. /.../ Men kvinnor går framåt nu. Männerna säger att det är inte bra att dom tvättar deras hjärnor, det hörde jag, men det är ju sant också. Innan var det som under slaveriet, männen hade rättigheter att göra allt och kvinnor inget. Förstår du mig? Idag kan kvinnor också, punkt slut. Med den här utbildningen kan man gå i den riktning man själv vill. (Selith)

Selith blir under samtalets gång mer beslutsam och driver genusaspekten starkt. Även Yulissa är mycket skeptisk till att börja med, men vänder efter en stund samtalet i den riktning hon menar är igångsatt och därför nu omöjlig att stoppa.

Du frågar hur det ser ut mellan kvinnor och män vad gäller makt? Mycket dåligt! Män har fortfarande nästan all makt, och kvinnor lyder män. Jag känner inte till ett enda fall av verklig jämlikhet, på lika villkor. Kvinnor har ansvar för hem, barn, familj, mat, hela rubbet, hur... men män bestämmer allt! Mycket dåligt. /.../ På det politiska planet har det förbättrats något. /.../ Kvinnor har också mycket högre självständighet i medelklassen. Inte många fattiga kvinnor har arbete utanför hemmet, så det är mycket svårt för dom att kräva. Men, i alla fall... det har börjat röra på sig och det kommer inte att klinga utav. Det är bara så att det är en mycket långsam process. (Yulissa)

Yulissa gör en skillnad mellan det privata och det offentliga, i vilket hon också för in klassperspektivet då hon menar att medelklasskvinnor har andra förutsättningar att vara aktörer. Här ser jag i hennes uttalande det kulturella förtrycket igen, såtillvida att fattigdom tenderar att inordna människor i underkastelse. Med mer resurser kan man välja. Hon yrkar dock med bestämdhet på att den politiska medvetenhet som väckts inte går att mota tillbaka, vilket också övriga informanter uttrycker.

Män har fattat, som jag tycker det verkar i alla fall, att kvinnor är en viktig del av samhället, och att de måste släppa in oss om det ska bli demokratisk förändring. Utan oss står det hela still. (Alma)

Jag säger såhär, om jag ska reflektera ordentligt nu... folkbildningen har gett mig en ny kraft, som jag inte tänker slänga i havet. Den ger information som tillåter att människor reflekterar över den omgivning dom lever i, och framför allt hur man betar sig när man hanterar olika problem. /.../ Idag lever vi i en demokrati som är totalt annorlunda än vad verklig demokrati är. Jag menar att med den här kunskapen vi fått borde vi kunna förvandla det samhälle som idag är mediokert till ett excellent samhälle utan problem, utan brister. Det låter kanske som en utopi, men det är en sådan vision jag tror vi måste ha. Kan vi enas kring den så går det inte att stoppa utvecklingen. (Margarita)

Jag frågar 14-åriga Margarita hur hon ser på makt i relation till kvinnor i det lokala.

Då kan jag också tala om en annan sak som bevisar svårigheterna i det här med omvandling till verklig demokrati. Jag har nämligen försökt engagera mig för den här visionen i min ungdomskommitté, men dom släpper inte fram mig trots att jag har visat mig kapabel att vara ledare. Jag praktiserar ledarskap i min by, men några personer vill inte ge mig chansen fast jag har visat med mina ideal att jag kan vara en bra ledare. /.../ Det jag försöker förklara här är att det handlar om misstro och avundsjuka, vilket är tecken på en icke fungerande demokrati. Naturligtvis handlar det också om att män inte vill släppa fram

kvinnor. Men jag låter mig inte nedslås... jag avser att använda mina kunskaper på ett korrekt och bra sätt. Om jag håller ut och folk ser resultat av det jag gör, kommer andra att bli inspirerade och följa mitt exempel.

Fler kvinnor har visat denna analytiska förmåga, men Margaritas verbala kapacitet förvånar mig ändå med tanke på hennes ringa ålder. När jag frågar var hon lärt sig att uttrycka sig på det sätt hon gör, berättar hon att hon alltid läst väldigt mycket och ”studerar” på internet. Hon nämner i samma mening att hon anser att en form av makt är att kunna använda ord. Jag tolkar Margaritas berättelse som ett brinnande engagemang som uppstått ur en intensiv individuell drivkraft som ytterligare motiverats och utvecklats under seminariet. Dessutom tycks hon spurras av motstånd. Makt tycks mer tilltala än avskräcka henne, om den utövas på rätt sätt.

Kommentar

Lauri använder maktbegreppet i en uttalad tveksamhet om folkbildningens förändringsmöjligheter och ASEMCOs egentliga påverkansförmåga. Hon har varit hårt utsatt för paramilitärens våld och hyser inga förhoppningar om att det med hjälp av utbildning om rättigheter skulle gå att stoppa deras makt, eller makt på högre nivå överhuvudtaget. Detta ger dock ingen anledning till att låta bli att försöka, tycks hon ändå mena. Lauris erfarenheter gör henne troligen mer tveksam än den unga Margarita som förefaller mycket säkrare på att kommunikation och aktörskap ger resultat. Jag ser hos informanterna uttryck för hur makt och genus hänger ihop på flera sätt. Dominguez (2004) har som tidigare visats synpunkter på den feministiska debatt som speglar å ena sidan materiella behov, å den andra en mer strategisk genusmedvetenhet. Yulissa lyfter klassperspektivet utifrån en materiell aspekt medan hon samtidigt, precis som övriga kvinnor, understryker genusperspektivet mer. Kabeer, såväl som andra empowermentsteoretiker, menar att verklig förändring av makt kräver förändring i de institutionella villkor på vilka resurser blir eller görs tillgängliga (se kapitel 3). Detta gäller, som jag tolkar Kabeer, både materiella och andra resurser. Om maktobalansen i den lokala kontexten verkligen ska rubbas, krävs naturligtvis förändringar i distributionen av ekonomiska såväl som sociala och politiska resurser. De begynnande förskjutningar av den oinskränkta lokala makt kvinnorna talar om kan dock, som jag uppfattar det, bidra till att utmana om inte klassamhället så väl det patriarkala samhället. Och det är ett steg i riktning mot demokrati i ett genusperspektiv.

Margarita ser, utifrån en högst strategisk medveten hållning, ut att vara på väg att kräva tillträde till det politiska rummet. Hon menar, som flertalet feministiska demokratiteoretiker, att först när ASEMCO släpper in kvinnorna i både plane-

ring, utvärdering och beslutsprocesser kan man tala om demokrati i dess reella betydelse. Jag påminner här om Yulissas kommentar om medelklasskvinnors företräde till det offentliga. Att detta ses bekräftat i exempelvis Dominguez forskning om kvinnor i Mexico (se kapitel 2) innebär inte att Margarita har fel i sin övertygelse. Även Kabeer (2001), Nussbaum (2002) och Strandell (2006) antyder, som tidigare beskrivits, att insikten om personlig kapacitet kan utvecklas till handling som förmår påverka maktstrukturer. Man kan dock ställa sig tveksam till om den intensiva individuella empowerment Margarita gestaltar förmår förändra andras inställning, som hon själv tror. Här handlar det återigen om att förena individuell och kollektiv empowerment, grundtanken i ASEMCOs vision om att skapa vägar ut ur förtryck, mot en inkluderande demokrati. Jag går i nästa tema vidare med denna aspekt genom att undersöka hur informanterna uppfattar att folkbildningen hittills uppnått sina mål och syften, samt hur de själva utvecklat sin syn på visioner, motivation, kapacitet och handling.

Möjliga vägar ut ur förtryck – från vision till handling

Hur kvinnorna reflekterar ett år senare över folkbildningsprojektets visionära kraft och förmåga att skapa motivation och engagemang, undersöks mot bakgrund av några till varandra relaterande teoretiska aspekter. Freire (1974, 1977) menar att en vision om kulturell frihet måste tas som motiveringsfaktor för människors insikt om den egna kapaciteten att ta sig ur kulturellt förtryck. Även Staffan Larsson (2006) betraktar utbildning som en väg till större frihet i ett liv som annars präglas av begränsande samhällsstrukturer. Larsson menar att samhällsstrukturer avsätts i de psykologiska strukturerna, vilket i sin tur påverkar kontextuella normer och handlingsmönster. I Nussbaums (2002) och Caputo Silvas (2008) perspektiv på utbildning fokuseras kvinnors liv och möjligheter som frigörelse från begränsande maktmissbruk. Samtliga nämnda teoretiska inriktningar betonar således utbildningens frigörande potential. Detta är en viktig utgångspunkt för den empiriska kontexten, framför allt sett ur en genusaspekt uttalat i termer av frigörelse från patriarkalt förtryck. Som redan nämnts diskuteras kontextuell förståelse av makt, i termer av begränsningar och frihet, under folkbildningsprojektets inledande seminarier som grund för att skapa visioner om förändring. Utbildningsinnehållet fokuserade därpå mänskliga rättigheter och demokrati i ett genusperspektiv såväl som i ett aktörsperspektiv, i syfte att skapa individuell motivation såväl som kollektiv identitet och empowerment för handling.

Vid första intervju tillfället tillfrågades kvinnorna om sitt medlemskap i ASEMCO och motiv till deltagande i folkbildningsprojektet. Jag ville också veta hur de tolkade projektets uttalade mål och syften. Som förutsett angavs frekvent samma anledning för att gå med i organisationen, en slags dubbel överlevnadsstrategi i form av skydd mot de väpnade grupperna och konkret materiell hjälp. Informanterna gav en bild av hur överlevnad är det allt överskuggande i regionen och hur detta faktum kunde relateras till maktfaktorer som delvis kunde tolkas i termer av kulturellt förtryck. I de första samtalen uppfattade jag att rättigheter snarast sågs som en lyx man kan kosta på sig om man har den stora turen att få ha livet i behåll. Snart kom diskussionerna dock in på projektets rättighetsagenda, där just rätten till liv öppnade dörren för ett utvecklat reflekterande även kring andra rättigheter. Genusperspektivet upplevdes som starkt motiverande. Folkbildningsprojektets vision om en annan makt- och genusordning i en inkluderande demokrati, samt dess konkreta omsättning av begreppen rättigheter och kapaciteter till vardagspraktiken tycktes åtminstone i teorin åstadkomma grunderna för en individuell empowermentprocess.

ASEMCOs strategi med folkbildningsprojektet benämndes i del 1 som möjliga vägar ut ur förtryck. Det är i denna uppföljning av intresse att ta reda på hur informanternas förståelse av kontext, makt och demokrati fortsatt att utvecklas under året samt att undersöka om några av dem även utvecklat strategier för förändring. Tre teman exemplifierar informanternas upplevelser: ”Att operationalisera visioner om frihet och demokrati i en kontext av kulturellt förtryck”, ”Utveckling av individuell kapacitet” samt ”Empowerment som offentligt engagemang för demokrati”.

Att operationalisera visioner om frihet och demokrati i en kontext av kulturellt förtryck

Freire talar om vikten av att ge människor visioner i förändringsarbete som syftar till social rättvisa. Han menar att utan bilder av hur verkligheten skulle kunna vara annorlunda, är det svårt att skapa motivation för det engagemang som behövs. Den diskussion som inleder ASEMCOs seminarier fokuserar, som redan beskrivits, den lokala kontextens maktordning och historiska och sociala grunder till rådande förhållanden. Organisationen har under decennier arbetat med visionen om en inkluderande demokrati, och har varit förebild för andra organisationer angående fredlig konfliktlösning och ickevåldsmetoder. Dialog och kommunikation enligt Freire är grunden i arbetet. I den omgivande kontexten där de väpnade grupperna tidvis gör situationen osäker och oligarkin fortsätter utöva sin makt, menar ASEMCO att det är avgörande att uppehålla visionen om en

annan ordning, hur svårforcerade de strukturella hindren än är. Jag har frågat informanterna om hur visionen om en annan makt- och genusordning i det fortsatta arbetet kopplats till verkligheten och problematiserats i vardagspraktiken, dels av dem själva personligen men också i det fortsatta gemensamma utvecklingsarbete som pågår inom organisationen. Många har tidigare talat om vikten av att hålla det hela vid liv, att det är viktigt att fortsätta diskutera och att det inte stannar av. Jag efterfrågar nu, medveten om att frågan är komplex, mer konkreta exempel.

Man har ju fått undervisning om hur man kan se på livet och det som händer... för att kunna medverka till förändring. Man måste ju först veta vad, och hur, man kan förändra. Vi vet ju vad som vi skulle vilja ha annorlunda, som mer rättvisa och att folk får det bättre... och nu gäller det att gå från ord till handling. /.../ Nu har många också kommit ifrån föreställningen att som kvinna ska man bara vara hela livet i sitt hem, underkasta sig männen och bara ta hand om sin man. Jag som har fått utbildningen kan säga till andra: Nej – det här är inte rätt! Som kvinna har jag nu helt andra ideal för framtiden, för mig själv och för min by också. Det är visionen. (Alma)

Alma kommer automatiskt in på kvinnors underordning, och som jag konstaterat tidigare är det just visionen om en annan genusordning som tycks vara det primärt motiverande för de flesta av kvinnorna. Det är denna vision man laborerar med.

Det viktigaste är att kvinnor insett sitt värde, och på så sätt får tillgång till personlig utveckling som de annars skulle varit förnekade för att de är kvinnor. (Amelia)

Det finns diskriminering här, i hög grad. Ibland när vi kvinnor försöker komma fram, ta plats, så känner sig männen hotade. Män hindrar kvinnors utveckling. Fast idag... folkbildningen har bidragit till männen också genom att upplysa dom om att kvinnor har samma rättigheter som dom. Dom börjar reflektera, börjar själva säga: Vi måste släppa det här att vi tycker kvinnor är underlägsna. /.../ På så vis kan man skapa en vision om en förändring som kommer att göra livet bättre för alla. Jag har en vision om framtiden, hur jag ska kunna bidra till mitt land. (Margarita)

Förutom genusperspektivet talar några av informanterna också om vikten av att förvalta kunskapen väl, och på så vis behålla visionen som riktmärke för det egna handlandet.

Kunskap ger ett nytt sätt att se på världen, man förstår vad som händer runt omkring. För framtiden kan det också ge en förändring, eftersom vi kan komma ut ur allt det här svåra som är och komma framåt. Det betyder att folkbildningen lärt oss att inte göra samma misstag. (Selith)

Det är viktigt att underhålla det här. Vi har lärt oss mycket om hur saker är, vad det beror på att det ser ut som det gör. Vi pratade ju också jättemycket om hur vi ska bära oss åt för att förändra, göra något åt det. Man får ta lite i taget va, som jag ser det, börja bygga på tegelsten efter tegelsten. Under tiden vi går framåt så uppmuntrar vi varandra genom att diskutera om det vi satt upp som mål. Man måste behålla målet så man inte tappar bort det på vägen. (Ruby)

Kommentar

Flera av kvinnorna har svårt att ge konkreta svar på denna fråga och säger egentligen andra saker än vad jag hade förväntat mig. De pratar mindre i termer av makt och förändring av makten än vad jag trodde de skulle göra. Även om de i viss mån gör det utifrån ett genusperspektiv utblir det bredare, generella demokratiperspektivet. Frågan kan också vara felformulerad eller otydlig. Eller så är det helt enkelt så att det kräver mycket att omsätta visioner i praktisk handling. Det kan också vara så att visionen på något sätt ingår i allt det andra, i det konkreta man gör, och därför blir svår att skilja ut och frilägga. Den ingår i kvinnornas reflektioner, kommunikation och aktörskap i den empowerment-process som tycks vara på gång. I linje med Kabeer (2001) tolkar jag därmed in vision som en del av den reflekterande motivation och handling som i sin tur utgör delar av en ny, individuell kapacitet.

Utveckling av individuell kapacitet

Personlig utveckling i demokratisammanhang med genusperspektiv kan definieras som en individuell fri- och rättighet och har belysts i tidigare redovisad forskning av exempelvis Nussbaum (2000), Kabeer (2001), Rodriguez (2001) samt Marín & Enarsson (2007). Att vara en person med värde, för sig själv och för omgivningen, upplevs ofta som tillfredsställande i ett behovs- och rättighetsperspektiv som grundar sig på mänsklig kapacitet. Även Strandell (2006) talar om aktörskap och känsla av aktörskap som en viktig komponent i en empowerment-process. Att ta sig ur förtryck handlar om att, utifrån ny kunskap och förståelse, se hopp och möjligheter för sin egen framtid och realisera egna preferenser. Att göra nya medvetna val utifrån dessa leder till ett ökat aktörskap som i sin tur resulterar i ytterligare effektiva val. När jag undrar om och hur folkbildningsprojektet bidragit till att kvinnorna blivit mer aktiva i sina liv för sin egen skull, talar de om samma saker som förra året. De upplever sig ha fått stärkt självkänsla, ny förmåga att formulera sig och stå upp för sin rätt, på ett alltmer påtagligt sätt. De menar att de helt enkelt har börjat använda sina egna resurser i större utsträckning än tidigare.

Det jag lärde mig om demokrati och mänskliga rättigheter har gjort så att jag fått bättre självförtroende och vågar mer. Innan var jag ganska blyg och var inte den som höll mig framme. Nu vågar jag diskutera och prata med alla. Det är jätteroligt och intressant på våra möten i ASEMCO. Då känner jag mig stark, jag känner att jag kan en hel del och att jag kan stå för det jag säger, jag har argument. (Inéz)

Innan var jag en tjej som inte kände till samhället... jag visste inte egentligen vad samhället är och gör idag, hur det ser ut. Efter folkbildningen vet jag mina rättigheter, vilka dom är och hur jag kan göra för att kräva dom gentemot staten eller från någon person som kränker mina rättigheter. /.../ Jag har också lärt mig hur mitt samhälle är, verkligheten i mitt land – hur det ser ut politiskt, ekonomiskt och socialt. /.../ Rent konkret har folkbildningen transformerat mig till en intelligent person. Det är som jag säger, eftersom jag fått dessa kunskaper kan jag kräva mina rättigheter, och jag vet hur jag ska överföra den här kunskapen till andra. (Margarita)

Gladys menar att hon under seminariet fick en starkare vilja att förverkliga sina drömmar och att arbeta vidare för demokrati. Pappans bortgång tycks ha förstärkt den viljan.

Jag vet inte om du kommer ihåg det här, men sist vi sågs berättade jag för dig att min pappa fick mig att engagera mig i ASEMCO. Han var mycket aktiv och kämpade jämt för att vi skulle få det bättre. /.../ Han dog i våras, han hade cancer utan att vi visste om det. Det gick väldigt fort och jag är glad att han slapp lida. Men jag saknar honom oerhört! /.../ Vi pratade väldigt mycket innan han dog och han var så glad att jag engagerade mig. Jag lovade honom att kämpa för mina rättigheter, och för andras också. /.../ Så jag fortsätter med det här. Jag ska söka till en journalistutbildning i Medellín... pappa hade sparat lite pengar som vi hittade och ett brev där han hade skrivit att det var till min utbildning. Jag vet att jag kommer att bli journalist, jag har alltid velat det, och jag kommer att arbeta för demokrati genom att skriva. Jag fick en bra grund på seminariet och jag har redan skrivit flera artiklar i skolan som jag fått jättebra betyg på. En skickade min lärare in till lokaltidningen. (Gladys)

Luz Maria och Margót diskuterar i en gruppintervju den väpnade konflikten och hur människor verkar ha fått en ny beslutsamhet angående att inte låta rädslan för paramilitärens aktioner hindra dem i livet. De antyder också kollektiv empowerment.

Även om jag varit med om det värsta så är jag inte rädd för dom längre. Dom är inte mer än människor av kött och blod fast man kan tro att dom är monster. /.../ Nu när man fått kunskap om rättigheter så känner man sig säkrare. Dom vet att vi samarbetar med internationella organisationer... och då vågar dom inte hålla på med så mycket våld. (Margót)

Nej just det. Och dom vet att ASEMCO håller på att utbilda alla sina medlemmar. Det är ju det dom har varit rädda för och nu händer det utan att dom kan förhindra det. (Luz Maria)

Man kan, trots kvinnornas upplevda känsla av att utbildning till människorna i den lokala kontexten ska kunna hindra paramilitärens framfart, ställa sig tveksam till om folkbildningsprojektet eller folkbildning överhuvudtaget verkligen har denna effekt. Utbildning är en sak, vapen en annan. Under de karakteristika som präglar de väpnade gruppernas inställning och beteende i regionen idag, relaterat till statens politik, är det svårt att se hur en avslutning av deras verksamhet skulle föranledas av folkbildningsprojekt. Dock är medborgarnas inställning och motivation för kollektiv handling av betydelse för fredlig utvecklingen i regionen.

De kunskaper vi fått av folkbildningen kan vi använda gemensamt för att förändra. Många har börjat göra förändringar i sina egna hem, sina familjer, men nästa steg är att utveckla det ut i samhället. (Ruby)

När jag frågar exakt vad det är som ska utvecklas, slår Ruby in på demokratispåret.

Ja det är ju demokrati jag pratar om alltså. Jag har själv börjat införa demokrati i min familj, vilket faktiskt går över förväntan. Jag håller igång diskussionen hela tiden, varje dag. Och ute i samhället handlar det inte minst om att själv bete sig på ett riktigt demokratiskt sätt. Till exempel när man röstar. Regeringen håller på och spelar om demokrati... men det gäller att genomskåda sånt som verkar misstänkt...det är så fullt av korruption det där. Och folk kan dras in i det för att man kanske behöver pengar till att överleva och då struntar man i moralen. Så är det. (Ruby)

Ruby speglar moralaspekten som inte saknar betydelse i demokratisammanhang. Flera av informanterna har tagit upp såväl omoralen i statlig och kommunal politik som det egna dilemmat mellan första och andra gradens rättigheter. Att vara demokratisk tycks för kvinnorna bland annat innebära att stå för moraliska och etiska värden, något som ibland kan vara svårt att efterleva under det kulturella förtrycket och dess konsekvenser.

Kommentar

Folkbildningsprojektet ses av kvinnorna som en resurs som bidragit till den egna kapaciteten vad gäller både det personliga privata och den sociala position man har i samhället. I och med den nya kunskapen om rättigheter verkar många ha tagit steget ut ur den underordnade position som präglat livet tidigare och som varit förenad med rädsla och en känsla av stigmatisering. Denna sedan länge påtvingade roll tycks vara på väg att ersättas av en ny, medveten roll som en mer

aktiv person som gör sig hörd och kräver respekt för sina rättigheter. Den viktigaste av dessa, rätten till liv som ofta kränks i Colombia, mobiliserar till och med kvinnor till att överväga strategier för motstånd mot paramilitären vilket var en tidigare otänkbar handling. Både Paulo Freire och Martha Nussbaum har, som tidigare visats, konstaterat att en medvetandegörande utbildning som betonar rättigheter, främjar deliberativ dialog samt tar utgångspunkt i aktiv reflektion och handling kan skapa empowerment på ett individuellt såväl som ett kollektivt plan. Individuell kapacitet är en förutsättning för den kollektiva empowerment som krävs för att bearbeta kulturellt förtryck i ett klassperspektiv. Den tycks också ha möjlighet att utmana ojämlikhet kopplad till genus i det lokala. Empowermentteoretiker som exempelvis Sevefjord och Olsson (2001) betonar dock att även om kvinnor ofta uppnår empowerment på det personliga planet, är det inte tillräckligt för att påverka rådande maktstrukturer. För att kvinnors livsvillkor verkligen ska förbättras generellt, krävs att de får tillträde till politiken, menar Sevefjord och Olsson. Detta diskuteras med informanterna i följande tema.

Empowerment som offentligt engagemang för demokrati

I kapitel 2 och 3 refererade jag latinamerikanska feministiska forskares beskrivning av kvinnors politiska mobilisering och bidrag till demokratin (se till exempel Dominguez, Dagnino, Yuval-Davis & Werbner m.fl.). Kvinnor ur olika samhällsklasser förenade sig under 1980- och 90-talet i allianser med krav på respekt för mänskliga rättigheter, och på många håll uppstod spontana kvinnogrupper som stred för olika, både materiella och mer strategiska intressen. Även om det är svårt att göra en direkt jämförelse mellan kampen mot militärdiktaturena och dagens Colombia, handlar det ur en genusaspekt fortfarande om kvinnors rätt till deltagande och aktivt medborgarskap (se till exempel Rodriguez, 2001). De individuella kapaciteter som uppnåtts måste, om de ska kunna bidra till utmaning av det kulturella förtrycket och demokratisk förändring, förenas i organiserad gemensam ansträngning. Det är så jag förstår kvinnorna. Att få möjlighet att förbättra sina egna livschanser och samtidigt engagera sig för demokrati, tycks vara en dubbel motivationsfaktor. När jag frågar hur den individuella kapacitet kvinnorna säger sig ha fått ska kunna omsättas i konkret handling för demokrati, hänvisar Amelia och Yulissa till att ASEMCO följer upp folkbildningen och sprider den vidare i byarna. De som medverkat vid tidigare seminarier ansvarar för detta, och på så vis påverkas människors liv genom att kunskapen hålls levande och utvecklas i fortsatta diskussioner i vardagen i byarna.

Du vet ju att vi sprider utbildningen vidare efter de stora seminarierna. Alla som inte kan komma till dem får ju utbildningen ändå. Hittills tror jag att den nått ungefär 800 personer, om man räknar alla extraseminarier och möten som varit i alla byar... det är det som är idén, att folkbildning sprids genom folket. Alla vet att målet är att förbättra situationen här och skapa utveckling, och då är det inga problem att få dom att delta. Alla vill ju förbättra sitt liv, och om alla som är medlemmar i ASEMCO har den här kunskapen så blir organisationen starkare och kan vara med och påverka politiken. (Yulissa)

Ja, ett mål med den här folkbildningen är ju att ASEMCO ska kunna vara en stark kraft i regionen och vara med och ha inflytande över politiken. /.../ Jag ska säga dig att kvinnornas situation har förbättrats mycket på de här två åren! Innan var det knappt några kvinnor som deltog i diskussioner, men nu är det full fart på diskussionerna... och det tror jag beror på att kvinnor för in nya frågor. Det blir mer diskussionsmaterial så att säga va. Och det är roligt att se att männen accepterar det på ett nytt sätt. (Amelia)

Här uppstår plötsligt under samtalen ny inspiration, i talet om ett kollektivt engagemang för påverkan. Detta tycks stämma väl överens med tidigare forskning som belagt att individuell kapacitet och empowerment behöver kollektiv reflektion och kommuniceras i ett sammanhang för att få avsedda effekter. Kvinnorna börjar nu tala om den offentliga sidan av engagemanget. Jag frågar vidare om exakt vad deras engagemang består i. Nu nämns medborgarskapsbegreppet för första gången.

Jag jobbar ju mest på familjenivån, men vi pratar och diskuterar också mycket i organisationen. Jag går på möten och kommer förhoppningsvis att engagera mig i en kvinnogrupp som ska starta snart. (Lisaida)

Jag går ju vidare på det sättet att jag är med på alla möten. Alla. På så sätt fortsätter jag mitt engagemang, hänger kvar. Jag vill ju veta vad som händer och jag vill vara med och påverka. (Juana)

Det är viktigt att gå vidare med det man lärt sig. Jag diskuterar väldigt mycket med folk i byn, håller igång dialogen. Vi planerar möten och förbereder förslag till kommunen. Man måste delta aktivt som medborgare. Det innebär också att diskutera rättigheter såväl som skyldigheter, diskutera värden. /.../ Det måste finnas en kommunikation. (Ruby)

I praktiken: var jag än är kan jag diskutera demokrati. Jag fortsätter i organisationen och tänker fortsätta utbilda mig, för det räcker inte med det här. Jag motiverar folk omkring mig, mina döttrar är redan kraftigt engagerade. För det här är nåt jag föddes till och som jag gillar. Folkbildningen har också bidragit till utveckling på kommunal nivå. (Amelia)

De yngre kvinnorna fortsätter belysa hur ökad interaktion grundad på konstruktiv dialog är en viktig förutsättning för utveckling och förändring. Yulissa säger:

Jag diskuterar hela tiden med andra. Folk konsulterar mig mycket. Jag känner mig som en officiell person, en aktiv medborgare i högsta grad! Dom som känner mig räknar med min kunskap, dom vill höra mina åsikter, även om det inte blir beslut efter vad jag säger. /.../ Det är viktigt med dialog, där man kan skapa ny förståelse mellan människor och bidra till fredlig utveckling.

Selith nedan visar hur folkbildning blir en integrerad del av organisationen:

Folkbildningen är bra, för den kan hjälpa till att förändra i byarna. Jag menar såhär: här på seminariet har varje by några representanter... till exempel... vi pratar om Casco Urbano som är en del av San Pedro, då kommunicerar folk från olika byar och sprider kunskapen vidare i sina kommuner. Och då, vad som händer då tror jag, är att om alla har samma kunskap kan vi förbättra sättet att interagera för utveckling. Om man redan vet, så kan hela samhället förändra sitt sätt att tänka och agera. (Selith)

Kommentar

Jag uppfattar av det informanterna berättar att en gemensam strävan efter att förbättra levnadsvillkoren i byn har stärkt sammanhållningen, framför allt bland kvinnor. Engagemang för demokrati tycks således kunna bottna i samtidiga kollektiva materiella, och individuella identitetsbaserade, behov. I denna strävan mot förbättrade livsvillkor har diskussion och dialog en väsentlig funktion, inte minst ur en genusaspekt. Kvinnorna tror att ASEMCO som organisation får större möjligheter att påverka politiken nu när medlemmarna är utbildade och kan sätta kunskapen i system. Amelia och flera med henne har i detta sammanhang talat om kvinnors bidrag till diskussionen och hur detta förbättrat kvinnors position generellt såväl som inriktningen på organisationens demokratiagenda. Samtidigt bidrar rättighetsdiskursen till männens nya kontextuella förståelse, vilket är en förutsättning för jämlik demokratiutveckling. Även om informanterna påminner om kvarstående hinder och begränsningar för kvinnors politiska tillträde, menar flertalet att folkbildningsprojektet öppnat dörrar till det offentliga deltagandet i kommunerna. Yuval-Davis och Werbner (2005) menar att kvinnors aktivism på kommunal och lokal nivå inte bara är en väg att väcka medvetenhet och öppna upp nya rum där kvinnors röster blir hörda. Kvinnors aktörskap är också den förpolitiska basen för sociala rörelser med makt och möjligheter att påverka långsiktiga förändringar i mainstreampolitik. ASEMCO tycks ha gjort ett ställningstagande med denna innebörd. Det är således av största vikt att undersöka informanternas upplevelser av delaktighet och reella påverkansmöjligheter, inom organisationen såväl som i kommunerna. Att kvinnorna säger sig ha blivit mer aktiva i offentligheten innebär inte självklart direkta påverkansmöjligheter. För att gå vidare i diskussionen undersöker jag härnäst hur de utvecklat sina per-

spektiv på demokrati under året, i relation till ett rättighets-, genus- och maktbegrepp såväl som till organisationens fortsatta verksamhet.

Ett fördjupat perspektiv på demokrati

Edmé Domínguez (2004) menar att det är viktigt att studera kvinnors egna erfarenheter och uppfattningar om deltagande och demokrati för att få en nyanserad bild av kvinnors medborgarskap. Man måste då undersöka vilka hindrande och möjliggörande faktorer kvinnor uppfattar och sätta dessa i relation till lokala maktstrukturer. Även Clemencia Rodriguez (2001) och Christina Hansen (2008) yrkar på nödvänigheten av att låta kvinnor vara delaktiga i förändring genom att själva skapa en länk mellan mål och strategier i kapacitetsbyggande. Kvinnorna har inledningsvis gestaltat ett demokrati-perspektiv präglad av folkbildningsprojektets innehåll (se kapitel 5), där de associerat demokrati till social utveckling och rättvisa, men främst till mänskliga rättigheter ur en genusaspekt. Maktaspekter ur ett klass- men främst ur ett genusperspektiv har således berörts. De talar nu om den lokala kontexten i termer av en pågående utveckling där folk hjälps åt för att förbättra livet och använder sig av kunskaperna från seminariet i en ständigt pågående diskussion om hur man kan agera. ASEMCO anordnar, som nämnts tidigare, månatliga möten som alltid är överfulla av gamla och nya deltagare. Det verkar således finnas en levande diskussion och en beslutsamhet om att medlemmarna gemensamt kan driva utvecklingen framåt. De tre teman som utmejslats här är: ”Demokrati som respekt för rättigheter”, ”Demokrati som jämlik deliberation” och ”Demokrati som demokratiskt förhållningssätt och kollektiv handling”.

Demokrati som respekt för rättigheter

När jag frågar om kvinnornas perspektiv på demokrati har förändrats sedan sist vi sågs, talar de mer om respekten för rättigheter än om själva kunskapen. I de inledande intervjuerna upptog diskriminering stort utrymme i samtalen, en aspekt som förekommer i mindre utsträckning nu. Jag undrar om folkbildningsprojektet har bidragit till att minska diskrimineringen, vilket informanterna bejakar. Detta kan tyda på att det verkligen finns fog för kvinnornas upplevelse av attitydförändringar hos männen och känsla av att bli respekterade på ett nytt sätt. Martha Nussbaum (2000, 2002) har konstaterat att utbildning som stärker kvinnors argumentativa kapacitet kan bidra till demokratisk förändring av maktstrukturer, vilket även påvisats i Maríns och Enarssons forskning om kvinnor i Colombia (2007). Verklig förändring av

maktasymmetrier är svår att påvisa i ett begränsat tidsperspektiv, särskilt som sådan förändring ofta inbegriper fler dimensioner än genus. Utan att göra anspråk på att en reell maktförskjutning ägt rum, menar jag dock att de förändrade attityder kvinnorna upplever är ett steg i riktning mot demokratisering. Under seminarierna har jag också bevittnat männens deltagande i diskussionerna och därvid kunnat konstatera en utbredd acceptans och respekt för såväl folkbildningens genusrelaterade mål som kvinnors aktiva deltagande. Jag vill härmed lyfta den aspekt Amelia tog upp tidigare under intervjun, att det strategiska målet med genusperspektivet i folkbildningen är att skapa ett kollektivt samarbete för demokrati. Kvinnorna uttrycker att grunden för detta samarbete är i vilken mån männen respekterar deras rättigheter.

Jag skulle nog vilja säga att under året som gått upplever jag mig ha blivit mycket bättre respekterad. Folk jag träffar är trevligare och respekterar det pris jag säger. Annars... i byn, är det också så att män faktiskt respekterar kvinnor bättre. Då har det ju utvecklats tycker jag. (Lois)

Jag sa ju innan att Orlando är en man som förstår vad demokrati är, det var därför jag valde att satsa på honom. Vi pratar ju mycket, och han är helt respektfull mot mig och även mot barnen. Han lär barnen att vara likadana, vilket dom ju redan är eftersom jag uppfostrat dem så. Vi skulle aldrig haft ett så bra samarbete om han inte hade respekterat mina åsikter... och det gäller också i hela byn... när man samarbetar med andra bönder. (Lauri)

Jag tänker ofta på pappa. Han var en person som respekterade andra, det var därför vi hade det bra i familjen. Nu är jag glad att vi är på gång med demokrati, det känns som om det han ville håller på att hända. (Gladys)

Nina ger nedan uttryck för att männens insikter om fördelarna med ett jämlikt samarbete mellan könen skulle kunna påskynda fredsprocessen och demokratiutvecklingen.

Jag har en klar bild av vad demokrati är, det tror jag vi allihop fick efter seminariet. Tidigare levde många i skräck för paramilitären, och många fattiga vågade inte kräva respekt, ens för sina liv. Särskilt inte kvinnor. /.../ Nu tycker jag att fler män förstår att de måste respektera oss...och arbeta tillsammans på ett mer demokratiskt sätt om det ska kunna bli utveckling här. När alla är inne på samma spår går det snabbare. (Nina)

Flera kvinnor tar upp den väpnade konflikten och vad respekten för rättigheter eventuellt kan åstadkomma i det perspektivet. Den rädsla som gestaltats tidigare, börjar omvandlas till reflektioner över hur demokratiska värden måste kunna appellera även till konfliktens aktörer. Några av informanterna har egna erfarenheter av en sådan omvandling. Jag frågar hur de ser på folkbildningens möjligheter här.

Okej. Först... jag ska berätta om ett exempel. I vår familj var det en person som sympatiserade med en rebellgrupp, gerillan. Då sa jag till henne (jag är en person som vågar och som säger vad jag tycker)... jag sa till henne att det inte var rätt väg. Hon förstod och tog avstånd från gruppen. /.../ Om man inte är ledare eller tillhör programmen som ASEMCO driver, och ändå kan förändra mentaliteten hos någon... Tänk om många personer kan prata med andra, då kan det bli en stor förändring. Ju fler människor det finns som kan prata om demokrati och värden, ju mer kan man lyckas med att några i FARC kan förändra sig. (Selith)

Jag vet inte för jag bor inte i en konfliktzon, dom väpnade grupperna är inte där just nu. Men jag tror att killar som kommer från andra byar och har deltagit i seminariet har tagit till sig av folkbildningen... dom här idéerna med demokrati och rättigheter, och att det finns andra sätt att kämpa. Det är positivt med förstärkning av avhoppare från gerillan och paramilitären, som när dom vill studera istället. Jag har pluggat med några som var involverade i konflikten men la ner sina vapen och återvände till det civila samhället. Dom sa att dom hade hört om folkbildningen. Dom är mycket lugnare idag och håller på att utbilda sig för en bättre framtid. Dom har underordnat sig under demokratin istället, och kämpar för att förändra sig och förbättra samhället. (Ruby)

Jag reagerar lite över att Ruby säger ”underordnat sig under demokratin”. Hon kan mena att FARC fortfarande står för de revolutionära ideal som antogs på 1960-talet och att den frihetskamp de symboliserar för många, idag kanske framför allt för dess egna medlemmar, är svår att avsäga sig. Hennes kommentar kan dock tolkas som att även våldsaktörerna kan acceptera att utbildning innehåller mer av framtidsmöjligheter än väpnad kamp. Fler informanter har saker att säga om våldsmentaliteten och dess förändring i relation till kunskap och respekt för rättigheter.

Jag tror att folkbildningen har hjälpt till lite grann i alla fall. Säkerheten har förbättrats lite, och... innan kunde man inte gå ut på kvällen... dom mördade folk bara för mordandets skull. Dom bestämde sig till exempel för att en by kunde bli zona roja... och då kunde inte ens en hund gå ut för då blev den dödad direkt. /.../ Nu finns det mer frihet. Det finns fortfarande lite revolutionära strömningar, gerillan här och där, men det är inte så mycket. Flera har hoppat av, och jag känner till fall där folkbildningen har lockat till sig dom där avhopparna. Tack till Gud kommer det att fortsätta utvecklas på samma sätt. Och tack till folkbildningen också. (Lisaida)

I det fallet har vi haft tur, paramilitären rör sig inte så mycket här nu, det är inte så mycket våld för tillfället. Gerillan har inte heller syns till på ett tag. Dom har väl hittat andra intressanta områden. /.../ Vi undviker alla möjligheter att blanda oss i det. Dom indoktrinerar folket, kommer till byn och frågar vilka våra ledare är, men då svarar vi: Här är alla ledare! Annars tar dom med sig folk, för bort dom och skjuter dom. /.../ Paramilitären kommer förbi nu också, men dom stannar inte. Dom vet att vi kan våra rättigheter nu, och har stöd av lagen, att vi kan se till att få dom anmälda om dom gör något. Dessutom tror

jag dom har insett att dom inte kommer att kunna rekrytera fler, när det finns andra saker som lockar folk mer än deras smutsiga affärer. (Juana)

Kommentar

Den starkt kringskurna situationen i den lokala kontexten och alla begränsande faktorer i kvinnornas liv som beskrevs förra året, tar nu upp mindre utrymme i berättelserna. Den politiska medvetenhet som jag uppfattade redan fanns hos kvinnorna inledningsvis, tycks hos många ha utvecklats i fördjupade reflektioner över ett mer strategiskt tänkande kring demokrati. Ibland upplever jag dock en svårighet i att fastställa huruvida det är genus- eller klassperspektivet som ligger till grund för kvinnornas uttalanden. I vissa fall är genusaspekten klart framträdande, andra gånger skymtar även klassaspekten fram. Respekten för rättigheter är viktig att upprätthålla, och jag tolkar informanterna som att detta lättare låter sig göras i ett genus- än i ett klassperspektiv. Här hamnar vi ånyo i skärningspunkten mellan två starka påverkansfaktorer. Klass och genus är enligt all genomgången forskning samverkande faktorer. Kanske är det i just denna empiriska kontext så att genusaspekten mejslas fram i skarpare konturer eftersom den både betonas i projektet och dessutom gestaltas av kvinnor. Hade jag intervjuat män hade möjligen klassaspekten fokuserats mer. Informanterna tycks dock mena att även om genus är den väsentligaste komponenten för demokratiutveckling, så är det demokrati i ett helhetsperspektiv som är slutmålet. Om man kan ändra genusattityder och skapa kollektiv handling utifrån mer jämlika premisser, kommer alla att tjäna på det. Då respekten för rättigheter resulterar i ett värdigare liv för alla, kan nästa steg tas mot förändring av den maktstruktur som upprätthåller kulturellt förtryck. Ett mål som liknar Habermas deliberativa samtal (1984), där medborgare i diskussion på jämlika villkor syftar till att påverka makt.

Demokrati som jämlik deliberation

Jag frågar hur kvinnorna tänker kring den nya respekt de upplever från män i förhållande till demokrati, vad de kan göra med detta i praktiken. De svarar att modet att kräva sin rätt att uttrycka sig och bli hörda har resulterat i att de känner sig delaktiga på allvar. Den koppling mellan rättigheter och aktivt medborgarskap som främjats i latinamerikansk demokratiforskning (se bland andra Dagnino, 2005; Cornwall & Molyneux, 2006) används som grund i folkbildningsprojektet och förefaller bidra konkret till kvinnornas upplevelser av ökad delaktighet i diskussionerna. När man väl vågar kräva sin rätt att delta möts man inte längre av förakt utan av respekt, även om en del av de äldre männen inledningsvis verkar sätta upp ett motstånd. Kvinnorna berättar också om

ASEMCOs möten och studiecirkel där diskussionen alljämt pågår och utvecklas i samma former som under seminariet. Jag menar således att man kan definiera den lokala kontextens pågående och utökade diskussion i termer av deliberativ dialog.

I lokalkommittén har vi infört ett system där alla får ta upp en fråga varje gång och så diskuterar vi den gemensamt. Det kan vara precis vad som helst, det viktiga är att det blir en diskussion och att alla får säga vad de tycker. Det känns mycket bra att skapa demokrati på riktigt och att man kan göra det på alla plan. (Luzma)

Det är så bra att vara med i ASEMCO för att man lär sig nya saker hela tiden. Jag måste säga att jag får full respekt för mitt arbete och att ingen tycker den är förmer än någon annan. Revisorn och jag är på samma nivå, och Amelia som är ordförande är kanske den som är mest demokratisk av alla fast hon har den högsta positionen om man säger så. /.../ Det är väldigt intressant på mötena... att jag får åka med på alla möten... då hör man ju hur diskussionerna går i alla byar. Folk pratar alltid om utveckling och demokrati, och man hör alltid något som vi pratade om på seminariet. (Inéz)

Det är ju att vi fortsätter med den här diskussionen från folkbildningen, den går ju vidare i studiecirkelarna. Jag har varit med två gånger. Vi diskuterar ju situationen i våra byar, och det har skapats arbetsgrupper nu som är ansvariga för olika delar av utvecklingen. En grupp har hand om skolfrågor, en annan om hälsosituationen, en tredje om jordbruket. Det finns en grupp för allt. (Adina)

Luzma och Margót som är ledare för lokalkommittéer i sina byar berättar att de har mer att göra idag än för ett år sedan, vilket de hänvisar till ökade krav från ASEMCO att sprida folkbildningen vidare. De menar att arbetsbördan ökat men att det också ger mycket att vara ledare. Jag uppfattar att de finner tillfredsställelse i att kunna påverka aktivt.

Jag ser mig faktiskt som en förebild, om jag får säga det själv. Framför allt för våra unga kvinnor. Nej, inte bara kvinnorna utan de unga männen också självklart. De visar mig stor respekt, och jag skulle aldrig låta någon av dem avbryta en kvinna... det hände nämligen allt som oftast innan. Dom skulle förresten inte göra det heller, idag vet killarna att tjejerna har exakt samma rätt. (Luzma)

Ja, jag kan väl säga såhär... det är mycket större balans nu, i kommittén. Alla tar lika stort talutrymme. Och det förekommer inte längre att män skrattar åt det kvinnor tar upp. Dom kan ju försöka! Nej, det vågar dom inte idag. Nu är det jämlikhet som gäller, och därmed jämnt. (Margót)

Alma talar om kvinnors avancemang i offentligheten och säger sig uppleva stark delaktighet i det som händer i organisationen vilket kan ha sin förklaring i att hon dels är dotter till före detta ordföranden, dels ledare i en ungdomskommitté.

Jag frågar henne om hon upplever att kvinnor kan driva sina egna intressefrågor inom ASEMCO.

Jag tror att vi håller på att avancera jättemycket där. Kvinnor deltar mycket mer nu, det tycker jag är extraordinärt. Jag tror att... jo, männen styr fortfarande men inte så mycket som innan. Kvinnor har blivit mer öppna här, har mer framgång. Dom är här, på plats. Kanske männen känner sig lite osynliga till och med eftersom det är så mycket fokus på kvinnor... men det är väl dags nu äntligen. /.../ Nej, jag tror att kvinnorna har uppnått jättemycket! Många förändringar de här sista åren, på alla nivåer. Däremot anser jag tyvärr att män i parlamentet inte intresserar sig tillräckligt mycket för kvinnors kamp, men... ja... jag tror ändå att kvinnor är där med sina frågor och kräver att män lyssnar. Om det funkar här så måste det ju göra det på högre nivå! (Alma)

Alma lyfter här en mycket viktig fråga, nämligen kopplingen mellan det lokala och det nationella. Jag tror att det är på lokal nivå som deliberativ demokrati i första hand kan fungera i den politiska kultur som är Colombias idag. Den auktoritära politiska kultur som beskrivits av samtliga latinamerikanska teoretiker tycks dock inte avskräcka unga kvinnor i lokala demokratiprojekt. Då en utmaning av auktoritär politisk makt i det lokala verkar vara på väg att vinna viss framgång, tycks det motivera en del av informanterna till visioner om utökad demokrati på det nationella planet.

Kommentar

Trots hänvisning till en diskussion om deliberativ demokrati först i avhandlingens sista kapitel, ser jag alltså anledning att redan här ta upp de tendenser i uppföljningsintervjuerna som pekar i deliberativ demokratisk riktning. Samtliga informanter har ett flertal gånger påpekat att argumentativ kapacitet är den viktigaste och mest användbara kunskap de fått i folkbildningsprojektet, eftersom den bidrar till att utveckla kommunikation på jämlika grunder. Oavsett vad kommunikationen berör ses argumentativ kapacitet som ett absolut grundläggande villkor i informanternas fördjupade reflektioner kring demokratibegreppet och dess förhållande till makt. Det är i detta sammanhang deliberativ demokrati, relaterat till genus, på lokal nivå kan stimulera den vidare deliberativa diskussion som är en del av målet för ASEMCOs och andra organisationers strävan att skapa en folkrörelse för demokrati. En demokratidiskurs som omfattar rättigheter och genusjämlighet är nu, tack vare folkbildningsprojektet och kvinnornas fortsatta arbete, närvarande i byarna. Redan detta kan ses som en viss förskjutning av makten på ett mikroplan. I förhållande till att verklig utmaning av makt på ett institutionellt och strukturellt plan förutsätter organiserade medborgare som lyckas omvandla deliberativa praktiker till institutionella mönster av demo-

krati (se Avritzer, 2006), kan man se denna maktförskjutning på mikronivå som en positiv tendens. Informanterna gestaltar en uppslutning kring en demokratisk syn på genus som tycks ha fått reellt inflytande på den lokala kontextens genusordning, vilket är makt i positiv mening. Om man ser denna genusbaserade maktförskjutning som en kvinnors motstrategi i förhållande till den patriarkala ordningen, är det likväl långt kvar till de mothegegonier som Nordvall (2002) anser vara nödvändiga för att utmana auktoritär politisk makt på makronivå. Frågan är i vilken utformning sådana mothegegonier är funktionella. Mothegegonier, såväl som lokala organisationer, kräver sammanhållen solidaritet och lojalitet vilket också kan diskuteras i termer av demokrati, genusjämlighet och makt. I följande tema granskas förutsättningarna för nämnda mothegegonier utifrån relationen mellan demokrati och kollektivet.

Demokrati som demokratiskt förhållningssätt och kollektiv handling

I kapitel 2 och 3 har jag tagit upp skillnader mellan en västerländsk liberal demokratisyn inriktad på individualistiska värden och den mer kollektivistiska latinamerikanska demokratiuppfattning (se till exempel Jaquette & Wolchik, 1998; Avritzer, 2002) som oftast är grundad i vänsterpolitisk tradition. Denna kollektiva anda präglar både sociala rörelser och dessas folkbildningsprogram som därmed innehåller kollektiv fostran och disciplinering. Man kan argumentera emot detta då folkbildningsprojektet handlar om att också skapa respekt för individuella rättigheter och värden. Å andra sidan behöver inte det ena utesluta det andra. Informanterna talar både om det individuella perspektivet, att stå upp för sin egen rätt, och om vikten av att uppträda solidariskt mot andra med ett allmänt demokratiskt förhållningssätt. Den latinamerikanska feministiska debatten om essentialism och strategisk feminism kan också sägas ha vissa beröringspunkter med dilemmat individuella kontra kollektiva värden, eller universalism kontra partikularism. Där kan det essentialistiska mer definieras enligt kollektiva värden och det strategiskt feministiska utifrån ett individuellt perspektiv. Det förefaller som om kvinnorna i den lokala kontexten menar att man kan kombinera individuella och kollektiva värden i ansträngningar för demokrati. Att se till sina egna rättigheter som kvinna och kräva respekt är dock, som redan konstaterats, en förutsättning för att ta sig an demokrati på ett offentligt plan. Ett år efter kvinnornas första deltagande i projektet ser jag en utveckling av demokratiperspektivet i kollektiva termer.

Nu tar jag exemplet med att rösta. Vi har ju praktiserat det under folkbildningen, och det kommer att få konsekvenser i verkligheten, för kommunalpolitiken. Man måste tänka på demokrati där. (Margarita)

På frågan om hur man kan tänka om demokrati på ett sätt som har med samhället att göra, gå lite utanför sin egen livssituation, associerar Margarita till politiskt deltagande, medan Lisaida fortfarande talar om det mest närliggande.

Ja, jag lär ju mina barn det jag lärt mig själv... för jag vill inte att dom ska vara ignoranta. Okunnighet hjälper ingen, man känner sig olycklig, misslyckad och utan självkänsla kan man bli illa behandlad. Förts och främst säger jag till mina barn: Studera! Bli något i framtiden. Jag fick inte möjligheten att studera, men jag offerar mycket för att mina barn ska få det. /.../ Folkbildningen gav mig nya värderingar kan man säga va. Den gav hopp också... det är inte omöjligt att komma framåt i livet om man vet mer hur man ska bära sig åt. /.../ Om alla blir medvetna om det här så kan man skapa en bättre kommun utan avundsjuka och rivalitet och konkurrens...då kan man undvika korrupktion också. (Lisaida)

Jag fortsätter försöka få ut mer av vad Lisaida tänker kring demokrati och frågar henne hur hon kan tänka sig att delta i det offentliga. Då får jag ett något oväntat svar.

Politiken vill jag inte blanda mig i. Fast det finns några andra, rådgivare från området, som om man pratar med dom... dom deltar i val och då vill dom att man ska rösta på dom. Då säger vi att vi ska stödja dig, men då måste du också se till att saker blir så och så, du måste jobba för våra rättigheter. För att när du sitter i kommunfullmäktige så måste du prata med stolthet (så han känner att han kommit in utan fusk, förstår du?). När det gäller inflytande... vi börjar ju bli lite medvetna för attrösta. Om nån försöker tvinga mig så kan jag säga nej. Det måste vara en som förtjänar det som får min röst. (Lisaida)

Jag noterar att för många av informanterna handlar offentligt deltagande om att rösta. Det finns en utbredd korrupktion i samband med valen, samtidigt som valdeltagandet är mycket lågt. Lisaidas ovilja att blanda sig i politiken kan förmodligen relateras till just korruptionen och dess konsekvenser. Hon insisterar på att berätta om ett exempel där dilemmat mellan att vara fattig och att vilja göra rätt lyser fram i all sin kraft.

Nu ska du få höra här: Jag har två gymnasieflickor som behöver studera och jag ber en politiker om en tjänst, att hjälpa dom in på skolan, om jag röstar på honom. Och då hjälper jag ju honom och han hjälper mig. Jag har funderat på moralen i det där och den är högst tveksam, men är man fattig får man ibland ta till såna saker. Inte är det bra inte! /.../ Ekonomiskt sett, om man har en akut situation...till exempel så hade mitt barn en motorcykelolycka den 9 september och då hade vi stora ekonomiska bekymmer... jag tog kontakt med borgmästaren och då hjälpte han mig med pengar. Men jag gillar inte det där, för man kan inte röra sig på det viset, springa bakom ryggen på honom varje

dag. I det här fallet besvärade jag honom för att det handlade om liv och död. Jag hjälpte honom politiskt och han hjälpte mig ekonomiskt. /.../ Men självklart skulle det vara bättre om det fanns ett fungerande system med sjukvård där alla fick hjälp.

Det Lisaida berättar har en stor betydelse för det kollektiva engagemanget i den lokala kontexten. Det finns mycket misstänksamhet och misstro människor emellan just på grund av att många som är fattiga försöker utnyttja de få möjligheter som uppstår till att kunna vinna några fördelar till sig själv och sin familj. Kvinnorna säger själva att de på så sätt deltar i den korrupktion och det oärliga system de tycker så illa om, men menar att de i och med folkbildningsprojektet har fått redskap till att motarbeta systemet. Även Nina och Lauri ger exempel på det Lisaida just berättat om, vilket ytterligare belyser strukturella hinder för att skapa kollektiv handling.

Jag skulle verkligen vilja delta tillsammans med en massa andra kvinnor, gå ut och delta mer ordentligt i samhället, prata för våra rättigheter och vara med och skapa utveckling. Men det är svårt, för det finns mycket misstänksamhet folk emellan. Jag tror det hänger ihop med fattigdomen. (Nina)

Om jag bara hann så skulle jag engagera mig mycket mer. Visst vill jag jobba offentligt för demokrati, självklart! Men som det är just nu hinner jag bara inte. Det är ju problemet att folk har så mycket arbete med jorden. Sen kan man ju vara demokratisk ändå givetvis, hemma och med andra i byn. Det är det vi måste jobba på, för det har funnits väldigt mycket misstro här. Som du nog förstår så beror det främst på kriget och fattigdomen. Fattigdom och våld påverkar folk på ett mycket negativt sätt! (Lauri)

Det finns givetvis också positiva förutsättningar för kollektiv handling. Några belyses nedan av Lois, som menar att det är viktigt att visa ungdomar hur man kan uppnå saker genom att engagera sig tillsammans. Det finns problem med alkohol och kriminalitet bland en del ungdomar som tidigare rekryterats till gerilla och paramilitära grupper och sedan dumpats eller hoppat av. Man måste ge dessa unga alternativ som skapar mening, säger Lois. Hon är beredd att satsa på aktiviteter som kan stimulera ungdomarna och ge dem hopp inför framtiden. Kollektiv handling måste få med de unga.

Jag har tänkt mycket på din föreläsning, då när du berättade om ett projekt med unga kvinnor i ditt land. Dom organiserade sig och bestämde saker dom ville ändra på där dom bodde, och så gick dom till politikerna, var det inte så? Du sa att dom fick gå dit många gånger, men till slut var det nån som lyssnade. Så har det varit här nu, vi är några som har bestämt oss för att vi vill låna en lokal på skolan där vi kan träffas och planera olika saker. Det handlar om kultur, musik och dans... olika saker för ungdomar. Vår idé är att dom ska få något bra att göra istället för att hålla på med annat som inte är så bra. Många dricker och

slåss. Om vi kan ordna det vi vill så kan det hjälpa till i utvecklingen, och det hjälper också till med demokrati. /.../ Jag menar att vi kan visa att om man beter sig bra och demokratiskt mot varandra och stöttar varandra, så blir det mer intressant att jobba för saker tillsammans. (Lois)

Lois visar en stark vilja till att engagera sig för demokrati och tycks ha blivit inspirerad av en föreläsning om deltagardemokrati bland ungdomar i Sverige. Även Gladys refererar till den föreläsningen.

Jag vill ju bli journalist som jag berättat innan. Det är så jag planerar att jobba för demokrati i samhället. Jag tänker inrikta mig på att skriva i första hand om ungdomar som kämpar för demokrati. /.../ Den där föreläsningen om unga kvinnor i Sverige var intressant, för den symboliserade kraft och styrka om du frågar vad jag tycker...och det finns ju här i Colombia också, det kanske bara är lite svårare att ta fram den när folk är rädda. Men på folkbildningen har vi ju fått bevis för att vi kan det, eller hur? Det handlar om att vara ärlig mot sig själv och andra, stå rak i ryggen och säga: Vi har rätt till demokrati precis som alla andra! (Gladys)

Kommentar

Vid första intervju tillfället associerade kvinnorna demokratibegreppet till tre huvudsakliga områden: rätten till kunskap om sina rättigheter, genusjämlighet samt möjlighet att välja sitt eget liv. Det individuella perspektiv som företrädesvis fokuserades då har i viss mån kommit att kombineras med en mer kollektiv inställning, dock fortfarande starkt grundad i individuella rättigheter. Jag ser hos informanterna exempelvis en utvecklad kraft i kraven på respekt och förväntningar på att delta i diskussioner på jämlika villkor. Denna utveckling skulle, för att tala med Strandell (2006), kunna definieras i termer av ökad känsla av aktörskap såväl som reellt ökat aktörskap. Strandell, Kabeer, Blennberger, Nussbaum samt flera latinamerikanska feminister har påvisat kapacitetsinriktad utbildning till kvinnor som en personell resurs som främjar aktörskap och bidrar till demokrati ur en jämlikhetsaspekt. Att kvinnorna använder sin nya argumentativa kapacitet för att positionera sig på både ett personligt och ett mer offentligt plan i den lokala kontexten är uppenbart. Det är dock svårare att påvisa hur den kollektiva handling jag rubricerade i detta tema verkligen omsätts i ett kollektivt engagemang för demokrati. Informanterna framhäver folkbildningsprojektets bidrag till ett kollektivt demokratiskt förhållningssätt, men lyfter samtidigt strukturella demokratiska problem kring tillit och organisering. Här är en referens till bland andra Dominguez och Yuval-Davis & Werbner av relevans. De påpekar att kvinnor i Latinamerika först fick kämpa med män i kampen mot militärdiktaturena, och sedan mot män i kampen för sina egna rättigheter. Kanske kan rester från denna

latinamerikanska politiska tradition förklara delar av problematiken kring att åstadkomma kollektiv handling för demokrati.

Kvarstående hinder och nya möjligheter för demokratiutveckling i ett genusperspektiv

Detta sista avsnitt inleds med en kort sammanfattning av vad informanterna upplever sig ha fått personligen genom folkbildningsprojektet, samt hur de uppfattar att projektet hittills uppnått sina uttalade mål och syften. Här sammankopplas åter det individuella och det kollektiva perspektivet. Jag är naturligtvis också intresserad av att få veta vad som inte uppnåtts och vilka hinder som kvarstår för demokratutveckling.

I de inledande intervjuerna uttalade sig kvinnorna om hur den väpnade konflikten i samband med statens politik är en stark bromskloss för demokratins utveckling, något som även beskrivits av Avritzer (2006). Den utbredda fattigdomen är en konsekvens av dessa faktorer. Vidare angav kvinnorna den patriarkala samhällsstrukturen som svårforcerat utvecklingshinder. De gick dock in i folkbildningsprojektet med förväntningar på att få uppleva möjligheter till förändring av nämnda förhållanden. Den rättighetsagenda och demokratidiskurs med genusperspektiv som utlovades av ASEMCO, sågs som en starkt motiverande anledning att engagera sig för det övergripande mål organisationen satt upp: att få medlemmarna att medverka till att skapa en inkluderande demokrati i regionen.

Redan under sitt deltagande i folkbildningsprojektets första seminarier, utvecklade kvinnorna i våra samtal ett demokratiperspektiv i linje med ASEMCOs mål, främst baserat på individuella rättigheter men också med referenser till kollektiv handling. I föregående tema fördjupade kvinnorna sitt demokratiperspektiv mot en starkare uttalad kollektiv inriktning, som jag dock inte riktigt sett få fäste i praktiken. En medborgarskapsidentitet är fortfarande inte självklar för alla. Jag utgår från att kollektiv handling för demokrati är en process som måste få ta sin tid och inte kan forceras. I nedanstående text söker jag empiriska belägg för det antagandet. Fyra teman speglar informanternas upplevelser av folkbildningsprojektets resultat så långt, såväl som hindrande och möjliggörande förutsättningar för fortsatt demokratiutveckling. Temana är: ”Uppnådda mål”, ”Kvarstående hinder för demokrati”, ”Ett nytt aktörskap” samt ”Utveckling av kollektiv empowerment och handling”.

Uppnådda mål

Jag frågar här informanterna om vilka mål de anser att folkbildningsprojektet uppnått, både i fråga om att ge deltagarna personlig styrka och utveckling i och med den nya kunskapen, och vad gäller det kollektiva sammanhanget i regionen och den sociala utvecklingen där. Det har tidigare visats i utvecklingsforskning och demokratiforskning, vilket jag framhållit genom hela kapitlet, att personlig utveckling och empowerment som en konsekvens av utbildning i demokrati och rättigheter ofta leder till ökad kapacitet för deltagande på olika nivåer. Att utveckla sin egen förmåga att uttrycka sina åsikter och preferenser, argumentera och kommunicera, ökar också viljan att delta i större sammanhang och där kunna vara någon att räkna med på ett mer offentligt plan. Som återgivits upprepade gånger, börjar engagemanget för många av informanterna på familjenivån. Flera kvinnor talar om gemensam uppfostran av barnen i demokratisk anda, och menar att detta faktiskt är en påverkansfaktor inför framtiden.

Jag har diskuterat jättemycket med min man och med barnen. Nu har vi samma idéer om uppfostran och vill få in barnen på rätt spår. Vi försöker uppträda på ett bra sätt och visa varandra respekt och lära barnen att de ska respektera och uppskatta varandra, och att de har rättigheter men också ansvar. (Adina)

Som jag sagt innan så utbildar jag mig i vuxen ålder. Det steget tog jag delvis för att vara en förebild för mina barn, visa dem att man måste vara seriös om man ska komma någonstans. Nu med folkbildningen har ju det förstärkts ännu mer, jag menar det här med värde som människa, frihet, att ta beslut för sin egen skull i livet. /.../ Också att när man känner sitt eget värde är det lättare att engagera sig för andra, för byn och samhället. Det är det ASEMCO vill och där tror jag dom har lyckats ganska bra. Dom jobbar ju mycket med ungdomarna och säger att vi måste ha samma linje hemma och ute i samhället när vi engagerar oss. Då förstår ungdomarna vad det handlar om, vad vi menar med demokrati. Folk måste få demokratiska värden från början. (Ruby)

I familjen då, det här jag sa om min man. Att jag konfronterar honom och att jag pratar med mina barn om demokrati. Vi har inte samma liv nu som innan... nu pratar vi om saker och jag börjar hitta en överenskommelse med min man, han börjar förstå och acceptera att han måste ändra sig. (Lisaida)

Naturligt nog finns en generationsskillnad i hur kvinnorna talar om relationen mellan egna vinster och ett kollektivt engagemang, som för de yngre är riktat mot det yttre samhället i högre grad.

För mig personligen är det ett steg framåt i livet att ha varit med om det här. Jag har lärt mig otroligt mycket genom projektet, och kan förmedla det till andra. (Yulissa)

Nu kommer jag tillbaka till mina drömmar om journalistyrket igen. Men nu är de inte bara drömmar längre, utan ett mål jag kommer att förverkliga. För mig betyder det att jag når mina egna mål och samtidigt kommer att kämpa för andra och för ett bättre samhälle. Jag kanske hade kommit dit ändå, men jag har mer i bagaget nu. (Gladys)

Margarita talar mer om det kollektiva perspektivet, i medvetna politiska termer. Det hon sagt tidigare under intervjun kan tolkas som att för henne är själva engagemanget den stora personliga vinsten. Hon ser också ett behov av att skapa nya idéer.

Det har skapats fler organisationer i fler byar efter folkbildningen, som har samma innehåll och mål. Dom börjar jobba med nya idéer på grund av den här kunskapen, nya politiska ideal i stället för att vara kvar i samma gamla idéer. Det är ett av dom bevis jag ser på att folkbildningen bidrar politiskt i relation till Colombias utveckling. (Margarita)

Lisaida är en av de få kvinnor som också tar upp mer konkreta materiella resultatet av folkbildningsprojektet. Det hon säger är direkt relaterat till målet om social utveckling och materiellt förbättrade villkor. Att inte fler talar om dessa vinster kan bero på att det materiella är en del av den vanliga vardagen och således under mer kontinuerlig förhandling, medan det genusperspektiv som uttrycks så starkt är det nya i visionen.

Det håller på att förbättras. Jag är med i en kommitté som är för allting här i byn, alla sorts problem. Men den hade inte tillräcklig politisk kraft innan, för politiken styr allt här. Med den här utbildningen vi fick nu i organisationskunskap så har kommittén bättre möjligheter, den hjälper till att bygga upp små mikroföretag. Den kan hjälpa folk igång med produktion, uppfödning av kycklingar till exempel. Nu kan vi förstärka alla kommittéer och då öppnas möjligheter att folk stannar i kommittén och utvecklar projekt. Då ser man framgång och utveckling. (Lisaida)

Kommentar

I anslutning till informanternas svar funderar jag här åter över första och andra gradens rättigheter, och hur stor roll den materiella aspekten i målet social utveckling och rättvisa egentligen spelar. Hur kommer det sig att kvinnorna betonar den i så olika utsträckning, och att majoriteten väljer att tala om medborgerliga och politiska rättigheter? Som jag nyss nämnde är vardagen i den lokala kontexten så präglad av överlevnadsstrategi att medborgerliga och politiska rättigheter helt enkelt inte hinner reflekteras på djupet. När man i och med seminarierna får möjlighet till en paus, att ta ett steg bakåt och betrakta livet från en tidigare oreflekterad utsida och ovanifrånperspektiv, öppnas dörren på vid gavel för en reaktiverad politisk medvetenhet. Med det menar jag att den medvetenhet

som redan fanns från början nu får en chans att utvecklas i dialog med andra. Uppgiften som åläggs deltagarna vid seminarierna är att utifrån en ny reflektion över det lokala grundad i kunskap, skapa sig ett nytt, politiskt medvetet underifrånperspektiv för handling. Det är detta perspektiv som tar sig olika uttryck hos informanterna, beroende på vem man är, på individuella erfarenheter och preferenser. En gemensam nämnare tycks emellertid vara att när man får ta sin rättmätiga plats i en kollektiv deliberativ diskussion baserad på en rättighetsagenda, ökar motivationen för att vara delaktig och påverka ytterligare. I denna individuella empowerment grundmuras personliga premisser för positiv makt. Hur dessa premisser utvecklas kan delvis sättas i relation till folkbildningsprojektet, men också till hur kvinnorna uppfattar kvarstående hinder för demokratiutvecklingen.

Kvarstående hinder för demokrati

Som beskrivits i introduktionskapitlet och i tidigare forskning om Colombia (se Avritzer, 2006), är civilsamhället genomsvårt av den väpnade konflikternas konsekvenser i form av intern flyktingproblematik, ökande sociala klyftor, narkotikarelaterad kriminalitet och administrativ korruption. De försök till demokratisk återuppbyggnad, social utveckling och stärkning av fredsprocessen som pågår i regi av NGO:er, FN-organ och statliga institutioner bryts ständigt på grund av den osäkra politiska situationen och regeringens oförmåga att efterleva konstitutionen och andra konventioner om mänskliga rättigheter. I de inledande intervjuerna berättade informanterna utförligt om sin syn på hur kriget, fattigdomen och regeringens politik bromsar utvecklingen. Några av kvinnorna hänvisade till en odemokratisk statlig politik och att politiker generellt är mer intresserade av att tjäna pengar än att åstadkomma utveckling. I våra uppföljande samtal fortsätter denna tendens. Angående folkbildningsprojektets förmåga att ändra på dessa förhållanden är informanterna både skeptiska och en aning hoppfulla.

Jag ställer nu den direkta frågan om vilka hinder kvinnorna fortfarande ser för att demokratiutvecklingen ska kunna ta fart på allvar, på det lokala såväl som det nationella planet.

Regeringen håller på och spelar om demokrati. Nu försöker dom lära folk att delta. Men det som händer när man ser den dåliga administrationen av saker är att då vågar man inte säga till. Alla känner varann här, och om man behöver en tjänst nån gång kan det vara förödande att kritisera en politiker. Till exempel om man säger till, säger sin mening... då fryser folk ut en, förstår du vad jag menar? /.../ Om man pratar illa om administrationen kan man inte förvänta

sig någon hjälp. Då är det problem för att i sådana fall kan man inte kalla det demokrati. (Ruby)

Det jag tror Ruby försöker förklara för mig är dilemmat mellan att vilja uppträda demokratiskt och att vara underordnad det kulturella förtrycket. Med Freires terminologi skulle detta kunna tolkas som att människor står i ett slags beroendeposition gentemot den kulturella eliten, i detta fall politikerna. En utmaning i form av krav på demokratiskt beteende från den så kallade kulturella eliten, är ett oklokt risktagande som kan resultera i både förlorade förmåner och utstöttthet. Här syns också förtryckets konsekvenser i form av aggressioner mot egna (Freire, 1972). Ruby uttrycker, i min tolkning, kriterier på att ett kulturellt förtryck alltjämnt existerar i den lokala kontexten. Hon fortsätter dock besvara frågan i mer positiva ordalag:

Ändå spelar demokratin en viktig roll för att det finns nu mycket deltagande här bland folket. Det var mindre yttrandefrihet innan. Mest av allt... förr hörde folkbildning till hemmet och uppfostran, som var mycket auktoritär. Nu är det annorlunda. Jag är mor i familjen, och mina barn får en helt annan uppfostran. Jag lär dom jämlikhet och såna värden. Dom har avancerat mycket. Jag känner mig bättre själv också, nöjd. (Ruby)

Fler kvinnor exemplifierar den motsägelsefullhet övergången till förändrade normer och beteenden kan innebära. Personlig utveckling och empowerment kan också ha ett högt pris.

Jag vill ta upp en viktig sak här. Dessa projekt kan göra mycket för mentaliteten hos folk. Om hundra personer utbildar sig, eller fler, och tänker annorlunda... att det finns andra lösningar än våld. Det kan bli spridning och påverkan. /.../ Jämlikheten mellan män och kvinnor också, folk har fått nya visioner. MEN! Man ser inte det stora resultatet än. Och detta beror på att arbetet kräver ett otroligt aktivt deltagande. Vi kämpar mycket, men ibland är det svårt att få med folket... alltså jag påpekar nu att min tanke om en gemensam agenda över klassgränserna vore bra, men det är mycket svårare att förena än vad ni kanske tror. Kvinnor är ju ingen homogen grupp... det är lättare att arbeta med de kvinnor som har lägre klass. (Yulissa)

Yulissa lyfter här ett delikat problem. När hon säger "...än vad ni kanske tror..." refererar hon till mötet mellan de svenska och de colombianska folkbildarna. Detta är en väsentlig aspekt i sammanhanget, som handlar om såväl demokratiska världens universalitet och partikularitet som maktdimensioner. Hon belyser komplexiteten i relationen mellan kulturellt förtryck, individuell frihet och kollektiv handling. Kulturellt förtryck kan diskuteras på många nivåer, där både klass och genus vävs in. Jag återkommer i avhandlingens slutkapitel till en utvecklad diskussion om detta.

Trots Yulissas skepticism angående att skapa klassöverskridande allianser för demokrati, ser jag beslutsamhet i hennes kommentar. Hinder måste forceras med uthållig beslutsamhet, tror jag att hon menar. Jag fortsätter fråga om hur informanterna ser på Colombia i stort, vad de tänker om samhället generellt i relation till demokrati.

Besviken, politiskt sett. Många korruperade människor. Dom hjälper inte folket, gör ingenting. (Juana)

Samhället... vad kan jag säga? Jag tänker att många människor börjar förstå hur vi lever, men att det är ett långt och tufft arbete för att majoriteten ska förstå i vilket samhälle vi lever. Och förstå alla problem... politiska, demokratiska... och med miljön, som existerar i Colombia. (Alma)

Även Alma gestaltar i min tolkning kulturellt förtryck såtillvida att hon tycks mena att folk lever i okunskap om samhällets verkliga tillstånd, och att det utan utbildning är omöjligt att uppnå förändring. Jag undrar om hon tror att detta hinder kan överbryggas med hjälp av folkbildning generellt. Då ger hon exempel på ett av de mest svårforcerade hindren, konflikten och våldets bidrag till det kulturella förtrycket.

Ja, men folk är fortfarande rädda. Det är också ett svårt hinder. Det spelar ingen roll om dom vet om sina rättigheter och demokrati. Det är en lång väg att gå, lite i taget, för att lära sig jobba för demokrati.

Selith och Margarita fortsätter ge exempel på samma besvikelse över regeringens behandling av landet, och kommenterar hur spelet på den politiska makronivån får förödande effekter nedåt genom samhällshierarkin.

Vad tänker jag om Colombia... oj... jag vet inte. Men... det som händer är att man inte kan se demokrati här i Colombia som första prioritet. Det enda man ser överallt är våld och hunger. Dom rika vill ha mer och ser inte andra människor som behöver. Och våldsaktörerna, istället för att ta från dom rika tar dom från dom fattiga. Då är allt huller om buller, och att prata bra om detta är att ljuga. Att säga att samhället, Colombia, är ett bra land, det är en lögn. (Selith)

Jag är mycket besviken. Idag är samhället vi lever i smutsigt. Det är inget rent samhälle, inget fritt samhälle. Det är instängt och vi har vant oss vid det smutsiga... alltid på en inkorrekt väg. Då tänker jag att jag måste bidra till ett nytt samhälle, göra min del. Men det är inte lätt ska du veta, för det finns dåliga saker också på högre nivå... på ett sätt liknar det utvecklingen i min by. Alltså... det finns lite dåliga ideal, korruption. Man säger att i små organisationer finns ingen korruption, men det är en lögn! Det finns, precis som det finns hos regeringen och staten så existerar det här också. Jag har sett det i min by och jag är mycket besviken. (Margarita)

Den reflektion Margarita gör är intressant i förhållande till samspelet mellan demokratiska ideal och verklighetens praktik. Amelia uttrycker ett liknande perspektiv, och hon är den enda som direkt säger att det saknas folklig vilja och motivation.

Vad jag tänker om demokrati, det är inte det som händer idag. Man pratar om demokrati i en annan form, motsatsen till vad verklig folkdemokrati är. Då går det inte att verkställa idén om demokrati på ett riktigt sätt, när folk har andra idéer. /.../ Jag tänker att vi fortsätter vara ignoranta. Det verkar som om det kommer från en kultur som saknar motivation, mer strävan... det saknas vilja. Man måste ge mer av sig själv för att detta land ska förändras. (Amelia)

Kommentar

I kvinnornas svar på vilka hinder som alltjämt existerar för demokratiutvecklingen i landet, nämns som tidigare konflikten och den statliga politiken. De talar nu mindre om själva fattigdomen och mer om svårigheterna i att få till stånd ett tillräckligt starkt engagemang för utveckling i demokratisk riktning. Viljan finns men motivationen tycks grumlav av de uppoffringar som måste göras gällande enstaka privilegier, vilka kan sägas vara baserade på rester av tidigare beskrivna patron-klientförhållanden. Dessa kvardröjande spår av det koloniala samhället i kombination med den auktoritära politiska kulturen, synliggör återigen det kulturella förtryckets konserverande faktorer. I Margaritas metafor är samhället smutsigt och folk har vant sig vid det smutsiga. Hon refererar till etik och moral som demokratiska värden, och uttrycker besvikelse över personer som inte lyckas nå upp till rena, demokratiska ideal. Det kanske är lättare för Margarita att uttala sig om omoraliskt beteende och övergivna ideal än för Lisaida eller Ruby (se citaten ovan), eftersom hon inte behövt ta samma överlevnadsstrategier till hjälp i sitt unga liv. De äldre kvinnorna uttalar sig dessutom både medvetet och frustrerat om sitt eget beteende. Att samtliga kvinnor är eniga om de demokratiska idealen hindrar inte att upprätthållandet och efterlevnaden av dem varierar, i enlighet med de omgivande krav man har att ta hänsyn till i sin livssituation. Således lägger informanterna in sina egna materiellt betingade begränsningar i perspektiven på vilka faktorer som hindrar demokratiutvecklingen. Därmed lyser den fattigdomsrelaterade beroendeproblematiken igenom igen som en påminnelse om rundgången mellan första och andra gradens rättigheter. Trots ASEMCOs och kvinnornas intensiva försök att bryta beroendet, visar det sig vara svårare i praktiken än i teorin. Femenías och Oliver (2007), påpekar att kvinnor som vill bidra till social förändring till förmån för sig själva måste göra två saker samtidigt, nämligen generera nya normer på politisk nivå och producera substantiell förändring i praktiken. Först då kan villkoren för

distribution av resurser, materiella såväl som sociala och kulturella, ändras. Vi är då tillbaka vid utbildning som social förändringsfaktor och härmed vid aktörs-perspektivet.

Ett nytt aktörskap

Diskussionen om förhållandet mellan första och andra gradens rättigheter är komplex, och jag väljer att skjuta den åt sidan då den inte är central mot bakgrund av avhandlingens syfte och genusperspektiv. I stället fokuserar jag medborgarperspektivet, då huvudparten av innehållet i samtalen har kretsat kring folkbildningens bidrag till kvinnornas ökade empowerment och känsla av ökad aktivitet. Informanterna har vittnat om en ökad politisk aktivitet utifrån den medvetenhet som fanns inledningsvis och delvis har omsatts i handling. Många har berättat om en djupare involvering i organisationen, om ett utvecklat arbete i lokalkommittéerna samt om ett deltagande i det offentliga. Kvinnorna benämner detta engagemang som just deltagande. Några talar nu i termer av medborgarskap, och jag menar att den politiska utbildning projektet innehåller i förlängningen har fått vissa effekter i praxis, även om kvinnornas beskrivningar av det de upplever inte kan tas som belägg för reella positiva konsekvenser i politisk demokratisk mening. Vid de första intervjuerna fick jag inte uppfattningen att kvinnorna såg på sig själva som medborgare, det var ingen självklar identitet och begreppet tycktes då abstrakt för de flesta. Det jag nu lyssnar till ger mig andra konnotationer som associerar mer direkt till aktivt medborgarskap. När jag nu frågar informanterna om de skulle vilja säga att de blivit mer aktiva som medborgare och vad det innebär, är det många fler som ger utförliga svar. De har gjort sig förtrogna med en diskurs.

Det var jätteviktigt för mig att delta i folkbildningen eftersom jag inte hade någon utbildning. Det var nödvändigt för att förstå och memorera kunskap. Det var också en metod för att behandla andra människor rätt, göra rätt saker som leder framåt. /.../ Om man fortsätter utbilda sig så kommer man till en nivå då man förstår allt, och då kan man hjälpa andra. Om man skapar dialog med andra som bygger på kunskap, då kan man bygga upp en kedja och hjälpas åt att lösa problem. (Lisaida)

Nu känner jag mig som en aktiv medborgare ja, verkligen. Det är för att jag påverkar en hel del i styrelsen, säger vad jag tycker. Dom lyssnar på mina förslag också. (Inéz)

Som jag berättade förut så anser jag mig ha förbättrat vår lokalkommitté, rejält också! Det kan väl kallas aktivt medborgarskap, att hålla på med utveckling och politik för demokrati. Ja det är ju inte på kommunal nivå, men det är på väg åt

det hållet. Vi jobbar med utvecklingsplanerna för kommunerna, och där är alla med. Jag driver det och påverkar. (Luz Maria)

Luz Maria talade tidigare om paramilitärens förargelse över att människor utbildar sig i demokrati. Andra fortsätter på det temat. En förbittring över kriget och dess konsekvenser lever kvar hos många, samtidigt som några kvinnor menar att man måste släppa taget om det gamla om man ska kunna gå framåt. Folkbildningsprojektet kan inte göra det som skett ogjort, men har ingjutit hopp. Det hoppet verkar befästas i ett nytt aktörskap.

Den dagen min man mördades kände jag bara vrede, jag tänkte att en dag ska jag hämnas. Men det går inte, det skulle inte leda till någon utveckling... varken för mig själv eller för barnen. Jag måste ju ge dom hopp istället, och då får jag försöka visa dom att man kan påverka sin egen situation genom att engagera sig för det som är rätt. Kämpa för sig själv och andra. Inte med våld utan med ord. (Margót)

Jag kan ju säga att det har varit lugnare på sista tiden med konflikten. Nu har vi inte sett att dom har dödat någon och efter två dagar dödar dom en annan. Vi har inte behövt lägga oss tidigt för att paramilitären och gerillan kommer förbi vid dörren som dom gjorde när det var utgångsförbud. Jag har inte sett såna saker som hände innan. Det beror på, tror jag... eller vet jag...att dom känner till att vi utbildar oss, får utbildning i demokrati och mänskliga rättigheter. Dom vet att det är internationella organisationer här och stöder oss. Dom vågar inte längre. (Alma)

Medborgarskapet handlar om att vara en aktiv människa, som stoppar våld och jobbar för freden. Det kanske inte går att stoppa de väpnade aktörerna direkt i en situation för då tar paniken över ... Men nu jobbar vi med kunskap och med internationellt stöd, och det gör skillnad. (Amelia)

Amelia fortsätter prata om att fredlig organisering av människor har större möjligheter att påverka utvecklingen av konflikten åt rätt håll. Hon säger att ju fler som får kunskap om demokrati och fredlig konfliktlösning, ju svårare blir det för våldsaktörerna att behålla greppet. Informanterna har tidigare tagit upp folkbildningsprojektets möjlighet till sådan mental påverkan som en stark motivationsfaktor för ett nytt slags aktörskap. Selith, som lyckats omvända en familjemedlem från tron på att väpnad kamp är lösningen, till att engagera sig för demokrati på fredlig väg, får avrunda temat.

I många delar av Colombia finns det antidemokratiska strömningar. Det är lättare att vara på sin vakt mot sånt med den kunskap vi fått här. Då gäller det att applicera den kunskapen i demokratins egentliga mening. Och det ska man ha klart för sig i politiken. (Selith)

Jag frågar om hon menar att folkbildningen hjälpt henne att se sig själv som en aktör, någon som agerar för demokrati i sitt samhälle.

Det är klart. Om vi återgår till politiken... om en person, säg kommunalråd, vill ställa upp till valet, då samlas folk och diskuterar och kommer fram till om den personen har något speciellt att erbjuda och inte bara snack... om det är värt att stödja den personen eller inte. Förstår du? Så blir det när folk har fått politisk kunskap.

Men medborgarskapet då, undrar jag, hur omsätter hon det i praktiken?

Det också. Det var det jag nyss sa. På nationell nivå... om alla samlas. Om många kommuner kan komma till nationell nivå och programmet kan spridas i hela landet... om man ska välja en president, då behövs folkbildning! För då kan man se vad han kan utträta, då vet man vad som behöver göras. Och i förhållande till det så kan man bli medveten om vad det är han vill. (Selith)

Det klarnar nu för mig vad Selith pratar om. Jag såg först inte det helhetsperspektiv hon vill förmedla. Hon anser att folkbildningsprojektet utrustat människor med en politisk medvetenhet som gör det möjligt att göra effektiva val för att påverka och förändra, och hon vill se politisk representation. När hon målar bilden av hur människors kunskap kan samlas och spridas i organiserad form upp till en nivå där maktens översta skikt kan genomskådas, talar hon om ett aktivt medborgarskap i deliberativ demokratisk mening.

Kommentar

Att tänka ut strategier för hela landets demokratiproblem är inte det omedelbart operationaliserbara, även om det delvis omfattas av kvinnornas kritiska medvetenhet och uttalas av Selith och andra som ett eftersträvänsvärt och viktigt mål på längre sikt. Det egna och det lokala är vad man mäktar med i ett nära förändringsperspektiv. Aktivt medborgarskap kräver sin tid att förstå, ta till sig som begrepp och identitet, och därefter realisera i praktiken. Men är då steget från familjedemokrati till deliberativ demokrati på samhällsnivå så oöverkomligt? De talrika mängder demokratiprojekt och fredsutbildningsprogram, utvecklingsinsatser för kvinnor och interna flyktingar som pågår runt om i landet, måste väl rimligen kunna leda till en samverkan mellan nätverk av medborgare som kan enas om nya utvecklingsagendor för demokrati? ASEMCOs övergripande mål är att skapa en folkrörelse för demokrati, baserad på utbildade medborgare från olika nätverk och organisationer som i gemensamt politiskt överläggande skapar nya utvecklingsplaner för demokrati. Borde inte dessa nätverk och dess kommunicerade agendor då kunna skapa de nya deliberativa praktiker som bland andra Avritzer, Dagnino och andra latinamerikanska feminister menar kan förändra

nuvarande auktoritära politiska institutioner i demokratisk riktning? Informanterna har givit exempel på såväl problem som möjligheter, och på den stora komplexiteten i åtagandet att utveckla kollektiv handling för demokrati.

Utveckling av kollektiv empowerment och handling

Jag har hittills synliggjort hur informanterna utvecklat sin individuella kapacitet i riktning mot ett tydligare medborgarskap som bygger på den genomgångna folkbildningens kunskaper och deliberativa träning. Att folkbildningsprojektet bidragit till empowerment på individnivå torde stå klart utifrån kvinnornas berättelser. Vad gäller den kollektiva nivån syns ett engagemang i varierande grad, dock ej i direkt påvisbar, sammanhållen kollektiv handling på bred front. De svar jag fått från kvinnorna berör en mängd orsaker som försvårar övergången från individuellt avancemang till kollektiv empowerment och organisering. Några informanter har påvisat ett dilemma kopplat till individuellt beroende av det vi kan kalla strategisk välgörenhet, ett problem Lisaida exemplifierat. Komplexiteten i detta förhållande kan relateras till det kulturella förtrycket och dess ursprung i kolonial mentalitet och auktoritär politisk kultur. En annan förklaring till bristen på organiserad handling skulle kunna vara att den gemensamma politiska vilja och kollektiva engagemang ASEMCO eftersträvar ännu inte hunnit etableras i tillräcklig omfattning. Avsaknaden av effektiva medieringskanaler i samhället, som Avritzer belyst, utgör ytterligare ett av de strukturella kvarstående hinder för demokrati som informanterna uppfattar som svårforcerade. Starka påverkansfaktorer i det sammanhanget är den väpnade konflikten, statens bristande handlingsvilja, korrruptionen och den patriarkala auktoritära politiska kulturen. Slutligen är det ett känt faktum att organisering av människor för demokratiarbete är en process som måste få ta sin tid, som kvinnorna själva säger.

Under seminarierna och fortbildningen har samtliga nämnda problem diskuterats i relation till vardagspraktiken och möjliga förändringsstrategier. Jag menar, utifrån det jag uttolkat av informanternas berättelser, att kollektiv empowerment är på väg att formeras och att ett politiskt påverkansarbete existerar åtminstone i sin förberedande fas. Detta arbete karakteriseras i nuläget framförallt av en genusaspekt. Kvinnorna upprätthåller en demokratidiskussion i sina familjer, lokalkommittéer och byar, och de utövar sitt aktörskap på den nivå de kan. Många av dem ser sig nu som aktiva medborgare som är delaktiga i lokalsamhället. Fem kvinnor får representera svaren på den sista frågan om hur

det ska gå till i praktiken att få igång människor i ett gemensamt organiserat arbete som verkligen kan påverka politiken och skapa demokrati på djupet.

Det finns olika meningar om det i min by. Jag jobbar med mödragrupper, och där diskuterar vi mycket och det kan vara ett positivt exempel för andra kvinnor i landet. Grunden är att folk får utbildning i demokrati och sina rättigheter, det är det första som behövs för att vara aktiv som medborgare. /.../ En del säger att det aldrig kommer att gå att skapa demokrati, men då har de inte lyssnat. Man måste ta till sig nya saker, ny kunskap. Det handlar ju om förändring! I sätt att tänka, hur man betar sig. Även om folk har olika åsikter så måste man ju kunna komma fram till hur man ska lösa saker, det finns alltid ett sätt som alla kan acceptera. (Ruby)

Om man kan få folk att komma till valen, när det gäller att välja en styrelse i en kommun, då skulle vi också kunna välja in oss själva. Nu när vi fått kunskap om allt detta så vet vi hur vi skulle kunna organisera projekt i byarna och driva utveckling. Vi skulle förbättra vägarna, skolorna, hälsovården... offentlig service överhuvudtaget. Det första är att vi samlar oss för att kräva detta av nuvarande politiker... nästa steg är att rösta in oss själva i politiken. (Alma)

Som jag sa innan, den enda formen som finns för ett aktivt medborgarskap är att utbilda folket. Mycket utbildning och kapacitet för att detta ska lyckas, att folk ska delta i utvecklingen. /.../ Vissa som deltagit i det här glömmet det, släpper det efter ett tag. Och dom som har kommit in i politiken, dom har inte tillräcklig vilja fast dom varit med i folkbildningen... att tillämpa kunskaperna i praktiken. Dom fortsätter på traditionellt sätt, kulturen... pratar mest, det är mest retorik. /.../ Man kan köpa folket lätt! Dom vill få oss att följa deras väg i stället för det vi lärde oss i folkbildningen. /.../ Det här har fått mer inflytande över det sociala än det politiska livet...det är en långsam process. (Amelia)

Ruby, Alma och Amelia rör sig i samtalen kring ideal och verklighet i demokratiarbetet. Ruby tycks tro på att det ändå ska vara möjligt att förena folk. Alma efterlyser politisk representation för den lokala kontextens medborgare utifrån tanken om att den nya kunskapen ska omsättas i handling som bidrar till social utveckling. Amelia, hennes mamma, är mer skeptisk då hon pekar på risken för övergivna ideal som till sist landar i retorik och korrupktion. Ändå hoppas hon att omfattande förändring på det sociala, och kanske framför allt det emotionella planet, ska kunna påverka politiska förutsättningar. Utbildning är den enda vägen till ett utbrett aktivt medborgarskap, säger hon.

Det är jätteviktigt att det är ungdomar med i organisationen, för även om dom har utbildning så kan dom inte uttrycka sig. Dom är långsamma. Dom bryr sig inte om själva samhället. Det är viktigt att äldre människor är med dom, som nu i folkbildningen... vi kan lära dom saker. Jag säger till dom i byarna: Vad är det med er? Det är ni som är unga, ni måste kämpa för framtiden! Kom till dessa workshops och utnyttja dem bättre! Varför uppskattar ni det inte? Det var synd att vi inte fick det på min tid, det säger jag till dom. Det är ju för deras framtid,

det bidrar direkt. /.../ Det finns massor med resurser nu...innan fanns det ingenting. Jag fick göra allt själv, min man hade spirit som en död. /.../ Ungdomarna måste inse att det är allvar, dom måste ta den här chansen att göra samhället bättre. Vi äldre kan hjälpa dom, men det är dom som måste kämpa. (Juana)

Även Juana kritiserar bristen på engagemang men främst från de yngre. Den möjlighet folkbildningsprojektet innebär får inte försittas, och det är deltagarnas ansvar att fullfölja den i praktiken. Medborgerliga skyldigheter betonas nu lika starkt som rättigheter.

Folkbildningen här är början till demokratiutveckling. Jag tror det är helt möjligt att få inflytande på lokal nivå, politiskt... på nationell nivå tror jag det är för tidigt. /.../ Dialogbordet i San Pedro är ett exempel på vad vi åstadkommit, det kan vara en stark påverkansfaktor. Och vi kommer säkerligen att få in representanter i kommunfullmäktige. Det är viktigt att jobba lokalt. /.../ Mer utbildning till kvinnor också! Även i grundskolan. Till män också. Ett av motiven måste vara att utbildning ger resultat, för det gör det! Män har ofta mer utbildning vilket gör att kvinnorna kommer i underläge direkt. Men titta nu på folkbildningen, när kvinnor får kunskap – då hamnar de direkt på samma nivå som männen i diskussionerna, eller ofta över. (Yulissa)

Kommentar

ASEMCOs strategi för att få igång ett kollektivt aktörskap som syftar till demokratiutveckling har varit att ta utgångspunkt i en rättighetsagenda som företrädesvis betonar universella, individuella mänskliga rättigheter. En sådan västinspirerad liberal rättighetsagenda kritiseras av till exempel Cornwall och Molyneux (2006), som ifrågasätter dess relevans i en latinamerikansk praktik där feminism ofta positioneras på ett mer kollektivt sätt. Men då ingen sådan självklar positionering av kollektiv feminism finns, menar jag att den individuella rättighetsagendan likväl är en viktig utgångspunkt. Kollektiv identitet och empowerment grundas i egenvärde, självständighet och känslan av att själv kunna välja. Informanterna ger belägg för detta genom att ange ökad individuell empowerment och kapacitet som en stor personlig vinst. De uttalar sig dessutom om nya individuella kapaciteter som grund för det tänkta kollektiva engagemang som är ASEMCOs övergripande mål. Samtidigt beskriver de olika anledningar till svårigheterna med just detta. Här ingår personliga såväl som allmänna strukturella orsaker som kan kopplas till ett alltjämt närvarande kulturellt förtryck. Dock ser jag i kvinnornas upplevda erfarenheter av deltagandet i folkbildningsprojektet, såväl som i deras ökade politiska medvetenhet och utvecklade genusperspektiv, mer av ett aktivt medborgarskap och målinriktad förändringsvilja än jag gjorde vid de inledande intervjuerna. Yulissa uttrycker i det sista citatet precis det som latinamerikanska feministiska teoretiker belyser som en viktig förutsättning för

demokratiutveckling, nämligen att kvinnors aktivism på lokal nivå och tillträde till en offentlig demokratidiskussion bidrar till den utveckling som kan styra makten mot mer demokratiska former. Kvinnors kapacitet är en förutsättning för att en demokratidiskurs i det offentliga överhuvudtaget ska utvecklas.

Sammanfattning av uppföljningsintervjuerna

De genomgripande strukturella problem kring genus- och maktförhållanden i den lokala kontexten som ventilerades av informanterna inledningsvis finns kvar, och tyder på att ett kulturellt förtryck alltjämt existerar på varierande nivå. Jag iakttar dock en förändring i synen på låsta positioner och begränsade valmöjligheter, som skulle kunna tolkas som en upplevd känsla av att folkbildningsprojektets rättighetsdiskurs och maktanalys legitimerat kvinnors krav på förändring. Maktanalysen under seminarierna har inriktats mot kontextuell förståelse av makt ur både ett klass- och genusperspektiv, medan det i våra samtal blir genusperspektivet som tar överhanden i kvinnornas berättelser. Många beskriver såväl ändrade rollmönster inom familjen som tecken på attitydförändringar hos män generellt angående kvinnors roll i det offentliga. Män i den yngre generationen framhålls delvis som mer jämlikhetstänkande, vilket ses som en positivt bidragande faktor i den nya kommunikation som enligt kvinnorna nu florerar i byarna. Kabeer (2001), Nussbaum (2002, 2006) och Dominguez (2004), påpekar att utbildning som ökar kvinnors argumentativa kapacitet ger dem en ny auktoritetsposition i offentlig social interaktion, som på sikt kan leda till förändring av ojämlika maktparametrar. Denna teoretiska idé etableras under seminarierna, och jag upplever att informanterna fortsätter realisera den i sin vardagspraktik då de definierar egna nya mål som de handlar för att uppnå, antingen det sker i familjen eller i den lokala offentligheten.

I den inledande intervjustudien diskuterades också folkbildningsprojektet och dess mål som strategi i relation till begreppet *möjliga vägar ut ur förtryck*. Den vision om demokrati och social rättvisa som ASEMCO inledde projektet med, upprätthålls av kvinnorna i vardagen främst genom deras egen individuella kapacitetsutveckling vilken de också diskuterar sinsemellan. En kollektiv kvinnlig identitet baserad på individuell kapacitet framstår således som ett viktigt resultat. Detta är också en viktig, ny förändringsfaktor i motivationsaspekten för den kollektiva handling som är målet. Att kvinnorna nu tycks se och tala om sig själva i termer av ett mer medvetet politiskt aktörskap, är en grundläggande förutsättning för övergången till ett gemensamt aktivt medborgarskap som kan påverka den politiska verkligheten i demokratisk riktning.

Även i kvinnornas fördjupade reflektioner över demokratibegreppet framstår ett utvecklade aktörsperspektiv. Demokrati som rätt till kunskap om sina rättigheter har till exempel övergått i demokrati som krav på respekt för rättigheter. En sådan förändring skulle kunna tolkas som en utveckling från Freires kulturella befrielse till Nussbaums aktiva rättighetsperspektiv. Detsamma gäller tanken om demokrati som teoretisk genusjämlighet, som utvecklats till en mer aktiv tolkning av demokrati som jämlik deliberation vari kvinnor och män deltar i en deliberativ diskussion utifrån sina olika förutsättningar men på samma rättighetsbaserade premisser. Sålunda gestaltar informanterna Nussbaums syn på rättigheter som kapaciteter genom att spegla den latinamerikanska feministiska omtolkningen av medborgarskapsbegreppet. Jag identifierade också några primära utgångspunkter för deliberativ demokrati i enlighet med Habermas kommunikativa handlingar och det goda samtalet. Medel-Añonuevo (1995) säger att en feministisk vision om demokrati måste innebära att kvinnor också artikulerar en kollektiv röst och demonstrerar kollektiv styrka. Att detta sker i San Pedro har synliggjorts i materialet. Kvinnor kräver sin rätt, de har flyttat fram sina positioner och börjat utöva ett aktivt medborgarskap. Men, som Dominguez (2004) påpekar leder inte kvinnors kollektiva ansträngning för demokrati automatiskt till en förändring av den auktoritära politiska kulturen och makten.

Att stimulera kollektiv handling för demokrati i en lokal kontext tycks enkelt i ett inledningsskede, i synnerhet om man använder en rättighetsdiskurs och ett tilltal baserat på människors kapacitet. De första stegen som handlar om att skapa kontextuell förståelse för makt och genus som påverkansfaktorer av sociala förhållanden, förefaller oproblematiske. Så gör även mobiliseringen av kvinnor, och män. Det är i skärningspunkterna mellan individuell kapacitet och kollektiv handling det blir mer komplicerat, trots att både individuell och kollektiv empowerment kan identifieras redan i det kortare perspektivet. När individuell kapacitet upplevd som positiv makt ska utvidgas till ett organiserat samstämmigt engagemang för bredare påverkan, uppstår problem som associerar till individuella preferenser och möjligheter, vilka i sin tur ofta är avhängiga det kulturella förtryckets starka krafter.

Informanterna har varit både skeptiska och starkt positiva i sina uppfattningar om folkbildningsprojektets möjligheter att uppnå de övergripande målen. Vissa verkar nöjda med att ha uppnått en utveckling av egna resurser som påverkat deras vardag i positiv riktning. Dessa kvinnor har inte uttalat sig om ASEMCOs förmåga att skapa en strategi som kan utmana makten i regionen. Andra förefaller övertygade om att man nu är på väg i en process som förr eller senare

måste leda till en ny demokratisk ordning. Avhandlingens kärna omfattar genusaspekten i denna ordning, varför det nu är av intresse att gå vidare i det processperspektiv kvinnorna belyser och som måste granskas i termer av hur de nya maktstrategier ASEMCO vill skapa egentligen realiserar den utlovade genusjämligheten. Detta är utgångspunkterna för föreliggande analys.

KAPITEL 8

SAMMANFATTANDE ANALYS I PROCESSPERSPEKTIV

I detta kapitel ges en samlad analys av hela resultatet, varvid folkbildningsprojektet till sist sätts i sitt sociala och historiska sammanhang. Ambitionen är att undersöka om den process projektet initierat, hos enskilda medborgare såväl som i den lokala kontextens offentliga rum, kan benämnas i termer av demokratiutveckling i ett genusperspektiv. Den progression jag redan noterat i kvinnornas berättelser relateras nu tydligare till projektets utgångspunkter och mål. De frågor om folkbildningspraktikens vad, hur och varför som betonas i radikal folkbildningsforskning lyfts här fram i mer kritisk belysning.

Tolkningen av resultatet har hittills vilat på ett antal förbestämda teoretiska begrepp, vilka använts för att gestalta såväl empirins struktur som folkbildningspraktikens eventuella påverkan. Lärande sker alltid i ett sammanhang och inte som isolerade individuella fenomen, vilket ur en pedagogisk synvinkel ytterligare föranleder ett försök att belysa relationen mellan medvetande och struktur. Jag formulerar därför avslutningsvis tre analytiska nivåer med grund i de fenomen som diskuterats i intervjuerna. På den första, språkliga eller diskursiva nivån, fördjupar jag reflektionen över hur kvinnorna *förstår och talar om* projektet och sitt deltagande utifrån en tillägnad, reflekterad kunskap. På den andra analysnivån som jag valt att benämna socialt relationell, diskuteras hur kvinnorna *upplever en eventuell förändring av positionerad interaktion* i den lokala kontexten relativt makt- och genusmönster. Den tredje, institutionella nivån, fokuserar hur kvinnorna *utifrån en ny förståelse av makronivån agerar för demokratisering på lokal nivå* i syfte att påverka normer och mönster i den lokala politiska offentligheten. Analysnivåerna är hämtade ur Ramazanoglus & Hollands diskussion om feministisk metodologi (se kapitel 4) och har formulerats för att passa kontexten. Genom att diskutera avhandlingens frågeställningar utifrån de olika analysnivåerna möjliggörs en fördjupad reflektion över folkbildningsprojektets effekter på både individuell och kollektiv nivå. I min preliminära tolkning i de två föregående resultatkapitlen framstod effekter i form av både individuell empowerment och

tendenser till viss maktförskjutning i ett genusperspektiv i den lokala offentligheten. Inledningsvis ges här en påminnelse om grunden för det primärt teoretiskt tolkade resultatet med hjälp av den begreppsmodell som formulerades i kapitel 3:

Teoretiskt perspektiv	Situation	Åtgärd	Mål
Freire	Kulturellt förtryck	Medvetandegörande utbildning	Kulturell befrielse genom kollektiv handling
Nussbaum	Kvinnors dubbla underordning	Utbildning i argumentativ kapacitet, Kapacitetsteorin	Mänskliga rättigheter som kapaciteter, genusjämlighet
Latinamerikansk feministisk teori	Auktoritär, patriarkal politisk kultur	Feministisk omtolkning av medborgarskap	Demokratisk politisk kultur

Modellen är en förenklad sammanfattning av teoriernas bidrag. Dess funktion är att belysa gemensamma beröringspunkter genom de centrala begrepp som redan lyfts fram som styrande för analysen. Den tydliggör också hur jag använt mig av de tre teoretiska perspektiven för att dels förstå rådande förhållanden i den empiriska kontexten, dels spegla folkbildningsprojektets försök att förändra dessa förhållanden och nå uppsatta mål. Observera att inget av begreppen kulturell befrielse, mänskliga rättigheter som kapaciteter eller feministisk omtolkning av medborgarskap ingår i folkbildningsprojektets terminologi. Dock kan dessa aspekter sägas uttryckas i det övergripande målet inkluderande demokrati, i rättighetsdiskursens aktörsperspektiv samt i inriktningen mot genusjämlighet. Den diskursiva analysnivån kan relateras främst till Freire och Nussbaum i dessas betoning av insikt, medveten förståelse och argumentativ kapacitet. Den socialt relationella nivån ser jag som giltig för samtliga tre teoretiska perspektiv som lyfter kunskapens kommunicering som förutsättning för utveckling. På institutionell nivå når det latinamerikanska feministiska perspektivet längst i sin utvecklade diskussion av medborgarskapsbegreppets omtolkning och påverkan på auktoritär politisk kultur och struktur.

Med fortsatt förankring i begreppsmodellen operationaliseras avhandlingens frågeställningar nedan på respektive analysnivå för att undersöka hur långt kvinnorna genom folkbildningspraktiken kommit mot större delaktighet och påverkan. De tre underrubrikerna under varje frågeställning motsvarar analysnivåerna i tur och ordning; diskursiv, socialt relationell samt institutionell.

Förändringar i kvinnornas livssituationer och dessas grundläggande villkor

Resultatpresentationen inleddes med en återgivning av hur kvinnorna uppfattade sina livssituationer och dessas grunder. Den dubbla underordning och, i en del fall, stigmatisering som framstod i de inledande berättelserna betonades mer hos dem som hade de sämsta livsförutsättningarna utifrån ekonomisk situation, utbildning och hälsa. Situationen kopplades av informanterna till samhällsstrukturen i både ett klass- och genusperspektiv, vilket togs som grund för att i viss mån benämna den lokala kontexten som präglad av ett kulturellt förtryck i Freires och Nussbaums mening. Till detta kulturella förtryck bidrar också den väpnade konflikten med sin våldskultur och terrorisering av medborgarna, inte minst kvinnorna. Här framträder således en multipel påtvingad underordning.

Det medvetna sätt på vilket livssituationerna och dess grunder beskrevs visade emellertid att förtryck och underordning inte per automatik underkuvar människor så långt som Freire menar, ett resultat som kan relateras till att kvinnorna redan är kollektivt organiserade genom sitt medlemskap i ASEMCO. Nussbaum menar att adaptation av preferenser innebär att man inte ser förtryck som något som är i grunden fel, eftersom det blivit så internaliserat att det framstår som en del av tingens naturliga ordning. I detta sammanhang syns dock adaptiva preferenser som en avvikelse från Nussbaums definition i det att de snarare verkar vara en del av en dynamisk process vari människor kan stå ut med förtryck under vetskapen om att det är fel och att saker en dag kommer att förändras. Beroende på inre resurser men också yttre villkor kan processen utvecklas i olika takt.

De latinamerikanska feministiska teoretiker som presenterats i kapitel 2 och 3 har påvisat den långa traditionen av kvinnors deltagande i kampen för demokrati på kontinenten, ett faktum som kan förklara informanternas medvetenhet. Många av de äldre har också varit aktiva inom ASEMCO sedan länge och deltagit i kampen för jordreformer, en vetskap de yngre kvinnorna vuxit upp med och kan sätta i perspektiv genom sin högre utbildningsnivå. Det finns alltså redan vid folkbildningsprojektets början vissa politiskt traditionella förutsättningar att bygga en ny utveckling på. Dock menar Dominguez och Dagnino, såväl som Yuval-Davis och Werbner samt Bertomeu och Costa, att även om kvinnor varit medaktörer i överlevnadskampen har de begränsats sitt rättmätiga tillträde till offentligheten i den auktoritära patriarkala struktur som alltjämt präglar det latinamerikanska samhället. Här framstår således en mer nyanserad

förklaring till kvinnors underordning, vari de inte beskrivs som adapterade utan snarare "lurade" på sitt aktörskap. Denna förklaring framhåller företrädesvis genusordningens maktasymmetri som huvudsaklig påverkansfaktor för kvinnors livssituationer, på samma sätt som det görs av informanterna. Det är inte brist på medvetenhet som är problemet, utan bristen på handlingsutrymme.

Att benämna sig själv i förhållande till världen

På en diskursiv analysnivå har en kvalitativ förändring redan konstaterats i informanternas sätt att tala om sina livsomständigheter. I uppföljningsintervjuerna berättas mer om vad de gör än vad de inte har möjlighet att göra, mer om aktörskap än om uttrycken för det kulturella förtrycket. Den traditionella, konservativa struktur med låsta positioner och begränsade valmöjligheter för kvinnor som först beskrevs, omtalas ett år senare i termer av upplåsta positioner och förhoppningar om en begynnande maktförskjutning. Det kan vara så att kvinnorna efter utbildningen uppfattar och tolkar den lokala kontexten på ett nytt sätt då de synbarligen utvecklat en förändrad förmåga att förstå och benämna orsakssammanhang. Oavsett den uppfattade förändringens reella existens, handlar det här om etablerandet av en individuell empowermentprocess vars grund står att finna i en redan befintlig politisk medvetenhet som tycks anta skarpare konturer genom folkbildningsprojektets diskursiva praktik. Den deliberativa praktik som iscensätts under seminarierna innefattar såväl reflektioner över den lokala kontextens rådande maktförhållanden i klass- och genustermer, som en genusbetonad rättighetsagenda. Således förefaller, som redan påpekats, Freires och Nussbaums åtgärdsförslag i modellen ovan realistiska och rimliga i förhållande till empirin. Den medvetandegörande utbildning som bedrivits i folkbildningsprojektet har fokuserat kontextuell förståelse, reflektiv analys av kontexten och argumentativ kapacitet, vilket är relevant i förhållande till de explicita målen om att utbilda medborgare som kan formulera såväl krav på rättigheter som strategier för utveckling och driva dem politiskt. Detta innebär däremot inte att kulturell befrielse eller genusjämlighet blir en direkt konsekvens.

Att våga ta plats, tala och kräva respekt

Likväl kan antas att det diskursiva har en direkt påverkan på en socialt relationell nivå, vilket är ASEMCOs grundtanke med delmålet att utveckla en kommunikativ process som bygger på demokratiska värden. På denna nivå tycks informanterna utifrån en kvalitativt förändrad diskursiv förmåga ha gjort en ansträngning för att erövra nya positioner i det sociala sammanhanget. Det är dock svårt att veta om kvinnornas upplevda känsla av förändrade attityder och större respekt

och tillmötesgående från männen ger tillräckligt belegg för att fastställa en reell attitydförändring och nya, mer demokratiska former för den sociala interaktionen. Detta kan relateras till Blennbergers åtskillnad mellan upplevd, faktisk och idealisk genusordning, där ideal och vilja eventuellt spelar en större roll än faktiska förändringar och bidrar till en upplevd känsla som kanske inte kan bekräftas i praktiken. Att några kvinnor kräver plats och bemöts med ny respekt betyder inte att det förhållandet gäller för alla. Även i latinamerikansk feministisk teori påpekas att förtryckets mekanismer måste definieras i relation till kvinnors reella handlingsmöjligheter i den lokala politiska kulturen för att avslöja om subtilt förtryck fortgår under en till synes demokratisk yta. Trots sådana reservationer erbjuder folkbildningsprojektets diskursiva komponent en ny möjlighet att erövra socialt handlingsutrymme, och flera av kvinnorna bekräftar att så också sker i praktiken. Freire, såväl som Nussbaum och Habermas, hävdar att tala är att handla och att all kommunikation är social handling. Att kvinnor genom utbildning i argumentativ kapacitet upplever sig få, eller snarare ta, ökat handlingsutrymme räcker inte för att fastslå en påverkan på rådande genusordning. Icke desto mindre framträder en dialektisk process mellan diskursiv reflektion över det egna livet och dess yttre möjligen påverkbara omständigheter, som när den utvecklas och prövas i praktiken tycks få reell betydelse på en socialt relationell nivå. Den individuella kapacitet och empowerment som möjliggör kvinnors politiska benämning och ifrågasättande av livet och dess omständigheter förefaller öppna för en ny sorts kommunikation i det lokala. Om en kommunikativ tradition får nytt innehåll kan den möjligen också leda till förändrade interaktionsmönster, förutsatt att även männen kan identifiera sig med folkbildningsprojektets mål och syften.

Från politisk förståelse till konsolidering i lokal kontext

På en institutionell nivå kan de strukturella hinder för kvinnors livsmöjligheter som latinamerikansk feministisk demokratiforskning sammanfattar i en auktoritär, patriarkal politisk kultur, kompletteras av ytterligare en begränsande faktor i den colombianska kontexten. Den väpnade konflikten begränsar kvinnor, och män, på individuell nivå samtidigt som den stör civilsamhällets medierande funktion i samordningen mellan individers och grupper lokala initiativ för demokratiutveckling. Här blir då en ny sorts interaktion på den socialt relationella nivån av betydelse som sammanhållande motkraft, vilket i relation till folkbildningsprojektets utgångspunkter och mål är en förutsättning för institutionell förändring. Möjligen skulle man härvidlag kunna se själva utvecklingsarbetet som en underlättande faktor, då internationell närvaro

både har en dämpande inverkan på de väpnade grupperna och kan bidra med organisatorisk erfarenhet. Inom forskningen om utvecklingssamarbete har påpekats att folkbildning vars mål är att utjämna klass- och genusbetingade orättvisor via påverkan av sociala och politiska institutioner, kan uppnå stabila resultat endast om deltagarna själva involveras i hela processen (Sevefjord & Olsson, 2001). Dilemmat i den lokala kontexten är att deltagarnas säkerhet måste föregå denna demokratiska aspekt. Informanternas åsikter varierar kring folkbildningsprojektets möjligheter att via en juridisk kunskapsgrund och social sammanhållning utmana icke legitim makt, i synnerhet vad gäller konflikten. Det internationella stödet uppfattas dock kunna underlätta en process mot att omsätta ny förståelse och kunskap om makt till politisk handling i praxis, och därmed ett slags konsolidering i det lokala.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis representerade svaren på den första frågeställningen en samlad uppfattning om att folkbildningsprojektets bidrag till ökad kontextuell förståelse av sambanden mellan förtryckets mekanismer har varit viktigt. Tillsammans med en utvecklad argumentativ kapacitet har den givit informanterna individuell empowerment som används på olika sätt för påverkan av livssituationerna och dess grunder. Kvinnorna har på både en diskursiv och en socialt relationell nivå utvecklat sina resurser för att göra mer effektiva val, vilka i sin tur lett till större påverkansmöjligheter i livet vare sig det gäller det privata planet, offentlig diskussion i det lokala eller ett engagemang i ASEMCOs lokalkommittéer. Således kan man i detta fall identifiera ett positivt resultat av folkbildningsprojektet såtillvida att kvinnorna faktiskt upplever att de har blivit starkare aktörer i sina liv.

Kvinnornas utveckling av folkbildningsprojektets mål och syften

De övergripande ideologiska målens relevans och uppriktighet i detta utvecklingssamarbete finns knappast någon rimlig anledning att ifrågasätta eller betvivla, en uppfattning som tycks stå såväl för Forum Syd i deras tillstyrkan av folkbildningsprojektet som för informanterna. Att jag ser kvinnornas identifiering med projektets mål och syften som viktig baseras på tanken om motivation; att de som deltar i en utbildningsinsats för demokratisering gör det eftersom de ser en möjlighet att förbättra sina egna livschanser. Sevefjord och Olsson understryker också vikten av att fråga sig hur folkbildningens ideologiska bas uppfattas

av deltagarna. Folkbildningsprojektets målbeskrivning har appellerat till kvinnorna utifrån en diskurs som är ny i den lokala kontexten, nämligen betoningen av ett genusperspektiv. ASEMCOs tillvägagångssätt, att ge medlemmarna en kunskapsgrund av demokrati, mänskliga rättigheter och genus för att i nästa steg kunna återuppta sin roll som stark politisk påverkansaktör i civilsamhället, ger vid en första anblick inte heller anledning till kritik. Just denna strategi konstateras i forskningen om utvecklingssamarbete som ett veritabelt kriterium på mer framgångsrikt folkbildningsarbete för demokrati (se kapitel 2). Projektets visionära målsättning och konkreta metodologiska strategi översattes därför inledningsvis i kapitlet, utifrån den teoretiska grundens åtgärds- och målbild (se modellen), i termen *möjliga vägar ut ur förtryck*.

Den nya kunskapsgrunden och den till synes omvärderade syn på livsmöjligheter som tycks följa i dess kölvatten har redan konstaterats främja kvinnornas val- och påverkansmöjligheter på framför allt en diskursiv och en socialt relationell nivå. I berättelserna gestaltas en ökad social och politisk aktivitet i mer eller mindre utbredd omfattning, som antingen den respekteras, bejakas med positiv respons eller motarbetas av männen, förefaller ha givit kvinnorna en mer auktoritativ position i det lokala. Här framstår ett viktigt fenomen som bidrar till något nytt i det sociala och historiska sammanhanget, ett fenomen man skulle kunna benämna kvinnors motstrategi. Det som sker kan visserligen ses som en del av en process som redan är påbörjad i och med kvinnornas engagemang i organisationen och kännedom om dess demokratisträvan. Icke desto mindre har den nya kunskapen bidragit till både modet och den adekvata tidpunkten för kvinnorna att inta en gemensam ståndpunkt, vilken innebär kraftfulla krav på förändringar av traditionella värderingar och attityder. En kvinnors motstrategi har knappast varit avsikten hos ASEMCO men är likväl ett oväntat resultat som, beroende på hur det hanteras, skulle kunna stimulera den genusövergripande motstrategi mot det kulturella förtrycket som krävs för verklig social och politisk förändring. En annan vändning skulle dock kunna vara att förändringen stannar av vid en rubbning av genusordningen i det lokala och inte når fram till helhetsperspektivet på demokratiutveckling. Problemet tycks vara att de politiska implikationer som folkbildningsprojektets mål och strategi avser leda till verkar grumlas något i sitt fokus av balansgången mellan klass- och genusperspektivet. Å andra sidan behöver det inte heller ligga en motsättning häri. I sammanhanget är det viktigt att reflektera över hur väl ASEMCO förvaltar den egna interna demokratitanken, vilket nedan illustreras genom informanternas uppfattningar.

Mål och värden i teori och praktik

På den diskursiva nivån nämns folkbildningsprojektets samtliga mål i positiva termer, medan synen på möjlig måluppfyllelse fortfarande innehåller viss skepsis som omfattar den auktoritära patriarkala strukturen och politiska kulturen och dess samspel med den väpnade konflikten. Genusaspekten har tagit större utrymme under seminarierna än det var tänkt, vilket tyder på ett uppdämt behov av att verkligen sätta fokus på kvinnors problem och intressefrågor. Att styrelsen antog ett genusperspektiv som väg in i de konkreta sociala utvecklingsfrågorna tycks sålunda ha givit upphov till en långt starkare reaktion än organisationen förmodligen hade räknat med. Informanterna ger delvis motsägelsefulla svar på huruvida målet genusjämlighet är möjligt att uppnå, beroende på såväl olika erfarenheter av genusordningens praktiska begränsningar som tolkningen av rättighetsdiskursens universella och partikulära värden. Under seminarierna har diskussionen innefattat reflektioner kring hur universella och partikulära rättigheter ska kunna förenas, bland annat i frågan hur ekonomisk utveckling i byarna ska drivas utifrån ett genusperspektiv. Med detta menas att kvinnors individuella fri- och rättigheter inte får åsidosättas till förmån för ett kollektivt perspektiv på vad demokratiutveckling innebär i denna partikulära kontext. Innebörden i det kollektiva måste alltså diskuteras kring begreppen värdegrund och attityder i det partikulära samt dessas möjliga omvärdering i ett universellt perspektiv. Det diskursiva är dock inte alltid och överallt direkt överförbart till vardagspraxis även om det är just det man talar om. Även om kvinnors rätt till deltagande och roll i utvecklingen uttalas som ett grundläggande villkor för att nå målen om social rättvisa och inkluderande demokrati, hyser några av informanterna vissa tvivel.

I uppföljningsintervjuerna belystes ett närliggande problem, en materiellt grundad skillnad mellan vision och verklighet som uttrycktes i individuella såväl som kollektiva preferenser avseende det egna eller det allmännas bästa. Härvid lyftes komplexiteten i det eviga dilemmat som omger relationen mellan den demokratiska kunskapens frigörande och disciplinerande komponenter. Man skulle kanske kunna uttrycka det som att kunskap om rättigheter frigör individen från en del av det kulturella förtrycket, men samtidigt påbjuder en annan underkastelse eftersom den måste förvaltas och organiseras i gemensam disciplinerad handling för att främja det allmänna bästa. En annan fråga är vart genusperspektivet tar vägen i synen på det allmänna bästa. Tanken om kunskapens kollektiva kraft och demokratiutvecklande potential är lätt att omfatta men inte immun mot individuellt strategiskt tänkande. Med andra ord är

den etiska, moraliska demokratisynen svår att upprätthålla i en kontext där spår av kulturellt förtryck präglar vardagen. Detta gäller även genusperspektivet.

Positionering i lokal interaktion

På en socialt relationell nivå är det möjligt att skönja ett kollektivt genusperspektiv, vilket delvis kan tolkas som att folkbildningsprojektets betoning av genus i rättighetsagendan fått stark respons. Det är ASEMCO som initierar diskussionen kring genus, makt och rättigheter vid seminarierna, men kvinnorna som tar rodret efter viss inledande tvekan, ett viktigt fenomen som jag noterar varje gång. Detta ger förmodligen en skjuts åt informanternas ökande politiska involvering i den offentliga sociala interaktionen och kan ses som ett tecken på att målet genusjämlighet trots svårforcerade strukturella hinder ändå är nåbart, även om det kommer att ta tid. Kvinnors gemensamt växande styrka i den lokala kontexten har också konstaterats vara en viktig premis för kommunikationens förändrade innehåll, något som tycks ha fått konsekvenser inom både den ekonomisk-produktiva och den sociala-kulturella sfären. Detta skulle kunna tolkas som att de flesta av männen omfattar folkbildningens diskursiva vision och inser genusjämlighetens fördelar även för sin egen del, något jag dock inte kan bekräfta. En annan lika väsentlig påverkansfaktor är förmodligen den ökande andelen kvinnor i lokalkommittéer, vilket bidrar till att kvinnors intressefrågor lyfts i större utsträckning i relation till maktaspekter.

Delar av intervjumaterialet faller i en socialt relationell granskning under det mer privata, det närliggande och direkta som rollmönster inom familjen och barnuppföstran. En inte obetydlig del i ASEMCOs strategi är demokratisk påverkan på barn och unga både på diskursiv och socialt relationell nivå. Den latinamerikanska feministiska forskning som antyder att kvinnors politiska aktörskap till stora delar är grundat i moderskap (se kapitel 2 och 3) utmanas här av organisationens och informanternas syn på fostran som en medborgargärning som ska utföras under både kvinnors och mäns ansvar.

Målförankring i politisk lokal kontext

På en institutionell nivå skulle, utifrån kvinnornas upplevelser, de nya former för offentlig diskussion de menar är ett resultat av folkbildningsprojektet kunna benämnas deliberativa praktiker i Avritzers betydelse (se kap 2). För att dessa ska bibehållas och kunna omvandlas till nya institutionella mönster för demokratisering krävs dock en utökad politisk dialog mellan organisationens styrelse och medlemmarna som verkligen involverar de frågor kvinnorna tar upp. Den poli-

tiska kunskap som praktiserats under seminarierna har i intervjuerna omtalats mer i förhållande till att rösta medvetet än kopplats till det strategiska genusperspektivets flerdimensionella möjligheter. Detta kan bero på att den diskursiva och den socialt relationella nivån är enklare att greppa än den institutionella som man hittills stått utanför. Även om kvinnorna i stor utsträckning förefaller ha omslutit en stark politisk genusmedvetenhet är det ingen garanti för att genusfrågorna fortsätter engagera alla, och då riskerar det politiska innehållet i den offentliga dialogen att falla tillbaka i tidigare patriarkala mönster.

En institutionell förankring på mikronivån föranleder således styrelsens uppmaning till medlemmarna att driva genusfrågorna vidare, en sak som inte framkommit i intervjuerna även om kvinnorna menar att de gör det på eget bevåg. ASEMCO visar ett visst förtroende för medlemmarnas kapacitet genom den frihet de ger lokala kommittéledare att driva folkbildningsarbetet vidare, men det i sig är inte tillräckligt för att genusperspektivet ska få fäste i den politiska institutionella förankring man eftersträvar. Det krävs också en kontinuerlig diskussion om genusfrågornas innehåll och om organisationens inre demokratiska struktur, där medlemmar på alla nivåer har rätt att delta. Genomgången forskningslitteratur betonar underifrånperspektivet som villkor för institutionell demokratisk utveckling. Delvis uppfylls ett sådant villkor då samtliga byars och kommuners invånare involveras i folkbildningspraktiken och vem som helst som vill får ta plats i de lokala kommittéerna efter demokratiska beslut. Ur en genusaspekt torde också det faktum att andelen kvinnor som lokala ledare ökat med 40 procent mellan år 1 och 3 av projektet ha betydelse för demokratiperspektivet. Detta borde rimligen bidra till en utveckling av innehållet i de alternativa utvecklingsplaner som är på väg att bli ett konkret resultat av folkbildningsprojektet och som ska överlämnas till kommunstyrelserna vid projektets slut. Ett steg i denna riktning är att det första seminariets förslag om ett nytt medborgarforum, ett ”dialogbord”, i San Pedro där invånare och politiker ska kunna mötas i öppen diskussion kring alla möjliga frågor, har realiserats.

Sammanfattning

För att sammanfatta processperspektivet i den andra frågeställningen kan konstateras att kvinnorna nu understryker vikten av att genusaspekten får ett verkligt genomslag på samtliga plan i processen för demokratisering. Från att ha uppehållit sig mycket vid den patriarkala ordningens hindrande mekanismer, tycks informanterna ha utvecklat egna och i viss mån gemensamma strategier för att bidra till måluppfyllelse angående genusjämlighet och deltagande på jämlika

villkor. Förändringen är grundad på den rättighetsbaserade legitimitet i vilken kvinnorna finner stöd för en ny och mer aktiv medborgaridentitet. I förhållande till folkbildningsprojektets övergripande syften riskerar dock delmålen i viss utsträckning att skapa en paradox. En rättighetsdiskurs som utvecklats ett starkt genusperspektiv har visserligen bidragit till en positiv förändring i den sociala interaktionen som både gynnar kvinnor och den generella demokratiska processen i det lokala. Däremot är det inte självklart att alla kvinnor verkligen är intresserade av att använda diskursen och interaktionen till mer än det egna avancemanget och möjligen barnens. Emellertid utesluter inte ett individuellt och ett kollektivt engagemang varandra, då förändringar på ett individuellt plan i flera fall visat sig leda vidare till ett bredare och mer utåtriktat aktörskap.

Den nya påverkansmöjlighet kvinnorna upplever sig ha fått förefaller alltså i varierande grad styras i riktning mot ett offentligt demokratiengagemang. En viss risk att engagemanget fokuseras mer på kvinnors individuella rättigheter än på strategier för generell utveckling har påtalats. Här kan i viss mån ålder, men kanske mer personliga preferenser och position i ASEMCO ha inverkan på de val kvinnorna gör. De som har en mer inflytelserik roll inom organisationen har makt att styra innehållet, och här uppstår förmodligen skillnader i balansen mellan genusfrågor och övriga demokratifrågor mellan de olika lokal-kommittéerna beroende på specifik situation och respons på folkbildningspraktiken i respektive kommun. Ur den synvinkeln framstår åter en demokratiskt utvecklad diskussion mellan organisationens ledarrepresentanter och övriga medlemmar som en viktig påverkansfaktor. Att kvinnorna fått möjlighet till ökat inflytande även på den lokala institutionella mikronivån kan åtminstone antas påverka utfallet såtillvida att demokratidiskussionen håller på att utvidgas. Hur diskuteras nedan utifrån frågan om hur demokratisk kunskap kan användas på olika nivåer.

Demokratikunskap som främjar både individuella och kontextuella syften

Avhandlingens tredje frågeställning rörde vad kvinnorna ansåg vara den viktigaste och mest användbara kunskapen i folkbildningsprojektets demokratiutbildning. Jag har vad gäller förståelser och innebörder av demokratibegreppet hos informanterna sett en kvalitativ förändring i sätt att tala om demokrati och diskutera begreppets betydelser i olika sammanhang. Från att ha presenterat en ideologisk syn som till stora delar motsvaras av folkbildningsprojektets uttalade mål

och syften, ser jag vid uppföljningsintervjuerna hur kunskapen verkar ha omsatts i ett mer självständigt och aktivt genusperspektiv där man talar om kraven på respekt för rättigheter, rätten att delta aktivt och utöva demokrati i praktiken. Jag finner i kvinnornas diskursiva utveckling delvis fog för att påstå att en medborgaridentitet håller på att utvecklas, framför allt hos dem som talar om ett mer utåtriktat aktörskap. Den kvalitativa förändringen i sättet att se på demokrati har medfört att man börjat agera för att påverka sitt liv just utifrån en växande känsla av att vara delaktig. I empowermentavsnittet i kapitel 3 refererades bland andra Kabeer, Keller och Mbewe samt Strandell, som menade att aktörskap och känsla av aktörskap är en avgörande faktor för empowermentprocesser vari kvinnor genom tillförsäkrande av makt i positiv mening kan påverka begränsande strukturer. Detta innebär rimligtvis att utbildning i demokratifrågor, och framför allt kommunikering av denna kunskap, är en avgörande förutsättning för demokratiutveckling. Det är just demokratibegreppets kommunikering i deliberativ praktik som förefaller ha påverkat förhoppningarna om en annan ordning, där en nyorientering av den lokala offentliga dialogen enligt universella och partikulära värden tar större hänsyn till *alla* i det kollektiva perspektivet. Mänskliga rättigheter och genusjämlighet träder därvid åter i förgrunden.

Från individuell till kollektiv demokratisyn

Informanterna har tidigare på den diskursiva nivån talat om hur deras tänkande kring demokratibegreppet ändrats under seminariet och året efter. Från tankar om rätten till kunskap om sina rättigheter, demokrati som teoretiskt möjlig genusjämlighet och som rätten att välja sitt liv, har de flesta kommit att utveckla ett aktörsperspektiv som refererar till krav på rättighetsrespekt, deltagande på jämlika villkor samt ett demokratiskt förhållningssätt och kollektiv handling. Det finns således en starkare betoning av kollektiva värden andra året. De individuella fördelar man lyckats uppnå genom att använda rättighetsperspektivet säger sig nu några av kvinnorna i en förlängning använda till att påverka den allmänna uppfattningen hos andra om vad demokratiutveckling kan och bör innebära. Kvinnorna framhåller således vikten av att vara med och formulera nya mål för förändring. Blennberger menar att normativa frågor också är viktiga då de handlar om kritik, ideal och vilken praxis som kan skapa en bättre ordning i genustermer. Att kulturella och sociala konstruktioner av könsidentitet och könsmaktordning tas upp till diskussion är till exempel en grundläggande del av demokratiutveckling i ett kollektivt perspektiv, en inställning som delas av såväl Nussbaum som latinamerikanska feministiska teoretiker. I kvinnornas kvalitativt

förändrade och mer aktiva demokratidiskurs börjar nu medborgarskapets feministiska omtolkning få en mer konkret framtoning.

Befästade av nya värdediskurser

På den socialt relationella nivån spelar emotionella aspekter en icke obetydlig roll. Den mervärdeskänsla som kunskap innebär har en inneboende radikal förändringspotential vars riktning påverkas av andras reaktioner, respons och kanske också av känslan av kollektiv samhörighet kring det nya i kunskapen. Informanterna ger i ett sådant perspektiv uttryck för både positiva och negativa känslor i relation till sina olika familjesituationer, äktenskap och det yttre sociala sammanhanget. Det framhålls som väsentligt att kräva mäns respekt för kvinnor även om den i några fall måste tvingas fram, och att upprätthålla den. Den övervägande positiva känslan i att överhuvudtaget kunna diskutera demokrati utifrån helt nya premisser, vilket är rättighetsagendans och genusperspektivets förtjänst, förefaller dock hoppningivande för informanterna. Här tycks en kollektiv genusbaserad identitetsgrund spela roll på ett strategiskt sätt, då kvinnorna påpekar att rätten att delta aktivt, att tala och handla, inte är förbehållen män.

Både Freire, Nussbaum, Blennberger och flera av de latinamerikanska feministiska demokratiteoretikerna lyfter detta emotionella värde av delaktighet som en viktig komponent i maktförskjutningsprocesser. Enbart instrumentell implementering av kunskap rör inte på auktoritära maktstrukturer, det måste finnas en grundläggande och sammanhållande emotionellt driven faktor i demokratiperspektivet om det ska leda till förändring i praktiken. Det ökade antalet kvinnor på ledande poster i lokalkommittéer, som är en organisatorisk konsekvens av folkbildningspraktiken, bidrar förmodligen också till att diskussionerna i det lokala offentliga fått ett breddat innehåll, där fler åsikter och förslag i sin tur bidrar till en mer progressiv dialog. Detta kan ha en eventuell inverkan på arbetet med de alternativa utvecklingsplanerna för kommunerna, som är ett konkret resultat av folkbildningsprojektet. Den demokratidiskurs som är närvarande i den sociala interaktionen i byarna omfattar nu andra värden och framtidsplaner, vilket kvinnorna menar är en konsekvens av deras eget arbete med att kräva respekt, ta plats i diskussionen och driva dialog med männen på nya villkor.

Utmaning av kontextbunden auktoritär patriarkal makt

På en institutionell nivå tolkar jag det kvinnorna berättar och det jag ser i den lokala kontexten som en förskjutning av om inte själva makten så likväl av makt-

begreppet, så tillvida att makt inte längre verkar ha en negativ innebörd för kvinnorna. Deras uppslutning kring att driva en ny sorts demokratidiskurs i det lokala offentliga, med stöd av fler kvinnor i beslutsfattande position, tycks verkligen ha skapat en slags demokrati(strategi) i genustermer vars legitima rättighetsgrund utgör ett starkt stöd. Grunden för denna så kallade demokratistrategi är att kvinnorna, inte alla men många, tagit steget till att se på sig själva som aktiva medborgare som kan välja att påverka på de områden som tidigare var männens domäner. Detta innebär som Kabeer (2001) påpekar makt i positiva termer, *makt att*.

Detta i sig är en första utmaning av den institutionella makt som på mikronivån är en spegling av det större colombianska sammanhanget. Flera av informanterna framhåller på ett radikalt sätt att det är dags för kvinnor att ta plats i de sammanhang som styr makten. I det uttalandet konkretiseras relationen mellan medvetande och struktur. Några talar om organiserad samhandling, och Yulissa, Alma, Selith, Margarita och andra som omfattar det mer radikala perspektivet verkar inte ha något emot att i så fall själva ta en ledande position. Dessa kvinnor har också uttalat ideal om det allmänna bästa. Här skymtar deliberativ demokrati fram i ideologin.

Sammanfattning

Jag har hos informanterna noterat en kvalitativt förändrad syn på demokratibegreppet i riktning mot ett aktörsperspektiv. Detta tolkar jag delvis som en generell konsekvens av folkbildningsprojektets deliberativa strategi, men också som en emotionell effekt av empowerment inspirerad av känslan att kunna uppnå något angeläget tillsammans med andra. Förändringen gestaltas i såväl mer stabila positioner i den offentliga lokala diskussionen som i den omvärderade påverkansmöjlighet man nu tillskriver röstning i allmänna val. Den viktigaste kunskap som folkbildningsprojektet anses ha bidragit med i ett demokratiperspektiv är således insikten om den egna kapaciteten att handla för att påverka sitt liv och sin yttre omgivning, att vara delaktig i utvecklingen på ett mer aktivt sätt. Projektet skulle härvid kunna ses som en förmedlande kunskapslänk mellan kvinnornas samlade erfarenheter och en ny sorts praktik, vari det kända betraktas i ett nytt perspektiv och därmed öppnar upp för alternativa handlingsstrategier. Här speglas projektets teoretiska tillit till Freire. Några få kvinnor, bland andra Yulissa, verkar också ha utvecklat början till en medborgaridentitet som formuleras som att hon nu upplever sig som ”en aktiv medborgare i högsta grad”.

Det genusperspektiv som av ASEMCO antogs bidra till att motivera kollektiv handling för demokratisering, har av informanterna också operationaliserats på strategisk individuell basis. Om man ändå försöker se en kollektiv motivation i detta så förefaller den snarast ideologiskt inriktad på att förbättra förhållandena för kvinnor generellt. Således kan resultatet tolkas som att det mest användbara i folkbildningsprojektets demokratiutbildning anses vara de kunskaper som bidragit till kvinnornas syn på sig själva som aktörer i sitt eget liv och likvärdiga medborgare i social och politisk mening. Det utvidgade perspektiv där demokratiskt utbildade medborgare engagerar sig i kollektiv handling för social rättvisa och inkluderande demokrati, tycks ännu så länge befinna sig på en abstrakt nivå även om Amelia och några till lyfter detta huvudsyfte som projektets egentliga och viktigaste slutmål. I diskursen och på en socialt relationell nivå är detta slutmål närvarande, men i det konkreta engagemanget tycks genusjämlighet ha blivit det primära målet. Förklaringen kan vara att arbete för demokratiutveckling pågått inom ASEMCO under många år och visat sig vara ett tungt och tidskrävande projekt, medan de nya former folkbildningspraktiken nu erbjuder uppfattas som lättare att omsätta i praktiken. Demokratibegreppet har plötsligt blivit föremål för diskussion och dialog i nya deliberativa former och tolkas i genuspolitiska termer. De upplevda förändringarna i kvinnors egna livschanser och de resultat kvinnor hittills ser på ett mikroplan i den lokala kontexten, måste tolkas som att något väsentligt faktiskt har hänt i människors medvetanden och därmed i förutsättningarna för att förändra rådande förhållanden även på längre sikt. Emellertid är det svårare att avgöra vad som är det centrala, föreningsengagemanget, folkbildningsprojektet eller samspelet mellan dessa.

Konkreta steg i en utvecklingsprocess mot ökad demokratisering

Den avslutande frågeställningen behandlade vilka nya möjligheter att påverka sitt liv, ur en demokrati- och genusaspekt, kvinnorna upplevde i den lokala kontexten efter sitt deltagande i folkbildningsprojektet. Frågan har redan vidrörts i ovanstående diskussion. Informanterna hävdar att projektets delmål angående kontextuell förståelse, kunskap och respekt kring mänskliga rättigheter, allas rätt till deltagande samt en utökad demokratidiskussion om makt- och genusfrågor har uppnåtts i och med att de nu är förankrade i vardagen. Det som kvarstår som hindrande faktorer för utvecklingen är den väpnade konflikten, fattigdomen och regeringens politik, vilket naturligtvis utgör avsevärda svårigheter. Åsikterna avseende folkbildningsprojektets påverkansmöjligheter i detta sammanhang

skiljer sig åt. Medan vissa utpekar de strukturella hindren som för mäktiga att utmana, anser andra att den politiska och juridiska kunskap om mänskliga rättigheter och dess efterlevande som folkbildningsprojektet tillhandahållit kan vara en betydande påverkansfaktor om den drivs i organiserad form. Problemet är att få till stånd den breda organisering som behövs, och där är man inte än.

En gemensam uppfattning bland kvinnorna förefaller vara att den lokala patriarkala maktordningen är en lättare utmaning. Det nya aktörsperspektiv som jag identifierat i berättelserna och som antagit tydligare politiska förtecken under projektets gång, vill jag tolka som en kommunikativt framarbetad handlingsresurs. Den har i sin mer strategiska användning fått konsekvenser för den offentliga deliberativa dialog kring makt och demokrati som ASEMCO etablerade inledningsvis. Vare sig kvinnornas nya förståelse, ideal och strategiska handlingar kring demokratibegreppet befinner sig på en diskursiv, en socialt relationell eller möjligen en institutionell nivå, innehåller de en icke förhandlingsbar genusaspekt som drivkraft. Trots de praktiska svårigheter, moraliska och etiska dilemman och komplexa implementeringsproblem som ingår i demokratiarbete förefaller kvinnorna motiverade att fortsätta på de positiva grunder genusperspektivet i folkbildningspraktiken har skapat. Många, men inte alla, uttalar en stark vilja att delta i mer organiserad kollektiv handling, och menar att det inte går att ändra de förhållanden som råder om inte fler deltar aktivt. I skillnaden mellan att vilja och att göra tycks personliga omständigheter och preferenser, grad av motivation samt egen kraft spela in.

Kritisk omtolkning av påverkansmöjligheter

På den diskursiva nivån uttrycks ovan nämnda hinder för demokratiutveckling i Colombia som alltför solida att påverka, alternativt möjliga att utmana med hjälp av kunskap. Den förra uppfattningen tyder, i Freires, Nussbaums och latinamerikansk demokratiforskningens terminologi, på långtgående effekter av kulturellt förtryck medan den senare skulle kunna ses som ett exempel på samma teories implikationer för att resa sig mot förtrycket. Till stöd för den relativa passivitet i frågan som uttrycks av några få informanter, skulle man kunna ta Avritzers perspektiv på det colombianska civilsamhällets svårigheter att skapa fungerande gränsöverskridande nätverk som är starka nog att utmana statens hindrande mekanismer. Här blir en granskning av organisationens inre demokrati av betydelse då exempelvis Amelia och Margarita har uttalat sig i negativa termer om att det är mycket retorik och att ideal överges. Detta motsägs emellertid av ett större antal informanter som lyfter fram det faktum att ASEMCO försöker

genomföra en organiserad kunskapsutveckling just i syfte att skapa en motkraft i det civila och att man måste ha tålamod och inte ge upp eftersom det är en process som kommer att ta lång tid. Får man kunskap och insikt om maktförhållanden, grunden till orättvisor och dess möjliga förändring, accepterar man inte längre förtryck. Om man kan börja med att utmana förtrycket i det lokala och främst ur en genusaspekt, vilket man anser sig redan ha gjort, så borde det vara möjligt att fortsätta på bredare front. Ju mer man talar om det, ju mer ökar de emotionella förutsättningarna för att ta tag i problemen på ett socialt plan och så småningom också på ett institutionellt plan. Då kvinnorna utifrån en diskursiv kunskapsutveckling kan placera sina livssituationer och sig själva i ett nytt perspektiv och omtolka stabiliteten i omgivande sociala maktstrukturer, framträder det underifrånperspektiv Avritzer och Oxhorn menar måste vara grunden i en institutionell maktförändring på sikt. Institutionell förändring börjar i det lokala, i dess diskurser, attityder, normer och sociala relationer.

Aktiv påverkan av vardagspraktik

Den socialt relationella nivån har av ASEMCO ansetts viktig för att skapa den kollektiva empowerment som är nödvändig för förändring ur ett underifrånperspektiv. Det aktörsperspektiv som utvecklats hos de flesta av informanterna under projektets gång ser jag som en strategisk resurs som lett till större förändring på det privata, individuella planet än de kanske själva hade föreställt sig. Det förefaller också som om det faktum att en kollektiv kvinnlig empowerment stundtals tagit över under seminarierna och kvinnorna varit mer framträdande i diskussionerna kring makt och genus, har haft reell påverkan på vardagspraktiken. Att en gemensam diskussion kring makt och genus överhuvudtaget etablerats, har skapat nya möjligheter för att utveckla genusöverskridande empowerment. De flesta av männen har, enligt mina egna observationer, under seminarierna visat sig positiva till de nya förslag, åsikter och idéer kvinnorna uttalat angående det lokala kooperativa arbetet och de alternativa utvecklingsplaner man formulerat gemensamt i grupparbeten under folkbildningen.

I kapitel 2 presenterades Maríns och Enarssons forskning från utvecklingsarbete i Colombia, vilket syftade till att öka kvinnors lokala deltagande utifrån utbildning i argumentativ kapacitet. Forskningen visade att kollektiv gemensam handling gick att uppnå då männen efter mycket motstånd slutligen gav efter för kvinnornas rationellt underbyggda argument om att genusjämlighet är en nödvändig förutsättning för utveckling. Jag har i denna lokala kontext inte funnit samma tecken på motstånd från männen i själva projektet, även om det kan fö-

rekomma på andra nivåer. Det finns en allmän uppfattning om att den auktoritära patriarkala strukturen har starkare fäste på landsbygden där mer konservativa kulturella mönster och traditioner är djupare rotade än i städerna, vilket några av kvinnorna belyst. Det verkar dock som om den yngre generationen män har lättare att ta till sig genusperspektivet, och detta kan i så fall vara en viktig påverkansfaktor då organisationen vill engagera fler ungdomar i spridningen av folkbildningens kunskapsinnehåll.

Organiserad deliberativ praktik i nya offentliga rum

På en institutionell nivå existerar i den colombianska verkligheten inte bara massiva strukturella hindrande mekanismer som från ett makroplan sprids nedåt genom samhällshierarkin, utan också mäktiga lokala gruppers hårda strategier för att bevaka sina privilegier. Som beskrevs i bakgrundsavsnittet om Colombia (se kapitel 1) finns otaliga komplexa kopplingar mellan dessa ekonomiskt starka grupper, konfliktens aktörer, knarkkartellerna och politisk administration på makroplanet såväl som på regional och kommunal nivå. Det institutionella politiska systemet i landet sägs ofta vara genomkorrumpat, vilket även framstår i Avritzers beskrivning. Det är trots alla de lokala initiativ för demokratisk utveckling som pågår runt om i landet lätt att känna sig pessimistisk inför möjligheterna att skapa förändring på dessa premisser, en reflektion som speglas i den sviktande tilltro några av medlemmarna sätter till ASEMCO. Samtidigt är det fler som visar denna tilltro än som inte gör det, och det borde rimligen tyda på att organisationen har förtroende för sin förmåga att skapa förändring. Flera av kvinnorna har framhållit vikten av det egna engagemanget på bredare nivå, och att inte bara utbildning utan även organisering är en förutsättning för att uppnå målen om institutionell politisk påverkan. Förhoppningar har också uttryckts angående det dialogbord som bildats i San Pedro, där vanliga medborgare ska möta lokalpolitiker i diskussioner kring lokala utvecklingsbehov. Dock föranleder de kontrasterande uppfattningarna en koppling till den ständiga diskussionen om sociala rörelser och ideella organisationers problem med att upprätthålla en inre demokrati (se till exempel Alvarez, Dagnino och Escobar, 2004), vilket tas upp i nästa avsnitt.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis har resultatet företrädesvis pekat ut de positiva effekterna av folkbildningen. Kvinnorna har till övervägande del upplevt sig få kunskaper som på flera sätt ökat deras förutsättningar att påverka både de egna privata livssituationerna och den lokala omgivningen. Således har folkbildningsprojektets inne-

håll omsatts i individuell såväl som kollektiv empowerment. Diskursivt utvecklade resurser kan ses som ett första steg på vägen mot demokratiutveckling i ett genusperspektiv, då argumentativ kapacitet hjälpt kvinnorna att erövra nya positioner både privat och offentligt. Ytterligare ett steg har tagits i och med de nya positioneringarna i den lokala kontextens offentliga diskussioner. Då sociala relationer lyfts till en annan nivå genom ett politiskt innehåll som tidigare varit förbehållet männen, tar diskurser kring demokrati och makt nya riktningar som i viss utsträckning tycks ha påverkat normer och attityder. Ett tredje steg på vägen mot demokrati är kvinnornas uppfattningar om vad som är användbar demokratisk kunskap för att som aktiva medborgare i den lokala kontextens sociala och politiska offentlighet föra upp demokratibegreppets utvidgade innebörd till institutionell nivå. Här förefaller de kvinnor som innehar mer officiella positioner inom lokalkommittéerna till viss del ha tagit ett kollektivt ansvar för att bibehålla rättighetsdiskursen och genusperspektivet som bas i de frågor som diskuteras.

I det följande fördjupas diskussionen kring ASEMCOs försök att engagera medborgarna i ett nytt slags gemensamt ansvarstagande som bygger på allas likvärdiga rättighet att delta i utvecklingen för demokrati och mer jämlika villkor. Detta görs med utgångspunkt i den feministiska kunskap som beskrevs i metodkapitlet, vars centrala moment är kvinnors erfarenhet, ett normativt ramverk byggt på feministiskt motstånd samt ett mål om politiska allianser för emancipation (Ramazanoglu & Holland, 2002). För att undvika en alltför ensidig representation av kvinnornas ”könade” sociala verkligheter, tas även hänsyn till andra maktrelationer. Folkbildningsprojektets mål är inte enkönade utan belyser flera delar av den sociala verklighet man vill förändra, dock med ett fokus på kvinnors rättigheter som inte existerat i den lokala kontexten tidigare. Det feministiska motstånd Ramazanoglu och Holland talar om har jag inte sett framträda kollektivt. Däremot tycks en strategisk genusmedvetenhet ha tagit form hos många av kvinnorna under folkbildningspraktiken, varför det är viktigt att granska hur ASEMCO bemöter och hanterar detta som en del i den allmänna inriktningen mot demokratisering.

Folkbildningsprojektets påverkan på den sociala kulturella kontexten

Bidrag i historiskt perspektiv

ASEMCOs utgångspunkt för folkbildningsprojektet har varit att såväl språk och förståelse som social interaktion i den lokala kontexten måste vara föremål för

reflektion och diskussion bland deltagarna, om man ska uppnå syftet att åstadkomma kollektiv handling som kan bidra till en institutionell politisk förändring. Att göra en regelrätt utvärdering av folkbildningsprojektet ligger utanför denna avhandlings syfte. Dock bör analysen, mot bakgrund av genusperspektivet, fokusera på vilket sätt projektet gör skillnad eller tillför något nytt i ett historiskt perspektiv. Det räcker inte att konstatera att seminariernas träning i argumentativ kapacitet tillsammans med ett rättighetsgrundat genusperspektiv har stärkt kvinnors ställning och utmanat machistiska attityder. Inte heller är det tillräckligt att framhäva spridningseffekter av folkbildningsprojektets deliberativa praktik på den sociala interaktionen, eller att identifiera några andra konkreta steg som kvinnorna, individuellt eller kollektivt, tagit på vägen mot demokrati. Processperspektivet måste i sin helhet omfatta mer än kvinnornas egna utvecklade aktörskap. En kritisk analys av hur långt det positivt tolkade resultatet räcker för att fastslå reell demokratisk utveckling i genustermer måste också undersöka hur organisatorerna hanterar relationen mellan demokrati och makt i den nya situation som projektet frammanat. I detta syfte måste ASEMCOs möte med de svenska folkbildarna, mötet med de egna medlemmarna samt mötet med den lokala kontextens politiska institutioner kommenteras. Här föreligger ett argument för att först relatera resultatet till den problematik som tidigare präglat *Educación Popular* i Latinamerika.

Folkbildning som redskap för demokratiutveckling – problem och utmaningar

I La Belles diskussion om tre viktiga mål som präglat folkbildningspraktiker i Latinamerika (se kapitel 2) framstår en misstänksamhet kring maktrelationerna mellan parterna som får konsekvenser för resultatet. Det första målet, att främja organisativ kapacitet och demokratiskt deltagande i beslutsfattande inom organisationen och dess närsamhälle, har enligt La Belle varit avhängigt yttre ledarskap och organisatoriska strukturer för deltagande. Är den yttre kontrollen stark motsäger det målet och kan leda till dominans, elitistisk syn och nytt förtryck (La Belle, 1987). Här skulle, utifrån den latinamerikanska kritiken mot det västerländska tolkningsföreträdet, ASEMCOs möte med de svenska folkbildarna kunnat få en sådan utgång. Emellertid uppfattar jag denna risk som mindre än eventuella brister i deltagarstrukturerna på grund av den interna kapaciteten att hantera demokrati-maktrelationen. Informanterna har givit uttryck för solidaritet och demokratiskt förhållningssätt mellan styrelsen och medlemmarna, såväl som för mer subtila former av dominans och oförmåga att leva upp till de demokratiska idealen. Då organisatorisk utveckling är en viktig

del av innehållet i folkbildningsprojektet kan man anta att just denna faktor kommer att förbättras, förutsatt att utvecklingssamarbetet präglats av demokratiska former vilket det i min tolkning av informanternas uppfattningar gjort. Under seminarierna diskuteras hur de lokala kommittéerna ska öka tillgängligheten och främja politiskt deltagande genom exempelvis fler bymöten och studiecirkel. Det tvivel jag hyser inför reell demokrati i relationen mellan ASEMCO och dess medlemmar berör snarare huruvida mötet mellan de colombianska och svenska folkbildarna, trots sitt positiva utfall och ömsesidiga inspiration, endast förmått skapa ett tillfälligt tillstånd av entusiasm istället för att förändra och stärka befintliga förutsättningar för demokrati på djupet (se avsnittet om utvecklingssamarbete i kapitel 2).

Det andra folkbildningsmålet La Belle nämner, att förena klasser för att vinna mer politisk och ekonomisk makt åt de fattiga, ägnas här inte vidare utrymme. Klassöverskridande allianser för demokrati förekom som fenomen under kampen mot militärdiktaturerna på kontinenten och drevs företrädesvis av kvinnor (se kapitel 2 och 3). Sådana förefaller dock svåra att realisera i Colombia på grund av de enorma klassklyftorna och privilegierade grupper motstånd. Det klassperspektiv ASEMCO åsyftar innebär fattiga bönders och interna flyktingars, mäns som kvinnors, rätt till politiskt deltagande.

Vad gäller det tredje målet, att forma strategier som ökar fattigas makt och inflytande, menar La Belle att detta varit svårare att åstadkomma. Här finns en komplex problematik som är relaterad till den neoliberala politik som styrts flertalet av de latinamerikanska ländernas ekonomi de senaste decennierna (La Belle, 1987). I likhet med Avritzers beskrivning av Colombia anser han att försöken i civilsamhället är för vaga och dåligt kordinerade för att åstadkomma förändring av den makt varmed en destruktiv auktoritär stat och dess allierade högre medelklass dikterar villkoren. Hela grundidén med folkbildningsprojektet i den lokala kontexten är dock just att forma en strategi som håller för att öka fattigas makt och inflytande för att på sikt förändra dessa villkor eller åtminstone mildra effekterna av dem. Det är genomgående fattiga bönder och interna flyktingar som är ASEMCOs medlemmar, inte högutbildad medelklass. Det underifrånperspektiv som tagits som strategi för att öka deltagandet i syfte att kunna påverka den lokala politiken stöts upp med kunskap om rättigheter, demokrati och genus, vilket rimligen kan antas öka förutsättningarna att nå mer hållbara resultat.

La Belle sammanfattar således att folkbildning kan vara mer preserve­rande än förändrande. Brist på politisk tradition lokalt som fostrar politiska rörelser, dominerande gruppers kontroll av det sociala och politiska utrymmet, samt avsaknad av strategiska ramverk för att guida folkbildningens implementering utgör de främsta orsakerna till misslyckanden med att uppnå målen. Att omsätta kunskaperna från folkbildningsprojektet i politisk praxis i den lokala kontexten har också visat sig vara problematiskt, både på grund av de subtila maktstrukturer som tidigare definierats som kvarvarande spår av kolonial mentalitet och kulturellt förtryck och på grund av otillräckligt utvecklade strategiska ramverk. Detta är dock inte detsamma som att det är omöjligt. Den brist på politisk tradition lokalt som La Belle talar om gäller inte i den aktuella lokala kontexten. Här finns snarare en lång tradition av politisk kamp, vilket är en av anledningarna till att denna folkbildningspraktik tenderar att bli mer förändrande än preserve­rande. En annan viktig påverkansfaktor som La Belle tycks ha glömt bort, nämligen kvinnors deltagande, borde rimligen innebära såväl en utvidgning och förstärkning av den politiska traditionen som en utveckling av dess demokratiska idéer och strategier.

Ett processperspektiv på demokrati – att anta en ny syn på problem och utveckling

Som beskrivits i kapitel 1 har ASEMCO en lång historia av utvecklingsarbete bakom sig, i vilket man såväl uppnått viktiga resultat som stött på hårt motstånd. De jordreformer man lyckades pressa fram under 1970-talet bidrog till en förbättrad försörjningssituation, och man har också vid flera tillfällen agerat som förebild för fredlig konfliktlösning i regionen. Dock har verksamheten, framför allt vad gäller den produktiva sektorn, lamslagits i perioder av accelererande konfrontation mellan staten, paramilitären och gerillan. Rundgången mellan framsteg och bakslag i de sociala utvecklingsansträngningarna föranledde år 2004 ett nytt strategiskt tänkande hos organisationen som resulterade i folkbildningsprojektets formulering och ansökan (se bilaga 2). Efter övervägande av nya strategier för utveckling, där man inspirerats av internationella sociala rörelser, slog styrelsen fast att en bredare kunskapsbas och ett större medlemsinflytande var nödvändigt. Utbildning i grundläggande demokratifrågor, mänskliga rättigheter, genus och miljö till samtliga medlemmar borde, som man formulerade det, kunna bidra till organisationens förstärkta kapacitet som aktör i civilsamhället och till verklig deltagardemokrati.

I Forum Syds svar på ansökan om folkbildningsprojektet fanns också kravet på ett femtioprocentigt kvinnligt deltagande, vilket var anledningen till att

ASEMCO lade till ett genusperspektiv som det specifikt framträdande i den nya strategin. Demokratiutveckling har av organisationen tidigare varken betraktats eller formulerats i termer av genus utan omfattat ett allt överskuggande klassperspektiv i den lokala kontexten, vilket dock inte är detsamma som att kvinnor inte setts som aktivt bidragande till organisationens arbete (se J. Rivera, 2011).

Om man därför utmanar La Belle med det feministiska perspektiv som företräds av såväl Dagnino (2002), och Dominguez (2004) som av Yuval-Davis & Werbner (2005) och som ser kvinnors tillträde till politik i den lokala offentligheten som ett avgörande kriterium för demokratiutveckling, framträder nya möjligheter att göra folkbildningspraktik förändrande snarare än preserveerande. Informanterna i den lokala kontexten har vittnat om hur de med stöd av folkbildningsprojektets rättighetsagenda förmått rubba strukturen i den sociala interaktionen. Den politiska kultur som av de latinamerikanska feministiska teoretikerna definieras som auktoritär och patriarkal har varit en av projektets utmaningar. Ett konkret belägg för begynnande maktförskjutning i riktning mot en mer demokratisk politisk kultur är det tidigare nämnda ”dialogbord” som på några kvinnors initiativ upprättats i San Pedro för kommunikation mellan medborgare och politiker. Dialogbordet fungerar som ett slags medborgarkontor där invånarna kan diskutera intressefrågor direkt med lokalpolitikerna och ta upp vilka ämnen de vill. Detta medborgarforum är således ett resultat av några mer drivande kvinnors ansträngningar för att organisera gemensamma önskningskrav på lika rätt till deltagande. I detta fall har alltså kvinnor bidragit till ett första viktigt steg i institutionell politisk påverkan. Folkbildningsprojektet har möjliggjort att medlemmarna kan delta i kommunikationen utifrån en ny kunskapsgrund som ger större tyngd åt legitima krav på tillgodoseende av rättigheter och social utveckling. Vid projektets avslutning drev exempelvis kvinnor vid dialogbordet frågan om att få fler högre utbildningsmöjligheter till San Pedro med hjälp av regionsuniversitetet i Sincelejo, en ansträngning som enligt Yulissa och Amelia inspirerats av seminariernas diskussion om universella och partikulära värden.

Möten i folkbildningspraktik – att skapa nya diskurser kring det universella och det partikulära

Inledningsvis, i avhandlingens introduktionskapitel, noterade jag att de problem som påvisats i folkbildningspraxis inom utvecklingssamarbete delvis kan relateras till motsägelsefulla förhållanden kring universell och partikulär syn på rättigheter och demokrati, vilket kan skapa oklarheter, tolkningsproblem och maktasymmetrier i folkbildningspraktiken. La Belle (1987) och Wallin (2000) har exemplifierat

denna problematik. I annan forskning (se exempelvis Fals Borda, 1987; Nussbaum, 2000; Kjellquist-Gutierrez, 2004; Marín & Enarsson, 2007) påvisas hur en diskussion mellan samarbetsparterna som tar utgångspunkt i en rättighetsdiskurs vilken relaterar universella och partikulära förhållanden och värden till varandra i en kritisk reflektion, har större förutsättningar att bidra till ett positivt utfall.

ASEMCOs tidigare historia av demokratiarbete har inte omfattat en sådan diskurs. I mötet mellan de colombianska och svenska folkbildarna har den däremot etablerats, på initiativ av både ASEMCO och Malmö Tribunal, och bidragit till att ge begreppet *Educación Popular* en ny innebörd i den lokala kontexten. Med rättighetsdiskursen som grund har genusfrågorna fått mycket utrymme vilket såväl kvinnor på ledande poster som övriga informanter menar varit den viktigaste delen av utvecklingssamarbetet. Även de män som ingått i planeringsgruppen har insett att genusperspektivet måste integreras i en ny sorts utvecklingsdiskussion som utmanar partikulära patriarkala traditionella värden och normer och involverar kvinnor på alla nivåer. Detta har emellertid inte varit någon självklarhet utan mötts av ett visst motstånd från andra män i organisationen, och i det sammanhanget skulle möjligen ett universellt tolkningsföreträde kunna ifrågasättas som en maktasymmetri mellan parterna i utvecklingssamarbetet.

Dock kan innehållet i detta folkbildningsmöte knappast, utifrån sådana kritiska uttryck, liknas vid den paternalistiska omplanering av pedagogiska eller organisatoriska utbildningsmodeller i länder med andra förutsättningar, som Gustavsson (2009) talar om. Det kan inte heller jämföras med den koloniala mentalitet Nordvall och Dahlstedt (2009) kritiserar i utvecklingssamarbetet. Det är precis den utvidgade maktanalys som organisationerna gemensamt antagit och utvecklat i dialog med deltagarna, som tvingat fram en reflektion över vilka intressen som främjas och vilka som blockeras. Detta kan, som bland andra Arvidsson (2002) och Caputo Silva (2008) hoppas, få konsekvenser för den utveckling av radikal folkbildningspraktik som hittills varit präglad av ett manligt perspektiv. Det kan också ses som ett mer generellt och nyorienterande svar på de frågor många inom den radikala folkbildningsforskningen ställer sig; hur demokratiska former och fora skapas och hur de platser ska se ut vari en medborgerlig praktik kan äga rum där människor, både kvinnor och män, uppmuntras att argumentera och aktivera sig (Nordberg, 2001; Sevefjord & Olsson, 2001).

KAPITEL 9

SLUTDISKUSSION

I detta avslutande kapitel lyfts de viktigaste poängerna ur resultatet åter fram och relateras till det forskningssamtal som togs som utgångspunkt för avhandlingen. Jag diskuterar härvid vilken ny kunskap studien kan tänkas tillföra den svenska folkbildningsdiskurs som ser folkbildning som verktyg för social förändring och som strävar efter en utvidgning av forskningen i internationellt perspektiv (se exempelvis Wallin, 2000; Nordvall, 2008; Gustavsson, 2009; Tösse 2009). Inom denna mer radikala ådra av folkbildningsforskningen har till exempel hävdats vikten av att belysa både universalitet och partikularitet i förhållande till mänskliga rättigheter och demokrati (Gustavsson, 2009). Här ses det universella (det allmängiltiga) och det partikulära (det kontextuellt specifika) som parallella och varandra befruktande spår snarare än oförenliga motsatser, och som en möjlig förenande länk. Detta perspektiv behöver utvecklas i praxis där även andra röster i andra kontexter tillåts delta i en kritisk reflektion över värden, rättigheter, deltagande, medborgarskap och demokrati. Utifrån ambitionen att bidra till kunskapsutvecklingen med ett genusperspektiv, har jag låtit 31 kvinnor som deltagit i en radikal folkbildningspraktik i ett konflikthärjat utvecklingsland dela med sig av *sin* syn på hur folkbildning kan bidra till att minska förtryck och skapa demokratisk utveckling.

Folkbildning som empowermentprocess – om resurser, aktörskap och måluppfyllelse

Den empiriska studien genomfördes i Colombia, ett land i väpnad konflikt. En första viktig insikt kvinnornas berättelser förmedlade var att kulturellt förtryck och underordning inte självklart underkuvar människor till total resignation, passivitet eller internalisering av förtrycket ens i en sådan situation. Freires och Nussbaums definitioner av förtryck och dess påverkan signalerar i viss utsträckning nämnda konsekvenser. Emellertid delar de uppfattningen att förtryck vid närmare granskning också kan spegla en dynamisk process av underordning och motstånd, där det alltid finns en lucka för möjlig handling. Den politiska med-

vetenhet kvinnorna visat redan inledningsvis kan associeras med ASEMCOs långa politiska kamp i regionen och kanske också till en generell latinamerikansk politisk medvetenhet som, trots kvinnors underordning i den auktoritära patriarkala strukturen, innehåller en dynamik som inte iakttagits i den adapterade dubbla underordning Nussbaum beskriver. Den politiska kamp för demokrati som i långt större utsträckning varit närvarande i latinamerikansk vardag tenderar, även om den som Dagnino, Dominguez, Bertomeu & Costa och andra menar till stora delar begränsat kvinnors reella tillträde till politiken, likväl symbolisera ett slags kulturell frigörelse som i sina övergripande ideal om mänskligt värde naturligtvis också appellerar till kvinnor. Politisk medvetenhet tycks således ligga just under ytan och kan, då nya möjligheter plötsligt öppnas upp genom yttre resurser, ta form och gestalta andra idéer om demokrati i en dynamisk process. Det nya som tillförs den redan befintliga politiska medvetenheten är ett genusperspektiv och en universell rättighetsdiskurs, som kopplad till den lokala kontextens problematik förefaller fylla de luckor som hittills begränsat dynamiken i den så kallade radikala folkbildningspedagogik som existerat hos ASEMCO. Radikaliteten består alltså i detta sammanhang av att ta upp en diskussion om vilka nya perspektiv som kan frammana andra utvecklingsmöjligheter i det lokala. Detta kräver ett nytt tänkande kring makt, kunskap och demokrati i ljuset av det kända och det okända, det partikulära och det universella.

I denna avhandling har begränsningar av social och politisk snarare än materiell art fokuserats. Ett sätt att luckra upp yttre begränsningar och frigöra lokal kraft, som bland andra Quennerstedt (2011) talar om, är att inte se det universella och det partikulära som ett konkurrensförhållande. Mot bakgrund av den latinamerikanska kritik som presenterats i avhandlingen angående det elitistiska västerländska demokratiperspektivet, är diskussionen om universalitet och partikularitet relevant. Quennerstedt menar att det kan vara fruktbart att låta det som givits status av universalitet, nämligen mänskliga rättigheter, möta de egna specifika föreställningarna och centrala värderingarna. I en sådan ansträngning, en sådan resa av utfärd och återkomst kan kvinnors, och mäns, politiska medvetenhet formera en ny dynamik i demokratiska processer. Oavsett ASEMCOs inre demokrati är det detta som faktiskt skett i folkbildningspraktiken. Emellertid kan det faktum att folkbildningsprojektet genom sin diskussion om universella och partikulära värden och rättigheter av samtliga informanter upplevts ha bidragit till ökad personlig empowerment, respekt, framflyttade positioner i den lokala kontextens sociala och politiska interaktion samt begynnande attitydförändringar, inte tas som intäkt för att makten verkligen förändrats och en mer jämlik demokratisk utveckling etablerats. Som flera av kvinnorna påpekat krävs det inte

bara att medlemmarna uppfattar projektets mål positivt om utbildningen ska få avsedda effekter. En annan viktig förutsättning för att skapa en grund för hållbar organisering är att alla kan identifiera sig med målen och visionen, vilket i sin tur förutsätter att man kanske måste ta steget att omvärdera den egna identiteten och sociala positionen. Detta har belagts frekvent av såväl latinamerikanska feministiska teoretiker som i den latinamerikanska folkbildningsforskningen (se exempelvis Fals Borda, La Belle, Avritzer). Icke desto mindre är den positiva respons majoriteten av de män som deltar i projektet visat, ett steg i riktning mot en mer hållbar kollektiv organisering. Det intresse med vilket de flesta män deltar i diskussionen om universellt och partikulärt i förhållande till mänskliga rättigheter och demokrati är viktigt för uppbyggandet av organisationens nya gemensamma kunskapsbas.

Här vill jag åter belysa relevansen av det processperspektiv som speglades i föregående kapitelns tredimensionella analys, och som jag delvis tolkar som ett resultat av mötet mellan de colombianska och de svenska folkbildarna. Jag menar att mötet och den deliberativa dialog som utvecklats kring demokratibegreppet med grund i både det universella och det partikulära har bidragit till klarhet och utveckling, snarare än till sådana tolkningskollisioner Wallin (2000) beskrivit i utvecklingssamarbete eller till preserving av maktstrukturer som La Belle (1987) ser som ett resultat av folkbildningspraktik utan självkritik. Just självkritik har varit ett viktigt moment i folkbildningsprojektet, både i förhållande till makt generellt och till maktrelationer på lokal nivå specifikt. Demokratibegreppet har satts i arbete och i utvecklingsprocess. Dess innebörder, begränsningar och möjligheter har formats i en diskursiv, en social och en institutionell dynamik. Diskursivt utvecklade resurser är därför ett första steg på vägen mot att skapa demokratiutveckling i ett genusperspektiv i en patriarkal kontext. Då kvinnor genom ökad argumentativ kapacitet erövrar tillträde och position i lokala kontexters sociala interaktion, ändras också förutsättningarna för att utveckla ett nytt politiskt innehåll i interaktionen och därmed rubba makten. Dock måste kraven på en ny politisk agenda där det partikulära relateras till en dialog om rättigheter och demokrati i universell belysning, också finna nya former för att utmana den traditionella institutionaliserade politiken. Trots viss tveksamhet angående sannolikheten i att folkbildningsprojektet verkligen ska ha skapat sådana förutsättningar finns redan ett konkret resultat, nämligen Dialogbordet i San Pedro som är ett öppet forum för diskussion mellan medborgare och politiker. Diskussionen om demokrati och vilken demokratisk kunskap som bäst främjar den lokala kontextens utveckling har alltså resulterat i ett forum för direktdemokrati där medborgarna bland annat lyckats få de lokala politikerna att skriva under ett avtal

med SENA, Servicio Nacional de Aprendizaje, om att få högre utbildning till San Pedro. Detta innebär att de hundratals fattiga ungdomar, och äldre, som annars hade varit utan möjligheter att studera vidare nu får tillgång till högre utbildning.

Sammanfattningsvis kan folkbildningsprojektets utfall tolkas gentemot den definition av empowerment som jag formulerade i kapitel 3: *En utvecklingsprocess mot en persons eller gruppns kapacitet att göra effektiva val som syftar till social eller politisk förändring*. Att döma av vad kvinnorna förmedlat att de upplevt, lärt sig och utvecklat, har folkbildningsprojektet bidragit till en viss justering av den ojämlikhet i kvinnors och mäns möjligheter att välja (Kabeer, 2001) som hittills haft konsekvenser för den stora ojämlikheten i resurser, aktörskap och måluppfyllelse. Fattigdomen kvarstår i stor utsträckning och den väpnade konflikten är allerstädes närvarande, men kvinnor i San Pedro och dess omnejd har utvecklat nya möjligheter att påverka sitt liv och sin lokala omgivning, för individuella såväl som för kollektiva syften.

Folkbildning som verktyg för demokratisering – ett politiskt, pedagogiskt projekt

Enligt Bermudez-Peña (2008) är kontext alltid förändringsbar, liksom dess aktörers förståelse, positioneringar, relationer, perspektiv och handlingar. Folkbildning med ett sådant perspektiv på utveckling har visat sig vara ett kraftfullt verktyg för demokratisering genom att tillhandahålla ett öppet forum för genuin dialog där just ovanstående komponenter och deras förändringsbarhet diskuteras. I dialogen stimuleras då kunskapsutveckling och attityder på ett sätt som har förmått vanliga medborgare, varav ett ökande antal kvinnor, att delta aktivt i politiska reformer. Avhandlingens empiriska studie speglar nämnda utvecklingsperspektiv och dialog, även om deltagandet ännu så länge varit mest framträdande i den lokala kontextens sociala interaktion och inte etablerats på institutionell nivå eller resulterat i politiska reformer. Bermudez-Peña påpekar dock att synbar förändring innehåller ett problem, nämligen svårigheterna med att mäta om projekt som pågår under några få år verkligen bidrar till reell demokratisering. Problemet gäller naturligtvis även avhandlingens lokala kontext.

I det sammanhanget har empirin bidragit till att belysa ett närliggande teoretiskt problem som kan formuleras i termer av ett eventuellt dilemma kring det politiska och det pedagogiska, och som diskuteras i vilken pedagogik som kan göra politisk skillnad och *hur* (se till exempel Sevefjord & Olsson, 2001). Folkbildning med samhällsomvandlande anspråk är politisk i grunden, till sitt själva väsen. All

utbildning som syftar till demokratisering omgärdas av makt i olika konstellationer, varför bland andra Freire (1972, 1974, 1977) menade att utbildning aldrig kan vara neutral utan alltid måste vara politisk. Radikal folkbildning enligt exempelvis Freire har emellertid också kritiserats för att vara precis så styrande och disciplinerande som dess syfte är motsatsen, att vara befriande (se kapitel 2 och 3). Utbildning för befrielse kan därmed sägas vara ett motsägelsefullt begrepp, om det handlar om att inordna individen i ett kollektiv där hon måste anpassa sig till det allmänna bästa. Kvinnorna har belyst dilemmat dels genom att peka ut moraliska kontraster mellan den politiska visionen i folkbildningsprojektets utbildning och verkligheten, dels genom att ställa det universella och det partikulära mot varandra. Det finns en oförenlighet i att vilja göra rätt och att tvingas handla strategiskt och omoraliskt i en vardag där överlevnaden är det allt över-skuggande. Det finns också en upplevd oförenlighet i att ta till sig sina individuella rättigheter som kvinna för att därefter kanske tvingas göra avkall på dem igen för kontextuella kollektiva syften.

Bland såväl svenska som latinamerikanska forskare florerar uppfattningar om att begreppen folkbildning och *Educación Popular* behöver preciseras. Denna avhandling har uppmärksammat behovet av ett deltagarperspektiv i en sådan precisering, och särskilt uttryckt vikten av att kvinnor deltar i formulerandet av nya utvecklingsmål för lokala kontexter. Aktiva inom folkbildningspraxis vill oftast inte se sig som kulturöverförare säger Wallin (2000), men folkbildare hävdar ju samtidigt att kulturell förändring är nödvändig. Förändring i ett demokratiperspektiv innebär förändring i den kulturella politiska strukturen; att ta till sig en ny syn på livet, samhället, rättvisa, frihet och solidaritet. Wallin ställer sig delvis tveksam till om folket har efterfrågat detta, eller om det i bristen på en sådan efterfrågan föreligger allvarliga hinder för genomförandet av en folkbildning som verkligen bidrar till demokratiutveckling. I perspektivet av en latinamerikansk traditionell patriarkal makt- och genusordning där fattiga kvinnor inte vanligtvis ifrågasatt systemet skulle detta kunna vara fallet, såvida inte folkbildningspraktiken hade omfattat en radikalt förändrad syn på rättighetsbegreppet i relation till den lokala kontextens sociala och politiska kultur.

Så, hur formulerar man i teori och praxis en folkbildningspraktik som förenar det pedagogiska och det politiska på ett sätt som förmår bidra till demokratisering? Avhandlingen har inte gjort anspråk på att komma med ett svar på den frågan, men har däremot belyst några faktorer som kan antas vara av avgörande betydelse. Att se demokrati som ett möjligt utvecklingsprojekt för människors lika rätt till deltagande är en sådan avgörande faktor. På denna grund kan folk-

bildning preciseras som en deliberativ process där alla individer utifrån en universell syn på rättigheter får spelrum att delta i en kollektiv dialog som behandlar och omtolkar partikulära värden och föreställningar i en form av direktdemokrati. En sådan folkbildningspraktik skulle möjligen kunna definieras som ett politiskt pedagogiskt projekt med förutsättningar att skapa nya institutionella mönster för demokrati, vari demokratisering innebär ett närmande mellan det partikulära och det universella.

Det krävs en formidabel uthållighet av både folkbildare och deltagare om det pedagogiska projektet ska bli ett politiskt projekt i bemärkelsen att skapa förutsättningar för verklig demokratisering. Studien i San Pedro har visat på svårigheter att få till stånd en uthållighet som räcker till samordnat engagemang på kollektiv nivå. Den har också visat på motsatsen, en vilja och beslutsamhet där just uthålligheten framstår som den viktigaste komponenten i den process Adriana och Selith menar har satt igång och, även om den kommer att ta tid, därför nu är omöjlig att stoppa.

Reflektion över studiens perspektiv och design samt förslag till fortsatt forskning

Denna studie har intresserat sig för möjligheterna att genom utbildning påverka såväl individuell som kollektiv, samhällelig utveckling, i synnerhet i relation till demokrati- och rättighetsaspekter. Genom mitt deltagande i ett folkbildningsprojekt för demokrati i Colombia uppstod ett synnerligen lämpligt tillfälle att studera frågan närmare. Här gavs en, visserligen redan avgränsad, men ändå tillräckligt öppen och konkret möjlighet att gå på djupet i problematiken runt utbildning som social förändringsfaktor. Att jag så att säga fångade fågeln i flykten medförde givetvis vissa begränsningar i hanterandet av uppgiften. Trots det uppenbara värdet i att på plats få studera en reell utbildningspraktik med demokratiserande syften, kan de mycket specifika omständigheter som råder i Colombia knappast sägas utgöra något slags generell referensgrund för att diskutera hur folkbildningspraxis kan utvecklas i kontexter som präglas av ojämlika samhällsförhållanden. Däremot kan de unika erfarenheter som vunnits ur just detta projekt bidra till att bredda en generellt radikal folkbildningsdiskussion genom att i högre utsträckning fokusera påverkan på kvinnor och kvinnors påverkan i sådana kontexter.

Det övergripande syftet med avhandlingen angavs därför inledningsvis vara att studera effekter på individnivå och kollektiv nivå av ett folkbildningsprojekt som

syftat till demokratisering, genom att undersöka projektets påverkan på kvinnliga deltagare. Det mål jag ville uppnå med undersökningen var att öka förståelsen för på vilka sätt utfallet av utbildningsinsatser är relaterat till dynamiken i deltagarnas förståelse, hantering och utveckling av utbildningens fastställda mål och agendor, samt hur denna dynamik interagerar med omgivande strukturer.

Mot denna bakgrund valdes inriktning på tidigare forskning och teori. Jag fann det först och främst vara nödvändigt att titta på forskning kring folkbildning, i synnerhet den mer radikala variant som har explicita demokratiserande syften. Att studera civilsamhället och dess fristående politiska rörelser som forum för deltagande och medborgarskap bedömde jag också som viktigt. Detta gjordes ur ett demokrati- såväl som ur ett genusperspektiv med betoning av olika maktdimensioner. Jag fann det slutligen intressant att referera forskning om utvecklingsarbete för demokrati som ett komplement för att framhäva det kontextuellt specifika kring demokratiseringsprocesser i Latinamerika. De teoretiska utgångspunkterna hade delvis bestämts i förväg och valts utifrån sina respektive synsätt på relationen mellan utbildning, empowerment och möjlig demokratisering. Därför lät jag empowermentbegreppet fungera som sammanhållande ram kring de tre valda perspektiven medvetandegörande pedagogik, mänskliga rättigheter som kapaciteter samt ett kontextuellt deliberativt demokratiperspektiv. Paulo Freire var given som teoretisk utgångspunkt i och med hans stora betydelse och inflytande som folkbildare, i Latinamerika såväl som i resten av världen. Martha Nussbaum fungerade väl både för diskussionen om det universella och det partikulära, och för att operationalisera ett aktörsperspektiv på rättigheter och demokrati. Den feministiska ingång som präglar Nussbaums rättighetsdiskurs behövde fyllas ut med latinamerikanska feministiska teoretikers problematisering av medborgarskapsbegreppet och dess konserverande alternativt demokratiserande funktion. Här närmade sig också teoriframställningen det partikulärt konkreta, de specifika lokala förutsättningar som utgjorde grunden för den empiriska studien.

Den forskning och teori som använts har således fungerat väl både för den översiktliga problembeskrivningen och som förberedelse och tolkningsgrund för empirin. Emellertid kan inte allt i verkligheten definieras utifrån fixerade teoretiska begrepp. De epistemologiska grundtankar avhandlingen omfattar tillerkänner denna verklighet och dess människor ett lika basalt värde i kunskapsproduktionen, vilket uttrycktes tydligt i metodkapitlets kunskapsdiskussion. Forskningsgenomgången och de teoretiska utgångspunkterna bidrog till att formulera det operativa syftet, vilket var att undersöka relationen mellan folkbildning, empowerment och demokratisering genom att studera ett folkbildningsprojekts bety-

delse för kvinnors liv och deltagande i en lokal kontext. Det är de kvinnor som delat med sig av sin verklighet i Colombia som lämnat det största bidraget. Det är deras tankar, erfarenheter och upplevelser kring innebörden och betydelsen av att vara delaktiga i en process för förändring, som vidgat denna diskussion om kunskap och utveckling.

Det finns inga enkla och direkta förbindelselänkar mellan utbildning och social förändring, eller mellan folkbildning och demokratisering, eller ens mellan riktade utbildningsinsatser och påverkan. Påverkan handlar om komplexa, dynamiska processer som kan resultera i lika oförutsägbara utfall som förutspådda syften. Folkbildningsprojektet i Colombia är en del av en sedan länge etablerad process av ansträngning för social utveckling och demokratisering. Det samhällsliga sammanhang vari processen pågår har satt sina spår i dess utformning och kontinuitet, samtidigt som processen och dess aktörer satt sina markörer och landmärken i det lokala mellan perioder av med- och motvind. Folkbildningsprojektet är, även om det bara utgör en liten del i den längre processen, en av de tydligare markörerna för en viktig förändring. Denna förändring står att finna i deltagarnas förståelse, attityder, perspektiv, positioneringar och relationer i den lokala kontexten, och i ett nytt slags möte mellan det partikulära och det universella. Huruvida denna påtagliga förändring kommer att vidgas till ett förändrat handlingsmönster som kan påverka institutionell politik i riktning mot demokratisering, återstår att studera.

Sålunda finner jag det av stort intresse att på detta sätt forska vidare kring utbildning som påverkansmöjlighet och social förändringsfaktor för att validera, problematisera och utveckla teorier i kulturer av olika art. Jag menar till och med att det är angeläget för utvecklingen av svensk radikal folkbildningsdiskurs att fortsätta undersöka folkbildningsprocesser i kontexter utanför Europa. Processer som antar ett förändringsperspektiv öppet för nya tolkningar av demokrati kan nämligen öka förutsättningarna för global demokrati underifrån, där mänskliga rättigheter betraktas i termer av kapaciteter och där kvinnor har en avgörande roll i utvecklingen för demokrati. Då kvinnorna i San Pedro har visat sig till övervägande del besitta sådan kapacitet avser jag i nästa steg gå vidare med en studie om långsiktiga effekter av deras deltagande, samt relatera detta till ett annat folkbildningsprojekt för demokrati.

SUMMARY

Introduction to the research question

Background, limits and focus

The starting point of this study is to investigate how popular education can be used to affect individuals, while at the same time aiming to create change towards democracy on a collective level. When the possibility of changing society is discussed, education is often mentioned as a potential agent for change. The question has been addressed from different scientific perspectives in varying contexts, with emphasis on different aspects of the relation between education, understanding, acting and social change. In this thesis, I study a development project for democracy in Colombia. The focus of the investigation is *how* education affects people and *what capacities* they develop, and finally what they *do* with these. Specific interest is directed towards the meaning of education in creating possibilities for social change and democratization from below (bottom-up) in local contexts with unequal conditions. Problems that can surround such educational efforts are explored in the study as well.

At a time when I was involved in a popular education-project in Colombia, I was given the opportunity to examine these issues in practice. There I was in the middle of a context that was under heavy pressure from an armed conflict, severe poverty and the most unequal conditions, taking part in a development cooperation between a Colombian and a Swedish NGO (Non Governmental Organization). The aim of the project was to develop an inclusive democracy in the region through the strategy of giving the participants education in democracy, human rights and gender awareness. Studying the potential in education for social change through the perspective of radical popular education seemed to be a reasonable choice, and probably a choice I would have made even without the benefit of finding myself in the reality of the question.

This radical kind of popular education formulates clear democratic goals and methods, and often takes on the task of deepening people's understanding about society and its power structures as a starting point from which to develop a widened perspective on how to think and act for change. It is with popular

education in this sense, referring to concepts such as democracy, human rights, participation and active citizenship, that I am concerned in this study. I take up the, somewhat narrow, Swedish radical popular education-research tradition (Nordvall, 2008; Gustavsson, 2009) with the ambition to extend it to an empirical context which it seldom address, in order to add new experiences and rarely heard voices into the discussion. There is a need, for example, to develop the discussion on the universal and the particular in this manner in order to avoid misunderstandings (Wallin, 2000). One way of doing this is to try out new articulations of the universal (valid regardless of context) and the particular (values and norms related to context and culture) as able to unify knowledge, rights and democracy. I also express the need of letting women in to think, act and participate in the discussion about knowledge, rights and democracy as a bridge between the universal and the particular.

Preliminary aim of the thesis and purpose of the study

The general aim of this thesis is to study effects, on the individual and the collective level, of a popular education project that aims towards democratization by examining the influence of the project on female participants. The purpose of the investigation is to increase the understanding of how the outcome of educational input is related to the dynamics of the participants' understanding, processing and development of the confirmed goals and agendas of the education, and how this dynamic interacts with surrounding structures.

The empirical context: Colombia

Colombia suffers from an armed conflict that has been going on since the murder of the liberal political leader Gaitán 1948. Ever since the independence from Spain in 1819, there has been a political struggle between conservatives and liberals, and Colombia has experienced more violence than most other states on the continent despite the fact that it has never been a military dictatorship. There are wide gaps between the rich and poor in Colombia, and the state has neglected its social responsibility to a large extent, especially in remote areas of the country where millions of refugees, who are homeless as a consequence of the conflict, try to make a living out of almost nothing. The armed groups, the official army as well as the guerilla groups and paramilitary fractions are in constant battle with each other and the population. Recently, researchers revealed a scandal called "*Parapolitica*", a collaboration between the government and the Paramilitary. In this context of violence, social movements and organizations in civil society try to rebuild life and create a future. One of these

organizations is the focus of my empirical study. The organization ASEMCO (Asociación Empresarial Comunal) has together with the Swedish NGO Malmö Tribunal, carried out a popular education project running for three years, aiming for democracy in the region Sucre in the northern part of Colombia. The study highlights the women and their participation in the project.

Research overview: Popular education, Civil society and Development work for democracy

Popular education has to be examined in relation to other spheres of society to tell us something about its possibilities to create social change and democratic development. Of specific interest here is the way in which radical popular educational practice has been, and can be, carried out in surroundings where unequal power structures heavily influence the space and everyday life of organizations and people. Since popular education often takes place within social organizations and movements in civil society, I have looked briefly into this area. Finally I summarize research from the field of development work for democracy, with examples from international development cooperation. The focus is on Latin America.

Popular education

The ideology and practice of popular education will, according to the surrounding context, find different expressions in the public spaces in civil society wherein people are given (or not) the chance to take part in development. A general aim of radical popular education is to equip people with political understanding and practical knowledge, in short with such capacities as are needed for engaging oneself in social development as an active citizen. In the Latin American context, this has been done primarily within social movements, grassroots organizations and people's movements. Social movements on the continent have had an important role in the struggle against the military dictatorships during the 1970-s and 1980-s and on the democratic development thereafter. The popular education within the movements has to a large extent been influenced by Paulo Freire and his consciousness rising pedagogy. This was intending to educate people about the unfair power system of society, give them knowledge and empowerment to challenge the unequal relations between the poor and the rich, powerful groups and rebuild society in a more democratic

direction (Freire, 1972, 1974, 1977). In this manner, the poor would come to realize their importance as subjects with capacity to influence their own future.

In spite of the impact from Freire's pedagogy, there have been some critical voices. Thomas J. La Belle (1997) has warned of the possible conservatism of popular education, an effect as likely to occur as real democratic development. This all depends on how the movements and organizations take care of and develop the possibilities that exist in terms of people's wishes for change, and how successful the movements are in forming a political practice out of it. La Belle and others maintain that Freire's efforts never effected any practical change since it lacked sufficient social organization to influence social institutions. Nevertheless, it had a huge intellectual impact and was an inspirational factor for individual motivation. His pedagogy has been further developed in this direction by Orlando Fals Borda, among others. Fals Borda has worked actively on participant action-research as a way of getting people themselves involved in the research process alongside of the social researchers in order to get a more relevant perspective on development (Fals Borda, 1973, 1979, 1986).

Moreover, if the movements can not keep up with their own democratic ideals because of an outer pressure or imbalance of power within themselves, the democratic project will most probably fall to pieces. The surrounding conditions and the inner structures can either work as obstacles to or potential for democratic development. Another problem, from the democratic point of view, is that women's important role in the social movements' struggles, has not been appropriately acknowledged for this (Jaquette & Wolchik, 2007), nor have they been allowed entry into the official political society. Even more so on the local level, there is a severe resistance against women taking part in political life and agendas due to the authoritarian, patriarchal political structure and culture (Dagnino, 2005; Yuval-Davis & Werbner, 2007).

Civil society

Civil society is described in the thesis especially with connection to Colombia (Feinberg & Zamosc, 2006; Avritzer, 2002, 2006). The degree to which civil society can contribute to strengthening democratic institutions is important for the development. In Colombia this is a complex problem because of the armed conflict. Since there is a constant battle between the armed groups, there has not been room for any developing of functioning channels for political mediation between different groups and organizations. There are fragments of political activity going on in many places, but the government's determination to hold

democratic organizations back affect the coordination and cooperation. The situation of human rights in Colombia is continuously reported, by different human rights organizations, to be one of the worst on the continent. In short there are many obstacles to an active citizenship, and those who try to make a difference by engaging themselves in political work for change very often have to fear for their lives. Orlando Fals Borda, himself a Colombian, has argued strongly for the poor and their participation and claims that only a bottom-up perspective can make any real change in the country. Democracy building has to be done from below.

Taking on a gender perspective on civil society means even more limitations in the case of Latin America and Colombia. Women have limited access to the political life and are often kept out of centres of decision making, or if not, have a minor influence over the political agendas. This has to do with the patriarchal, authoritarian political culture, which in turn is built up and preserved through the patriarchal “machista” culture, in which men tend to declare themselves more capable and therefore try to take the lead at all levels. Many feminist writers have adressed this question and discussed a renewed interpretation of the concept of citizenship, to deal with this problem (see for example Dominguez, 2004; Dagnino, 2005; Yuval-Davis & Werbner, 2005). They maintain that active citizenship as a theoretical concept should examine the participation and contribution of women.

Development work for democracy

In this study, development work for democracy is considered primarily in terms of international development cooperation between local and Foreign NGO:s. Here I discuss the preconditions for the cooperation in relation to contextual understanding, gender and power structure and how to consider different aspects of democracy and power relations (this discussion is present in development research such as Dominguez’s, 2004; Dagnino’s, 2005; Sevefjord’s & Olson’s, 2001). These research results conclude that development cooperation has to be planned from a grass roots perspective and involve women in the whole process of planning, managing and evaluation in order to be successful. Therefore, popular education as part of development cooperation in civil society, ought to consider carefully the interacting factors in local contexts before put into practice. Even the interpretation grounds are of importance (Wallin, 2000). Without a discussion of expectations, values, norms and how to go about the cooperation project, there is a risk of failure. Many researchers have pointed out

the danger in taking only a western universal perspective on development, neglecting all kinds of local, contextual understandings and preferences (Avritzer, 2002; Oxhorn, 2007). There has to be a genuine deliberative dialogue where all the participants are allowed to take part, if the outcomes of projects are to be of any use at all for the people whom they are meant to support in their struggle for democratic development.

According to Bermudez-Peña (2008), context is always changeable, as well as its actors' understanding, positionings, relations, perspectives and actions. From such a perspective, popular education is shown to be a powerful tool for democracy development by opening up spaces for genuine dialogue and stimulating knowledge-development and attitudes in a way that has made ordinary citizens, and a growing number of women, to participate actively in political reforms. One has to be aware though, of the uncertainty of short term projects.

Theoretical framing and perspectives

The thesis rests on three theoretical perspectives: consciousness rising pedagogy (Paulo Freire), human rights as capacities (Martha Nussbaum) and a contextual perspective of deliberative democracy, developed through Latin American feminist writers. I frame these three perspectives by using the concept empowerment, since they all both explain the unequal conditions of society and promote change by strengthening persons to be agents in their own lives and in the development of society.

Empowerment

The concept of empowerment has been developed in many various ways that refers to personal strength and capability of acting in life. A number of feminist researchers have used the concept in relation to power and gender structures and how to challenge unequal conditions within these (Keller & Mbewewe, 1991; Sen, 1993; Kabeer, 2001). My own definition of empowerment is: *A development process towards a person's or a group's capacity for making efficient choices that aim to social or political change.* For Kabeer, resources, agency and goal fulfillment are important factors in a power analysis which aim to show structural preconditions for women's possibilities for making individual choices. They are therefore important in the empirical study for exploring the relation between existing prerequisites, the goals and aims of the popular education project, and the women's own conceptions of participation and democracy. Kabeer maintains that the most

urgent, and the most difficult, challenge for empowering efforts is to change the social institutions which preserve the unequal conditions and continue to exclude women from the access to power. She also talks about *power over* in contrast to *power to*, where the latter is power in a positive, developing sense. It is in this sense that empowerment is used in the thesis.

Consciousness rising pedagogy

Paulo Freire's book *Pedagogy of the oppressed* (1972) became important in the literacy campaigns among poor farmers in Latin America during the 1970:s, but has also been used in different types of popular education programs all over the continent. Freire's thoughts are still relevant when it comes to power analysis, and has been a strong influence in the region of the actual project in Colombia. His intention to create motivation on an individual level has turned out to be of importance for collective organization. It is the belief in individuals as capable of taking charge of their own lives and be responsible for development, that is the starting point for educating people for insight, political consciousness and collective action.

Human rights as capabilities – a feminist perspective

In order to discuss the gender aspects in more detail, I use *The Capabilities' Approach* (Nussbaum, 2000). This is a theoretical perspective developed by Martha Nussbaum in cooperation with the economist Amartya Sen on the UNDP – the United Nations' Development Program, and its indicators for measuring development in the world. Nussbaum considers human rights as having a more active role in development than is expressed in the UN:s Universal Declaration of Human Rights from 1948. Therefore she argues that human rights should be reevaluated and redefined in a more concrete way in the political agendas of governments and states, so as to give people ability to take part in their own development. Out of this reasoning she has developed a list of capabilities that connects to the UN Declaration but is formulated to show what people should have rights to *do*, not only to *have*. In her view, human dignity has to be looked at in terms of what a person can be and do, to live as a respected citizen who is involved in her own and society's development. Here Nussbaum shows many similarities to Freire.

She also argues that educational development cooperation directed towards women should contain argumentative training in order to build discursive capacity that can help women gain a stronger social position in life, and thereby

challenge the double subordination that is a result of men's sexual and economic domination and control.

A contextual perspective on deliberative democracy

Finally I use the conception deliberative democracy in a contextual Latin American perspective. By this I aim to explore the meaning of deliberation and deliberative dialogue in a local context where efforts are made to develop a democratic environment in which people who are not used to public discussion can take part on equal terms. In part I use Habermas' theory of communicative action to explore how knowledge can be communicated in a democratic way and eventually lead to action (Habermas, 1984, 1990). The conception of deliberative democracy is in many ways comparable to the discussion in which Latin American feminists reconsider the citizen-concept (Dagnino, 2005; Yuval-Davis & Werbner, 2005; Tulchin & Ruthenburg, 2007). These researchers lift both an individual aspect of rights and a collective interpreted feministic concept of citizenship which, despite diverging opinions in conceptions of gender and power, is usable as a measuring tool for women's access to and participation in politics. The contextual perspective on women's right to, and role in, democracy development therefore adds something new in the case of discussing radical popular education for democratic change.

A conclusion from earlier research and theory is that popular education can be treated as a political pedagogical project that has to be examined from both an individual rights perspective, and from a gender perspective which take into consideration the universal as well as the particular, contextual. In other words, the aims, goals and methods of popular education ought to be studied from the participants' point of view and put in relation to the surrounding context with its social, cultural and historical prerequisites. In that discussion, the conditions and content of democracy should be the cause for womens' reflection and understanding.

Specified aim and questions of the thesis:

The aim of the thesis is to investigate the relation between popular education, empowerment and democracy development by studying the meaning of a popular education project to women's life and participation in a local context. This is done in a Latin American context, and the study takes its point of departure in the following questions:

- How do the women describe their life situations according to the power- and gender conditions of the local context?
- How do the women interpret the aims and goals of the popular education, and how do they relate themselves to these as the project develops?
- What do the women consider as important, usable knowledge in relation to democracy, at an individual and a contextual level?
- What concrete steps do the women take in a development process towards increased democratization?

Method

The methodological considerations are grounded in the theories described above and place the study within a critical perspective on society and development. Since education is regarded as a possible tool for democratization in a gender perspective, I also refer to feminist knowledge and a discussion of how to consider this theme within critical research (Ramazanoglu & Holland, 2002).

The empirical study was undertaken on three occasions in Colombia: August 2007, November 2008 and November 2009. On these occasions I took part in seminars that were the main component of the popular education. I interviewed 31 women who were members of the organization Asemco, the Colombian part in the development cooperation.

Interviews were made when the women participated in the education for the first time, as well as one year later. The reason for this was that I wanted to examine the development process that I assumed was taking place at the beginning of the education. I intended to explore in which ways the education was reflected and put into practice by these women in their everyday lives. An interview agenda was developed for the first occasion and adjusted for the second.

The collection of data went on during these three visits to Colombia. The material was interpreted and analyzed partly in the local context and partly after my return to Sweden. I looked for patterns in the material, differences and similarities in thoughts and understandings, and compared my interpretations with the theoretical base. Analyzing the data material has been a process of going back and forth between theory and practice, trying to find evidence for the theories in the empirical context but also to search for new angles and

contradictions to earlier findings. The results were organized in themes with connection to the main questions in the thesis.

Results

The presentation of data has been divided into two chapters, where the results from the first interviews are presented in part 1 (chapter 6) and the results from the following interviews are collected in part 2 (chapter 7). Part 3 (chapter 8) is a comprehensive analysis of the complete results where I assess the women's participation in the project as a process of development.

During the first round of interviews it became clear that these women lived their lives under rather difficult conditions of poverty, in some cases severe, and under a restrictive pressure due to the armed conflict but also to the patriarchal structure. They talked about the power- and gender order as a very rigid system that could not be easily changed or challenged. The main reason for joining the popular education project seemed to be a wish for material improvement in life, a reduction of poverty and a better future. This was conceived to be a major long term goal for the project and the organization, and the women were interested in contributing to such a change. However, as they joined the project, another thing came to be as important, and that was the human rights agenda and the gender perspective. The women soon became involved in discussions about women's rights and the relationship between power and democracy in the local context. This was interpreted as very important and useful knowledge with which one could influence one's daily life and family order. Talking about democracy in a wider perspective, the informants displayed quite different understandings and perspectives. Some thought that democracy was about knowing one's rights, some talked about democracy as gender equality, some about the possibility to choose the life one wants to live, while others referred to the fact that democracy work requires knowledge. In reference to the future and the chance of democratic development for Colombia as a whole, many of the women were pessimistic. They mentioned the conflict and the poverty as severe obstacles for development, as well as the government's policy and lack of political will to deal with the problems. The authoritarian patriarchal system was mentioned as equally limiting for development

The stories of these women fit easily within the theoretical framework, with the difference that I in this context noticed a more conscious political view of the situation. This was connected to the fact that most of the informants had been

members of Asemco for a long time and were well aware of the organizations political ideals and strategies for development. Nevertheless, there seemed to be a new hope and active will to engage for change when the gender perspective was brought up on the agenda.

The following year when I came back for new interviews the women showed, in various ways and to a varying extent, some kind of progress in the way they expressed themselves about what had happened since we last met. All of them told me about improvements in their life conditions, partly material due to the progress in Asemco's agricultural cooperative projects or other maintenance, but also because of a new active role. Some of the women seemed to have taken the rights agenda as a daily object for discussion, in their families and in the local context. According to their stories, there had also been a change in attitudes towards women taking part in the public discussion. Most of the informants told me that they felt a new respect from the men in the local context, a feeling which appeared to grow both from the dialogues in the seminars and from the new positions that the women claimed in the local public space. Discussing democracy was somewhat different this time, and I identified a more conscious perspective related to power and its possibility for change. From having talked about democracy as the right to know one's rights, some women developed the content of the concept to embrace active citizenship. Concerning obstacles and new possibilities for democratic development in Colombia, there were of course different views, but with far more hope and determination represented in how to act for change. The majority of the informants still referred to the conflict, the government's politics and the patriarchal structure as limiting factors, but did so with a concurrent comment on the importance of collective organization around questions of democracy and development. The popular education project, they said, had made them more aware of their own capacity and role in development work. Even if this might not have a direct impact on the total situation in the country, it could lead to democracy work in cooperation with other organizations. In that perspective it could eventually be of importance in a broader perspective.

The results show, at least on the individual level, a progress in understanding, thinking, communicating and acting around the concept of democracy. The knowledge about human rights, democracy and gender that has been offered in the project, discussed and elaborated during the seminars and the continued education circles afterwards, seem to have equipped the women with a new self-

confidence and empowerment to be used in everyday life so as to exercise and demand democracy in the home as well as in the local environment.

In chapter 8 I examine the development process I claim that the women have gone through in relation to the aims of the popular education project and the questions of the thesis. The analysis is undertaken on three levels; a discursive, a social relational and an institutional. It is possible to identify a positive result on the discursive and social relational level. As recently mentioned, the women seemed to have developed their understanding of democracy, human rights and gender and also their reflective and argumentative capacity for dealing with discourses of the subject. At the social relational level they have expressed participation in the social and political interaction in the public sphere of the villages with a new authority, being listened to, respected and even consulted. Some of the women were satisfied with having achieved a more democratic situation in the private, some showed a more assertive political commitment in the public. Those women who occupied higher positions within Asemco were more likely to take this stand, but even some young women without former knowledge and engagement showed an interest in being politically active on a broader level. On the institutional level, the picture is more divided. The women point to structural obstacles which are more difficult to challenge than men with old fashioned attitudes about gender, power and equality. Another influential factor on this level is the cultural “left over” from the colonial epoch, the patronage-client system that still function as a controlling mechanism over public-private relations. Finally, the low development level of institutional infrastructure in civil society slows democratization. The democratic institutions in society are often corrupt and under strong influence of elite pacts in the country. For these reasons, building up a civil public will strong enough to organize collective action that can really challenge the power and the corrupt institutions and develop democracy seems to be a difficult task. The women talk about this challenge in terms of a process that has just begun and will take some time. However, they seem to think that they have been able to harvest some positive results when it comes to democratic development in a gender perspective.

Concluding discussion

Within the more radical branch of Swedish popular education research some point out the need for widening the international perspective, facilitating a new

discussion of the universal and the particular in relation to knowledge and democracy (Tösse, 2009; Gustavsson, 2009).

This thesis contributes to such a discussion by starting out from a problematic context in Latin America where the women who live in this context have provided their perspectives on knowledge and education as a changing power. In the women's stories of the popular education project and its consequences, the focus is directed towards knowledge about human rights and gender as the most important part of the content in education which aims for democratization. According to the women, this kind of knowledge is needed in order to change the attitudes and the norms of the conservative, patriarchal political culture. The new knowledge has contributed to new perspectives on what democracy can be. In spite of the rough reality with armed conflict, violation of human rights, fear and corruption, it has also brought forward a discussion where women and men take part in questions about how to work for real change in the local context. This discussion has resulted in concrete alternative development plans for the communities that have been handed in to the local politicians. In San Pedro, the village of Asemco's head quarter, a dialogue-table has been created for the purpose of opening up discussions between the community inhabitants and the politicians. So far, a concrete result of these discussions is the establishing of higher education in San Pedro through an agreement between Asemco and SENA-Servicio Nacional Aprendizaje.

Popular education has in this study been treated as a process of empowerment on the individual level whereby resources, agency and goal fulfillment have been important analytical aspects. It has also been considered as a tool for democratization on the collective level and thereby as a political, pedagogical project. In relation to both these dimensions the results show that popular education which takes on a universal rights perspective as well as a gender perspective, reaches further in developing prerequisites for democratization where all citizens feel included.

REFERENSER

- Agosin, Marjorie (2002). *Women, Gender and Human Rights: a Global Perspective*. New Brunswick, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Albinsson, Folke (2002). *Demokrati underifrån. Om folkrörelser, delaktighet och bistånd*. Stockholm: Kooperation Utan Gränser.
- Albinsson, Folke & Norbeck, Johan & Sundén, Rolf (2002). *Folk Development Education and Democracy in a Development Perspective. Personal accounts and reflections*. New Education Division Documents No 11. Stockholm: SIDA.
- Alsop, Ruth & Heinsohn, Nina (2005). *Measuring Empowerment in Practice: Structuring Analysis and Framing Indicators*. World Bank policy Research: Working Paper No 3510.
- Alvarez, Sonia & Dagnino, Evelina & Escobar, Pablo (1998). *Cultures of Politics, Politics of Cultures: Revisioning Latin American Social Movements*. Boulder, CO: Westview Press.
- Alvarez, Sonia & Friedman, Elisabeth & Beckman, Ericka m.fl. (2003). *Encountering Latin American and Caribbean Feminisms*. University of California at Santa Cruz, Politics Dept.
- Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (2000). *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Alvesson, Mats & Sköldberg, Kaj (1994). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Ambjörnsson, Ronny (1988). *Den skötsamme arbetaren: idéer och ideal i ett norrländskt sägverkssambälle 1880-1930*. Stockholm: Carlssons.
- Amnesty International (2007). *Colombia. Annual report 2007*. <http://www.amnesty.org/en/region/colombia/report-2007>.
- Amnesty International (2009). *Colombia. Annual report 2009*. <http://www.amnesty.org/en/region/colombia/report-2009>.
- Arvidsson, Lars (1991). *Folkbildning och självuppföstran. En analys av Oskar Olssons idéer och bildningsyn*. Stockholm: Tidens Förlag.
- Arvidsson, Lars (1992). Folkbildning som forskningsområde. I O. Kylhammar (red.). *Folkbildning i teori och praktik*. Linköping: Skapande Vetande nr. 22.
- Asemco (2004). *Quiénes Somos? Qué hacemos? Hacia dónde Vamos?* Sucre: Fundación Red Desarrollo y Paz de los Montes de María.
- Avritzer, Leonardo (2002). *Democracy and the Public Space in Latin America*. Princeton University Press.
- Avritzer, Leonardo (2006). *Participatory Institutions in Democratic Brazil*. Washington D.C.: Woodrow Wilson Center Press.
- Barquet, Mercedes & Osses, Sandra (2004). Governability and Public Virtues: on Women's Interest in and Capabilities of Becoming Citizens. I *Women, Citizenship and Political Participation in Mexico*. Red HAINA/ Instituto Iberoamericano, Universidad de Gotemburgo.
- Bergstedt, Bosse & Larsson, Staffan (red) (1995). *Om folkbildningens innebörder*. Mimer: Skapande vetande, Linköpings universitet.

- Bermudez-Peña, Claudia (2008). *Miradas sobre la sistematización de experiencias en trabajo social*. Colombia: Universidad del Valle, Escuela de Trabajo Social y Desarrollo Urbano.
- Bertomeu, María Julia & Costa, María Victoria (2000). *Moral and Civic Education in Pluralistic and Democratic Societies*. U.K.: Cambridge School of Education.
- Blennerger, Erik & Habermann, Ulla & Jeppsson Grassman, Eva (2004). *Genus och civilt samhälle*. Sköndalsinstitutets skriftserie, 1400-0822; 23, Sköndal: Sköndalsinstitutet.
- Bonilla, Laura & López, Claudia & Romero, Mauricio & Valencia, León (2008). *Parapolítica. La ruta de la expansión paramilitaria y los acuerdos políticos*. Bogotá, D.C.: Colombia Intermedio.
- Boyte (2007) I Tulchin, Joseph & Ruthenburg, Meg (2007). *Toward a Society under Law. Citizens and their Police in Latin America*. Woodrow Wilson Center Press.
- Bradshaw Sara (2006). Is the Right Focus the Right Focus? Nicaraguan responses to the Rights Agenda. I Cornwall, Andrea & Molyneux, Maxine (2006): *The Politics of Rights: Dilemmas for Feminist Praxis*. London: Routledge.
- Callmer, Åsa & Scott-Jacobsson, Linda (2005). *Female Empowerment genom trädplantering: Hur Green Belt Movement har skapat förutsättningar för demokratisering i Kenya*. L2-uppsats, Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Camp & Yanner (2007) I Tulchin, Joseph & Ruthenburg, Meg (2007). *Toward a Society under Law. Citizens and their Police in Latin America*. Woodrow Wilson Center Press.
- Caputo Silva, Luz Amparo (2008). La mujer en Colombia: educación para la democracia y democracia en la educación. I *Revista Educación y Desarrollo Social*. Bogotá, D.C., Colombia – Vol 11-No 1 (2008) ISSN 2011-5318. Pgs 112-121.
- Carens (2007) In Tulchin, Joseph & Ruthenburg, Meg (2007). *Toward a Society under Law. Citizens and their Police in Latin America*. Woodrow Wilson Center Press.
- Carillo, Alfonso Torres (2007). Paulo Freire and Educación Popular. I *Adult Education and Development* nr. 69, s. 27-42.
- Cariola, P. (1980). Educación y participación en América Latina. I *Socialismo y participación*. Vol.14 (1980) Pgs 129-158.
- Castro, Jaime (2007). *Constitución Política de Colombia*. Universidad del Rosario, Facultades de Ciencias Políticas y Gobierno y de Relaciones Internacionales.
- Ceboratev, Eleonora (2006). *Women's action in third world communities: Why popular education is not enough*. Ontario, Canada: University of Guelph, Department of Sociology and Anthropology.
- Chambers, Simone (2003). Deliberative Democratic Theory, I *Annual Review of Political Science*. Vol.6: 307-326.
- Clover, Darlene E., Stalker, Joyce & McGauley, Laurie (2004). *Feminist Popular Education and Community Arts/Crafts: The Case for New Directions*. Paper vid AERC och CASAE International Conference on Adult Education. <http://www.oise.utoronto.ca/CASAE/cnf2004>.
- Cohen, Jean L., & Arato, Andrew (1992). *Civil Society and Political Theory*. Massachusetts Institute of Technology.
- Cornwall, Andrea & Molyneux, Maxine (2006). *The Politics of Rights: Dilemmas for Feminist Praxis*. London: Routledge.
- Craske, Nikki & Molyneux, Maxine (2002). *Gender and the Politics of Rights and Democracy in Latin America*. (Palgrave, Women's Studies at York) Chippenham, Wiltshire: Antony Rowe Ltd.
- Dagnino, Evelina (2002). *Democratization, citizenship and social movements in Latin America, with special emphasis on Brazil*. Sao Paulo, Brasil: University of Campinas.

- Dagnino, Evelina (2005). *Citizenship and the social in contemporary Brazil*. Sao Paulo, Brazil: University of Campinas.
- Domínguez R., Edmé (Ed.) (2004). Women's participation and citizenship in Mexico: final results from a project. I *Mujeres, Ciudadanía y participación política en Mexico*.
- Red HAINA / Instituto Iberioamericano, Universidad de Gotemburgo.
- Eklund, Gunilla (2009). *Den pedagogiska forskningsprocessen*. Vasa: Åbo Akademi, Pedagogiska fakulteten.
- Elster, Jon (1998). *Deliberative democracy*. Cambridge: Universtity press.
- Engberg, Peter (2005). Internationellt forskningssamarbete. I Anders Ekman, Maj-Britt Imnander, Thomas Eklund (Red.). *Årsbok om folkbildning*. Föreningen för Folkbildningsforskning.
- Englund, Tomas (2008). "Kommentar till Anders Fredrikssons recension av boken *Utbildning som kommunikation – Deliberativa samtal som möjlighet*". I *Pedagogisk Forskning i Sverige* Årg.13, (3), 233-235.
- Englund, Tomas (2008). "Utvärdering av vad? Kommentar till Bengt Molanders reflektioner i anslutning till Utbildningsvetenskapliga kommitténs utvärderingsrapport". I *Pedagogisk Forskning i Sverige* Årg.13, (1), 71-76.
- Erwér, Monica (2001). "Empowerment – en fråga om genus, makt och social transformation". I Eriksson, Leif & Hettne, Björn (red): *Makt och internationella relationer*. Lund: Studentlitteratur.
- Ewig, Christina (1999). The Strenghts and Limits of the NGO Women's Movement Model: Shaping Nicaragua's Democratic Institutions. I *Latin American Research Review* Vol.34, No 3 (1999) Pp 75-102.
- Fals Borda, Orlando (1973). *Reflexiones sobre la aplicación del método de estudio-acción en Colombia*. Asunción: Centro Paruguayo de Estudios Sociológicos.
- Fals Borda, Orlando (1979). *El problema de cómo investigar la realidad para transformarla*. Bogotá, Tercer Mundo 1979.
- Fals Borda, Orlando (1986). *The Challenge of Social Change*. London: SAGE Series of International Sociology.
- Feinberg & Zamosc (2006). *Civil Society and Democracy in Latin America*. Palgrave: Macmillan.
- Femenías, María Luisa, & Oliver, Amy A. (2007). *Feminist philosophy in Latin America and Spain*. Amsterdam – New York: Editions Rodopi B.V.
- Freire, Paulo (1972). *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummessons.
- Freire, Paulo (1974). *Kulturell kamp för frihet*. Stockholm: Gummessons.
- Freire, Paulo (1977). *Utbildning för befrielse*. Stockholm: Gummessons.
- Freire, Paulo (1995). *Pedagogy of Hope. Reliving Pedagogy of the Oppressed*. New York: Continuum.
- Friedmann, John (1992). *Empowerment: The Politics of Alternative Development*. Cambridge: Blackwell.
- Gajardo, Marcela (1983). Investigación participativa: Propuestas y proyectos. I *Revista Latinoamericana de Estudios Educativos*. No 13, Pg 49-85.
- Gott, Richard (2008). Orlando Fals Borda. Sociologist and activist who defended peasant politics in Colombia. I *The Guardian*. Tuesday 26 of August 2008.
- Gottlieb, Esther E. & La Belle, Thomas J. (1990). Ethnographic Contextualization of Freire's Discourse: Consciousness-raising, Theory and Practice. I *Anthropology & Education Quarterly* Vol.21, Issue 1, March 1990, Pp 3-18.

- Gramsci, Antonio (xxxx). *Några problem för studiet av praktikens filosofi*. (översättning Jonas Holmgren) <http://www.marxists.org/svenska/gramsci>
- Gustavsson, Bernt (1992). *Folkbildningens idehistoria*. (ABF-förbundet/Bildningsförlaget) Ölandstryckarna AB.
- Gustavsson, Bernt (1995). Att tänka om folkbildningsidén. I B. Bergstedt & S. Larsson (red.). *Om folkbildningens innebörder*. Linköping: Mimer.
- Gustavsson, Bernt (2003). ”Bildning och demokrati: Att förmedla det partikulära och det universella”, I *Utbildning och demokrati – Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*. Vol 12.
- Gustavsson, Bernt (2009). *Utbildningens förändrade villkor. Nya perspektiv på kunskap, bildning och demokrati*. Stockholm: Liber.
- Gustavsson, Kjell (2002). Några bildningfilosofiska perspektiv på folkbildning. I *Utbildning & Demokrati* 2002. Vol.11, Nr 2, s.83-106.
- Gutmann, Amy (1999). *Democratic Education*. Princeton University Press.
- Gutmann, Amy (2003). *Identity in Democracy*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Gutmann, Amy & Thompson, Dennis (1996). *Democracy and Disagreement*. Cambridge, Massachusetts, London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Gutmann, Amy & Thompson, Dennis (2000). Why Deliberative Democracy is Different. I *Social Philosophy and Policy* Vol.17, 2000 (01-161).
- Gutmann, Amy & Thompson, Dennis (2004). *Why Deliberative Democracy?* Princeton University Press.
- Habermas, Jürgen (1984). *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jürgen (1990). *The Philosophical Discourse of Modernity*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Habermas, Jürgen (1997). *Between Facts and Norms: Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd.
- Hansen, Christina (2008). *(Un)Conditional Capacity-Building – Aymara Women Organizing for Social Change*. C-uppsats, Malmö högskola, Kultur och samhälle.
- Haavelsrud (1994). *Learning Democratic Global Governance Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Polity Press.
- Holston, James (2007). *Insurgent Citizenship: Disjunctions of Democracy and Modernity in Brazil*. Princeton University Press.
- Huidobro, García (1981). Educación popular y nueva hegemonía. I *Revista Latinoamericana de Educación*. No.1 (junio 1981) Pg 52-81.
- Human Rights Watch (2009). *Human Rights Watch World Report 2009: Colombia*. <http://www.hrw.org/en/world-report-2009-colombia>.
- Human Rights Watch (2010). *Human Rights Watch World Report 2010: Colombia*. <http://www.hrw.org/en/world-report-2010-colombia>.
- Hurtado, Carlos Núñez (2007). The Continuing Relevance of Paulo Freire’s Ideas. I *Adult Education and Development*. No. 69, s. 51-79.
- Håkanson, Karin (2002). Olssons cirklar för folkets bildning. I *Populär historia* nr 5, 2002.
- IDEA - Institute of Democracy and Electoral Assistance (2008). *30 Years of Democracy: Riding the Wave? Women’s Political Participation in Latin America*.
- Jamison, Andrew & Wettergren, Åsa (2006). *Sociala rörelser – politik och kultur*. Lund: Studentlitteratur.
- Jaquette, Jane S. & Wolchik, Sharon L. (Eds.) (1998). *Women and Democracy. Latin America and Central and Eastern Europe*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

- Jaquette, Jane & Summerfield, Gale (2006). *Women and Gender Equity in Development Theory and Practice: Institutions, Resources and Mobilization*. Durham: Duke University Press.
- Jarvis, Peter (2001). Paulo Freire. I P. Jarvis (Ed.). *Twentieth Century Thinkers in Adult and Continuing Education*. London: Kogan Page.
- Johansson, Inge (Red)(1983). *Ej brödet blott...Dokument om arbetarbildning 1907-1950*. Arbetarnas bildningsförbund. Stockholm: Tiden.
- Julin & Sandgren (1995). *Främjar biståndet kvinnans ställning?* Umeå universitet.
- Kabeer, Naila (2001). "Reflections on the measurement of women's empowerment". I *Discussing Women's Empowerment – Theory and Practice*. SIDA Studies No 3. Stockholm: Novum Grafiska AB.
- Kabeer, Naila (2005). *Inclusive Citizenship. Meanings and Expressions*. London, U.K.: Zed Books Ltd.
- Kabeer, Naila & Malhotra, Rahul (2002). *Demographic Transitions, Inter-Generational Contracts and Old Age Security: an Emerging Challenge for Social Policy in Developing Countries*. East Sussex, U.K.: Institute of Development Studies.
- Kane, Liam (2001). *Popular Education and Social Change in Latin America*. Nottingham: Russell Press.
- Kane, Liam (2010). Community Development: Learning from Popular Education in Latin America. I *Community Development Journal* Vol.45 (3), Pp 276-286.
- Keller, B, & Mbewe, D. C. (1991). "Policy and planning for the development of Zambian women farmers". I *Canadian Journal of Development Studies*. No. 12(1): s.75-88.
- Kisvari, Judith & Sjöberg, Marie (2005). *Praktiska och/eller strategiska intressen: Ett arbete om kvinnors deltagande i sociala rörelser i Argentina*. D-uppsats, Stockholms universitet, Institutionen för spanska, portugisiska och Latinamerikastudier.
- Kjellquist-Gutierrez, Karen (2004). *Feminist popular education: empowering women in a global world*. Paper presenterat vid SCUTREA 34th Annual Conference, university of Sheffield, 6-8 juli.
- Kvale, Steinar (1997). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kylhammar, Olle (1992). *Folkbildning i teori och praktik*. Skapande vetande Nr 22, 1992, Universitetet i Linköping: Lärarutbildningen.
- La Belle, Thomas J. (1984). Liberation, Development and Rural Nonformal Education. I *Anthropology & Education Quarterly* Vol.15, Issue 1, Spring 1984, Pp 80-93.
- La Belle, Thomas J. (1987). From Consciousness Raising to Popular Education in Latin America and the Caribbean. I *Comparative Educational Review*. Vol.31, No. 2(1987) Pp 201-217.
- Larsson, Staffan (1999). Studiecirkeldemokratien. I Erik Arnå (red). *Civilsambället*. s. 201-217. Demokratiutredningens forskarvolym VIII, SOU 1999:84.
- Larsson, Staffan & Olsson, Lars-Erik (2006). *Om vuxnas lärande*. Lund: Studentlitteratur.
- Leicester, Mal, Modgil, Celia & Modgil, Sohan (Ed.)(2000). *Politics, Education and Citizenship*. London and New York: Falmer Press.
- Llaños, Beatriz & Sample, Kristen (2008): *from words to action: Best practices for women's participation in Latin American political parties*.
http://www.idea.int/publications/from_rhetoric_to_practice/en.cfm.
- Lundin, Anna (2008). *Folkbildningsforskning som fält – från framväxt till konsolidering*. Linköping: Linköping Studies in Behavioural Science, no. 130.
- Malhotra, Mohini (2002). *The Enabling Environment for Housing Microfinance in Kenya*. Washington: Cities Alliance.

- Malmö Tribunal (2008). *Malmö Tribunal. Stadgar*. <http://www.malmotribunal.org>.
- Maltén, Arne (1997). *Pedagogiska frågeställningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Malterud, Kirsti (1998). *Kvalitativa metoder i medicinsk forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Marín, Julia, & Enarsson, Jenny (2007). "You should use the money on training for the men instead": Capacity building for women in conflict areas. I *Gender & Development*, Vol.15, (3).
- McFadden (1975). *Consciousness and Social Change: The Pedagogy of Paulo Freire*. Sacramento, California: State University, School of Education.
- McKenzie et.al. (2006). *Popular Education and Embodied Learning: Intersections for Critical and Anti-Racist Feminist Praxis*. Roundtable Session, CASAE National Conference. www.oise.utoronto.ca/CASAE/cnf2006onlineproceedings.
- Medel-Añonuevo, Carolyn (1995). *Women, Education and Empowerment: Pathways towards Autonomy*. UIE Studies 5. Hamburg: UNESCO Institute for Education.
- Molander, Bengt (2008). "Utmaningar till utbildningsvetenskapen. Reflektioner från en internationell evaluering av forskningsprojekt om demokratiska värden, genus och medborgarskap". I *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg.13, (1), s.59-70.
- Moser, Caroline & Acosta, Angélica & Vásquez, María Eugenia (2008). *Women and Peace: Consensus Building. Colombian Women's Initiative for Peace Alliance's Guide*. Sida, Gender Secretariat.
- Mouffe, Chantal (1992). *Dimensions of radical democracy: pluralism, citizenship, community*. London: Verso.
- Narayan, Deepa (2000). *Voices of the Poor: Crying Out for Change*. World Bank Series, Oxford: University Press.
- Nieto Navia (2010). *Journalisterna som smutskastar Colombia*. <http://www.newsmill.se/artikel/2010/04/29>.
- Nordberg, Karin & Rydbeck, Kerstin (2001). *Folkbildning och genus – det glömda perspektivet*. Linköping: Mimer, Institutionen för beteendevetenskap.
- Nordvall, Henrik (2002). Folkbildning som mothegemonisk praktik? I *Utbildning och demokrati*. Vol. 11, Nr 2.
- Nordvall, Henrik (2008). *I skärningspunkten mellan det globala och det lokala. Tolkningsprocesser och koalitionsbyggande i organiseringen av lokala sociala forum*. Linköping Studies in Behavioural Science, no.125. Linköpings universitet, Institutionen för beteendevetenskap och lärande.
- Nordvall, Henrik & Dahlstedt, Magnus (2009). Folkbildning i (av)koloniseringens skugga: Demokrati, nationella mytologier och solidaritetens paradoxer. I *Utbildning och Demokrati. Tidskrift för didaktik och utbildningspolitik*. N.18 (3) S.29-47.
- Nussbaum, Martha (2000). *Women and Human Development*. Cambridge: University Press.
- Nussbaum, Martha (2002). *Kvinnors liv och social rättvisa. Ett försvar för universella värden*. Sverige: Daidalos.
- Nussbaum, Martha (2006). Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education. I *Journal of Human Development*. Volume 7, No. 3. Routledge: Taylor & Francis Group.
- Onsér-Franzén, Jill (1995). Den positiva balansen. En etnologisk betraktelse över folkbildningen. I Bosse Bergstedt & Staffan Larsson (Red.). *Om folkbildningens innebörder*. Linköping: Mimer, Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Osterling, Jorge Pablo (1989). *Democracy in Colombia: clientelist politics and guerilla warfare*. USA: Library of Congress.

- Oxhorn, P. & Tulchin, J.S. & Selee, A. (Eds) (2004). *Decentralizing, Democratic Governance and Civil Society in Comparative Perspective: Africa, Asia and Latin America*. Woodrow Wilson Press.
- Pateman, Carol (1989). *The Disorder of Women. Democracy, Feminism and Political Theory*. Cambridge: Polity Press.
- Pilár Ubilla, Maria del (1996). *Abriendo puertas en los procesos pedagógicos, políticos y organizativos*. Montevideo, Uruguay: EPPAL.
- Quennerstedt, Ann (2011). Barnets rättigheter i utbildning. (Pågående forskningsprojekt). Örebro universitet, Akademin för humaniora, utbildning och samhällsvetenskap.
- Ramazanoglu, Caroline & Holland, Janet (2002). *Feminist Methodology. Challenges and Choices*. Chippenham, Wiltshire: CPI Antony Rowe.
- Ray, Douglas (1994). *Education for Human Rights – An International Perspective*. UNESCO, International Bureau of Education, Paris.
- Riksdagen (2008). *Frihet från förtryck. Sveriges nya demokratibistånd*. Regreingens skrivelse till Riksdagen oktober 2008.
- Robinson-Pant, Anna (2005). *Cross-Cultural Perspectives on Educational Research*. Berkshire: Open University Press.
- Rodriguez, Clemencia (2001). Shattering Butterflies and Amazonas. Women and Gender in a Colombian Development Project. I *Communication Theory*, Vol.11 No. 4 Pp 472-494.
- Rubenson, Kjell (1995). Vad är som folkbildning? I Bosse Bergstedt & Staffan Larsson (Red.). *Folkbildningens innebörder*. Linköping: Mimer, Institutionen för pedagogik och psykologi.
- Ruiz, Mercedes (2006). Research in Popular Education and Adult Education. I Sharan B. Merriam, Bradley C.Courtenay & Ronald M. Cervero (Eds.). *Global issues in adult education: perspectives from Latin America, Southern Africa and the United States*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Sabatini, Fabio (2007). *The Empirics of Social Capital and Economic Development: A critical Perspective*. University of Connecticut, Dep. Of Economics.
- Sen, Amartya (1999). *Development as Freedom*. Oxford: University Press.
- Sen, Gita (1993). *Women's Empowerment and Human Rights: The Challenge to Policy*. Paper presenterat vid The popular Summit of the World's Scientific Academies.
- Sevefjord, Birgitta & Olsson, Gunilla (2001). *Discussing Women's Empowerment: Theory and Practice*. 3/24 Serier – SIDA Studies.
- Shayne, Julie (2007). Feminist Activism in Latin America. I *The Encyclopedia of Sociology* (Ed. Ritzer) Blackwell Publishing, Vol.4, Pp1685-1689.
- SIDA (2002) (Albinson, Folke, Norbeck, Johan och Sundén, Rolf): *Folk Development Education and Democracy in a Development Perspective*. SIDA New Education Division Documents No 11.
- Smith, M.K. (1997, 2002). 'Paulo Freire and Informal Education' I *The Encyclopedia of Informal Education*. <http://www.infed.org/thinkers/et-freir.htm>.
- Socialstyrelsen (2004). *Genus och civilsamhälle*. Rapport 2004-123-10. Stockholm: Kopiecenter.
- Strandell, Kesia (2006). *Hur kan sjuksköterskan använda empowerment i vård av ungdomar?* Göteborgs universitet, Sahlgrenska akademien, Vårdvetenskapliga institutionen.
- Stromquist, Nelly (2007). *Feminist organizations and social transformation in Latin America*. Paradigm Publishers.
- Stromquist, Nelly (2008). Revisiting Transformational NGOs in the Context of Contemporary Society. I *Current Issues in Comparative Education* Vol.10 (1/2) Pp 41-45.

- Summerson, Carr (2003). Rethinking Empowerment. Theory Using a Feminist Lens: the Importance of Process. I *Journal of Women and Social Work*. Vol.18 No 1.
- Sundgren, Gunnar (1998). *Folkbildningsforskning – en kunskapsöversikt*. Pedagogiska resurser – Folkbildningsnätet.
- Taylor, P. (1993). *The Texts of Paulo Freire*. Buckingham: Open University Press.
- Thompson, Neil (2007). *Power and empowerment*. Lyme Regis: Russell House Publishing.
- Torres, C. A. (1993). 'From the "Pedagogy of the Oppressed" to "A Luta Continua": the political pedagogy of Paulo Freire'. I P. Mc Laren and P. Leonard (eds). *Freire: A Critical Encounter*. London: Routledge.
- Tovar Gómez, Marcela (1980). Educación de Adultos y Desarrollo Integral. I *Educación No Formal para Adultos: Algunos Temas*. Vol.3, 1980.
- Tulchin, Joseph S.& Ruthenburg, Meg (Ed.)(2007). *Citizenship in Latin America*. Boulder, London: Lynne Rienner Publishers.
- Törnqvist, Ingvar (1996). *Oscar Olsson, folkbildaren. I synnerhet hans tankar om universitetens roll i folkbildningsarbetet*. Sober Bildningsförlag.
- Tösse, Sigvart (2009). *Folkbildning som universellt fenomen. Om betydelse och motsvarigheter i historiskt och internationellt perspektiv*. Mimer, Institutionen för beteendevetenskap och lärande, Linköpings universitet.
- UNDP-United Nations Development Programme (2010). Human Development Report 2010. 20th Anniversary Edition. *The Real Wealth of Nations: Pathways to Human Development*. Hampshire and New York: Palgrave MacMillan.
- Wallin, Kerstin E. (2000). *Folkbildning på export? Sammanhang, förutsättningar, möjligheter*. Akademisk avhandling, Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Vargas, Virginia & Olea, Cecilia (2005). An agenda of one's own: The tribulations of the Peruvian Feminist Movement. I Yuval-Davis, Nira & Werbner, Pnina (Eds)(2005): *Women, Citizenship and Difference*. New Delhi: Zubaan.
- World Bank (Alsop, Ruth & Heinsohn, Nina). *Measuring Empowerment in Practice: Structuring Analysis and Framing Indicators*. World Bank Policy Research Working Paper 3510, Feb. 2005.
- Young, Iris Marion (1990). *Justice and the Politics of Difference*. Princeton University Press.
- Yuval-Davis, Nira & Werbner, Pnina (Eds.) (2005). *Women, Citizenship and Difference*. New Delhi: Zubaan.

Intervju: Jose Rivera (2011-01-13). Tidigare ordförande i ANUC, Sincelejo, Colombia.

Bilaga 1

Colombias politiska utveckling

Bakgrunden till dagens väpnade konflikt

Den väpnade konflikt som härjat Colombia under ett halvsekel har sitt ursprung i mordet på den vänsterliberale politiske ledaren Jorge Eliécer Gaitán 1948 (Tuft 1997). Landet har en historia av politisk instabilitet grundad i motsättningar mellan konservativa och liberala redan under den koloniala epoken (se även UD 2008). Flera inbördeskrig avlöste varandra under 1800-talet, och efter självständigheten har det instabila läget fortsatt. Den politiska oron kulminerade vid mordet på Gaitán i en våldsam folklig resning, *El Bogotazo*, som spred sig över hela landet. Våldet eskalerade till ett nytt inbördeskrig, ”*La Violencia*”, som under en tioårsperiod kom att skörda 300 000 liv.

Vid tiden för det folkliga upproret efter mordet på Gaitán satt konservativa partiet vid makten. I valet 1950 deltog inte liberala partiet på grund av den bristande säkerheten. De konservativa fortsatte med president Pérez’ efterträdare Gómez att driva en hårdare säkerhetspolitik utan att förhandla med liberala partiet, vilket ledde till att detta började stödja gerillan för att motsätta sig den militära makten. När den offentliga politiken misslyckades uppstod misstro mot Gómez även inom det egna partiet, och 1953 tog generalen Gustavo Rojas Pinilla makten i en statskupp stödd av politiska grupper. Rojas Pinilla närmade sig de liberala gerillagrupperna som i utbyte mot stödet delvis demobiliserade, varpå en minskning av våldet följde under några år. Då några av gerillaledarna likväl mördades återuppstod en stark misstro mot regeringen. De beväpnade grupperna fortsatte sin verksamhet och bildade ”oberoende republiker” i otillgängliga områden.

Landets politiska ledning och liberala sociala grupper hade nu fått nog och tvingade Rojas Pinilla att avgå. 1957 beslöt konservativa och liberala partiet att alternera vid regeringsmakten och skapade avtalet *Frente Nacional* (Nationalfronten, min översättning) som skulle gälla i 16 år framåt. Avtalets syfte var att återgå till det traditionella demokratiska politiska systemet, skapa samförstånd och undvika upprepning av det politiska våldet. Man lyckades behålla lugnet, men alla andra grupper och partier hindrades tillträde till politiken och makten. Därmed var grunden åter lagd för konflikt.

Utvecklingen efter Frente Nacional

Under Guillermo León Valencia Muñoz, Frente Nationals andre president perioden 1962-66, hade missnöjet med den sociala situationen i landet åter lett till oroligheter. Valencia Muñoz beslöt att underkiva de kvarvarande oberoende republikerna i det inre av landet och återställa regeringens auktoritet. Samtidigt hade det kommunistiska partiet sänt en politisk aktivist för att hjälpa till med organiseringen av självförsvars- och gerillagrupperna. Regeringen hade inledningsvis ignorerat dessa enklaver på landsbygden, men under press från de konservativa som såg dem som ett hot beordrades den nationella armén 1964 att ta full kontroll. En av de oberoende republikerna, Marquetalla, lyckades överleva belägringen. Ledarna i denna grupp, som var både liberaler och kommunister, flydde med en trupp och bildade tillsammans med

några anslutande studentledare *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia* – FARC. Dess syfte var att bryta makthegemonin i Bogotá och tvinga fram social förändring.

Tuft definierar Frente Nacional som en elitpakt. Pakten mellan de konservativa och liberala som ingicks i och med avtalet har i själva verket skapat de villkor som bekräftar paradoxen mellan formell liberal demokrati och endemiskt politiskt våld. Förklaringen kan sökas i två sammanhängande orsaker. Det ena är oförmågan att utveckla procedural demokrati, det andra hindrandet av medborgerlig delaktighet. Således har inget legitimt utrymme skapats för politiska grupper i civilsamhället. Stora delar av befolkningen har följaktligen uteslutits från deltagande i den demokratiska processen, vilket undergrävt statens förtroende och legitimitet och resulterat i de ständiga konfrontationerna mellan regeringen och FARC såväl som andra gerillagrupper. Vid mitten av 1980-talet inbjöd dock den liberala presidenten Vigilo Barco slutligen FARC till förhandlingar vilka resulterade i tillåtande av ett nytt politiskt parti, UP - *La Unión Patriótica*. Återgången till konservativt styre medförde ett bakslag för UP, den politiska förföljelsen återupptogs och under ett decennium mördades 3000 av partiets medlemmar vilket i praktiken innebar att det utrotades.

En annan gerillarörelse, M-19 - *Movimiento 19 de Abril*, har också haft en viktig påverkan på den politiska utvecklingen. I slutet av 1980-talet ökade protesterna från vänster igen med krav på social utveckling och respekt för mänskliga rättigheter. M-19 framförde krav på en ny konstitution, och efter en överenskommelse med regeringen om amnesti la man ner vapnen och ombildade sig till partiet *Alianza Democrática M-19*. 1991 antogs en ny konstitution som ansågs vara den mest progressiva i Latinamerika i garanterandet av demokratiskt deltagande och skydd för alla grupper i samhället. För efterlevandet av konstitutionen och andra ratificerade konventioner om mänskliga rättigheter finns tre officiella övervakningsinstrument, *Procurador General de la Nación* (överåklagaren med ansvar för att undersöka brott mot folkrätten och vidta åtgärder i de fall där brott konstateras), *Defensor del Pueblo* (ombudsperson med funktionen att ta emot klagomål och publicera rapporter), samt *Consejero Presidencial para los Derechos Humanos* (rådgivare till presidenten som gör analyser och utvecklar policy, förespråkar en rättighetskultur och är internationell talesperson).

Konstitutionen har trots övervakningsinstrumenten haft svårt att få genomslag i praktiken, ett faktum som av människorättsorganisationer ständigt kopplas till den återuppblossande konflikten och de aktörer som inte vill se ett slut på kriget (se till exempel Linton 2009).

Bilaga 2

Utdrag ur projektplan och Forum Syds PM för ansökan om bidrag till utvecklingsinsats nr 300004299 mellan föreningarna Malmö Tribunal, Sverige och ASEMCO, Colombia:

”Folkbildning för demokrati och fred i norra Colombia”

Sammanfattning:

Malmö Tribunal ska tillsammans med ASEMCO i Colombia företa en insats med målet att öka samverkan och stärka demokratisk organisering genom folkbildning av medlemmar i ASEMCO. För att uppnå detta ska man i länen Sucre, Bolivar och Magdalena utbilda 600 personer i demokrati, mänskliga rättigheter, genus, miljö/hållbar utveckling samt IT under 2007-2009. 50% av målgruppen är kvinnor och 50% under 30 år.

Sammanfattning av projektets bakgrund, mål, syften och aktiviteter:

Omvärldsanalys/problemformulering:

Länen Sucre, Bolivar och Magdalena är belägna vid Colombias Atlantkust i norr. Regionen är utsatt i konfrontationen mellan olika grupper i landets väpnade konflikt. Läget har stabiliserats något det senaste året men strider förekommer fortfarande sporadiskt mellan gerilla, reguljär militär och paramilitär. Hot och våld från militär och paramilitär är vanligt och kränkningen av mänskliga rättigheter fortgår alltjämt mot civilbefolkningen. Sociala problem i form av fattigdom, ohälsa, våld och kriminalitet är utbredda. Kvinnor har sämre försörjningsmöjligheter än män, diskrimineras på arbetsmarknaden, ignoreras ofta av myndigheter och är ofta drabbade av våld i hemmet. Unga är sårbara då de lätt dras in i kriminalitet och övertalas att gå med de olika väpnade grupperna mot betalning. Korruptionen är utbredd i kommunerna. Det finns stor brist på kunskap om regelverk och statens ansvar vad gäller tillsynen av mänskliga rättigheter. Detta, tillsammans med rädsla för repressalier, gör att medborgare har en vag grund för att kräva sina rättigheter.

Övergripande mål/vision samt projektmål:

Det övergripande målet på lång sikt är att främja en inkluderande demokrati där kvinnor och män deltar på jämlika villkor, att uppmuntra fred och förstärka mänskliga rättigheter i regionen.

Projektmålen är:

- Att förstärka ASEMCOs kapacitet i frågor om demokrati, mänskliga rättigheter, genus miljö/hållbar utveckling samt IT och därmed öka förutsättningarna för delaktighet och påverkan i den kommunala och regionala politiken.
- Att stärka respekten för kvinnors rättigheter genom kvinnors aktiva deltagande och ökade representation på alla nivåer inom ASEMCO.
- Att bygga upp ett utbildnings/MR-center i San Pedro för fortsatt utveckling av folkbildningsarbetet.
- Att stärka ASEMCOs samverkan med andra organisationer i regionen.

Målgrupp: 600 personer (varav minst 50% kvinnor och 50% ungdomar under 30 år).

Förväntade resultat och indikatorer:

- 600 medlemmar har genom utbildning fått stärkta kunskaper i demokrati, mänskliga rättigheter, genus samt miljö/hållbar utveckling. Folkbildningen drivs vidare lokalt.
- 150 personer har genom utbildning fördjupat sina kunskaper om IT.
- Ökad andel kvinnor och ungdomar som är aktiva på olika nivåer inom ASEMCO, som ordförande i lokala kommittéer och som utbildare, och driver genusfrågor.
- Medlemmar, framför allt ungdomar, har knutit nya kontakter och etablerat ett informationsutbyte med andra organisationer inom och utom Colombia.
- Spridning av ny, miljövänlig teknologi och fler ekologiska jordbruksmetoder.

Aktiviteter:

I Colombia:

- **Seminarier:** sex fyradagars-seminarier (ett seminarium varje vår och höst under 2007-2009, med 100 deltagare på varje). Seminarierna innehåller föreläsningar dag 1 till 3 på samtliga teman: demokrati, mänskliga rättigheter, genus samt miljö/hållbar utveckling. Föreläsningarna i demokrati behandlar juridiska och politiska definitioner såväl som grundläggande demokratifrågor. Här diskuteras makt, demokratisering och deltagande i globalt och lokalt perspektiv, i samhället och inom den egna organisationen. Mänskliga rättigheter belyses ur en filosofisk, historisk, politisk och juridisk synvinkel samt utifrån en diskussion om universella värden kontra partikulär kontext. Man tar också upp våldets påverkan på människa och samhälle och internflyktingproblematiken ur ett säkerhets- och utvecklingsperspektiv. Genusperspektivet behandlar maktrelationer och maktordningar, kvinnors rättigheter och deltagande samt roll i demokratisering. Föreläsningen om miljö är inriktad på hållbar utveckling utifrån ett materiellt/produktivt såväl som ett socialt perspektiv. I anslutning till föreläsningarna genomförs diskussioner där kunskapen kopplas till vardagskontexten i byarna. Grupparbeten genomförs också kring de olika temana. Under dag 4 arbetar man med samtliga teman i tvärgrupper och framställer härvid underlag för alternativa utvecklingsplaner till kommunerna. Slutligen redovisar grupperna sina resultat för varandra. Här sammanställs de slutgiltiga utvecklingsplanerna i en allmän diskussion. Seminarierna avrundas med en utvärdering där alla deltagare lämnar in skriftliga synpunkter.
- **IT-utbildning:** I anslutning till höstseminarierna hålls en tredagars IT-kurs för 50 deltagare, där generella datorkunskaper såsom skrivfunktionen, e-mail samt internetanvändning varvas med föreläsningar om kommunikation i relation till demokrati och mänskliga rättigheter.
- **Utvidgad folkbildning i regionen:** ASEMCOs medlemmar sprider folkbildningen vidare i sina hembyar och kommuner genom studiebesök, kurser och studiecirklar.
- **Samordning, förvaltning och uppföljning:** ASEMCOs arbetsgrupp ansvarar och ordnar kontinuerligt sammankomster för lokala grupper där man diskuterar hur arbetet fortlöper, planerar framåt och följer upp utvecklingen.

I Sverige:

- **Föreläsningar:** Malmö Tribunal informerar om projektet vid olika institutioner.

Bilaga 3

Schema över seminarieaktiviteter inom projektet ”Folkbildning för demokrati och fred i norra Colombia” (Höstseminariet i augusti år 2007)

AKTIVITET	PLATS	DAG/TID
Förberedelsemöte med styrelsen (ASEMCO)	Sincelejo - Sucre	16 juni kl.10-16
Andra förberedelsemötet	Sincelejo - Sucre	27 juli kl.10-18
Deltagare anländer	Santiago de Tolú - Sucre	16 augusti
Dag 1: Deltagarregistrering	Tolú – hotell Catalina del Mar	17 aug. kl. 10-10.30
Förfriskningar	Hotell Catalina del Mar	17 aug. kl.10.30-11
Seminarieret installeras	Hotell Catalina del Mar	17 aug. kl.11-12.30
Lunch	Hotell Catalina del Mar	17 aug. kl.12.30-14
Föreläsning Demokrati	Hotell Catalina del Mar	17 aug. kl.14-16
Diskussion (förfriskningar)	Hotell Catalina del Mar	17 aug. kl.16-17
Grupparbete	Hotell catalina del Mar	17 aug. kl.17-18
Middag	Hotell Catalina del Mar	17 aug. kl.18-19
Dag 2: Frukost	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.7-8
Fortsatt grupparbete	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.8-10
Förfriskningar	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.10-10.30
Föreläsning Mänskliga rättigheter	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.10.30-12.30
Lunch	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.12.30-14
Diskussion	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.14-15
Grupparbete (förfriskningar)	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.15-16
Föreläsning demokrati och mänskliga rättigheter	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.16-18
Middag	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.18-19
Grupparbete	Hotell Catalina del Mar	18 aug. kl.19-20
Dag 3: Frukost	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.7-8
Föreläsning Genus	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.8-11
Diskussion (förfriskningar)	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.11-12.30
Lunch	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.12.30-14
Grupparbete	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.14-15
Föreläsning miljö/hållbar utveckling	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.15-17
Diskussion (förfriskningar)	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.17-18
Grupparbete	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.18-19
Middag	Hotell Catalina del Mar	19 aug. kl.19-20
Dag 4: Frukost	Hotell Catalina del Mar	20 aug. kl.7-8
Tvärgruppsarbete	Hotell catalina del Mar	20 aug. kl.8-12.30
Lunch	Hotell Catalina del Mar	20 aug. kl.12.30-14
Redovisning och diskussion	Hotell Catalina del Mar	20 aug. kl.14-16
Utvärdering	Hotell Catalina del Mar	20 aug. kl. 16-17
Seminarierets avslutning	Hotell Catalina del Mar	20 aug. kl. 17-17.30

Bilaga 4

Intervjuguide 1

- Kan du berätta lite om dig själv? Jag menar då först namn, ålder och var du bor. Om du är gift eller ensam, om du har barn. Vilken utbildning du har, vilket yrke. Och vilken roll du har i ASEMCO.
- **Hur ser din livssituation ut här i San Pedro (alternativt annan by/kommun)?
Berätta om din vardag, hur livet är i allmänhet!**
- Berätta lite om hur kvinnor i allmänhet har det här.
- Vad tänker du om din by när det gäller kvinnor och män, hur man har det?
- Vad gör kvinnor och män? Hur ser roller och relationer ut, hur umgås man?
- Vem bestämmer hur livet ska levas? Vilka äger saker, djur, mark?
- **Vad tänker du om makt?**
- Hur ser makten ut här? Vilka har makt? Hur utövas makt?
- Hur tror du att det påverkar ditt liv?
- **Varför blev du medlem i ASEMCO?**
- **Varför har du anmält dig till folkbildningsprojektet?**
- Vad var det som fick dig motiverad att delta?
- **Vad tycker du om folkbildningsprojektets mål?**
- Varför tror du att ASEMCO har bestämt just de här målen?
- Tror du att det kan bidra till förändring här om de här målen uppnås?
- Hur tror du att det skulle påverka dig och ditt liv?
- Vilket är det viktigaste målet för dig?
- Skulle du vilja se några andra mål med folkbildningen? Vilka?
- **Vad betyder ordet demokrati för dig?**
- Kan du berätta vad du visste om demokrati innan, hur du tänkte kring begreppet demokrati?
- Vad är det att delta i samhället, vad innebär det egentligen?
- Vad tänker du om demokrati generellt nu efter folkbildningen – har din syn på demokrati förändrats på något sätt, hur?
- Om du kopplar det till dig själv och ditt eget liv, vad tänker du då?
- Och i förhållande till San Pedro (din by) här? Till hela Colombia?
- **Tror du det är möjligt att uppnå demokrati? Vilka hinder och möjligheter ser du? Här i byn, och i hela landet?**
- Hur kan man arbeta med demokratiutveckling tänker du?
- Vad kan man göra konkret?
- Hur ska man kunna förändra saker så att det blir en mer rättvis utveckling?
- Tycker du att folkbildningen givit resultat? På vilket sätt?
- Hur länge tror du det kommer att bestå?

Bilaga 5

Intervjuguide 2

- **Hur ser ditt liv ut idag? Har din livssituation förändrats sedan sist vi träffades? På vilket sätt?**
- Har situationen för flera, för andra kvinnor, förändrats också tror du?
- Vad är det som har förändrats? Har det något med folkbildningsprojektet att göra? Vad i så fall?
- Har folkbildningen förändrat dig själv som människa? Som kvinna? Har den påverkat dig som person, påverkat ditt liv?
- Gör du något nytt nu i livet, som du kopplar till det du lärt dig under folkbildningen?
- **Har du märkt några förändringar angående makt som vi diskuterade sist? Hur?**
- Vad har hänt med det som vi pratade om sist, relationerna mellan kvinnor och män här? Är det något som har förändrats på det planet?
- Har kvinnors och mäns roller förändrats? På vilka sätt? Gäller det alla?
- Har kvinnor fått mer makt? Vad beror det på?
- Hur tänker du nu om kvinnor och makt här i byn?
- Är makt bra eller dåligt?
- **Tycker du att målen som ASEMCO har satt upp med det här folkbildningsprojektet har uppnåtts?**
- Hur har det till exempel gått med visionen om frihet och rättvisa? Och jämlikhet?
- Hur kopplar man den här visionen till verkligheten? Hur gör man i praktiken? Hur gör du själv?
- Har folkbildningsprojektet inneburit något mer viktigt på ett bredare plan, generellt i San Pedro? Vad, på vilket sätt?
- Menar du att folkbildningen har bidragit till förändrade attityder kring makt och att bestämma? Hur har det gått till menar du?
- Skulle du vilja säga att det blivit mer fritt och mer rättvist här?
- Har folkbildningen gjort att du blivit mer aktiv? Kan du berätta något mer konkret, några exempel? Är det mest för din egen skull, din egen situation? Eller för vem?
- Har du fått någon speciell kunskap du kan använda för att förändra saker i ditt liv och påverka?
- Hur kan du överföra den kunskapen till att jobba för demokrati mer generellt? Så som ASEMCO menar och som vi pratat om på seminariet?
- **Skulle du säga att ditt perspektiv på demokrati har förändrats sedan sist? Hurdå?**
- Vad tänker du om det här med att förändra attityder? Respekt? Har folkbildningen bidragit till någon förbättring i och med kunskapen om mänskliga rättigheter?
- Upplever du att du kan använda det i din vardag? Hur påverkar det ditt liv?
- Hur ser du på folkbildningens möjligheter att bidra till att minska diskriminering? Minska våld, i samband med konflikten? Kan folkbildning påverka på den nivån?
- Förekommer det diskussioner om demokrati i din by? Vad sägs där? Vilka deltar?

- Hur kan man tänka om demokrati i förhållande till samhället? Jag menar om man går lite utanför sig själv, familjen, längre ut i samhället?
- Det här med att arbeta för demokrati? Har det blivit något gemensamt arbete för demokrati här, mer än i själva projektet? Vad gör man för något, kan du ge exempel?
- **Vilka hinder finns kvar för demokratiutveckling? Och vilka nya möjligheter att skapa demokrati ser du? Om du också ser till Colombia i stort?**
- Vilka mål anser du att folkbildningsprojektet har uppnått hittills? För folk individuellt, för byn?
- Vad har inte uppnåtts? Varför har det blivit så?
- Kan dom här hindren överbryggas med hjälp av mer folkbildning tror du?
- Vilka nya möjligheter ser du, utifrån folkbildning generellt, för demokratisk utveckling?
- Har du blivit en mer aktiv medborgare? Vad innebär det för dig? Vad skulle det innebära om alla fick den känslan tror du?
- Vad betyder ett aktivt medborgarskap i förhållande till demokrati?
- Det verkar som om alla tycker att folkbildningen har hjälpt dem att bli mer aktiva för att förändra saker i livet. Men om vi till sist pratar om att få igång ett allmänt engagemang, ett organiserat arbete för demokrati som kan påverka politiken så det blir demokrati på djupet - hur ska det gå till i praktiken?

Tidigare utgåvor:

Editors: Kjell Härnqvist and Karl-Gustaf Stukát

1. KARL-GUSTAF STUKÁT *Lekskolans inverkan på barns utveckling*. Stockholm 1966
2. URBAN DAHLLÖF *Skoldifferentiering och undervisningsförlopp*. Stockholm 1967
3. ERIK WALLIN *Spelling, Factorial and experimental studies*. Stockholm 1967
4. BENGT-ERIK ANDERSSON *Studies in adolescent behaviour. Project Yg, Youth in Göteborg*. Stockholm 1969
5. FERENCE MARTON *Structural dynamics of learning*. Stockholm 1970
6. ALLAN SVENSSON *Relative achievement. School performance in relation to intelligence, sex and home environment*. Stockholm 1971
7. GUNNI KÄRRBY *Child rearing and the development of moral structure*. Stockholm 1971

Editors: Urban Dahllöf, Kjell Härnqvist and Karl-Gustaf Stukát

8. ULF P. LUNDGREN *Frame factors and the teaching process. A contribution to curriculum theory and theory on teaching*. Stockholm 1972
9. LENNART LEVIN *Comparative studies in foreign-language teaching*. Stockholm 1972
10. RODNEY ÅSBERG *Primary education and national development*. Stockholm 1973
11. BJÖRN SANDGREN *Kreativ utveckling*. Stockholm 1974
12. CHRISTER BRUSLING *Microteaching - A concept in development*. Stockholm 1974
13. KJELL RUBENSON *Rekrytering till vuxenutbildning. En studie av kortutbildade yngre män*. Göteborg 1975
14. ROGER SÄLJÖ *Qualitative differences in learning as a function of the learner's conception of the task*. Göteborg 1975
15. LARS OWE DAHLGREN *Qualitative differences in learning as a function of content-oriented guidance*. Göteborg 1975
16. MARIE MÅNSSON *Samarbete och samarbetsförmåga. En kritisk granskning*. Lund 1975
17. JAN-ERIC GUSTAFSSON *Verbal and figural aptitudes in relation to instructional methods. Studies in aptitude - treatment interactions*. Göteborg 1976
18. MATS EKHOLM *Social utveckling i skolan. Studier och diskussion*. Göteborg 1976

19. LENNART SVENSSON *Study skill and learning*. Göteborg 1976

20. BJÖRN ANDERSSON *Science teaching and the development of thinking*. Göteborg 1976

21. JAN-ERIK PERNEMAN *Medvetenhet genom utbildning*. Göteborg 1977

Editors: Kjell Härnqvist, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát

22. INGA WERNERSSON *Könsdifferentiering i grundskolan*. Göteborg 1977
23. BERT AGGESTEDT & ULLA TEBELIUS *Barns upplevelser av idrott*. Göteborg 1977
24. ANDERS FRANSSON *Att rädas prov och att vilja veta*. Göteborg 1978
25. ROLAND BJÖRKBERG *Föreställningar om arbete, utveckling och livsrytm*. Göteborg 1978
26. GUNILLA SVINGBY *Läroplaner som styrmedel för svensk obligatorisk skola. Teoretisk analys och ett empiriskt bidrag*. Göteborg 1978
27. INGA ANDERSSON *Tankestilar och hemmiljö*. Göteborg 1979
28. GUNNAR STANGVIK *Self-concept and school segregation*. Göteborg 1979
29. MARGARETA KRISTIANSSON *Matematikkunskaper Lgr 62, Lgr 69*. Göteborg 1979
30. BRITT JOHANSSON *Kunskapsbehov i omvårdnadsarbete och kunskapskrav i vårdutbildning*. Göteborg 1979
31. GÖRAN PATRIKSSON *Socialisation och involvering i idrott*. Göteborg 1979
32. PETER GILL *Moral judgments of violence among Irish and Swedish adolescents*. Göteborg 1979
33. TAGE LJUNGBLAD *Förskola - grundskola i samverkan. Förutsättningar och hinder*. Göteborg 1980
34. BERNER LINDSTRÖM *Forms of representation, content and learning*. Göteborg 1980
35. CLAES-GÖRAN WENESTAM *Qualitative differences in retention*. Göteborg 1980
36. BRITT JOHANSSON *Pedagogiska samtal i vårdutbildning. Innehåll och språkbruk*. Göteborg 1981
37. LEIF LYBECK *Arkimedes i klassen. En ämnespedagogisk berättelse*. Göteborg 1981
38. BJÖRN HASSELGREN *Ways of apprehending children at play. A study of pre-school student teachers' development*. Göteborg 1981

39. LENNART NILSSON *Yrkesutbildning i nutidshistoriskt perspektiv. Yrkesutbildningens utveckling från skolväsendets uppbörande 1846 till 1980-talet samt tankar om framtida inriktning.* Göteborg 1981
40. GUDRUN BALKE-AURELL *Changes in ability as related to educational and occupational experience.* Göteborg 1982
41. ROGER SÄLJÖ *Learning and understanding. A study of differences in constructing meaning from a text.* Göteborg 1982
42. ULLA MARKLUND *Droger och påverkan. Elevanalys som utgångspunkt för drogundervisning.* Göteborg 1983
43. SVEN SETTERLIND *Anslappningsträning i skolan. Forskningsöversikt och empiriska studier.* Göteborg 1983
44. EGIL ANDERSSON & MARIA LAWENIUS *Lärares uppfattning av undervisning.* Göteborg 1983
45. JAN THEMAN *Uppfattningar av politisk makt.* Göteborg 1983
46. INGRID PRAMLING *The child's conception of learning.* Göteborg 1983
47. PER OLOF THÅNG *Vuxenlärares förhållningssätt till deltagarreflexioner. En studie inom AMU.* Göteborg 1984
48. INGE JOHANSSON *Fritidspedagog på fritidshem. En yrkesgrupps syn på sitt arbete.* Göteborg 1984
49. GUNILLA SVANBERG *Medansvar i undervisning. Metoder för observation och kvalitativ analys.* Göteborg 1984
50. SVEN-ERIC REUTERBERG *Studiemedel och rekrytering till högskolan.* Göteborg 1984
51. GÖSTA DAHLGREN & LARS-ERIK OLSSON *Läsning i barnperspektiv.* Göteborg 1985
52. CHRISTINA KÄRRQVIST *Kunskapsutveckling genom experimentcentrerade dialoger i ellära.* Göteborg 1985
53. CLAES ALEXANDERSSON *Stabilitet och förändring. En empirisk studie av förhållandet mellan skolkunskap och vardagsvetande.* Göteborg 1985
54. LILLEMOR JERNQVIST *Speech regulation of motor acts as used by cerebral palsied children. Observational and experimental studies of a key feature of conductive education.* Göteborg 1985
55. SOLVEIG HÄGGLUND *Sex-typing and development in an ecological perspective.* Göteborg 1986
56. INGRID CARLGREN *Lokalt utvecklingsarbete.* Göteborg 1986
57. LARSSON, ALEXANDERSSON, HELMSTAD & THÅNG *Arbetsupplevelse och utbildningssyn hos icke facklära. Göteborg 1986*
58. ELVI WALLDAL *Studier vid gymnasieskolans världlinje. Förväntad yrkesposition, rollpåverkan, självuppfattning.* Göteborg 1986
- Editors: Jan-Eric Gustafsson, Ference Marton and Karl-Gustaf Stukát
59. EIE ERICSSON *Foreign language teaching from the point of view of certain student activities.* Göteborg 1986
60. JAN HOLMER *Högre utbildning för lågutbildade i industrin.* Göteborg 1987
61. ANDERS HILL & TULLIE RABE *Psykiiskt utvecklingsstörda i kommunal förskola.* Göteborg 1987
62. DAGMAR NEUMAN *The origin of arithmetic skills. A phenomenographic approach.* Göteborg 1987
63. TOMAS KROKSMARK *Fenomenografisk didaktik.* Göteborg 1987
64. ROLF LANDER *Utvärderingsforskning - till vilken nytta? Göteborg 1987*
65. TORGNY OTTOSSON *Map-reading and wayfinding.* Göteborg 1987
66. MAC MURRAY *Utbildningsexpansion, jämlikhet och avlänkning.* Göteborg 1988
67. ALBERTO NAGLE CAJES *Studievalet ur den väljandes perspektiv.* Göteborg 1988
68. GÖRAN LASSBO *Mamma - (Pappa) - barn. En utvecklingssekologisk studie av socialisation i olika familjetyper.* Göteborg 1988
69. LENA RENSTRÖM *Conceptions of matter. A phenomenographic approach.* Göteborg 1988
70. INGRID PRAMLING *Att lära barn lära.* Göteborg 1988
71. LARS FREDHOLM *Praktik som bärare av undervisnings innebäll och form. En förklaringsmodell för uppkomst av undervisningshandlingar inom en totalförsvarsorganisation.* Göteborg 1988
72. OLOF F. LUNDQUIST *Studiestöd för vuxna. Utveckling, utnyttjande, utfall.* Göteborg 1989
73. BO DAHLIN *Religionen, själen och livets mening. En fenomenografisk och existensfilosofisk studie av religionsundervisningens villkor.* Göteborg 1989
74. SUSANNE BJÖRCKDAHL ORDELL *Socialarbetare. Bakgrund, utbildning och yrkesliv.* Göteborg 1990
75. EVA BJÖRCK-ÅKESSON *Measuring Sensation Seeking.* Göteborg 1990
76. ULLA-BRITT BLADINI *Från hjälpskolelärare till förändringsagent. Svensk speciallärutbildning 1921-1981 relaterad till specialundervisningens utveckling och förändringar i speciallärares yrkesuppgifter.* Göteborg 1990

77. ELISABET ÖHRN *Könsmönster i klassrumsinteraktion. En observations- och intervjustudie av högstadieelevers lärarkontakter.* Göteborg 1991
78. TOMAS KROKSMARK *Pedagogikens vägar till dess första svenska professur.* Göteborg 1991
- Editors: Ingemar Emanuelsson, Jan-Eric Gustafsson and Ference Marton
79. ELVI WALLDAL *Problembaserad inläring. Utvärdering av påbyggnadslinjen Utbildning i öppen hälso- och sjukvård.* Göteborg 1991
80. ULLA AXNER *Visuella perceptions svårigheter i skolperspektiv. En longitudinell studie.* Göteborg 1991
81. BIRGITTA KULLBERG *Learning to learn to read.* Göteborg 1991
82. CLAES ANNERSTEDT *Idrottsläraryrket och idrottsämnet. Utveckling, mål, kompetens - ett didaktiskt perspektiv.* Göteborg 1991
83. EWA PILHAMMAR ANDERSSON *Det är vi som är dom. Sjuksköterskestuderandes föreställningar och perspektiv under utbildningstiden.* Göteborg 1991
84. ELSA NORDIN *Kunskaper och uppfattningar om maten och dess funktioner i keroppen. Kombinerad enkät- och intervjustudie i grundskolans årskurser 3, 6 och 9.* Göteborg 1992
85. VALENTIN GONZÁLEZ *On human attitudes. Root metaphors in theoretical conceptions.* Göteborg 1992
86. JAN-ERIK JOHANSSON *Metodikämnet i förskollärautbildningen. Bidrag till en traditionsbestämning.* Göteborg 1992
87. ANN AHLBERG *Att möta matematiska problem. En belysning av barns lärande.* Göteborg 1992
88. ELLA DANIELSON *Omvårdnad och dess psykosociala inslag. Sjuksköterskestuderandes uppfattningar av centrala termer och reaktioner inför en omvårdnadssituation.* Göteborg 1992
89. SHIRLEY BOOTH *Learning to program. A phenomenographic perspective.* Göteborg 1992
90. EVA BJÖRCK-ÅKESON *Samspel mellan små barn med rörelsehinder och talhandikapp och deras föräldrar - en longitudinell studie.* Göteborg 1992
91. KARIN DAHLBERG *Helhetsyn i vården. En uppgift för sjuksköterskeutbildningen.* 1992
92. RIGMOR ERIKSSON *Teaching Language Learning. In-service training for communicative teaching and self directed learning in English as a foreign language.* 1993
93. KJELL HÄRENSTAM *Skolboks-islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap.* Göteborg 1993.
94. INGRID PRAMLING *Kunskapens grunder. Prövning av en fenomenografisk ansats till att utveckla barns sätt att uppfatta sin omvärld.* Göteborg 1994.
95. MARIANNE HANSSON SCHERMAN *Att vägra vara sjuk. En longitudinell studie av förhållningssätt till astma/allergi.* Göteborg 1994
96. MIKAEL ALEXANDERSSON *Metod och medvetande.* Göteborg 1994
97. GUN UNENGE *Pappor i föräldrakooperativa daghem. En deskriptiv studie av pappors medverkan.* Göteborg 1994
98. BJÖRN SJÖSTRÖM *Assessing acute postoperative pain. Assessment strategies and quality in relation to clinical experience and professional role.* Göteborg 1995
99. MAJ ARVIDSSON *Lärares orsaks- och åtgärdstankar om elever med svårigheter.* Göteborg 1995
100. DENNIS BEACH *Making sense of the problems of change: An ethnographic study of a teacher education reform.* Göteborg 1995.
101. WOLMAR CHRISTENSSON *Subjektiv bedömning - som besluts och handlingsunderlag.* Göteborg 1995
102. SONJA KIHLLSTRÖM *Att vara förskollärare. Om yrkets pedagogiska innebörder.* Göteborg 1995
103. MARITA LINDAHL *Inläring och erfärande. Ettäringars möte med förskolans värld.* Göteborg. 1996
104. GÖRAN FOLKESTAD *Computer Based Creative Music Making - Young Peoples' Music in the Digital Age.* Göteborg 1996
105. EVA EKEBLAD *Children • Learning • Numbers. A phenomenographic excursion into first-grade children's arithmetic.* Göteborg 1996
106. HELGE STRÖMDAHL *On mole and amount of substance. A study of the dynamics of concept formation and concept attainment.* Göteborg 1996
107. MARGARETA HAMMARSTRÖM *Varför inte högskola? En longitudinell studie av olika faktors betydelse för studiebegärade ungdomars utbildningskarriär.* Göteborg 1996
108. BJÖRN MÅRDÉN *Rektors tänkande. En kritisk betraktelse av skolledarskap.* Göteborg 1996
109. GLORIA DALL'ALBA & BJÖRN HASSELGREN (EDS) *Reflections on Phenomenography - Toward a Methodology?* Göteborg 1996
110. ELISABETH HESSLEFORS ARKTOFT *I ord och handling. Innebörder av "att anknäta till elevers erfarenheter", uttryckta av lärare.* Göteborg 1996
111. BARBRO STRÖMBERG *Professionellt förhållningssätt hos läkare och sjuksköterskor. En studie av uppfattningar.* Göteborg 1997
112. HARRIET AXELSSON *Våga lära. Om lärare som förändrar sin miljöundervisning.* Göteborg 1997

113. ANN AHLBERG *Children's ways of handling and experiencing numbers*. Göteborg 1997
114. HUGO WIKSTRÖM *Att förstå förändring. Modellbyggande, simulering och gymnasieelevers lärande*. Göteborg 1997
115. DORIS AXELSEN *Listening to recorded music. Habits and motivation among high-school students*. Göteborg 1997.
116. EWA PILHAMMAR ANDERSSON *Handledning av sjuksköterskestuderande i klinisk praktik*. Göteborg 1997
117. OWE STRÅHLMAN *Elitidrott, karriär och avslutning*. Göteborg 1997
118. AINA TULLBERG *Teaching the 'mole'. A phenomenographic inquiry into the didactics of chemistry*. Göteborg 1997.
119. DENNIS BEACH *Symbolic Control and Power Relay Learning in Higber Professional Education*. Göteborg 1997
120. HANS-ÅKE SCHERP *Utmanande eller utmanat ledarskap. Rektor, organisationen och förändrat undervisningsmönster i gymnasieskolan*. Göteborg 1998
121. STAFFAN STUKÁT *Lärares planering under och efter utbildningen*. Göteborg 1998
122. BIRGIT LENDAHL ROSENDAHL *Examensarbetets innebörder. En studie av blivande lärares utsagor*. Göteborg 1998
123. ANN AHLBERG *Meeting Mathematics. Educational studies with young children*. Göteborg 1998
124. MONICA ROSÉN *Gender Differences in Patterns of Knowledge*. Göteborg 1998.
125. HANS BIRNIK *Lärare- elevrelationen. Ett relationistiskt perspektiv*. Göteborg 1998
126. MARGRETH HILL *Kompetent för "det nya arbetslivet"? Tre gymnasieklasser reflekterar över och diskuterar yrkesförberedande studier*. Göteborg 1998
127. LISBETH ÅBERG-BENGTSSON *Entering a Graphicate Society. Young Children Learning Graphs and Charts*. Göteborg 1998
128. MELVIN FEFFER *The Conflict of Equals: A Constructionist View of Personality Development*. Göteborg 1999
129. ULLA RUNESSON *Variationens pedagogik. Skilda sätt att behandla ett matematiskt innehåll*. Göteborg 1999
130. SILWA CLAESSION *"Hur tänker du då?" Empiriska studier om relationen mellan forskning om elevuppfattningar och lärares undervisning*. Göteborg 1999
131. MONICA HANSEN *Yrkeskulturer i möte. Läraren, fritidspedagogen och samverkan*. Göteborg 1999
132. JAN THELIANDER *Att studera arbetets förändring under kapitalismen. Ure och Taylor i pedagogiskt perspektiv*. Göteborg 1999
133. TOMAS SAAR *Musikens dimensioner - en studie av unga musikers lärande*. Göteborg 1999
134. GLEN HELMSTAD *Understanding of understanding. An inquiry concerning experiential conditions for developmental learning*. Göteborg 1999
135. MARGARETA HOLMEGAARD *Språkmedvetenhet och ordinläring. Lärare och inlärare reflekterar kring en betydelsefältövning i svenska som andraspråk*. Göteborg 1999
136. ALYSON MCGEE *Investigating Language Anxiety through Action Inquiry: Developing Good Research Practices*. Göteborg 1999
137. EVA GANNERUD *Genusperspektiv på lärargärning. Om kvinnliga klasslärares liv och arbete*. Göteborg 1999
138. TELLERVO KOPARE *Att rida stormen ut. Förlösningsberättelser i Finnmark och Sápmi*. Göteborg 1999
139. MAJA SÖDERBÄCK *Encountering Parents. Professional Action Styles among Nurses in Pediatric Care*. Göteborg 1999
140. AIRI ROVIO - JOHANSSON *Being Good at Teaching. Exploring different ways of handling the same subject in Higber Education*. Göteborg 1999
141. EVA JOHANSSON *Etik i små barns värld. Om värden och normer bland de yngsta barnen i förskolan*. Göteborg 1999
142. KENNERT ORLENIUS *Förståelsens paradox. Yrkeserfarenhetens betydelse när förskollärare blir grundskollärare*. Göteborg 1999.
143. BJÖRN MÅRDÉN *De nya hälsomissionärerna – rörelser i korsvägen mellan pedagogik och hälsopromotion*. Göteborg 1999
144. MARGARETA CARLÉN *Kunskapslyft eller avbytarbänk? Möten med industriarbetare om utbildning för arbete*. Göteborg 1999
145. MARIA NYSTRÖM *Allvarligt psykiskt störda människors vardagliga tillvaro*. Göteborg 1999
146. ANN-KATRIN JAKOBSSON *Motivation och inläring ur genusperspektiv. En studie av gymnasieelever på teoretiska linjer/program*. Göteborg 2000
147. JOANNA GIOTA *Adolescents' perceptions of school and reasons for learning*. Göteborg 2000
148. BERIT CARLSTEDT *Cognitive abilities – aspects of structure, process and measurement*. Göteborg 2000
149. MONICA REICHENBERG *Röst och kansalitet i lärobokstexter. En studie av elevers förståelse av olika textversioner*. Göteborg 2000

150. HELENA ÅBERG *Sustainable waste management in households – from international policy to everyday practice. Experiences from two Swedish field studies.* Göteborg 2000
151. BJÖRN SJÖSTRÖM & BRITT JOHANSSON *Ambulanssjukvård. Ambulanssjukvårdarens och läkares perspektiv.* Göteborg 2000
152. AGNETA NILSSON *Omvårdnadskompetens inom hemsjukvård – en deskriptiv studie.* Göteborg 2001
153. ULLA LÖFSTEDT *Förskolan som lärandekontext för barns bildskapande.* Göteborg 2001
154. JÖRGEN DIMENÄS *Innehåll och interaktion. Om elevers lärande i naturvetenskaplig undervisning.* Göteborg 2001
155. BRITT MARIE APELGREN *Foreign Language Teachers' Voices. Personal Theories and Experiences of Change in Teaching English as a Foreign Language in Sweden.* Göteborg 2001
156. CHRISTINA CLIFFORDSON *Assessing empathy: Measurement characteristics and interviewer effects.* Göteborg 2001
157. INGER BERGGREN *Identitet, kön och klass. Hur arbetarflickor formar sin identitet.* Göteborg 2001
158. CARINA FURÅKER *Styrning och visioner – sjuksköterskeutbildning i förändring.* Göteborg 2001
159. INGER BERNDTSSON *Förskjutna horisonter. Livsförändring och lärande i samband med synnedsättning eller blindhet.* Göteborg 2001
160. SONJA SHERIDAN *Pedagogical Quality in Preschool. An issue of perspectives.* Göteborg 2001
161. JAN BAHLÉNBERG *Den otroliga verkligheten sätter spår. Om Carlo Derkerts liv och konstpedagogiska gärning.* Göteborg 2001
162. FRANK BACH *Om ljuset i tillvaron. Ett undervisningsexperiment inom optik.* Göteborg 2001
163. PIA WILLIAMS *Barn lär av varandra. Samlärande i förskola och skola.* Göteborg 2001
164. VIGDIS GRANUM *Studentenes forestillinger om sykepleie som fag og funksjon.* Göteborg 2001
165. MARIT ALVESTAD *Den komplekse planlegginga. Forskolelærarar om pedagogisk planlegging og praksis.* Göteborg 2001
166. GIRMA BERHANU *Learning-In-Context. An Ethnographic Investigation of Mediated Learning Experiences among Ethiopian Jews in Israel.* Göteborg 2001.
167. OLLE ESKILSSON *En longitudinell studie av 10 – 12-åringars förståelse av materiens förändringar.* Göteborg 2001
168. JONAS EMANUELSSON *En fråga om frågor. Hur lärares frågor i klassrummet gör det möjligt att få reda på elevernas sätt att förstå det som undervisningen behandlar i matematik och naturvetenskap.* Göteborg 2001
169. BIRGITTA GEDDA *Den offentliga hemligheten. En studie om sjuksköterskans pedagogiska funktion och kompetens i folkhälsoarbetet.* Göteborg 2001
170. FEBE FRIBERG *Pedagogiska möten mellan patienter och sjuksköterskor på en medicinsk vårdavdelning. Mot en vårdetik på livsvärldsgrund.* Göteborg 2001
171. MADELEINE BERGH *Medvetenhet om bemötande. En studie om sjuksköterskans pedagogiska funktion och kompetens i närståendeundervisning.* Göteborg 2002
172. HENRIK ERIKSSON *Den diplomatiska punkten – maskulinitet som kroppsligt identitetsskapande projekt i svensk sjuksköterskeutbildning.* Göteborg 2002
173. SOLVEIG LUNDGREN *I spåren av en bemanningsförändring. En studie av sjuksköterskors arbete på en kirurgisk vårdavdelning.* Göteborg 2002
174. BIRGITTA DAVIDSSON *Mellan soffan och katedern. En studie av hur förskollärare och grundskollärare utvecklar pedagogisk integration mellan förskola och skola.* Göteborg 2002
175. KARI SØNDENÅ *Tradisjon og Transcendens – ein fenomenologisk studie av refleksjon i norsk forskulelærerutdanning.* Göteborg 2002
176. CHRISTINE BENTLEY *The Roots of Variation of English-Teaching. A Phenomenographic Study Founded on an Alternative Basic Assumption.* Göteborg 2002
177. ÅSA MÄKITALO *Categorizing Work: Knowing, Arguing, and Social Dilemmas in Vocational Guidance.* Göteborg 2002
178. MARITA LINDAHL *VÅRDA – VÄGLEDA – LÄRA. Effekstudie av ett interventionsprogram för pedagogers lärande i förskolemiljön.* Göteborg 2002
179. CHRISTINA BERG *Influences on schoolchildren's dietary selection. Focus on fat and fibre at breakfast.* Göteborg 2002
180. MARGARETA ASP *Vila och lärande om vila. En studie på livsvärldsfenomenologisk grund.* Göteborg 2002
181. FERENCÉ MARTON & PAUL MORRIS (EDS) *What matters? Discovering critical conditions of classroom learning.* Göteborg 2002
182. ROLAND SEVERIN *Dom vet vad dom talar om. En intervjustudie om elevers uppfattningar av begreppen maket och samhällsförändring.* Göteborg 2002
- Editors: Björn Andersson, Jan Holmer and Ingrid Pramling Samuelsson
183. MARLÉNE JOHANSSON *Slöjdpraktik i skolan – hand, tanke, kommunikation och andra mediterande redskap.* Göteborg 2002

184. INGRID SANDEROTH *Om lust att lära i skolan: En analys av dokument och klass 8y*. Göteborg 2002
185. INGA-LILL JAKOBSSON *Diagnos i skolan. En studie av skolsituationer för elever med syndromdiagnos*. Göteborg 2002
186. EVA-CARIN LINDGREN *Empowering Young Female Athletes – A Possible Challenge to the Male Hegemony in Sport. A Descriptive and Interventional Study*. Göteborg 2002
187. HANS RYSTEDT *Bridging practices. Simulations in education for the health-care professions*. Göteborg 2002
188. MARGARETA EKBORG *Naturvetenskaplig utbildning för hållbar utveckling? En longitudinell studie av hur studenter på grundskolläroprogrammet utvecklar för miljöundervisning relevanta kunskaper i naturkunskap*. Göteborg 2002
189. ANETTE SANDBERG *Vuxnas lekvärld. En studie om vuxnas erfarenheter av lek*. Göteborg 2002
190. GUNLÖG BREDÄNGE *Gränslös pedagog. Fyra studier om utländska lärare i svensk skola*. Göteborg 2003
191. PER-OLOF BENTLEY *Mathematics Teachers and Their Teaching. A Survey Study*. Göteborg 2003
192. KERSTIN NILSSON *MANDAT – MAKT – MANAGEMENT. En studie av hur värdenhetschefers ledarskap konstrueras*. Göteborg 2003
193. YANG YANG *Measuring Socioeconomic Status and its Effects at Individual and Collective Levels: A Cross-Country Comparison*. Göteborg 2003
194. KNUT VOLDEN *Mediekunskap som mediekritikk*. Göteborg 2003.
195. LOTTA LAGER-NYQVIST *Att göra det man kan – en longitudinell studie av hur sju lärarstudenter utvecklar sin undervisning och formar sin lärarroll i naturvetenskap*. Göteborg 2003
196. BRITT LINDAHL *Lust att lära naturvetenskap och teknik? En longitudinell studie om vägen till gymnasiet*. Göteborg 2003
197. ANN ZETTERQVIST *Ämnesdidaktisk kompetens i evolutionsbiologi. En intervjuundersökning med no/biologilärare*. Göteborg 2003
198. ELSIE ANDERBERG *Språkanvändningens funktion vid utveckling av kunskap om objekt*. Göteborg 2003.
199. JAN GUSTAFSSON *Integration som text, diskursiv och social praktik. En policyetnografisk fallstudie av mötet mellan skolan och förskoleklassen*. Göteborg 2003.
200. EVELYN HERMANSSON *Akademisering och professionalisering – barnmorskans utbildning i förändring*. Göteborg 2003
201. KERSTIN VON BRÖMSEN *Tolkningar, förhandlingar och tystnader. Elevers tal om religion i det mångkulturella och postkoloniala rummet*. Göteborg 2003
202. MARIANNE LINDBLAD FRIDH *Från allmänsjuksköterska till specialistsjuksköterska inom intensivvård. En studie av erfarenheter från specialistutbildningen och från den första yrkesverksamma tiden inom intensivvården*. Göteborg 2003
203. BARBRO CARLI *The Making and Breaking of a Female Culture: The History of Swedish Physical Education 'in a Different Voice'*. Göteborg 2003
204. ELISABETH DAHLBORG-LYCKHAGE *"Systers" konstruktion och mumifiering – i TV-serier och i studenters föreställningar*. Göteborg 2003
205. ULLA HELLSTRÖM MUHLI *Att överbygga perspektiv. En studie av beboresbedömningsamtal inom äldreomsorgen socialt arbete*. Göteborg 2003
206. KRISTINA AHLBERG *Synvänder. Universitetsstudenters berättelser om kvalitativa förändringar av sätt att erbjuda situationers mening under utbildningspraktik*. Göteborg 2004
207. JONAS IVARSSON *Renderings & Reasoning: Studying artifacts in human knowing*. Göteborg 2004
208. MADELEINE LÖWING *Matematikundervisningens konkreta gestaltning. En studie av kommunikationen lärare – elev och matematiklektionens didaktiska ramar*. Göteborg 2004
209. PIJA EKSTRÖM *Makten att definiera. En studie av hur beslutsfattare formulerar villkor för specialpedagogisk verksamhet*. Göteborg 2004
210. CARIN ROOS *Skriftspråkande döva barn. En studie om skriftspråkligt lärande i förskola och skola*. Göteborg 2004
211. JONAS LINDEROTH *Datorspelandets mening. Bortom idén om den interaktiva illusionen*. Göteborg 2004
212. ANITA WALLIN *Evolutionsteorin i klassrummet. På väg mot en ämnesdidaktisk teori för undervisning i biologisk evolution*. Göteborg 2004
213. EVA HJÖRNE *Excluding for inclusion? Negotiating school careers and identities in pupil welfare settings in the Swedish school*. Göteborg 2004
214. MARIE BLIDING *Inneslutandets och uteslutandets praktik. En studie av barns relationsarbete i skolan*. Göteborg 2004
215. LARS-ERIK JONSSON *Appropriating Technologies in Educational Practices. Studies in the Contexts of Compulsory Education, Higher Education, and Fighter Pilot Training*. Göteborg 2004
216. MIA KARLSSON *An ITiS Teacher Team as a Community of Practice*. Göteborg 2004
217. SILWA CLAESSEN *Lärares levda kunskap*. Göteborg 2004
218. GUN-BRITT WÄRVIK *Ambitioner att förändra och artefaktens verkan. Gränsskapande och stabiliserande praktiker på produktionsgolvet*. Göteborg 2004

219. KARIN LUMSDEN WASS *Vuxenutbildning i omvandling. Kunskapslyftet som ett sätt att organisera förnyelse.* Göteborg 2004
220. LENA DAHL *Ammingspraktikens villkor. En intervjustudie av en grupp kvinnors föreställningar på och erfarenheter av amning.* Göteborg 2004
221. ULRIC BJÖRCK *Distributed Problem-Based Learning. Studies of a Pedagogical Model in Practice.* Göteborg 2004
222. ANNEKA KNUTSSON *"To the best of your knowledge and for the good of your neighbour". A study of traditional birth attendants in Addis Ababa, Ethiopia.* Göteborg 2004
223. MARIANNE DOVEMARK *Ansvar – flexibilitet – valfrihet. En etnografisk studie om en skola i förändring.* Göteborg 2004
224. BJÖRN HAGLUND *Traditioner i möte. En kvalitativ studie av fritidspedagogers arbete med samlingar i skolan.* Göteborg 2004
225. ANN-CHARLOTTE MÅRDSJÖ *Lärandets skiftande innebörder – uttryckta av förskollärare i vidareutbildning.* Göteborg 2005
226. INGRID GRUNDÉN *Att återerövra kroppen. En studie av livet efter en ryggmärskkada.* Göteborg 2005
227. KARIN GUSTAFSSON & ELISABETH MELLGREN *Barns skriftspråkande – att bli en skrivande och läsande person.* Göteborg 2005
228. GUNNAR NILSSON *Att äga π . Praxisnära studier av lärarstudenters arbete med geometrilaborationer.* Göteborg 2005.
229. BENGT LINDGREN *Bild, visualitet och vetande. Diskussion om bild som ett kunskapsfält inom utbildning.* Göteborg 2005
230. PETRA ANGERVALL *Jämställdhetsarbetets pedagogik. Dilemman och paradoxer i arbetet med jämställdhet på ett företag och ett universitet.* Göteborg 2005
231. LENNART MAGNUSSON *Designing a responsive support service for family carers of frail older people using ICT.* Göteborg 2005
232. MONICA REICHENBERG *Gymnasieelever samtalar kring facktexter. En studie av textsamtal med goda och svaga läsare.* Göteborg 2005
233. ULRICA WOLFF *Characteristics and varieties of poor readers.* Göteborg 2005
234. CECILIA NIELSEN *Mellan fakticitet och projekt. Läs- och skrivnärligheter och strävan att övervinna dem.* Göteborg 2005.
235. BERITH HEDBERG *Decision Making and Communication in Nursing Practice. Aspects of Nursing Competence.* Göteborg 2005
236. MONICA ROSÉN, EVA MYRBERG & JAN-ERIC GUSTAFSSON *Läskompetens i skolår 3 och 4. Nationell rapport från PIRLS 2001 i Sverige. The IEA Progress in International Reading Literacy Study.* Göteborg 2005
237. INGRID HENNING LOEB *Utveckling och förändring i kommunal vuxenutbildning. En yrkeshistorisk ingång med berättelser om lärarbanor.* Göteborg 2006.
238. NIKLAS PRAMLING *Minding metaphors: Using figurative language in learning to represent.* Göteborg 2006
239. KONSTANTIN KOUGIOUMTZIS *Lärarkulturer och professionskoder. En komparativ studie av idrottslärare i Sverige och Grekland.* Göteborg 2006
240. STEN BÅTH *Kvalifikation och medborgarfostran. En analys av reformtexter arseende gymnasieskolans samhällsuppdrag.* Göteborg 2006.
241. EVA MYRBERG *Fristående skolor i Sverige – Effekter på 9-10-åriga elevers läsförståelse.* Göteborg 2006
242. MARY-ANNE HOLFVE-SABEL *Attitudes towards Swedish comprehensive school. Comparisons over time and between classrooms in grade 6.* Göteborg 2006
243. CAROLINE BERGGREN *Entering Higher Education – Gender and Class Perspectives.* Göteborg 2006
244. CRISTINA THORNELL & CARL OLIVESTAM *Kulturmöte i centralafrikansk kontext med kyrkan som arena.* Göteborg 2006
245. ARVID TREEKREM *Att leda som man lär. En arbetsmiljöpedagogisk studie av toppledarens ideologier om ledarskapets taktiska potentialer.* Göteborg 2006
246. EVA GANNERUD & KARIN RÖNNERMAN *Innehåll och innebörd i lärares arbete i förskola och skola – en fallstudie ur ett genusperspektiv.* Göteborg 2006
247. JOHANNES LUNNEBLAD *Förskolan och mångfalden – en etnografisk studie på en förskola i ett multietniskt område.* Göteborg 2006
248. LISA ASP-ONSJÖ *Åtgärdsprogram – dokument eller verktyg? En fallstudie i en kommun.* Göteborg 2006
249. EVA JOHANSSON & INGRID PRAMLING SAMUELSSON *Lek och läroplan. Möten mellan barn och lärare i förskola och skola.* Göteborg 2006
250. INGER BJÖRNELOO *Innebörder av hållbar utveckling. En studie av lärares utsagor om undervisning.* Göteborg 2006
251. EVA JOHANSSON *Etiska överenskommelser i förskolebarns världar.* Göteborg 2006
252. MONICA PETERSSON *Att genusrapport på säker eller osäker mark. Hem- och konsumentkunskap ur ett könsperspektiv.* Göteborg 2007
253. INGELA OLSSON *Handlingskompetens eller inlärld hjälplöshet? Lärandeprocesser hos verkstadsindustriarbetare.* Göteborg 2007

254. HELENA PEDERSEN *The School and the Animal Other. An Ethnography of human-animal relations in education.* Göteborg 2007
255. ELIN ERIKSEN ØDEGAARD *Meningsskapning i barnehagen. Innhold og bruk av barns og voksnes samtalefortellinger.* Göteborg 2007
256. ANNA KLERFELT *Barns multimediala berättande. En länk mellan mediakultur och pedagogisk praktik.* Göteborg 2007
257. PETER ERLANDSON *Docile bodies and imaginary minds: on Schön's reflection-in-action.* Göteborg 2007
258. SONJA SHERIDAN OCH PIA WILLIAMS *Dimensioner av konstruktiv konkurrens. Konstruktiva konkurrensformer i förskola, skola och gymnasium.* Göteborg 2007
259. INGELA ANDREASSON *Elevplanen som text - om identitet, genus, makt och styrning i skolans elevdokumentation.* Göteborg 2007
- Editors: Jan-Eric Gustafsson, Annika Härenstam and Ingrid Pramling Samuelsson
260. ANN-SOFIE HOLM *Relationer i skolan. En studie av feminiteter och maskuliniteter i år 9.* Göteborg 2008
261. LARS-ERIK NILSSON *But can't you see they are lying: Student moral positions and ethical practices in the wake of technological change.* Göteborg 2008
262. JOHAN HÄGGSTRÖM *Teaching systems of linear equations in Sweden and China: What is made possible to learn?* Göteborg 2008
263. GUNILLA GRANATH *Milda makter! Utvecklingsamtal och loggböcker som disciplinerings tekniker.* Göteborg 2008
264. KARIN GRAHN *Flickor och pojkar i idrottens läromedel. Konstruktioner av genus i ungdomsträna utbildningen.* Göteborg 2008.
265. PER-OLOF BENTLEY *Mathematics Teachers and Their Conceptual Models. A New Field of Research.* Göteborg 2008
266. SUSANNE GUSTAVSSON *Motstånd och mening. Innebörd i blivande lärares seminarieramtal.* Göteborg 2008
267. ANITA MATTSSON *Flexibel utbildning i praktiken. En fallstudie av pedagogiska processer i en distansutbildning med en öppen design för samarbetslärande.* Göteborg 2008
268. ANETTE EMILSON *Det önskvärda barnet. Fostran uttrycket i vardagliga kommunikationshandlingar mellan lärare och barn i förskolan.* Göteborg 2008
269. ALLI KLAPP LEKHOLM *Grades and grade assignment: effects of student and school characteristics.* Göteborg 2008
270. ELISABETH BJÖRKLUND *Att erövra litteracitet. Små barns kommunikativa möten med berättande, bilder, text och tecken i förskolan.* Göteborg 2008
271. EVA NYBERG *Om livets kontinuitet. Undervisning och lärande om växters och djurs livscyklar - en fallstudie i årskurs 5.* Göteborg 2008
272. CANELLED
273. ANITA NORLUND *Kritisk saksprosläsning i gymnasieskolan. Didaktiska perspektiv på läroböcker, lärare och nationella prov.* Göteborg 2009
274. AGNETA SIMEONSDOTTER SVENSSON *Den pedagogiska samlings i förskoleklassen. Barns olika sätt att erfa och hantera svårigheter.* Göteborg 2009
275. ANITA ERIKSSON *Om teori och praktik i lärarutbildningen. En etnografisk och diskursanalytisk studie.* Göteborg 2009
276. MARIA HJALMARSSON *Lärarprofessionens genusordning. En studie av lärares uppfattningar om arbetsuppgifter, kompetens och förväntningar.* Göteborg 2009.
277. ANNE DRAGEMARK OSCARSON *Self-Assessment of Writing in Learning English as a Foreign Language. A Study at the Upper Secondary School Level.* Göteborg 2009
278. ANNIKA LANTZ-ANDERSSON *Framing in Educational Practices. Learning Activity, Digital Technology and the Logic of Situated Action.* Göteborg 2009
279. RAUNI KARLSSON *Demokratiska värden i förskolebarns vardag.* Göteborg 2009
280. ELISABETH FRANK *Läsförmågan bland 9-10-åringar. Betydelsen av skolklimat, hem- och skolsamverkan, lärarkompetens och elevers hembakgrund.* Göteborg 2009
281. MONICA JOHANSSON *Anpassning och motstånd. En etnografisk studie av gymnasielärares institutionella identitetsskapande.* Göteborg 2009
282. MONA NILSEN *Food for Thought. Communication and the transformation of work experience in web-based in-service training.* Göteborg 2009
283. INGA WERNERSSON (RED) *Genus i förskola och skola. Förändringar i policy, perspektiv och praktik.* Göteborg 2009
284. SONJA SHERIDAN, INGRID PRAMLING SAMUELSSON & EVA JOHANSSON (RED) *Barns tidiga lärande. En tvärsnittsstudie om förskolan som miljö för barns lärande.* Göteborg 2009
285. MARIE HJALMARSSON *Loyalitet och motstånd - anställdas agerande i ett föränderligt hemtjänstarbete.* Göteborg 2009.

286. ANETTE OLIN *Skolans mötespraktik - en studie om skolutveckling genom yrkesverksammas förståelse*. Göteborg 2009
287. MIRELLA FORSBERG AHLCRONA *Handdockans kommunikativa potential som medierande redskap i förskolan*. Göteborg 2009
288. CLAS OLANDER *Towards an interlanguage of biological evolution: Exploring students' talk and writing as an arena for sense-making*. Göteborg 2010
- Editors: Jan-Eric Gustafsson, Åke Ingerman and Ingrid Pramling Samuelsson
289. PETER HASSELSKOG *Slöjdlärares förhållningssätt i undervisningen*. Göteborg 2010
290. HILLEVI PRELL *Promoting dietary change. Intervening in school and recognizing health messages in commercials*. Göteborg 2010
291. DAVOUD MASOUMI *Quality Within E-learning in a Cultural Context. The case of Iran*. Göteborg 2010
292. YLVA ODENBRING *Kramar, kategoriseringar och hjälpfröknar. Könskonstruktioner i interaktion i förskola, förskoleklass och skolår ett*. Göteborg 2010
293. ANGELIKA KULLBERG *What is taught and what is learned. Professional insights gained and shared by teachers of mathematics*. Göteborg 2010
294. TORGEIR ALVESTAD *Barnehagens relasjonelle verden - små barn som kompetente aktører i produktive forhandlinger*. Göteborg 2010
295. SYLVI VIGMO *New spaces for Language Learning. A study of student interaction in media production in English*. Göteborg 2010
296. CAROLINE RUNESDOTTER *I otakt med tiden? Folkhögskolorna i ett föränderligt fält*. Göteborg 2010
297. BIRGITTA KULLBERG *En etnografisk studie i en thailändsk grundskola på en ö i södra Thailand. I sökandet efter en framtid då nuet har nog av sitt*. Göteborg 2010
298. GUSTAV LYMER *The work of critique in architectural education*. Göteborg 2010
299. ANETTE HELLMAN *Kan Batman vara rosa? Förhandlingar om pojkighet och normalitet på en förskola*. Göteborg 2010
300. ANNIKA BERGVIKEN-RENSFELDT *Opening higher education. Discursive transformations of distance and higher education government*. Göteborg 2010
301. GETAHUN YACOB ABRAHAM *Education for Democracy? Life Orientation: Lessons on Leadership Qualities and Voting in South African Comprehensive Schools*. Göteborg 2010
302. LENA SJÖBERG *Bäst i klassen? Lärare och elever i svenska och europeiska policytexter*. Göteborg 2011
303. ANNA POST *Nordic stakeholders and sustainable catering*. Göteborg 2011
304. CECILIA KILHAMN *Making Sense of Negative Numbers*. Göteborg 2011
305. ALLAN SVENSSON (RED). *Utvärdering Genom Uppföljning. Longitudinell individforskning under ett halvsekel*. Göteborg 2011
306. NADJA CARLSSON *I kamp med skriftspråket. Vuxenstuderande med läs- och skrivsvårigheter i ett livsvärldsperspektiv*. Göteborg 2011
307. AUD TORILL MELAND *Ansvar for egen læring. Intensjoner og realiteter ved en norsk videregående skole*. Göteborg 2011
308. EVA NYBERG *Folkbildning för demokrati. Colombianska kvinnors perspektiv på kunskap som förändringskraft*. Göteborg 2011